T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

İZMİR BASININA GÖRE ATATÜRK'E İZMİR SUİKASTI(1926)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBRAHİM UYAR

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. ALİ SATAN

İSTANBUL 2011

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi İbrahim Uyar'ın "İzmir Basınına Göre Atatürk'e İzmir Suikastı (1926)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı Üniversitesi	: Yrd.Doç.Dr. Ali Satan Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Yrd.Doç.Dr. Cemalettin Şahin Marmara	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 28/02/2011 tarih ve 2011/4-5 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

KONULAR	SAYFA
Önsöz	III
Giriş	1
I- BİR DEVLET ÇÖKÜYOR, BİR DEVLET DOĞUYOR	
1.1 Mustafa Kemal Paşa ve Mondros Ateşkes Antlaşması	5
1.2 Savaşın sonuçları, Kurtuluş Planları	6
1.3 İstanbul Hükümeti ve Anadolu Hareketi	7
1.4Mustafa Kemal ve Beraberliği Sağlama Çalışmaları	9
1.5 Zafer ve Saltanat Tartışmaları	9
1.6 Lozan'ın sonrası, Cumhuriyet'e Giden Süreç	11
1.7 Cumhuriyet İnkılâpları ve Muhalefet	13
II-İZMİR BASININDA SUİKAST	
2.1-Basında Suikastın Gün Gün Haberleri	18
2.1.1-Suikast ile İlgili İddialar	18
2.2-Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e Gelmesi	19
2.3-Suikast Planının Ortaya Çıkması ve Halkın Tepkisi	21
2.4-Tutuklamalar ve İzmir'de Yargılamanın Başlaması	36
2.5-Paşaların Tevkif Edilmesi ve Sorgulanması	41
2.6-Sanıkların Sorgulamalarının Başlaması	52
2.7-Paşaların Yargılanması	102
2.8-Dış basında suikast haberleri. Suikastçılar dışarıdan yardım gördüler mi?	152
2.9-Maznunların Müdafaaları	153

2.10 Mahkemenin Kararı ve İdamlar 158

2.11 Mahkemenin Ankara'da davaya devamı - İaşe davası 159

Sonuç 162

Ekler

Ahenk, Anadolu ve Hizmet gazeteleri ile ilgili kısa bilgi 167

İddianameler 170

Tezin İçinde Adı Geçen Bazı Kişilerin Biyografileri 207

Yararlanılan Gazetelerin bazıları 222

Kaynaklar 258

ÖNSÖZ

Suikast kelime karşılığı olarak kötü niyetli saldırı anlamına geliyor. Bir devlet büyüğünü veya önemli bir kişiyi plan kurarak öldürmek veya öldürmeye teşebbüs demektir. Tarihimizde bu tür vakıalar olmuştur. Bu saldırıya uğrayan kişiler en üst düzeyde devlet başkanları olduğu gibi, her konumda memur ve halk da bu şekilde saldırılara uğramıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya birden fazla suikast girişimi olduğu bilinmektedir. Bunların en teşekküllüsü kuşkusuz İzmir Suikastıdır. Saldırıyı planlayanlar uzun bir hazırlık yapmışlardır. Atatürk'ün bu sırada inkılâpları anlatmak ve yerleştirmek amacı ile yurt gezileri yaptığını bilmekteyiz. Suikastçılar Mustafa Kemal Paşa'ya saldırıyı hangi ilde yapacaklarını kollamaya başladılar. Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan saldırı aynı zamanda devlete, inkılâplara, rejime yapılmakta idi. Bu saldırıyı planlayanların eski ittihatçı olmaları, suikastın bir kıskançlık, haset ve çekememezlikten geldiğini düşündürmektedir. Mustafa Kemal Paşa daha öğrencilik yıllarında İttihat ve Terakki Partisi ile tanışmıştır. Bu siyasal hareketle ilişkilerini dengeli tutmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bir milletin bağımsızlık mücadelesine önderlik edip, başarıya ulaşması kuşkusuz içeride ve dışarıda bir takım güçleri rahatsız etmiştir. Suikastı planlayanlar başarısız oldu. Atatürk kendisine engel olabilecek büyük bir muhalif gurubu İzmir saldırısı sonucunda devre dışı bırakmıştır. Atatürk'ün ölümü bir kargaşanın başlangıcı olabilirdi. Suikastçıların başarısız olmaları ile Türk milleti büyük bir talih yaşamıştır. Dolayısı ile bu olay yakın tarihimiz açısından büyük önem kazanmaktadır.

İzmir basınını esas alarak tez çalışması yapmamızın nedeni, İzmir'de meydana gelmiş bir olayın İzmir basının bakış açısıyla incelenmemiş olmasıdır.

Bu konu ile ilgili İlk yayınlanan kitaplardan birisi Feridun Kandemir'in *İzmir Suikastının İçyüzü* adlı eseridir. Kandemir, 1955 yılında yazdığı kitabında 1926 yılında Ankara'da yayınlanan İstiklal mahkemelerinin tutanaklarına göre inceleme yapmaya çalışmıştır. Diğer önemli araştırmalardan bir tanesi Uğur Mumcu'nun *Gazi Paşa'ya Suikast* adlı eseridir. Mumcu bu eserinde devrin yayınlanmış kitaplarını esas alarak çalışmıştır. Mumcunun eserinin en önemli özelliği, o dönemde gazetelere yansımayan Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki gizli kalmış telgraf görüşmelerine dayanmasıdır. Bu konuda kapsamlı sayılabilecek bir çalışmada E.J.Zürcher'in *Milli Mücadelede İttihatçılık* eseridir. Ancak Zürcher de İzmir gazetelerinden yararlanmamıştır. Bu konu-

da en son yayınlanan eserlerden biri Osman Selim Kocahanoğlu'nun *Atatürk'e Kurulan Pusu* adlı eseridir. Eser incelendiğinde daha önce yazılanların bir araya toplanılması olarak değerlendirilebilir. Çalışması suikast elebaşçısı Ziya Hurşit'in ağabeyinin itirafları eksenine oturtulmuştur. Bu kitapta da basından yararlanılması söz konusu olmamıştır. Bu konuya paralel Dokuz Eylül Üniversitesinde İstiklal mahkemelerini esas alan bir tez çalışması yapılmıştır. Gülten Savaşal Savran'ın '1926 İzmir suikastı ve İstiklal mahkemeleri' adı ile yapılmış tez çalışmasını incelediğimizde, daha çok İstiklal mahkemelerinin rolü üzerinde durmuş, Ergün Aybars'ın kitap ve araştırmaları çerçevesinde tezini tamamlamıştır. Bu konuda yazılmış iki adet makale'de mevcuttur. Bunlardan bir tanesi, Cemal Avcı'nın, diğer çalışma ise Yücel Özkaya'nın çalışmalarıdır ki her iki makalede de İzmir basınından yararlanılmamıştır.

Tezimin giriş bölümünde Mustafa Kemal Paşa'nın öğrencilik ve daha sonraki yıllarda İTC ile ilişkileri, birinci bölümünde Mondros ateşkes antlaşması ile dağılan bir devlette Mustafa Kemal Paşa ve çalışmaları, bu çalışmalar sırasında oluşan muhalefet hareketleri kısaca değerlendirilmiştir. İkinci bölümde gazeteler ve olayın basına yansıması ele alınmıştır. Tezin sonunda Ekler bölümü ile basına yansıyan iddianamelerin tam metni, gazetelerin hakkında kısa bilgi, tezde adı suikasta karışmış kişilerin biyografilerine, gazetelerden yaptığım incelemelerden örnek fotoğraflar alınarak belge olarak konulmuştur. Sonuç kısmı ile olayın değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu tezin belirlenmesinde, yazılmasında, yol gösteren program danışmanımız Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu Bey'e, danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ali Satan Bey'e teşekkür ederim.

İBRAHİM UYAR

ÖZET

Suikast, Giritli Motorcu Şevki'nin 15 Haziran 1926 günü İzmir Valiliğine olayı ihbar etmesiyle ortaya çıkarıldı. Mustafa Kemal'e suikast girişimini yeni kurulan Cumhuriyet'te bir iktidar savaşı olarak görenler vardır. Yargılamanın sonunda çoğu İttihatçı olan 19 kişi idam edilirken Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü dışında milli mücadeleyi yürüten askeri liderlerin hemen tümünü zanlı hale gelmiştir. İstiklal mahkemelerinde yargılanan Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarından Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet Bele siyaset dışı kalarak kenara çekildiler.

15 Haziran akşamı İzmir'de ve İstanbul'da yapılan tutuklamalarla yakalanan Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Laz İsmail gibi kişilerin verdiği ifadelerin yanı sıra yakalanan silahlar ve bazı diğer kanıtlardan Mustafa Kemal'e İzmir'i Ziyareti sırasında Kemeraltı'nda bir suikast teşebbüsü olacağı ortaya çıkmıştır.

Suikast Enver Paşa'nın adamı olarak bilinen Hacı Sami ve İttihat ve Terakki'nin istihbarat servisi (Teşkilat-ı Mahsusa) kurucularından Kuşçubaşı Eşref'ten, yurtdışında bulunan Çerkez Ethem'e kadar birçok kişiyle bağlantısı olduğu ileri sürülmüştür.

İnkılâplara çeşitli çevrelerden değişik nedenlerle muhalefet yapılıyordu. Bu muhaliflerin arasında iktidar hakkını sadece kendilerinde gören İttihatçılar da bulunmaktaydı. İttihatçılar Meşrutiyet döneminde de iktidar hakkını kendilerinden başkasında görmemişler, Bulgar Komitacılarından da etkilenerek, iktidarı ellerinde tutmak için çeşitli komitacı faaliyetlerde bulunmuşlardı. Kendi içlerinde fedailer yetiştirmişler, suikastlar tertip etmişlerdi. İzmir gazeteleri Suikast hadisesinde Mustafa Kemal Paşa ve Hükümete destek verdiler. Bu olayın Kazım Karabekir Paşa'nın iktidar hırsından kaynaklandığını yazdılar.

İstiklal mahkemesinde yargılanan, Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu eski İttihatçılar suçlu bulundu ve idamına karar verildi. İzmir suikastı sonrasında, Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan inkılâplara muhalefet eden, engel olmaya çalışan bir kadro ortadan kaldırıldı. Yargılamalar sonrası inkılâplara daha etkin devam edilmiştir.

ABSTRACT

The assasination was first discovered on June 15th, 1926, when Cretan Motorcu Şevki informed the governer of Izmir about it.

There are people who recognizes the attempt to assasinate Mustafa Kemal as a war against the newly founded republic.

After all, 19 people were executed, mostly unionists, and apart from Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak and İsmet İnönü almost all the leaders of Milli Mucadele were among the suspects.

Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, and Refet Bele, who are all close friends of Mustafa Kemal, were on trial by the Istiklal Mahkemeleri. As a result, they all had to stay out of the political life from then on.

The night of June 15th, some people were arrested in Istanbul and Izimr, among them were Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Laz İsmail. Besides what these people said to the police, some guns were captured, and some other clues were obtained. All these revealed that there is going to be an attempt to assasinate Mustafa Kemal in Kemeralti during his visit to Izmir.

The assasination had been linked to a lot of different people, varying from Hacı Sami, who is known to be a close friend of Evren Paşa, and Kuşçubaşı Eşref, who was one of the founders of the secret service of İttihat ve Terakki (Teşkilat-ı Mahsusa), to Çerkez Ethem.

For various reasons, there had been a lof of people against the revolution. Among those were the Unionists who think that they were on the only ones who can oppose. The same Unionists also used to think they were the only ones who can be in charge in the time of the Mesrutiyet. Inspired by the Bulgarian komitacılar, they were involed in some komitacı activities themselves. They trained some of their own people as hitmen and organized some asssinations.

GİRİŞ

Günümüzde dahi önemini kaybetmeyen İzmir suikastı girişimi, siyasi yönü ile tarihi arka planı ile önemli bir olaydır. Hadise doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı ilgilendirmekle beraber, siyasi guruplar arasında bir mücadelenin sonucudur. Milli mücadeleyi kazanmak üzere birlikte yola çıkan komutanlar arasında daha sonra yollar ayrılmış, birbirlerine rakip olmuşlardır. Ülkeyi düşman işgalinden kurtarma parolası ile Anadolu'ya geçen öncü kadro vatan kurtulup Cumhuriyet ilan olunduktan sonra birbirlerine siyasi rakip olmuşlardır. İzmir suikastının en önemli yönü Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları Kazım Karabekir'in, Ali Fuat Paşa'nın, Refet Bele'nin olaya karıştıkları gerekçesi ile tutuklanmaları ve yargılanmalarıdır. Tam olay gerçekleşmeden Rauf Bey'in, Adnan Adıvar'ın Londra'ya gitmesi ve uzun süre yurt dışından dönmemesi düşündürücüdür. Bu suikast girişimi ile ilgili birçok soru sorulabilir. Suikastı kim planlamıştır? Mustafa Kemal'in arkadaşlarının ne kadar etkisi vardır? Suikast da dış güçlerin parmağı var mıdır? Tamamen bir iç siyasi mücadele midir? Milli mücadele öncesi siyasi yapının veya rekabetin devam eden etkisi var mıdır? Yargılamalar adaletli olmuş mudur? Bu soruların bazılarının cevabı kısmen verilse bile, bazılarının cevabı verilememektedir.

Olayı daha iyi kavrayabilmek için Mustafa Kemal'in İstanbul'a öğrenci olarak geldiği yıllardan sonraki gelişmeleri incelemek yararlı olacaktır. Bu dönem Osmanlı Devleti açısından, Türk tarihi açısında son derece önemli bir devredir. İçte siyasi mücadeleler yaşanırken dışarıda güçlü devletlerin kıyasıya rekabeti, Osmanlı Devleti üzerinde en acımasız baskıları devam etmekte idi. Tanzimat sonrasında tamamen batıya yönelmiş Osmanlı Devletinin batılı devletlerden zarar gördüğü bir gerçekti. Ancak devlet yöneticileri ve aydınlar batıda yetiştiklerinden dolayı batıdan ayrılamıyorlar, yine batının etkisi ve desteği ile kalkınacaklarını düşüyorlardı. Buna küçük örnek, İttihat ve Terakki Partisi'nin ilk fikir yönlendiricilerinden Ahmet Rıza, Auguste Comte'den etkilenirken, başka bir siyasi görüşü dillendiren Prens Sabahattin Le Play'in düşüncelerinde kendine yer buluyordu. Ziya Gökalp Emile Durkheim sosyolojisinde kendine ait fikri çevreyi bulması gösterilebilir.[1]

Batıda yetişen aydınlar devlet yönetiminde etkili olmaya çalıştılar. Kendilerine Jöntürk adını veren bu topluluğun en önemli problemi hürriyet sorunu idi. Osmanlı Devletinde özellikle azınlık halkları, daha fazla haklar elde ederse sorunların çözüleceği

[1] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, T.T.K, Ankara, 2007, s.230

düşünülüyordu. Böylece Avrupalı devletler iç işlerimize karışmayacak, devlet iç işlerinde toparlanacaktı. Bu dönemin aydınları daha fazla Fransa'dan etkileniyorlardı. Devrin Padişahı Abdülaziz'e Avrupa örnek alınarak hazırladıkları anayasayı kabul ettiremeyince, Padişah değişti Meşrutiyet anayasası II. Abdülhamit tarafından yürürlüğe konuldu. Ancak istedikleri ortamı yine bulamadılar. Hemen birçoğu Padişah istibdat uyguluyor diyerek yurt dışına çıktılar. Genç Türklerin padişahı suçladıkları en önemli konu Anayasanın askıya alınması, istibdat uyguluyor iddiası idi. Yurt dışına giden aydınlardan Abdullah Cevdet 1897 yılında Cenevre'de '...nurun bizim diyarımıza girmesini padişahımız, hükümetimiz arzu etmiyorlar ki bütün halk cehalet içinde uyuya dursun... Hükümet istiyor ki: Doğru, ulvi yeni bir fikir söz işitmesin...'[2]Diyerek padişahı ve hükümeti eleştirmektedir. Yurt dışına gidenler dışarıda büyük bir faaliyet içine girmişlerdir. Meşrutiyeti geri getirmek için çalışmalar yapmışlar, örgütlenmişlerdir. Bu örgütlerin içinde en önemlisi 1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki partisidir. [3]Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelişi harp okuluna kayıt yaptırması tam bu tarihlere rastlamaktadır.13 Mart 1889 tarihinde piyade okuluna kayıt yaptırmıştır.[4] Mustafa Kemal okulunda derslerinde başarılı olmakla beraber yakınında cereyan eden siyasi gelişmelere ilgi duymuştur.

---

[2] Bernard Lewis, *a.g.e*, T.T.K, Ankara, 2007, S.231 vd.

[3] Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yay, İstanbul,1987, s.32 vd.

Yurtiçinde İTC'nin ilk nüvesini 1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kurulan İttihadı Osmanî Cemiyeti adlı gizli örgüt oluşturdu. Bu örgütü İshak Sükûti (1868-1902), İbrahim Temo (1865-1939), Abdullah Cevdet (1869-1932), Mehmed Reşid ve Hikmet Emin adlarında beş öğrenci kurdu. Örgütün bazı üyeleri tutuklandı, bazıları ise Paris'e kaçtı ve anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi taraftarı diğer Osmanlı muhacirleriyle bir araya geldiler. Ahmet Rıza Bey'in önderliğindeki bu grup, II. Abdülhamit rejimine karşı mücadele etmek amacıyla yurtiçi ve yurtdışında örgütlenen iki veya daha fazla grubun birleşmesiyle oluşan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adlı örgütü kurmuş ve 1895'ten itibaren Osmanlıca ve Fransızca yayımlanan Meşveret adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. 1896'da yapılan kongrede, daha liberal ve İngiliz yanlısı görüşleriyle tanınan Mizan gazetesinin editörü Mizancı Murat Bey cemiyet başkanlığına getirildi. 1897 başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi Cenevre'ye taşındı.

1902'de yapılan I. Jön Türk Kongresi'nde cemiyet, "Prens" Sabahaddin Bey öncülüğündeki kendilerine liberal demekle beraber aslında monarşist olan grupla, Ahmet Rıza öncülüğündeki liberal-milliyetçiler arasında ikiye bölündü. 1905'ten sonra Türkiye'den gelen Doktor Nazım ve Bahaettin Şakir Beylerin önderliğinde propaganda ve örgütlenme çalışmalarına hız verildi. İki ay sonra Şam'da Mustafa Kemal Beşinci Ordu subayları arasında Vatan adlı örgütü kurdu. 1907 Eylül'ünde Paris'te toplanan II. Jön Türk Kongresi'ne tüm muhalif gruplarla birlikte Taşnaksutyun adıyla bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu da katıldı. Bu kongrede, Jön Türk hareketi İttihat ve Terakki Komitesi adını aldı ve II. Abdülhamit yönetimine karşı bir ihtilal örgütlenmesi kararı alındı. Teşkilat Vatan ile bazı başka muhalif grupları da bünyesine kattı.

Merkezi Selanik'te bulunan 3. Ordu, devrimci örgütlenmelerin en önemli odağı oldu. Örgüte katılan subay ve siviller, silah üzerine yemin ediyor ve örgüt sırlarını dışa vurdukları takdirde öldürülmeyi göze alıyorlardı. 1908 Devrimi'ni Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki merkez komitesi organize etti. 1908'den sonra Osmanlı siyasetinde ön plana çıkan İttihat ve Terakki liderlerinin hemen hepsi; başta Talat, Enver, Cemal, Cavit, Rahmi ve Şükrü Beyler olmak üzere, 1908 öncesinde Selanik'teki İTC örgütlenmesinde yer alan isimlerdi.

[4] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988, s3

İzmir'de meydana gelen suikast girişimini gazetelerden incelemeye başladığımızda olayın sürekli ittihatçılarla bağlantısı yazılmıştır. Gazete haberlerini daha sonra çok ayrıntılı inceleyeceğimizden, burada dikkat çekmek istediğimiz husus şudur. Eski İttihatçılar neden Mustafa kemal Paşa'dan İntikam almak, öldürmek istemişlerdir? Mustafa Kemal Paşa Partiye üye olmuş mudur? Parti 1918'de kapatıldıktan sonra partililerle bir ilişkisi var mıdır? Parti içinde önemli görevler üslenmiş midir? İzmir suikastının tarihi kökleri bu döneme kadar uzanmaktadır.

Fethi Tevetoğlu yazdığı makalede, 'Mustafa Kemal Atatürk bu partinin kurucusu değildir. Kurucu ve liderlerinden çok sonra bu cemiyetin saflarına katılmıştır. İlk gününden başlayarak İttihat ve Terakki'nin iç ve dış politikasını şiddetle yermiş ve uyguladığı baskın, adam öldürme gibi hukuk, kanun dışı kanlı terör metotlarını şiddetle eleştirmiş ve reddetmiştir. Uyarmaya çalıştığı liderlerin umursamazlıkları üzerine de bunlara karşı, arkadaşı Ali Fethi ile bir muhalefet kanadı oluşturmuştur. Nihayet Enver Paşa başta, İttihat ve Terakki lider kadrosunu yurttan kaçışlarına kadar, hatta kaçtıktan sonra da tekrar yurda girmek ve Millî Mücadele liderliğini ele geçirmek teşebbüsleri üzerine de bunlarla yazılı, sözlü ve fiilî mücadelelerini sürdürmüş Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Fırkası ve liderleri ile olan ilişkisi, insafla ele alınmalıdır.'[5] Demektedir.

Mustafa Kemal'in bu dönemde söylediği ve herkesin bildiği bir söylemi vardır. 'Ordunun siyasetten ayrılması'. Mustafa Kemal Paşa meşrutiyet devrimi sona erdikten sonra askerlerin kendi işlerine, kışlaya dönmelerini savunuyordu ve bu fikrini her ortamda dile getiriyordu. Sanırım Mustafa Kemal Paşa bu günlerden itibaren ilk muhaliflerini oluşturmaya başlamış, o günkü önde gelen siyaset ve idare adamlarının dikkatini çekmeye başlamıştı. Atay'a göre 'Enver, iyiden iyiye Mustafa Kemal'in aleyhine dönmüştür. Mustafa Kemal'in sert tenkitleri üzerine Hafız Hakkı'ya: "Mustafa Kemal fazla ileri gidiyor. Buna bir çare bulalım'[6] demiştir. Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa zekası mesleki başarıları ile dikkat çekmekte, bir görev verilmek istendiğinde kendisi ön sıralarda gelmektedir. İTC üyeleri Mustafa Kemal'in milliyetçi vatanperver olduğunu iyi biliyorlardı. Ondan bir türlü vazgeçemiyorlardı. Trablusgarb'a devrimi anlatmak için gönderilirken, diğer taraftan rahatsızlık duyulunca arkadaşı Ali Fethi ile Bulgaristan'a uzaklaştırılmıştır. Bu gelgitler çoğaltılarak sıralanabilir.

---

[5] Fethi Tevetoğlu , 'Atatürk ve İttihat Terakki ', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989, s.23

[6] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Çağdaş Mat. ve Yay. Şti, İstanbul, 1999 s. 56.

İttihat ve Terakki'nin ilk dönemlerinden başlayarak, askerlerin politikaya karışmalarına, İttihatçılığın siyasi cinayetler düzenleyen adi bir komitacılığa dönüştürülmesine ve Enver'in başını çektiği Bâb-ı Âli baskını ve Nâzım Paşa'nın öldürülmesi gibi siyasî cinayet kararları alıp uygulamasına şiddetle karşı olan Mustafa Kemal ve Ali Fethi ikilisi, cemiyet'in son döneminde büsbütün belirmiş yanlış iç ve dış politikasını asla benimsememiş, onları çekinmeden açıkça eleştirmiş, uyarmaya çalışmışlardır. Bu iki mefkûre arkadaşı, Enver ve Talat Paşaların yurttan kaçmadan önce geride bırakmaya çalıştıkları Teceddüt Fırkası gibi tampon kuruluşlardan da uzak kalmışlardır. Buna karşı, Ali Fethi Bey, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı ve Minber Gazetesini kurmuş; Mustafa Kemal Paşa da ' askerlik sınırları içinde kalarak' arkadaşına destek olmuş ve İttihatçı liderlere karşı davranışlarını birlikte sürdürmüşlerdir.[7]

Mustafa Kemal Paşa görüldüğü gibi siyasi olaylardan tamamen uzak kalmadığı gibi, İTC ile ilişkilerini de mesafeli olarak ayarlamıştır. 1918 Mondros Ateşkesinden sonra İTC fesih edilir. İTC liderleri Enver, Cemal, Talat paşalar Avrupalı devletlerin baskısı ile tutuklanacak ve yargılanacaklardır. Bu üç lider tutuklanmamak için ülkeyi terk ederek yurtdışına giderler. Ancak Mustafa Kemal o günlerde bakar görür ki devletin ve milletin geleceği aydınlık değildir. İTC ye en büyük muhalefeti yapmış Hürriyet ve İtilaf Partisi Damat Ferit Paşa ile hükümeti temsil etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın başbakan Damat Ferit Paşa ile yıldızları barışmamaktadır. Hükümet körü körüne İngiliz mandası istemektedir. Tek çözüm yolunun Anadolu'da bir ulusal hareket oluşturmak olduğunu ilk gören O olur.1919 Mayısında böyle bir hareketi başlatmaya yönelik ilk adımı atar. Hareket büyümeye başlayınca, İTC'nin eski liderleri önce siyasi entrikalarla, bunlar yetmeyince cinayet yoluyla Mustafa Kemal'i saf dışı bırakmaya çalışacaklardır.[8]

---

[7] Fethi Tevetoğlu, 'a. g. m', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989, s.23
[8] Eric Jan Zürcher, *a.g.e*, s.57.

I.BÖLÜM

I- BİR DEVLET ÇÖKÜYOR, YENİ BİR DEVLET DOĞUYOR

Mustafa Kemal Paşa '13 Ekim 1918'de Başyaver Naci (İldeniz) yoluyla Vahidettin'e gönderdiği mektupta Osmanlı ordusunun gücünü kaybettiğini, barışın yapılmasının gerektiğini, Sadrazamlığın İzzet Paşa'ya verilmesi gerektiğini'[9]bildirmişti. Hükümet kurma görevi Ahmet İzzet Paşa'ya verilirken, yeni başbakan Mustafa Kemal Paşa'yı Yıldırım Orduları Komutanlığına tayin etti. Yeni hükümet ateşkes kararı aldı. Hükümet adına Rauf Bey, Reşat Hikmet, Sadullah Bey çok ağır şartlı ateşkesi imzaladı. Bu ateşkese göre, ordu terhis ediliyor, silahlar itilaf devletlerine teslim olunuyor, ulaşım yolları, tüneller, tüm telgrafhaneler, postahaneler, limanlar galip devletlere teslim ediliyordu. Anlaşmanın 7.maddesi gereği İtilaflar güvenlikleri için tehlikeli gördükleri yerleri işgal hakkı elde ediyorlardı. Bu madde ile savaş sırasında alamadıkları yerleri almayı planlamışlardı. Tehlikeli bu maddelere karşı Mustafa Kemal Paşa endişelerini İstanbul'a telgraf ile soruyordu.[10]

1.1-Mustafa Kemal Paşa ve Mondros Ateşkes Antlaşması

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra İstanbul'a çağrılan Mustafa kemal Paşa, 13 Kasım günü Haydarpaşa tren garına gelmiş, boğazdaki itilaf kuvvetlerine 'Geldikleri gibi giderler'[11]diyordu. Bu sırada vatanın geleceği için İstanbul'da çalışmalar yaptı. Askeri okuldan öğretmeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya çok güveniyordu. Ahmet İzzet paşa'dan Harbiye nazırlığını istedi. Bu görevi neden istediğini, Falih Rıfkı'ya verdiği mülakatta şu şekilde izah etmişti. 'Ben sulhun çabuk gelmeyeceğini biliyorum. Sulha kadar çok buhranlı vaziyetler karşısında kalacaktık. İşte bu sıralarda vatana ciddi hizmetlerde bulunabileceğim kanaatinde idim.'[12]

Ancak İstanbul'a geldiği günlerde Ahmet İzzet Paşa başbakanlıktan istifa etmişti. Mustafa Kemal Paşa, devletin 'kayıtsız şartsız bağımsız bir Türk devleti olarak'[13]devam etmesini düşünüyordu. İstanbul'da Padişah ile görüştü. Düşüncelerini anlatmaya çalıştı. Onun bu günlerdeki düşüncelerini, bu sırada 20.Kolordu kumandanlığına atanan arka-

---

[9] Yücel Özkaya, *Milli Mücadele Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 2005, c.1, s.27. Ali Sevim, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.17

[10] Ali Sevim, *a.g.e*, s.18-19-25

[11] Utkan Kocatürk, *a.g.e*, İş Bankası Yayınları, Ankara,1988, s74

[12] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.89

[13] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, M.E. B yayınları, İstanbul 1997, c. 1, s.13.

daşı Ali Fuat Paşa ile Şişlideki evinde aldıkları şu kararlar çok iyi açıklamaktadır. Paşa, kendisinden önce Anadolu'ya giden Ali Fuat Paşa'ya '1-Terhis işlemi hemen durdurulacak, 2-Cephane ve silahlar halka teslim edilmeyecek, 3-Genç ve enerjik komutanlar iş başına getirilecek, 4-Milli mukavemete taraftar amirlerin değiştirilmesine çalışılacak, 5-Particilik mücadelesine engel olunacak ve halkın maneviyatı yükseltilecek.'[14] Şeklinde isteklerini iletiyordu. Bu maddelerde aslında Mustafa Kemal Paşa'nın neler yapmak istediği apaçık belirtiyordu.

Mustafa Kemal bu sırada sık olarak arkadaşları ile görüşüyor, ne yapacağına karar vermeğe çalışıyordu. Bir gün Şişli'de arkadaşı İsmet Paşa ile konuşurken İsmet Bey'in 'Ne yapacaksın? Sorusuna karşı 'hiçbir sıfat yetki sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtulma çarelerini aramak için en elverişli bölge, beni oraya götürecek en kolay yol hangisi olabilir'[15] onu arıyorum demişti.

1.2-Savaşın Sonuçları, Kurtuluş Planları

Mustafa Kemal Paşa, vatanın geleceği adına İstanbul'da kalmaktan, Anadolu'ya geçmenin daha önemli olduğuna karar verdi. Bu sırada Anadolu'da halkın durumu iç açıcı değildi. Halk işgal tehlikelerine karşılık bölgelerinde cemiyetler kurarak haklı davalarını anlatmanın yollarını arıyorlardı. Ancak durum bölünmüşlüğün ve ümitsizliğin göstergesi idi. İstanbul ile bağların kopma noktasına gelmesi halkı kendi başının çaresine bakma yöntemine itmişti. Anadolu'nun birliğe bütünlüğe ihtiyacı vardı. Halkın Anadolu'da ki beklentilerini, bu sıralarda Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin İstanbul'daki Matbuat-ı Osmaniye Cemiyetine çektikleri telgraf çok iyi anlatmaktadır'...Bugün millet İttihat, İtilaf fırkası tanımıyor. Tekrar söylüyoruz ki fırka istemiyoruz. Fırkayı memleketimizde adeta tefrika addediyoruz...'[16] Demektedirler. Milletin birliğe, bütünlüğe, birleştiriciye ihtiyacı vardı. Ortaya çıkan bu durum karşısında halkı bilgilendirmenin önemine inanarak Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmeye karar verdi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak çalışmalara başladı.

İşgal kuvvetleri diğer illerde olduğu gibi, İzmir'de tüm birimleri ele geçirdi. 20 Mayıs tarihli, iki sütunu sansürlendiği için boş basılarak çıkan Ahenk Gazetesinin haberine göre, İzmir valiliği yayınladığı genelge ile şehirde Osmanlı yönetiminin devam et-

---

[14] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, M.E. B yayınları, İstanbul,1991, c 1, s 78. Eric Jan Zürcher, *a.g.e*, s.198.
[15] Selahattin Tansel, *e.g.e*, c 1, s 79
[16] Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil vd, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele Ve Gazi Mustafa Kemal*, Kültür Bak. Yay. İstanbul, 1980, sf. 219

tiğini duyuruyordu. Ancak 25 Mayıs tarihli gazetelere yansıyan haberlerde ise işgal kuvvetleri komutanının emirleri yayınlanıyordu.[17]

Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs 1919'da Havza'dan Anadolu'daki kumandan ve mülki amirlere gönderdiği tamimde "Yurt bütünlüğünün korunması, bunun için milli teşkilat kurulması, düşman işgalini protesto etmek için mitingler tertip edilmesi ve bu hareketlerin kamuoyuna, İstanbul hükümetine ve yabancı devletlere telgraflarla duyurulmasını."[18] İstemişti. Bu istek Anadolu'da yankı buldu, illerde hatta işgalin merkezi İstanbul'da büyük bir miting yapıldı. Atatürk Amasya'da yaptığı toplantıda askeri idarecilere tehlikenin ciddiyetini anlattı. Mustafa Kemal Paşa; 'Bu gayenin gerçekleştirilmesi için yaverim Cevat Abbas Bey'e 21 /22 Haziran 1919 gecesi, Amasya'da yazdırdığım genelgenin esas noktaları şunlardı: 1 - Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. 2 - İstanbul hükümeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.'[19]Dedi ve Atatürk İstanbul'da hükümeti ve dışarıda İtilaf Devletlerini karşısına aldı. Kayıtsız şartsız bağımsızlık yolunun, kurtuluş savaşından geçtiğine karar verdi. Bu yolda en önemli gücü millet egemenliğinden alacağını vurguladı. Bu toplantıların devamında sivil idareci ve halka kongreler yolu ile Erzurum ve Sivas'ta yapılması gerekenleri anlattı. Vatanın bütünlüğü milletin bağımsızlığı adına çok önemli kararlar alındı.

Kurtuluş savaşı hazırlıklarına milleti ikna etmeyi başardı. O sırada millet içerisinde çok farklı düşüncede topluluklar vardı. İngiltere hükümeti ile anlaşılıp İngiliz mandasına girmeyi düşünenler, Devlet dağıldı artık başımızın çaresine bakalım diyerek bölgesel kurtuluş yollarını arayanlar. Diğer taraftan Amerikan mandasına girelim diyenler. Mustafa Kemal Paşa; 'Ben bu kararların hiç birinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi... Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliye ye müstenit, bilakaydü şart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek! İşte daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsunda Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.'[20] Demektedir.

---

[17] Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1989, s.82

[18] A. Afet İnan, M. *Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay, İstanbul, Aralık 1999, s.6

[19] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s.21

[20]Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s.9

1.3 İstanbul Hükümeti ve Anadolu Hareketi

İtilaf devletleri ve İstanbul hükümeti gelişmeleri kaygı ile yakından izliyorlardı. İngiliz Savunma Bakanı W.Churchill 9 Ekim 1919'da Harp kabinesine sunduğu gizli bir belgede, Türk Ulusal mücadelesinin ana gayesinin Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasına karşı koyma mücadelesi veren bir örgüt olarak sunmuştur.[21] İstanbul hükümetinin görüşünü ise o sırada Başbakan olan Damat Ferit Paşa'nın Le Temps Gazetesi muhabirine verdiği demeçten anlıyoruz. Muhabir Sadrazama Mustafa Kemal Paşa hareketinin mahiyetini soruyor, Paşa cevabında; Bu hareketin hiçbir esası askerisi olmayıp milletin müzaheretine de istinad etmemektedir. Bunlar harp esnasında zabitlik derecesine irtika etmiş gençlerden olup, birer sanat ifa etmek için dağıldıkları Anadolu'da bu hareketi meydana getirmek için uğraşıyorlar. Bu çabucak parlayıp geçen ehemmiyetsiz bir yangındır. Mamafih hakikati tevsi etmek maksadıyla Anadolu'da azim mebaliğ sarf olunmaktadır. Bunda da harp esnasında büyük servetler iddihar ettiği malumunuz olan İttihat ve Terakki komitesinin meşum bir parmağı mevcuttur.[22] Demektedir.

İstanbul hükümeti ve İngilizlerle işbirliğine inananlar, milli mücadele aleyhinde her türlü planı yaptılar. Anadolu'da ki milli direnişi engellemek için, İstanbul Hükümeti, İngilizler ile işbirliği yapıp iç isyanlar çıkarıyorlardı.[23]Sait Molla'dan ele geçen belgelerde isyan bölgelerine paralar gönderildiği ve İngiliz Muhipler Cemiyeti Başkanı Rahip Frew'a gelişmeleri bildirdiği ortaya çıkmıştı. İngiliz ajanı Mustafa Sağir Ankara'da yakalanmış ve deşifre edilmişti. Damat Ferit Paşa, Sadrazam olduğunda Kuvay-ı Milliye 'ye karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere İngiliz Baş komiseri Robbeck ile görüşüyordu.[24]

---

[21] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK, Ankara, 1995, C.1, s.63

[22]Zeki Arıkan, *e.g.e*, S.89. Salahi Sonyel, a.*g.e*, s.64

[23] Cengiz Dönmez, *İngiliz Muhibler Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s.156. Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, İstanbul 2000, s.59.
Ali Fuat Paşa İngilizlerle çatışmayı şöyle anlatır: "İngilizler, İzmit etrafında Hasanpaşa, Solaklar, Tepeköy, Ağa Köyü hattının bazı yerlerine siperler kazarak bunlara Halife Kolordusu'ndan 1,2 ve 3. Alayları yerleştirmişler ve bunların cenah gerilerine de iki üç İngiliz taburu koymuşlardı. İzmit limanında bulunan birkaç İngiliz savaş gemisi de söz konusu savunma mevzilerinin sağ kanadını ateşleriyle koruyabilecek bir durum almışlardı.

[24] Cengiz Dönmez, *a.g.e*, s.63. Yücel Özkaya, 'Milli Mücadele Tarihi',Ankara 2002, 1. Cilt, s.122 "Lord Curzon, Türk direnmesini kırmakta Kürtçülüğün kullanılmasını düşünmüştür. Bu aynı zamanda Sadrazam Damat Ferit'in de fikridir." Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*.

1.4 Mustafa Kemal ve Beraberliği Sağlama Çalışmaları.

Erzurum Kongresinde Manda tartışmaları ret edildikten sonra Sivas Kongresinde delegeler İttihatçı olmadıklarına yemin ettiler. Kongre üyelerinin[25]"...Her türlü ihtirâsât-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzeh bir azmi iman ile çalışacağıma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billâh" şeklinde yaptıkları bu yemin hükümetin ittihatçılıkla suçladığı zamana denk gelmektedir. O gün düşmana karşı kurtuluş savaşı kazanabilmek için bu tür bir açıklamaya ihtiyaç vardı. Daha sonra BMM açıldıktan sonra ilk mecliste siyasi fırka kurulmasına müsaade edilmemesi bu düşünce doğrultusunda atılan adımdır.

Anadolu'da kurtuluşun savaş verilerek kazanılmasına karar verildi. İtilaf devletleri Sevr Antlaşma teklifi ile uygulamak istedikleri planları resmen açıklamış oldular. İstanbul hükümeti Sevr'i kabul edeceklerini açıklarken TBMM Sevr anlaşmasının kesinlikle uygulanamayacağını, kabul etmek isteyenlerinde vatan haini olacaklarını duyurdu. Meclisten Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarıldı. Meclis kurtuluş savaşına doğu cephesinde ermeni sorununu çözerek başladı. Daha sonra güney ve batı cephelerinde düşman ile mücadeleye devam edildi. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları arasında bir fikir ayrılığı, ya da mücadeleden açıkça söz etmek mümkün değildir.

Büyük Taarruz sonunda 9 Eylül 1922'de en son düşman İzmir'de ülkeden kovuldu. İtilaf Devletleri başka yol kalmadığını anlayınca Mudanya'da ateşkes istediler. Artık kurtuluş savaşının askeri safhası bitmiş diplomatik safhası başlamış oluyordu.

1.5-Zafer ve Saltanat Tartışmaları

Kurtuluş savaşının sona ermesi ile barış görüşmeleri süreci başladı. TBMM İtilaf Devletleri ile barış görüşmelerine hazırlanırken, İstanbul hükümeti adına dış işleri bakanı Tevfik Paşa'nın 17 Ekim 1922 tarihinde TBMM'ye çektiği telgraf ile büyük bir tartışma başladı. Ankara hükümeti ve meclis barış görüşmelerine İstanbul hükümetinin katılma teşebbüsünde hakkı olmadığı konusunda meclis hemfikir oldu. Mustafa Kemal Paşa yakın arkadaşlarından Rauf Bey, Refet Bey, Ali Fuat Paşa ile Saltanatın kaldırılması konusunda önce fikir ayrılığına düştü. Refet Paşa'nın evinde yapılan toplantıda Mustafa Kemal Paşa; 'Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, Saltanat makamının belki de Hilafet'in ortadan kaldırılması

[25] Fethi Tevetoğlu, 'a.g.m', Atatürk Araştırma Merkezi, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989,s.23

görüşünün benimsenmiş olduğu endişesiyle üzgündür. Sizden ve sizin ileride benimseyeceğiniz tutumdan şüphe etmektedir. Bu bakımdan Meclis'e ve dolayısıyla millet kamuoyuna güven vermeniz gerektiğine inanıyorum.'dedi, ' Rauf Bey'den saltanat ve hilafet konusundaki kanaat ve düşüncesinin ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: Ben, dedi, saltanat ve hilafet makamına vicdanımla ve duygularımla bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim ve olmam. Padişah'a bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felakete ve büyük acılara yol açar. Bu da asla doğru olamaz.

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'nın görüşünü sordum. Refet Paşa'dan aldığım cevap şuydu: "Rauf Bey 'in düşünce ve görüşlerinin hepsine katılırım. Gerçekten de bizde padişahlıktan ve halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz."

'Ondan sonra, Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa. Moskova'dan yeni döndüğünden, durumu, halkın duygu ve düşüncelerini daha yeterince incelemeye vakit bulamadığından söz ederek, görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi ve özür diledi.'[26] Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarının fikirlerini böylece öğrenmiş oluyordu. Ancak Mustafa Kemal'e göre saltanat kaldırılmalı idi ve İstanbul'daki hükümet milleti temsil edemezdi. Paşa daha sonra arkadaşlarını ikna etti ve saltanatın kaldırılması gerektiği yönünde fikir beyan ettiler. Sağlık bakanı Dr. Rıza Nur'un hazırladığı önerge 1 Kasım 1922 Çarşamba günü mecliste kabul edildi. Saltanat ve Hilafet makamı birbirinden ayrılarak İstanbul'daki yönetim tarihe karıştı. Kabul edilen kanunda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereği egemenliğin millete ait olduğu, Halifelik Osmanlı hanedanına ait olmakla birlikte, bunun dayanak noktasının BMM olduğu, bu makamı işgal edecek şahsiyetin meclis tarafından belirleneceği belirtiliyordu.[27] Mustafa Kemal Nutukta ' Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmış olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince hâkimiyet hakla-

---

[26] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s.463. Durmuş Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, C.II, s.23.
[27] Salahi Sonyel, *a.g.e*, c.2, s,293

rının millete ait bulunduğunu ifade eden bir önerge hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşa imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır. Bu önerge okunduktan sonra, ciddi olarak muhalif duruma geçenlerin başında iki kişi vardı. Bunlardan biri Mersin Milletvekili bulunan Selahattin Bey'dir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar Saltanat'ın kaldırılmaması görüşünde olduklarını açıkça belirttiler.'[28] Demektedir.

1.6-Lozan'ın Sonrası, Cumhuriyet'e Giden Süreç

Lozan Konferansı toplantısı 21 Kasım 1922 günü başlamıştır. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa temsil etti. Trabzon Milletvekili Maliye bakanı Hasan Bey ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki delegeler heyetimizi oluşturuyordu.[29]İçte ve dışta heyecan, endişe üst seviyede idi. Türk heyetine, kapitülasyonların kesin olarak reddi, doğu sınırında Ermeni devletinin kurulmasına kesin olarak müsaade edilmeyeceği talimatı verilmişti. Lozan'ın çok çetin geçeceği beli idi. İtilaf Devletleri elde ettikleri mali, adli, hukuki tavizleri vermemek için mücadele etmeyi planlıyorlardı. Türk heyeti kayıtsız şartsız bağımsızlığının kabul edilmesi gerektiğini, İsmet Paşa; ' konferansa katılan devletlerle eşit haklara sahip olunacağı sözü verildiğinden dolayı konferansa katıldığını bildiriyordu.'[30]İtilaf devletleri Türk heyetinden çekiniyor, İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Rumbold'un deyimiyle Türkler konferansa 'Bir elde kılıç, bir elde Misak-ı Milli' olduğu halde geliyorlardı.[31] Konferansta İsmet Paşa Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamakta kararlı olduğunu vurgulamış, 'Çok acı çektik, çok kan akıttık; Bütün medeni milletler gibi hürriyet ve istiklal istiyoruz.'diyerek, konferansın açılışındaki sözlerini tamamlamıştır. Lozan konferansı büyük tartışmalar içerinde geçti, İtilaf Devletlerinin baskısını İsmet Paşa'nın kabul etmemesi üzerine 5 Şubat 1923 günü görüşmeler kesildi. Heyetimiz Ankara'ya döndü. Barış görüşmelerinden netice alınamadan dönülmesi Ankara'da Rauf Bey hükümetini zor duruma soktu. Tartışmalı günler başlamış oldu.

Saltanatın kaldırılması, Lozan'da ilk görüşmelerde istenilen neticelerin alınamaması üzerine Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1923 günü yurt gezisine çıktı[32].Amacı halka gelişmeler hakkında bilgi vermek, yaklaşan seçimler öncesi Anadolu'nun nabzını tutmak idi. Bu sırada milli mücadeleyi destekleyen İstanbul gazetelerinin temsilcileri ile

---

[28] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s,467
[29] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s,475
[30] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi; İstanbul,2008, 3, s,114
[31] Salahi Sonyel, *a.g.e*, c.2, s.301
[32]Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s,514

İzmit'te bir araya geldi. Bu görüşmede Atatürk'e birçok soru soruldu. Gazeteciler, barış yapılacak mı? Halk Fırkası kurulacak mı? Teşkilat-ı esasiye kanunu, bir devletle ittifak yapılacak mı? Birçok soru soruldu. Hatta görüşmeyi Mustafa Kemal Paşa kendisi yönlendirerek; İstanbul'da Hilafet ve saltanat meselesi mevzuu bahis oluyor mu?[33] Şeklinde gazetecilere soru sorarak onların fikirlerini öğrenmek istedi. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un nabzını tutmaya çalıştı.

Lozan barış konferansı tartışmaları mecliste hararetli günler yaşanmasına neden oldu. Tepki gösterenlerin başında Trabzon Mebusu Ali şükrü Bey gelmektedir. Ali Şükrü Bey mecliste 5 Mart günü yaptığı konuşmasında 'Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer, Lozan'da heba edilmiştir'[34] demekteydi. Bu konuşma mecliste gerilimi ve tartışmaları artırdı. Saltanatın kaldırılması ile başlayan, Lozan sonrası artan bu gelişmeler kurtuluş mücadelesini kazanan kadroları birbirinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Bu günlerde akıllarda soru işareti bırakan bir gelişme yaşandı. 27 Mart'ta ortadan kaybolan Ali Şükrü Bey'in, 2 Nisan 1923 günü öldürüldüğü açıklandı. Ali Şükrü Bey'in katilinin Çankaya köşkünün korumasından sorumlu Giresun gönüllü alay komutanı Topal Osman olması, tartışma ve gerilimi daha üst sınıra çıkardı. Bu müdahale muhalefet gurubuna, ikinci guruba yapılıyor olarak algılandı.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey hükümetinin zor durumda kalması, meclis içi gerilimin artması üzerine 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verdi.[35]Lozan'da görüşmelerin devam edip etmeyeceğine, yeni meclis karar verecekti. Böylece meclis içindeki tartışmalarda bir nebze olsun durulacaktı. Bu amaçla Mustafa Kemal yurt içi gezilerine çıktı. Balıkesir'de Hutbede halka seslenerek milli iradenin önemi ve öncelikle yapılması gerekenin kayıtsız şartsız bağımsızlığın sağlanması olduğunu anlatmaya çalıştı. İzmir'e gelerek, toplanan iktisat kongresinde '...biz memleketimizi esirler ülkesi yapamayız... Hala muhataplarımız, eski Osmanlı Devletinin tarihe mal olduğunu ve bu

---

[33] İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, Yeni gün haber ajansı, İstanbul,1997,s.34.

[34] Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e, c 3, s,79.
Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey 27 Mart 1922 günü Topal Osman tarafından öldürüldü ve cesedi Çankaya köşkü taraflarında bir yere gömüldü. Cinayetin Topal Osman tarafından işlendiğinin anlaşılması üzerine Topal Osman'ın Giresun kuvvetleri ile hükümet kuvvetleri arsında çatışma çıktı. Topal Osman bu çatışmada öldürüldü ve cesedi ulus meydanında asıldı. Ali Şükrü bey'in bir arazi uyuşmazlığı nedeniyle öldürüldüğü ileri sürüldü. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzonlu Yahya Kâhya tarafından öldürülmeleri; Yahya Kâhya'nın da 3 Temmuz 1922 günü General İsmail Tekçe (daha sonra Atatürk'ün muhafız alayı komutanı) ve Topal Osman'ın iki adamı tarafından öldürülmeleri, Ali Şükrü Bey'in de Yahya Kâhya cinayetini mecliste gündeme getireceği günlerde Topal Osman tarafından boğularak öldürülmesi çeşitli yorumlara yol açmıştır. Uğur Mumcu, *a.g.e*, s,109. Feridun Kandemir, *Siyasi Cinayetler*, Ekicigil yayınları, İstanbul 1955, s, 5 vd. Süleyman Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, İstanbul, Bengi Yayınları, Ağustos 2009, s.20.

[35] Lord Kınroos, *Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çeviri Ayhan Tezel, 1969, İstanbul Matbaası, s.425

gün yeni bir Türkiye Devletinin kurulduğunu ve bunu kuran ulusun çok azimli bulunduğunu; tam bağımsızlık ve egemenliğinden zerre kadar fedakârlık yapamayacağını anlamıyorlar.' [36]Diyerek Avrupalı devletlere de mesaj göndererek, Lozan'da direnmenin anlamsızlığını duyuruyordu.

Lozan'da ikinci görüşmeler seçimlerin yenilenmesinden sonra 23 Nisan 1923'te tekrar başladı. İtilaf Devletleri ile süren güç pazarlıklar sonunda 24 Temmuz 1923'te Atatürk'ün İsmet Paşa'ya verdiği özel izin ile anlaşma imzalandı. Anlaşma dünyada 'Kemalist Türkiye'nin en büyük diplomatik zaferi olarak karşılanıyordu'.[37] Lozan Antlaşmasının imzalanmasından iki buçuk ay sonra, müttefik devletler İstanbul'u terk ettiler. Bu geri çekiliş Mustafa Kemal'in İstanbul'u kuşatmış olan müttefik donanmalarını görünce söylediği 'geldikleri gibi giderler sözünü hatırlatıyordu'.[38]

1.7-Cumhuriyet İnkılâpları ve Muhalefet

Mustafa Kemal Paşa lider şahsiyetli bir kişilikti. O'nda itaatçi ruh yoktur. 'Olaylara ve şartlara baş eğmek, onları olduğu gibi kabul etmek yahut da olaylar ve şartlarla boğuşmak ve onları yeniden imal etmeye çalışmak! Mustafa Kemal bu ikincilerdendir.'[39]Hedeflerine ulaşmada onu kimse yıldıramadı. 'Mustafa Kemal çok zora gelmedikçe başkalarıyla işbirliğini kabul edecek yaradılışta değildi. O aslında baş olmak için yaratılmıştı'[40]. Belki de Mustafa Kemal Paşa yola birlikte çıktığı arkadaşları ile bir süre sonra bu kişiliğinden dolayı yol ayrımına geldi. En büyük hayali millet egemenliğine dayalı bir yönetimin olması idi. Millet egemenliğine dayalı yönetim kuruldu. Bu çalışmalar sırasında çok farklı fikir ve kişilikleri rahatlıkla idare etti. Farklı fikirdeki arkadaşları ile birlikte çalıştı. Sıra köklü değişim ve inkılâplara geldi. İnkılâplar konusunda mecliste yakın arkadaşları arasında fikir ayrılıkları oluşmaya başladı. Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Canik Mebusu Emin ve Mersin Mebusu Selahattin Beyler tarafından meclise verilen kanun teklifi ile Milletvekili seçilebilme kanununda değişiklik talep edildi. 2 Aralık'ta verilen bu teklif ile milletvekili seçilebilmek için vekil bir yerde beş yıl oturma şartı getiriliyordu. Bu teklif ile yapılacak seçimlerde Mustafa Kemal meclis dışında kalacaktı. Bu kanun ile Mustafa Kemal beklide Sivas kongresinden sonra ikinci kez geri plana itilmek isteniyordu. Bu teklife başta Mustafa Kemal Paşa 'Ben bugün bir

---

[36] Salahi Sonyel, *a.g.e*, c.2, s.331
[37] Salahi Sonyel, *a.g.e*, c.2, s.356
[38] Lord Kınroos, *a.g.e*, s.438
[39] Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e*, c 1, s,305
[40] Lord Kınroos, *a.g.e*, s,445

yerde beş yıl oturmamış isem bu devlete ve millete yapmaya çalıştığım vazife dolayısı iledir. Doğduğum topraklar sınır dışında kaldı ise bunda benim bir mesuliyetim yoktur...'[41]Diyerek karşı çıkıyor ve gerekli önlemi alıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın meclis dışı bırakılarak etkisiz hale getirilmek istenmesi mecliste rekabetin yaşanmasına neden oldu. Özellikle Lozan'ın imzalanmasından sonra seçimlerin yenilenmesi sırasında, birçok ikinci gurup muhalif milletvekilinin meclis dışında kalması, Mustafa Kemal Paşa'nın kendi adına bir siyasi parti kurarak yönetimde etkili söz sahibi olması rekabeti artıran unsurlar olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, İlk mecliste hükümet şekli olarak meclis hükümeti sistemi uygulanmasını istemişti. Nedeni, görüş ayrılıklarından oluşabilecek bölünmeleri önlemekti. Bir parti kurulmasına müsaade etmemişti. Bu süreçte milli bağımsızlık etrafında birliğin sağlanmasını istedi. Hükümet başkanı olarak yakın arkadaşlarından hemen hepsi başbakan oldular. Lozan'dan sonra en büyük hükümet bunalımını Ali Fuat Paşa yaşadı. Bu şekilde yol alınamayacağını gören Mustafa Kemal mecliste daha güçlü hareket edebilecek bir hükümet şekli olarak Cumhuriyet ilanına karar verdi. Ekimin sonuna gelindiğinde 29 Ekim1923 sabaha doğru rejim değişte Cumhuriyet ilan edildi. Ocak 1921 tarihli anayasanın birinci maddesinin sonuna şu fıkranın eklenmesine karar verdiler: "Türkiye devletinin şekli, Hükümet-i Cumhur iyedir."[42]Cumhuriyet idaresi düşünce olarak Atatürk'te yeni ortaya çıkmış bir gelişme değildi. Atatürk, daha Erzurum Kongresinde yakın arkadaşlarına böyle bir idare istediğini söylemişti.

Cumhuriyetin İlan edildiği günlerde Ankara'da olmayan, Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Bele) ve Kazım (Karabekir) Cumhuriyetin İlanının erken olduğu, daha şartların oluşmadığını ileri sürdüler. Gazetelere verdikleri demeçlerde tepkilerini dile getirdiler.[43]Cumhuriyet'in ilanı ile ortaya rejim tartışmaları çıktı. Rauf Bey 1 Kasım 1923'te Tevhid-i Efkâr Gazetesine yaptığı açıklamada Cumhuriyet'in ilanını bir oldubitti olarak değerlendiriyordu. Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran Halk fırkası hükümeti kurdu. Böylece kabine sistemine geçilmişti. Halk Fırkası, Cumhurbaşkanlığına Mustafa Kemal'i seçti. Tarihi Osmanî Encümeni ilk başkanı, İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref Efendi meclisteki konuşmasında 'Eşkâli hükümetin tadadına lüzum yok. Hâkimiyet bilakaydü şart milletindir, dedikten sonra kime

[41] Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e*, c 1, s,69
[42] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, Kasım 1999, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay. , c.IV, s.18
[43] Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim yay, İstanbul,2004, s.243. Yücel Özkaya, *a.g.e*, c.2, s.32

sorsanız, bu Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin '[44]demekteydi.

Devlet başkanı olarak Halife Abdülmecit efendinin olmasını isteyenlerde bulunmakta idi. Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri ne kadar olacaktı. Padişahın tüm yetkilerine sahip olacak mı idi. İçte ve dışta bu durum tartışılmaya başlandı. Halife Abdülmecid Efendi tartışmanın ortasında kaldı. Muhafazakâr kanadı temsil eden muhalefetin itirazı 'Türk ulusunun hem kendi İslami ve imparatorluk geçmişiyle, hem de bu kadar uzun süre lideri oldukları daha geniş İslam dünyası ile bağlarını tehlikeye koyacağı idi.'[45]Bu düşünceden dolayı halifenin devletin başında etkin olmasını istiyorlardı. Muhalefet anlayışı Cumhuriyet'in ilanı ile artmaya, birliktelik bozulmaya başladı. Siyaset Halife'nin etrafında oluşmaya başladı. Şükrü Hoca Efendi ve arkadaşları, Mecliste bir broşür yayınlayarak, Halife Meclis'in, Meclis Halifenindir iddiasıyla, Millet Meclisi'ni Halife'nin danışma kurulu ve Halife'yi Meclis'in, dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.[46]Hatta bir gurup halifelik makamını Mustafa Kemal'in kendi üzerine almasını öneriyorlardı. Bu teklifi ret eden Mustafa Kemal Paşa ise 'Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dinî ve ne de siyasî bakımdan hiçbir anlamı ve var olma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını ve istiklâlini tehlikeye atamaz.''[47] Diyerek halifeliğin kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. 24 Kasım 1923 günü İstanbul gazetelerinde Ağa han tarafından Hint Müslümanlarını temsilen İsmet Paşa'ya gönderilen mektubun İstanbul gazetelerinde yayınlanması gerilimi artırdı. Mektup'ta İsmet Paşa'dan halifenin korunmasını istiyorlardı. Bu durum devletlerin iç işlerimize müdahalesi olarak değerlendirildi.

1 Mart 1924'de meclisin açılışında Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet'in korunması, Eğitim öğretimin birleştirilmesi, Diyanet-i İslamiyeyi siyasetin dışına çıkarılması gerektiğini mecliste anlattı[48]. Rauf Bey ve arkadaşları halifenin devlet başkanı olacağını söylerken, Halk Partisi başkanı İsmet İnönü 'Tarihin herhangi bir devrinde bir halife bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu zihninden geçirirse, o kafayı behemehâl koparacağız'[49] *diyordu.* 3 Mart 1924 günü Halifelik kaldırıldı. Osmanlı ailesi yurt dışına

---

[44] Bernard Lewis, *a.g.e, T.*T.K,Ankara, 2007, s.261. Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e*, C. III, s.150
[45] Bernard Lewis, *a.g.e*, s.262
[46] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s,479
[47]Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s,573. Bernard Lewis, *a.g.e*, s.262
[48] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s,574. Bernard Lewis, *a.g.e*, s.263
[49] Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e, s.570, Gözler, *a.g.e*, s.77

gönderildi. Bu köklü değişiklikler kaçınılmaz olarak eylemli ve yaygın bir kızgınlık oluşturdu. Bundan başka, Mustafa Kemal'in kişisel yükselişine karşı muhalefet, milli mücadelenin ilk evrelerinde onunla yakın işbirliği yapmış olanlar arasında gittikçe artıyordu.[50]

Halifelik kaldırıldı. Meclis içerisinde muhalefet şiddetlendi. Mustafa Kemal Paşa, I.ordu müfettişi Kazım Karabekir, II. ordu müfettişi Ali Fuat Paşa'nın, III. ordu müfettişi Cafer Tayyar Paşa'nın milletvekilliğinden istifa edip ordularının başında kalmalarını istedi. Ancak paşalar itiraz edip istifa etmediler. Mustafa Kemal bu durumu; ' Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi görüşlerine çekip kazandıklarını sandılar. İstifalarından önce, bazı komutanların kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyet'in ilânı, hilâfet'in kaldırılması gibi işlerimiz, ortak tertip sahiplerini biri birine daha da yaklaştırarak birlikte hareket etmelerine yol açtı. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasî alandaki ve ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı.'[51] Şeklinde değerlendirmektedir. Mustafa Kemal Paşaya göre Paşalar komplosu yaşandı. Yapılan bu girişimin kendisine karşı olduğunu değerlendirdi.

23 teşrin-i Evvel 1340 Anadolu Gazetesi haberine göre, Kazım Karabekir Paşanın 26 Ekim'de, Ali Fuat Paşa'nın 30 Ekimde ordudan istifa etmiş olmaları, meclis kulislerinde Halk Fırkasının bölüneceğine ve yeni bir partinin kurulacağına kanıt olarak görülmüştü. 19 milletvekili Halk Fırkasından ayrılarak ilk muhalif gurubu oluşturdular.11 teşrin-i Sani 1340 Ahenk Gazetesinde, oluşacak partinin 'Cumhuriyet Fırkası' adını alacağı ve milletvekili sayısının 50' ye ulaşacağı yazılıyordu.

Parti faaliyetine başlamasından kısa bir süre sonra doğuda büyük bir Kürt isyanı çıkması ve bu isyanda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının etkisinin görülmesi, partinin İstiklal mahkemesi tarafından 3 Haziran 1925'te kapatılmasına neden oldu. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Şeyh Sait İsyanının sorumlusu olarak Terakkiperver Fırkasını bulmaktadır. Bu konuda; 'Efendiler, olaylar ve olup bitenler ortaya koydu ve ispat etti ki, Terakkiperver ve Cumhuriyet Fırkası'nın programı en hain kafaların eseridir. Bu parti, memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk Devleti'ni körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı hedef alan plânlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih, (gizli maksatlarla hazırlan-

---

[50]Bernard Lewis, *a.g.e*, s.265

[51] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s.578

mış, genel ve gerici nitelikteki) Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinî konularda verdiği sözleri, doğu ya gönderdiği sorumlu sekreterinin kurduğu örgütü ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır'[52]demektedir. Halk Fırkasının inkılâpları devam ettirebilmek için Takrir-i Sükûn kanununu çıkarması, Paşaları İstiklal Mahkemelerinde yargılaması iplerin kopmasına neden oldu. Şapka İnkılâbı tartışmalarının devam ettiği, çözülmesi gereken Irak sorunun olduğu bir esnada, Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir suikastı planlandığı ortaya çıkarıldı.

[52] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e*, s.602

II. BÖLÜM

II-İZMİR BASININDA SUİKAST

2.1-Basında Suikastın Gün, Gün Haberleri

2.1.1-*Suikast ile ilgili iddialar*

Suikast, Giritli Motorcu Şevki'nin 15 Haziran 1926 günü İzmir Valiliğine yaptığı bir ihbarla ortaya çıkarıldı. Mustafa Kemal'e suikast olayının yeni kurulan Cumhuriyet'te bir iktidar savaşı olarak görenler vardır. Bir kısım görüş, İktidarı elinde bulunduran kadro kendisine rakip olarak gördüğü bir diğer kadroyu tasfiye etmek için bu olayı kullanmıştır. Diğer görüş ise muhalefette kalan 2.gurup, Halk Partisini tasfiye edip yönetimi ele geçirmeyi planlamaktadır.

Sonuçta çoğu İttihatçı olan 18 kişi idam edilirken Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü dışında milli mücadeleyi yürüten askeri liderlerin hemen tümü zanlı hale getirilmiştir. Giritli Şevki'nin ihbarı sonucunda 15 Haziran akşamı İzmir'de ve İstanbul'da yapılan tutuklamalarla yakalanan Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Laz İsmail gibi kişilerin verdiği ifadelerin yanı sıra yakalanan silahlar ve bazı diğer kanıtlardan Mustafa Kemal'e İzmir'i Ziyareti sırasında Kemeraltı'nda bir suikast teşebbüsü olacağı ortaya çıkmıştır.

Suikast Enver Paşa'nın adamı olarak bilinen Hacı Sami ve İttihat ve Terakki'nin Teşkilat-ı Mahsusa kurucularından Kuşçubaşı Eşref'ten, yurtdışında bulunan Çerkez Ethem'e kadar birçok kişiyle bağlantısı olduğu ileri sürülmüştür.[53] Ancak olayın karanlıkta kalan yanları olduğu gibi açığa çıkarılan yanları da bulunmaktadır. Rauf Orbay'ın yeğeni Zafer Orbay 'Milli Mücadele ateşini yakan çekirdek kadrodan biri olan Hüseyin Rauf Orbay ve arkadaşlarının Atatürk'e 'altından heykelini yapalım, ama CHF'nin başına geçme' dediklerini anlatan yeğen Zafer Orbay, paşaların, ülkede halk yönetimi istediklerini, muhalif partiyi bu sebeple kurduklarını söylüyor. Orbay, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması için birçok komplo hazırlandığını, bunlardan bir tanesinin de İzmir Suikastı olduğunu iddia ediyor.'[54] İttihatçıları suçlu

---

[53] Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Tekin yayınevi, Ankara 1992, s.17. Milliyet gazetesi 26 Ocak 1992, , sayfa 15. Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, Boğaziçi yayınları, İstanbul,1989, s.12

[54] Cemal A. Kalyoncu, 'İzmir suikastı komploydu', Aksiyon Dergisi, 05.12.2005, sayı:574, s.22 Atatürk'ün İzmir'e gideceğini biliyorlar. Bunları İzmir'de bir otele yerleştiriyorlar. İdam sehpasında birinin söylediği "Hepimizi affedecektiniz, onun için biz bunu kabul ettik." diyor, ipi çekiyorlar o sırada. Şimdi biz bundan şüphelendik. Acaba otelde, yatakların altına tabancalar, dolaba bombalar filan yerleştiriliyor da, Atatürk'ün gelmesinden iki gün evvel polise ve jandarmaya baskın mı yaptırıyorlar? Zaten bun-

görenlerde bulunmaktadır. 'inkılâplara çeşitli çevrelerden değişik nedenlerle muhalefet yapılıyordu. Bu muhaliflerin arasında iktidar hakkını sadece kendilerinde gören İttihatçılar da bulunmaktaydı. İttihatçılar Meşrutiyet döneminde de iktidar hakkını kendilerinden başkasında görmemişler, Bulgar Komitacılarından da etkilenerek, iktidarı ellerinde tutmak için çeşitli komitacı faaliyetlerde bulunmuşlardı. Kendi içlerinde fedailer barındırmışlar, suikastlar tertip etmişlerdi'.[55] İstiklal mahkemesi ise yargılama sonucunda kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu eski İttihatçıları suçlu bulacak ve idamına karar verecektir.

2.2-Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e Gelmesi

Mustafa Kemal Paşa bu sırada sessiz sedasız törensiz uzun sayılabilecek bir yurt gezisine çıkmıştı.[56] Gerçekleşen inkılâplar sonrası halkın görüşlerini dinliyor, toplumun nabzını tutuyordu. O günlerde İzmir gazetelerinde ve ulusal gazetelerde Gazinin gezi ile ilgili haberleri yer almaktadır. '8 Mayıs 1926'da Konya'ya, 9 Mayıs'ta Tarsus'a, 10 Mayıs'ta Mersin'e gelmiş, Taşucu Bucağı'ndaki çiftliğinde beş gün kaldıktan sonra, 16 Mayıs'ta Adana'ya, 18 Mayıs'ta tekrar Konya'ya, 20 Mayıs 1920'de Bursa'ya[i], 13 Haziran'da da Balıkesir'e gelmişti. Bir ara Karadeniz vapuru ile Mudanya'ya geçen Gazi, 13 Haziran'da Balıkesir'de şerefine verilen ve elli kişiden fazla insanın katıldığı baloda, Muallimler Musiki Heyetini takdirle dinlemişti'.[57]Anadolu Gazetesinin haberine göre bundan sonra Gazi'nin seyahati Balıkesir'den Manisa'ya oradan İzmir yolu ile Çeşme'ye gideceği duyurulmuştu.[58] [ii]14 Haziran günü Balıkesir'den İzmir'e geçeceği sırada İzmir Valisi'nden İzmir'de kendisine karşı bir suikast düzenlendiği ihbarını aldı.

Gazete haberlerine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e 15 Haziranda ulaşması kesinleşti. İzmir'den bir heyetin Balıkesir'e gittiği, burada bulunan Gaziyi İzmir'e davet etmek üzere İzmir'den ayrıldığı 'Arzı tazimat heyeti bu sabah şehrimizden hareket etmiştir[iii],[59] denilmektedir. İzmir valisi Kazım Paşa'nı beyanatına göre, 'Büyük müncimiz Reis-i cumhur Gazi Paşa hazretleri Çarşamba günü sabah tren-i mahsusla hareket buyuracaklardır. Hemen istasyonda bir çay Ziyafeti tertip edilecek-

---

ları orada suçüstü yakalayıp "Atatürk'e suikast girişimi budur." diye götürüyorlar hepsini. Ondan sonra da "Madem biliyordu da niye haber vermedi diye." birçok kişiyi suçlamaya başlıyorlar. Rauf Orbay'ın yeğeni Zafer Orbay ile Cemal Kalyoncunun yaptığı röportaj.

[55] Cemal Avcı, 'İzmir suikastı', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 28, Cilt: X, Mart 1994, s.42

[56] Feridun Kandemir, *İzmir suikastının içyüzü*, Ekicigil yayınları, İstanbul 1955, s.4

[57] Hâkimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1926. Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.8

[58] Anadolu Gazetesi, 14 Haziran 1926, sene 15, numara 2600. Gazete haberi için EK-1'e bakınız.

[59] Hizmet Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 2, numara 444. Haber için EK-2'ye bakınız.

tir. Karşıyaka istasyonuna uğrayacaktır. İzmir'e muvasalat saati tahminen 16 00 ile 1800 arası olacaktır. Vilayetçe tebliğ edilmiş olan program aynen uygulanacaktır. Çarşamba günü akşamı İzmir Belediyesi Ziyafet verecektir. Perşembe günü akşamı Bornova numune ziraat mektebinde gardan parti olacaktır. Her şey için bütün tertibat ittihaz olunmuştur.[60iv]Bu haberler üzerine İzmir Valiliği karşılama töreni tertip etti. Ahenk Gazetesinde verilen habere göre[61] 'Büyük Gazimizin teşrifleri münasebetiyle[62v]', 'İzmirliler bu gece karada ve denizde tezahürat-ı meserretkeranede bulunacaklar', ' Büyük gazimizin teşriflerine muntazır olan halkımız, günlerden beri istikbal ve tezahürat hazırlıklarına devam etmektedir. Gazimiz bugün teşrif edeceklerdir. Halk tezahürat azametiyle büyük gaziyi istikbale hazır bir haldedir. Valilik 15 maddelik bir hazırlık bildirisi yayınlamıştır. Anadolu Gazetesi de Gazinin karşılanması için hazırlanan programı gazetenin ilk sayfasına koymuştur. Haberlerde dikkati çeken , 'şehrin her tarafının bayraklarla süslendiği, büyük hazırlıkların yapıldığı, Karşılayacak heyetin kıyafetlerine dahi dikkat etmesi duyurulmuştur. Karşılayacak heyetin şapka olarak silindir veya melon giyilecek, ayrıca redingot giyilecektir denilmiştir. Bu kıyafeti olmayanlar ceket ve melon şapka giyeceklerdir. Bu kıyafet haricinde kalacakların bu kısımda 'karşılama ekibinde' yer almamaları duyurulmuştur[vi63]. İzmir gazeteleri Mustafa Kemal Paşa'nın yol güzergâhı üzerindeki Ziyaret ve faaliyetlerine de yer vermişlerdir. [vii64] Anadolu Gazetesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Bandırma'da gemide açılan seyyar sergiyi gezdiğini ve takdir ettiğini, köylülerin oynadığı oyunları beğendiğini yazmaktadır.[65]

Ancak Gazi Paşa bir gün gecikme ile 16 Haziran günü İzmir'e ulaştı.15 Haziran günü çıkan gazetelere baktığımızda Hizmet Gazetesi 'Gazimiz bu gün İzmir'dedir[viii,66] şeklinde haber verdi. Diğer Ahenk ve Anadolu gazetelerinde sadece Gazi'nin gelişi ile ilgili programların duyuru haberi tekrar niteliğinde yayınlandı. Gazi 15 Haziran günü İzmir'e gelmeyince ertesi gün çıkan gazetelerde bir haber boşluğu olduğunu görmek mümkün. Bu münasebetle 16 Haziran günü haberleri içinde Mustafa Kemal Paşa'nın geldiğini duyuran bir haber bulunmamaktadır.16 Haziran günü çıkan Hizmet Gazetesinde dün verilen haberin ertelendiği ile ilgili bir düzeltme niteliğinde

---

[60] Anadolu Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 15, numara 2601. Haber için EK-3'ye bakınız.
[61] Ahenk gazetesi, 16 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9855
[62] Haber için EK-4'e bakınız.
[63] Anadolu Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 15, numara 3601, Haber için EK-5'e bakınız.
[64] Anadolu Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 15, numara 3601. Ek -6'a bakınız
[65] Anadolu Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 15, numara 3601
[66] Hizmet Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 2, numara 444. EK -7'e bakınız.

haber bulunmaktadır.[67ix]Haberde, dünkü nüshamızda Gazinin İzmir'e geldiği haberinin verildiğini, ancak program değişikliği nedeniyle bir gün ertelendiği ve gazetenin baskıya girdiğini, bundan dolayı düzeltilemediği duyurulmaktadır.

17 Haziran günü artık Mustafa Kemal'in İzmir'de olduğu anlaşılıyor. Ahenk Gazetesi 'Hoş geldin Türk'ün azizi, yüce kahramanı'[68x] 'Türk'ün büyük gazisi İzmir'in sinesinde' 'Halk azim tezahürat ile Gazi'yi karşıladı'[69] haberleri yer aldı. Anadolu Gazetesinin haberi ise 'Hoş geldin Gazi Paşa' 'Büyük gazimiz dün akşamdan beri İzmir şehrine... Nihayetsiz şerefler ve saadetler bahş itmektedir', 'Büyük halaskar ve mürşidimizi İzmir'in her tarafından binlerce ve binlerce halk coşan ve huruşan bir şevk ve hararetle, bir muhabbet ve iştiyakla selamlamıştır', 'Sevgili ve büyük Cumhur Reisimiz İzmir yollarında muhabbetle yürürken Mehmetçiğin gürleyen topu İzmir ufuklarından, fedakâr tayyarecilerimiz de başları üstünden hürmet selamlarını arz ve iblağ ediyorlardı.'[70xi]Şeklinde manşet haber vermiştir. Hizmet Gazetesi ise 17 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gelişini 'Büyük Gazimiz dün akşam saat on yedi buçukta İzmir'i şereflendirdi' 'Mübeccel Reis-i Cumhurumuz kendilerine müştak olan on binlerce halkın nihayetsiz alkışları arasında istasyondan Naim Kulübünü teşrif buyurmuşlardır.'[71xii] Şeklinde manşet haber vermiştir. Yine 18 Haziran Ahenk nüshasında Gazinin İzmir'e gelişi sırasında 'Milletin gözbebeği Gazi Paşa hazretleri İzmir'e girerken Bahri Baba parkından topların atılmış, bu suretle toplarımız da halkın coşkusuna bu suretle katılmışlardır.'[72xiii]Demektedir. Halkın büyük sevgi gösterileri ile karşılanan Mustafa kemal Paşa Kalacağı Naim Palas oteline gitmiştir.[73xiv]Bu haberlerden anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal Paşa İzmir'e 16 Haziran 1926 Çarşamba günü saat 17 30'da gelmiştir. İzmir'de çıkan bu üç gazetede de Mustafa Kemal Paşa'yı karşılama ve yapılacak programlar ile ilgili çok ayrıntılı haberler yapılmıştır.

2.3-Suikast planının ortaya çıkması ve halkın tepkisi

Suikastın ortaya çıkışı, suikast planlarına katılan kaçakçılık ile uğraşan Girit muhaciri motorcu Şevki'nin, suç ortağı arkadaşlarını, tereddüde düşüp İzmir valiliğine gidip durumu ihbar etmesi ile ortaya çıktı. Şevki suikast sonrası tetikçileri Yunanis-

---

[67] Hizmet Gazetesi, 16 Haziran 1926, sene 2, numara 445. EK -8'e bakınız.
[68] Ahenk Gazetesi, 17 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9856. EK-9'a bakınız.
[69] Ahenk gazetesi, 17 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9856
[70] Anadolu Gazetesi, 17 Haziran 1926, sene 15, numara 2603. EK-10'a bakınız.
[71] Hizmet Gazetesi, 17 Haziran 1926, sene 2, numara 446. EK -11' bakınız
[72] Ahenk gazetesi, 17 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9856, s.3
[73] Mustafa Kemal'in İzmir'e geldiğinde genellikle kalmayı tercih ettiği Naim Palas oteli. Şuan Atatürk müzesi olarak kullanılıyor. EK- 13'e bakınız.

tan'a, Sakız adasına kaçıracaktı.[74]İhbarı yapan Giritli Şevki'yi, kendisi ile irtibatlı olan Sarı Efe Edip ve Saruhan Mebusu Abidin beylerin Mahmut Şevket Paşa vapuruna binerek İstanbul'a gitmeleri tereddüde düşürmüş ve polis müdürüne giderek ihbarda bulunmuştur. Endişeye düşmesinin nedeni Sarı Efe Edip'in hükümete ihbar etme endişesi veya kendisinin bu işten korkması veya vicdan azabı çekerek bu işin içinden sıyrılma düşüncesidir.[75]

Bu ihbar üzerine harekete geçen polis müdürü durumu valiye bildirmiş, Vali Kazım (Dirik) Paşa bir taraftan ihbar olunan suikastçıları kaldıkları otellerde yakalatırken, diğer taraftan da henüz Balıkesir'de bulunan Mustafa Kemale acil telgraf çekerek durumdan haberdar etmiş ve İzmir'e gelmesini bir gün ertelemesi istemiştir.[76] Motorcu Şevki ilk sorgusunda suikastı eski milletvekili Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi'nin yapacağını söylemiştir. Bu ilk sorguda 'Esasen suikast Ankara'da yapılacaktı, olmamış, İstanbul milletvekili Rauf Bey'in haberi varmış, O ben bulunmayayım diye Avrupa'ya gitmiş. Millet Meclisi reisi Kazım (Özalp) Paşa'nın da haberi varmış'[77] şeklinde ifade vermesi belki etki soruşturmaların daha geniş olmasına etti. Suikastçılardan Ziya Hurşit hiç direnmeden kaldığı Gaffar zade otelinde suçüstü bomba ve silahlarla yakalandı. Polisler Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u da Ragıp Paşa otelinde yakaladılar. Çopur Hilmi de Karşıyaka'da kardeşinin evinde yakalandı. [xv78]

İzmir basınında suikast haberleri 18 Haziran'dan itibaren verildi.[79xvi]Mustafa Kemal Paşa'ya suikast olduğunu ilk duyuran gazete Ahenk Gazetesi oldu. Diğer gazetelerde 18 Haziranda bu konuda haber göremiyoruz. Ahenk Gazetesi 'Milletin göz bebeği, Türk tarihinin yüce kahramanına el uzatılır mı?' 'Türk milleti, kendi göz bebeğinin, kendi pür şerefi olduğu nu temsil eden büyük Gazisinin kendi nigahbanıdır[80]'şeklinde manşetten verdi. Haberin devamında İzmir işgaline vurgu yapılarak, 'Dâhili ve harici düşmanların saldırması ile İzmir'de başlayan felaket İzmir'de bitmişti. Bugünde felaket sırıtmaya başlarken, bir darbe ile söndürüldü. Asırlık saadeti yeniden tesis etti. Büyük Gazimize suikastta bulunmak üzere tertibat almış olanlar bin kere şükür olsun

---

[74] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.9 vd. Feridun Kandemir, *a.g,e*, s.15
[75] Feridun Kandemir, *a.g,e*, s.16
[76] Feridun Kandemir, *a.g,e*, s.4
[77] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.9.
-Uğur mumcu bu tutanakları Cumhurbaşkanlığı arşivinden elde etmiştir. Bu konudaki ilk çalışması 12-26 Ocak 1992 tarihinde Milliyet Gazetesinde tefrika edilmiştir. Bundan tam bir yıl sonra 24 Ocak 1993 yılında uğradığı bombalı saldırı sonucu öldürülmesi ise çok anlamlıdır. EK- 14'e bakınız.
[78]Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.10.
[79] EK-19'a bakınız.
[80] Ahenk gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857

emellerine ulaşamadılar.' Şeklinde ayrıntılı haber vermiştir.18 Haziran 1926 Hizmet Gazetesinde suikast ile ilgili bir haber yoktur. Gazinin İzmir'de katıldığı programdan kısaca 'Büyük gazi mukadder olduğu veçhile dün gece Bornova ziraat mektebinde şereflerine verilen gardın partiye teşrif buyurmuşlar, nihayetsiz iltifat ve neşeleriyle davetlileri garik-ı mesar ve neşat eylemişlerdir. Gardın parti pek güzel olmuştur.[81]' denmektedir. Anadolu Gazetesinde ise çok küçük bir haberde İstiklal mahkemesinin İzmir'e geleceğini haber vermektedir.[82xvii]Anadolu Gazetesinde suikast haberi ayrıntılı olarak 19 Haziran'da verildi. Gazete manşetinde 'Sevgili büyük Gazi'miz, Aziz ve büyük mevcudiyetinizi istihdaf eden ihanet ve hıyanet hareketlerini hışım ve şiddetle imha için kalplerimizde gadab berkaneleri tutuşuyor. Bu melun hareketlere öyle şekilde nihayet vereceğiz ki, asıl ve ruhum kalbinizde tecelli edecek af ve şefkat hisleri bile bu hıyanete mukadder olan akıbeti tevkif ve tadil edemeyecektir.

Aziz Münci, Büyük Halaskar!

Düşman çizmesi altından kurtardığınız biz İzmirlileriniz bir daha and ederiz ki; Sevk eylediğiniz yolun sonu adem girdibadları dahi olsa oraya seve sevine baş atacağız. Mübeccel vücudunuzu başımızın üzerinde ve layezal muhabbetlerinizi kalplerimizin içinde yaşatan ve yaşatacak olan talimize, milletimizin taline bizden ebedi takdirler ve hürmetler'[83xviii]

İzmir polis müdüriyetindeki ilk sorgulamada Laz İsmail Suikast tertibatını Ziya Hurşit'in planladığını, daha önce Ankara'ya gittiklerini ancak başarılı olamadıklarını, İzmir'de yaptıkları toplantılarda Yusuf, Hilmi ve Ziya'nın hazır olduklarını itiraf etti. Gürcü Yusuf da ilk ifadesinde, 'Geçtiğimiz kışın Ziya Hurşit ve Laz İsmail beni Ankara'ya götürdüler.Gazi Paşa'ya suikast yapılmasını önerdiler.Ziyanın kardeşi Faik engel oldu.Ziya bizi İstanbul'a gönderdi.On beş gün önce İstanbul'da Milletvekili Şükrü Beyin Şişli'deki evinde toplandık.Orada İzmir suikastı kararlaştırıldı...bana Osman Tahsin adına sahte kimlik verdiler.Sonrası için memuriyet vaat ettiler.İzmir'de Gaffar zade otelinde ve Karşıyaka'da gazinoda görüşüldü .Kemer altında Gaffar zade otelinin altında berber Nuri'nin dükkanından hücum edecektik.'[84]Ziya Hurşit ise ilk sorgusunda 'suikastla bir ilgim yok' diyordu.

---

[81] Hizmet Gazetesi, 18 Haziran 1926, sene 2, numara 447
[82] Anadolu Gazetesi, 18 Haziran 1926, sene 15, numara 3604. EK-20' bakınız.
[83] Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. EK-21'e bakınız.
[84] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.12

2.3.1 *Mustafa Kemal Olayı Bizzat Kendi Takip Ediyor*

Mustafa Kemal Paşa İzmir'de gelişmeleri bizzat kendisi takip etmiştir. Kendisine verilen bu ilk bilgilerden sonra Ankara'ya hükümet başkanı İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta 'Suikast tertibinin ortaya çıkartılması ve tutuklananların itirafları ile benim anladığım şudur:1-Karşımızda iktidarı almak isteyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası altında bir komite vardır. Eski muhalif ikinci Gurup mensupları adı geçen komiteye bağlıdırlar. Bu partinin genel merkezi ve üyeleri, genel girişimleri yönetmekte ve karar almaktadırlar. Bu siyasal kuruluşun tıpkı İttihat ve Terakki cemiyetinde olduğu gibi, birde fedai şubesi vardır. Bu şube partinin genel merkezindeki bir üyeye bağlı çalışır. Büyük olasılıkla bu üye Şükrü Bey'dir. Abdülkadir Bey, bu şubenin bir şefi gibi kabul edilebilir.

Suikast hakkındaki karar parti genel merkezince bütün üyelerince alınmıştır. Hatta suikastın gerçekleşmesinde silah kullanacaklarla yakın temaslarda bulunmak suretiyle bazı üyeler tarafından takip olunmuştur.Rauf Bey burada bulunmamak için Avrupa'ya gitmiş,Kazım Karabekir Paşa'nın Ziya Hurşit ile Ankara'da gizli teması,Arif'in evinde silah kullanacaklarında katıldıkları toplantı,Adnan Bey'in Londra'da uzun süre kalması düşünülmesi gereken konulardır...Bu gördüğüm durum İstiklal mahkemesinin tutuklamaları ile aydınlanacaktır ümidindeyim.Bana göre Terakkiperver partisi bütün liderlerini ve bir kısım üyelerini tümüyle tutuklayıp cezalandırmak gerekecektir...Önemli bu yurt sorununu radikal ve ivedi bir yöntemle çözeceğiz.

2-İstiklal mahkemesi yüksek kuruluda durumu benim gördüğüm gibi görüyor.'[85]

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya İsmet Paşaya çektiği bu telgraftan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa sorunun kaynağını ve suçluları belirlemiş. İsmet Paşa'dan hükümet olarak tedbirler almasını istiyor. 'Hükümetin her yerde gayet dikkatli, tedbirli, kuvvetli ve uyanık bulunması lazımdır.'diyerek uyarıyor. Bu telgrafta en çok dikkati çeken nokta sorunun 'radikal ve ivedi' olarak çözülecek olması. Olay Ankara'da duyulur duyulmaz İstiklal Mahkemesi Üyeleri İzmir'e geldiler.

Suikastın ihbarından iki gün sonra İstiklal mahkemesi reisi Ali Bey'in İzmir'e geldiği anlaşılmaktadır. Yapığı ilk açıklamada[xix]'Suikast tertibatını kimler, nerede ve nasıl yaptılar?'olmuştur. Başsavcı, Ali Bey 'Aziz vatanın huzur ve sükûnetini kanla ihlal ve reisi Cumhur hazretlerini izaleye, hükümeti taklibe matuf bulunan ve deni

[85] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.20

ihtirasat-ı şahsiyenin mahsulü olan bu suikast ve tertibat vatanın hayat selametine tevcih eylemiş bir hadise-i meş'umedir.'[86]Demektedir. Savcı basına yaptığı açıklamada '16 Haziran 1926 Çarşamba günü İzmir'e muvasalat eylemek üzere seyahatte bulunan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bir suikast tertip edildiği hükümetçe istihbar edilmesi üzerine, bu meş'um suikastı icraya memur olanlar, silah ve bomba gibi cürüm vasıtalarıyla birlikte müşarünileyh Hazretlerinin muvasalatlarından önce cürmümeşhut halinde derdest edilmişlerdir. Suikastı fiilen icraya memur olanların başında sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşid vardır. Bunun yanında İstanbul'dan beraberinde getirdiği sabıka-i mükerrere erbabından birkaç şerir ile Sarı Efe denilen jandarmadan emekli Edip ve buna mensup birkaç şahıs bulunmaktadır. Tetkikler ve tahkikler ile şimdiye kadar tecelli eden bu tertiplerin mülga Terakkiperver Fırkasının umumi merkezi azasından, harici teşkilatına memur İzmit Mebusu Şükrü Bey dâhil olduğu halde İstanbul'da toplantılar ve müzakereler neticesinde tasmim ve izhar edilip ve Reis-i Cumhur Hazretlerinin İzmir'e varışlarında tatbikata geçilmek üzere Ziya Hurşit ve rüfekası ile İzmir'de bulunan Sarı Efe ve mensuplarının fiiliyat sahasına sevk olundukları anlaşılmıştır. Daha evvel kış aylarında bu eşhas tarafından suikastın Ankara'da icrası ve isimleri malum olmuş bulunan kimselerin evlerinde toplantılar ve müzakereler yapıldığı ve fakat gaybubetine mani esbaba binaen tasmim edilen fiilin ikaı zamanına tehir olunduğu ve meselenin isimleri zikredilen Şükrü, Ziya Hurşit,Sarı Efe Edip Beylerin şahsı tasmim ve teşebbüslerinden Ziyade gizli komite halinde faaliyet icra eden bir siyasi zümrenin ittihaz ettiği karar ve program cümlesinden ve aynı zamanda hükümeti devirmek gaye ve maksadını istihfaf eden siyasi bir suikast olduğu anlaşılmaktadır.Mücrimlerin tevkifleri esnasında elde edilmiş olup bu hususta istimal edilecek olan silah ve bombalarla suikastçıların ihtiyaçlarını temin eyleyecek paraların İstanbul'da tedarik edilerek vapura kadar getirildiği ve suikastı üslerine alanlara verildiği vaki itiraflar cümlesindendir.Halas bulmuş istiklale ermiş terakki ve teali yoluna girmiş olan aziz vatanın huzur ve sükununu kanla ihlal ve Reisicumhur Hazretlerini izaleye ve hükümeti devirmeye matuf bulunan ve en deni şahsi ihtirasların mahsulü olan bu suikast ve bu tertipler maddi manevi ve mahiyeti itibariyle doğrudan doğruya vatanın selametine tevcih edilmiş elim ve meşum bir hadisedir. Bu cinayetkarane fiil

[86] Ahenk Gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857. Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605.EK-22'e bakınız.

ve maksadın muhakemesine milletin muvacehesinde başlanacağından,mahkeme safhaları umumi efkarı daha Ziyade aydınlatacaktır.'[87xx] Demiştir.

Suikasta ismi karışan Terakkiperver fırkası üyeleri, ikinci gurup üyeleri adı ile muhalefet kanadını oluşturuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Müdafaa-i Hukuk gurubuna katılmamışlardı. 'Gazi Paşa ve Kel Ali (Çetinkaya) başkanlığında kurulan İstiklal mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi lideri Kazım Karabekir ve parti kurucusu arkadaşlarının tutuklanmalarını ve cezalandırılmasını istiyordu.'[88]

Mustafa Kemal Paşa tutuklanan suikastçılardan Ziya Hurşit'i kaldığı Naim Palas Oteline çağırtmış ve mahkeme öncesinde kendisi ile konuşmuştur. Mustafa Kemal Ziya Hurşit'e 'Ziya Hurşit Bey uzun zaman birlikte çalışmış değil miydik? Bir gaye uğruna beraber çalışmadık mı? Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşı ruhu imişsiniz, öylemi?'diye sordu. Konuşma kısa sürdü. Ziya Hurşit suçu oracıkta kabul ederek 'öyle doğrudur, suikast yapmaya geldim ama kuvvede kaldı fiile çıkmadı başaramadık'[89]dedi. Bunu üzerine Gazi 'Sizden bunu beklemezdim' sözleri üzerine Ziya Hurşit 'Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam, ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum, ne diyebilirim?'[90]Diyordu. Bu konuşma üslubunu değerlendirecek olursak, Mustafa Kemal Paşanın huzurunda son derece laubali olduğunu söyleyebiliriz. Hm suçlu olarak yakalanmış, hem de durumu umursamazlıktan gelen bir tavır içindedir. Bu durumdan biraz rahatsız olsa gerek Ziya Hurşit ertesi gün Paşa Hazretleri ile bir kez daha görüşmek istedi. İkinci görüşmede de suçunu itiraf eden Ziya Hurşit Mustafa Kemal'den affedilmesini istedi. 'Ben yenilik ve Cumhuriyet karşıtı değilim. Yalnızca yurtseverliğin belli kişilerin tekeline alınmasına karşıyım. Ben yabana atılacak bir genç değilim. Evet; suikastı, biz, yani, İzmit Mebusu Şükrü ve Abdülkadir birlikte düzenledik. Laz İsmail ve Yusuf masumdurlar. İsteyerek yapmıyorlar. Refet, Rauf, Kazım Karabekir ile aram iyi değildir. Hafız Mehmet, Çolak Selahattin, (Canik) Emin ve sairenin iştirakleri yoktur, korkarlar.'[91] Mustafa kemal Paşa ise tecrübeli bir idareci olarak adeta karganın ağzından baklayı alırcasına, Ziya Hurşit'in konuşmasına fırsat vererek olayın çözülmesini sağlamıştır. Atatürk Ziya Hurşit'in bu itirafları sonunda, kararın yargıya ait olduğunu, kendisinin karar veremeyece-

[87] Ahenk Gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857, Feridun Kandemir, *a.g.e*, s 14. Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15,numara 3605

[88] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.21

[89] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.13. Feridun Kandemir, *a.g.e*, s 19.Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikastının İçyüzü*, Temel yay. İstanbul, 2005, s.70

[90] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.13. Feridun Kandemir, a.g.e, s.19. Osman Selim Kocahanoğlu, a.g.e, s.70

[91] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.14. Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.72, Feridun Kandemir, *a.g.e*, s. 20

ğini bildirdi. Atatürk'ün daha sonra Yahya Galip (Kargı)'ya anlattığı hadise vardır. 'Ziya Hurşit'ten sonra tetikçilerden Gürcü Yusuf'u odasına çağırmış;

- Sen Mustafa Kemal'i öldürecekmişsin öyle mi?

-Evet

-Mustafa Kemal ne yapmış ki onu öldürecektin?

-Fena bir adammış, memlekete fenalık yapmış

-Sen Mustafa Kemal'i tanıyor musun?

-O halde tanımadığın adamı nasıl öldürecektin?

-Geçerken işaret edecekler, bu Mustafa Kemal diyecekler, vuracaktım.

Mustafa Kemal tabancasını çıkarıp vererek,

-O halde al vur. Ben Mustafa Kemal'im. demiş ve Gürcü Yusuf'un hıçkırıklarla ağladığını anlatmıştır.'[92] Ziya Hurşit'in bu şekilde hızlı çözülmesini mahkeme başkanı Kılıç Ali 'Gazinin önünde yılan gibi kıvranarak af dileme'[93] olarak yorumlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul Valisi Süleyman Sami ve Polis müdürü Ekrem Baydar'a, Ankara'da İsmet Paşa ve iç işleri bakanı Recep Peker'e telgraf çekerek 'İzmit Mebusu Şükrü, eski Ankara Valisi Abdülkadir'i tutuklayınız. Adı geçenin gizlenmesi muhakkaktır. Dikkatli önlem alınmalıdır.'[94] Diyerek, İstanbul'da İttihatçıların önderlerinin tutuklanmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşanın Ziya Hurşit ile görüşmesine dair İzmir basınına yansımış bir haber bulunmamaktadır. Muhtemelen bu görüşme olduğu sırada daha İzmir'de suikast haberini Vali, Emniyet müdürü, ve sayılı kişi bilmektedir.

İstiklal Mahkemesi için 'milli kütüphane sinema binası ihzar olunmuştur' 'İstiklal mahkemesi için Elhamra idaresindeki milli kütüphane, sinema ve tiyatro binası izhar olunmuştur'[95] denilmektedir. Diğer taraftan Mustafa Kemal'in 18 Haziranda hükümet konağını Ziyarete geldiği, burada yetkililerle ve halk ile görüştüğü belirtiliyor.[96]

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da hükümet başkanı İsmet Paşa'dan önlem alınmasını, İttihatçı liderlerin tutuklanmasını istedi ancak İsmet Paşa başta Kazım Karabe-

---

[92] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.73
[93] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.73
[94] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.15
[95] Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15,numara 3605
[96] Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15,numara 3605

kir olmak üzere paşaların tutuklanmasına karşı çıktı. İç işleri bakanı Kazım Peker Başbakan İsmet Paşa'nın düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek 'Başbakan, suikastın tertipçileri arasında bulunan Terakkiperver Liderlerin tutuklanmasına kesin olarak karşıdır. Bunun için yeterli kanıtın elde edilmediği kanısındadır. Bu durumun mahkeme kararının uygulanması ile daha kötü sonuçlar doğuracağını düşünüyorlar. Bu nedenle Karabekir Paşa ve Hüsrev Bey'in tutuklanmalarını müdahale ederek önlediler'[97]diyerek bildirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ikinci kez İsmet Paşa'ya telgraf çekerek 'İstiklal Mahkemesi, tutuklananların ifadelerini aldıktan sonra suikast kararında Terakkiperver önderleri tarafından alındığı hakkında kanaat elde etmiştir. Suikast girişiminin kişisel nitelikte olmayıp, bir siyasal zümrenin siyasal amaçla öteden beri hazırladığı, Ankara'da son günlerde Bursa'da bu kararı uygulamaya çalıştığı tutuklananların, açık ifadeleri ve bunların yaptıkları seyahatler ile belli olmuştur. Suikasttan sonra Karabekir Paşa'nın cumhurbaşkanlığının görüşüldüğü bile bugün Yusuf ve İsmail'in birbirlerini doğrulayan beyanları ile belli olmuştur. Kabinenin kurulmasında çeşitli kombinezonların görüşüldüğü, hatta arkadaşlarımızdan bazılarının mesela Recep Bey'i ikna ederek aralarına almayı konuştuklarını ifade etmişlerdir.

Mecliste bulunan bütün Terakkiperver Parti üyelerinin tümünü tutuklanmaları konusuna İstiklal Mahkemesi kararını uygun bulurum. Ağır sonuçlar bunların tutuklanmalarında değil, tersine serbest bırakılmalarındadır. Tutuklanan Terakkiperver liderler serbest kalırlarsa yargılamalar sırasında gerçeklerin ve yeni adların ortaya çıkmaması için gereken önlemleri almayı denerler. Bu nedenle Karabekir Paşa ve Münir Hüsrev Bey'lerin tutuklanmalarına emir ve izin vermenizi rica ederim... Bence hiçbir noktadan hiçbir tereddüde ve hoşgörüye yer kalmamıştır.'[98]Diyerek İsmet Paşayı ikna etmeye çalışmıştır. İsmet Paşa Telgrafla verdiği cevapta bu konuda çekincelerini olduğunu belirtti ve verdiği cevapta 'Sabahleyin ve şimdi lütuf buyrulan telgraftaki düşüncelerinizi enine boyuna düşündüm. Sorunu tartışalım. Sarı efe, Şükrü Bey ve Abdülkadir'in düzenledikleri, bence her şeyden önce İttihat ve Terakki'nin fedai örgütünün bir işi gibi görünmektedir. Eğer bu değerlendirmede isabet varsa, gözlerimizi diğer esaslı noktaya çevirmekle, tehlikeyi kaynağından önlemiş değil, ayrıntı ve görünüş ile meşgul olarak işin esasını kaçırmış oluruz.''Suikast tutuklamalarını ilk başta bu kadar genişletmek size karşı olan bu sevgi içtenliği dağıtmaya yol açar. Mahkûmiyetler kesinleşmeden Kazım Karabekir Paşa'nın ve Fuat paşa'nın ve benzerlerinin tutuk-

[97] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.21
[98] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.23

lanmaları herkesin yüreğinde sırası ile şaşkınlık, acı ve direnme duyguları doğurur. Bu nedenle, genel tutuklamalar yapılmasının erken olduğu kanısındayım. Suikastın şekli büyük zaferlerle, erdemlerle yücelen şahsınızın ne kadar güçlü olduğunun göstergesidir. Kamuoyunun yaptıklarımızın doğruluk ve adaletine inanmalarına zaman tanımazsak, bu bizi zalim ve gaddar duruma düşürür ki, bundan sonra suikasta teşebbüs edenler genç aydınlar olur.

Abdülkadir'in tutuklanması konusu, şüphesiz ısrarla izlenmesi gereken önemli bir konudur. Öteki büyük tutuklamalar, açık duruşmalarda koşullara bağlı olur. Bu süre içinde serbest kalanlar, saldırı ve suikast ise bu kadar kuşku altındayken başarılı olamazlar. Yurt dışına kaçarlarsa kendilerini manen suçlamış ve idam etmiş olurlar. Bu hareketlerin bize hiçbir zararı olmaz. Özet olarak: Genel tutuklamalardan vazgeçilmesini ve verilmiş emrin geri alınmasını istirham eylerim.'[99]Dedi.18 Haziran ve 19 Haziranda İzmir ve Ankara arasında telgraf ile görüşmeler durmadan devam eder. Önce Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'nın Ankara'da kalmasını, orada duruma vaziyet etmesini ister.

Mustafa Kemal: 'Benim sevgili İsmet'im. Kendini üzme. Durumun gereği çok ivedi ve duraksamadan hareket etmektir'

Ancak Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı ikna etmeye zorlandığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa 19 Haziranda Ankara'ya çektiği telgrafta 'İçinde bulunduğumuz sorunda bana emniyet buyurmanızı önemle rica ederim. Düzenlenen suikast, Sarı Efe, Şükrü Bey, Abdülkadir gibi sınırlı kişilerin eseri değildir. Tahmin buyurduğunuz gibi İttihat ve Terakki, eski ikinci gurup ve özellikle bunları kadrosuna almış Terakkiperver Partisidir. Bu durumun değerlendirilmesinde arada görülen fark, burada elde edilen bilgilerin gereği kadar ayrıntı ile Ankara'ya arz edilememiş olmasından kaynaklandığını sanıyorum.

İstiklal Mahkemesi, önce özel bir soruşturma kurulu ile mahkûmları birer birer dinlemiş ve her şeyi söyletmiştir. Açık duruşma, burada suikasta alet olanların düzeyinde değil, asıl bunların kışkırtıcıları olan Terakkiperver Partisi liderlerin tutuklu olarak buraya gelmelerine kadar ertelenmesi kamuoyuna etki yapmak için tercih edilmiştir. Kazım Karabekir Paşa ve Fuat Paşa ve benzerlerinin kamuoyunda suçlu olduklarını kabul etmek gerekir. Genel tutuklama zamanında değil birazda geç başlamıştır.

[99] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.28

Bundan dolayı kaçanlar çoğalmıştır. Tereddüdümüz devam ederse –daha fena- herkese emniyetimizin olmadığı izlenimini verecek duruma düşeriz... Güvenlik güçlerimizin hiçbir yerde hiçbir başarı gösteremediği sabit olmuştur. Asla zalim ve gaddar mevkiinde değiliz... Oldubitti ile kararı geri aldırıp tutukluları serbest bıraktırmaktan büyük hata olmaz... Benim sevgili İsmet'im. Kendini üzme. Durumun gereği çok ivedi ve duraksamadan hareket etmektir. Bana güveneceğinize bütün kalbimle inanarak gözlerinizden öperim.'[100]İsmet Paşa 20 Haziran'da verdiği cevapta ikna olmamış görünmektedir. 'Sevgili Paşam; Güzel sözlerinize candan teşekkür ederim. Ne kadar acı çektiğimi tasavvur edemezsiniz. Bu hareket tarzını aklım almıyor. Izdıraptan ve ruhi mücadeleden kalbim parçalanıyor.'[101] Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında bir taraftan gizli telgraf görüşmeleri yaparak ikna etmeye çalışırken, bir taraftan suikast olayını takip ediyor, diğer taraftan programlarını iptal etmeyip, planlanan programlara katılmıştır. Anadolu Gazetesinin haberinde İzmir Belediyesinin tertip ettiği Bornova Ziraat mektebindeki gardenpartiye katıldığı buradaki eğlence ait ayrıntılı bir haber yapılmıştır. Haberde 'Gazinin misafirlerle yakından ilgilendiği, düzenlenen bahçeyi çok beğendiği, zeybek oynadığı, üç dört kez dansa kalktığı, hâsılı Gazi Paşa Hazretleri bahçede tarih ve tanzim itibariyle gördükleri mükemmeliyeti takdir buyurarak Ankara'daki çiftliklerinde inşasına karar verdikleri İzmir körfezinin küçük mikyastaki numunesine Bornova ziraat mektebinde ilave edeceklerini ifade buyurmuşlardır. Gazi Paşa gardın partinin devamı müddetince pek mütebessim ve şen bulunuyorlardı. Gazi Paşa gece saat üç'ten sonra partiden ayrılmışlardır.'denilmektedir.[102xxi]Mustafa Kemal'in Bornova ziraat mektebinde katıldığı Gardın Parti haberi Hizmet Gazetesinde çok küçük bir şekilde verilerek 'Gazi Paşamız Bornova'daki gardın partiye teşrif etmişlerdir' denmiştir.[103xxii]

Mustafa Kemal Paşa'nın suikast münasebetiyle halka ilk beyanatında şu açıklamayı yapmıştır.

'Türk Milletine;

Akim bırakılan suikast teşebbüsü münasebetiyle cemiyetlerden, müessesattan, memurlardan, kumandanlardan, zabitlerden, mebuslardan, bilumum arkadaş ve vatandaşlarımdan, samimi teessürlerini muhtevi aldığım mektup ve telgraflardan dolayı pek

---

[100] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.30
[101] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.31
[102] Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. EK-24e bakınız.
[103] Hizmet Gazetesi, 18 Haziran 1926, sene 2, numara 447

mütehassıs ve minnettarım. Teşebbüs şimdi benim şahsımdan Ziyade, mukaddes cumhuriyetimize ve onun istinat ettiği âli prensiplerimize müteveccih olduğuna şüphe yoktur. Bu sebeple umumen izhar olunan hissiyatla cumhuriyet prensiplerimize olan fart-ı merbutiyetin ne derece layezal olduğuna bir kere dahi kani oldum. Temeli büyük Türk milletinin onun kahraman evlatlarından mürekkep büyük ordumuzun vicdanında akıl ve şuurunda teessüs etmiş olan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan mülhem prensiplerimizin bir vücudun izalesi ile haleldar olabileceği zehabında bulunanlar çok hafif dimağlı bedbahtlardır. Bu gibi bedbahtların, cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde müstahak oldukları muameleye maruz kalmaktan başka nasipleri olamaz. Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Ve Türk milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir.

Reis-i Cumhur

GAZİ MUSTAFA KEMAL'[104xxiii]

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'yı İzmir'de yüz yüze görüşmek üzere yanına çağırmak zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa: 'Son kısa telgraf nameler üzerine mahkeme kurulu ile derinlemesine konuştum. Izdırabınızdan çok elem duyduk. Yüz yüze görüşmekten başka çare bulamadık. Hemen İzmir'e hareket buyurmanız uygun olacaktır. Uygun ve mümkün görürseniz uçakla. Makine başında cevabı devletinizi bekliyor um.' İsmet Paşa kısa bir cevap yazarak 'Beni oraya çağırmanıza çok sevindim. Özellikle teşekkürlerimi sunarım.'[105] Dedi. 21 Haziran tarihli İzmir gazetelerine İsmet paşa'nın Ankara'dan İzmir'e hareket ettiği haberleri yansımıştır.[106] [xxiv]Kurban bayramının birinci günü akşam saatlerinde ismet Paşa İzmir'e ulaşmış ve Karşıyaka İstasyonunda Mahkeme üyeleri tarafından karşılanmıştır.23 Haziran tarihli Anadolu Gazetesinde verilen haberde 'evvelki gün şehrimize gelen başvekilimiz İsmet Paşa hazretleri dün misafiri bulundukları Reisi Cumhurumuz gazi Paşa hazretlerinin nezdinde istirahat eylemişlerdir.'şeklinde bir haber vardır.[107xxv]

---

[104] Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605, Ek-26'a bakınız. Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 71

[105] Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.31

[106] Anadolu Gazetesi, 21 Haziran 1926, sene 15, numara 3607

[107] Anadolu Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609

2.3.2 *Halkın tepkisi*

Bursa ve Manisa illerinde halk tarafından suikastı telin mitingleri düzenlendiği haber veriliyor.[108] 'Büyük Gazimize arz-ı teessür' denilerek halkın telgrafhanelere koştuğu haberi verilmektedir. İzmir'de halkın kışla meydanında toplanıp 'Bugün bütün İzmirliler, Cumhuriyet'in, büyük halaskarın, âşıkları, yekpare bir vicdan halinde kışla meydanında toplanarak vatanın hürriyetine, Türk milletinin muazzez varlığını temsil eden büyük Gazi'ye suikastta bulunmaya cüret edenlerin derhal ve şiddetle tecziyesini talep eyleyeceklerdir[109]'denilmektedir. Yine aynı mealde bir manşet haber de Hizmet Gazetesinde var. Başyazar Zeynel Besim yazdığı makalesinde 'İzmirliler temiz kalbinizi açınız, sevdalı yüreklerinizi Gazinin huzuru saadetine serpiniz.[110]'Yine Ahenk Gazetesi başyazarı Mehmet Şevki'de suikast ile ilgili görüşlerini belirten başyazı yazmıştır. Yazısında [xxvi]Düzeni bozmaya çalışanların adaletin elinden kurtulamayacağını belirtmektedir[111].

19 Haziranda çıkan Anadolu Gazetesinde küçük kenar bir haberde olayın meydana gelmesi ile ilgili biraz şüphe ve tereddüt var. Tereddüt olan konu suikastın bir şayia mı? Yoksa gerçek mi? olduğudur. Haber şöyle devam ediyor. 'Halkımızın tesiri', 'birkaç gündür misafire ten şerefi bahş olmakta bulunan Reis-i Cumhurumuz ve büyük mencimize bir suikast tertip edildiği hakkındaki rivayetler muhterem halkımız arasında derin bir tesir ve heyecan uyandırmıştır. Muhtelif şekillerde tecelli eden bir tesiri şayia olan rivayetlerin doğru olması ihtimali bir dereceye kadar tadil ediyordu.' şeklindeki haber olayın tam olarak aydınlamamış olmasından olsa gerek, acaba bu teşebbüs doğru mu? Şeklinde küçük de olsa bir tereddüt oluşturmuş.[112xxvii]

Yine Anadolu Gazetesinde 'İzmir halkı bu gün saat 16 00'da kışla meydanında muazzam bir miting akt ediyor.' 'Kan ağlayan kalplerimizi büyük gazimizin huzurlarında açacağız. Temiz yüreklerimizi sereceğiz. Ve teyit edeceğiz ki İzmir ve İzmirliler halaskarına âşıkların en deriniyle ve şiddetlisi ve ateşlisi ile bağlanmıştır.'[113xxviii]Diyerek manşet haberde halkın miting yaparak sevgi ve bağlılıkları belirtilmiştir. Yine aynı

---

[108] Ahenk Gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857
[109] Ahenk Gazetesi, 20 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9859
[110] Ahenk Gazetesi, 20 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9859
[111] Ahenk Gazetesi, 20 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9859. EK- 28'e bakınız.
[112] Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. EK- 29'a bakınız.
[113] Anadolu gazetesi, 20 Haziran 1926, sene 15, numara 3606. EK- 30'a bakınız.

gazetede başka bir haberde 'millet sefillerin behemehâl ve serian tecziyelerini istiyor.'[114]Denilerek Anadolu'nun değişik yerlerinde yapılan mitinler haber yapılmış.

Yine ertesi günkü 21 Haziran Anadolu nüshasında yapılan miting haber veriliyor ve 'Dün hükümet önü, kışla meydanı ve İzmir yolları binlerce vatandaşla dolmuştu.', 'halkın sesi, hakkın sesi, dün bütün varlığı ile haykırdı: Türk'ün ve Türklüğün ehassı emeli, zibdei muhabbet varlığıdır. Ona uzanan elleri hemen kırmalı, Onun aleyhinde bulunan dimağları hemen ezmeli ve dağıtmalıdır.'[115]Denmektedir. İzmir'de oluşan bu tepki havası içerisinde bir heyet oluşturulup 'Hususi bir heyet İzmir ve havalisi halkının bu acil temennisi büyük Gazimize, başvekâlete, lazım gelen makamlara iblağa memur edilmiştir.'[116xxix] Denilmektedir. Bu tarihlerde Ahenk Gazetesinin birkaç gün yayınlarına ara verdiği görülmektedir.[117]

23 Haziran tarihli Anadolu Gazetesinde halkın tepki ve miting haberlerine yine rastlanmakta 'Türk milleti suikastçıları dişleri ve tırnakları ile parçalamak istiyor' 'Büyük gazi; millet bir vücut ve kitle halinde sabırsızlıkla saldıranların müstahak oldukları cezaya çarptırıldıklarını görmek istiyor' 'İnkılâbımız, Türkiye'mizde ve Türk milletinin fikir ve dimağında sarsılmayacak bir surette yerleşmiştir. Bu muazzam inkılâba yan bakanların dahi gözleri çıkarılabilir.'şeklinde manşet haber yapılmış, Uşak'ta, Denizli'de, Bornova'da miting yapıldığı haber yapılmıştır.[118xxx]Yine aynı gazetede Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın Karşıyaka vapuru ile bir tenezzühe çıktıkları ve halkın kıyıda onlara sevi gösterisinde bulundukları yazılıyor.

Suikast münasebetiyle telgraf, miting ve tepkilerin Anadolu Gazetesinin 25 Haziran nüshasında da devam ettiği görülüyor. Haberde 'Hassas Türk milleti, halaskarına sarsılmaz bir iman ile merbuttur.' 'Türkün ve Türkiye'nin azim ve iman mabedine kirli ve menhus hiçbir el uzanamaz.' 'Suikast haberi, Türkiye'nin her noktasında fevkalade bir asabiyet ve hassasiyet uyandırmıştır. Yağmur tufanı halinde durmaksızın gelen ve mütemadiyen neşrettiğimiz telgraflar buna delildir.'Denmektedir.[119xxxi]

---

[114] Anadolu gazetesi, 20 Haziran 1926, sene 15, numara 3606
[115] Anadolu gazetesi, 21 Haziran 1926, sene 15, numara 3607
[116] Anadolu gazetesi, 21 Haziran 1926, sene 15, numara 3607
[117] Ahenk gazetesinin 20 Haziran tarihli numarası 9859, 26 Haziran tarihli Ahenk gazetesinin numarası 9861,yani gazete bu sürede dört gün çıkmamış.
[118] Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609
[119] Anadolu Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610. EK- 33'e bakınız.

Gazi suikast sonrası oluşan mitinglerle tepki, telgraflarla Gaziye geçmiş olsun telgrafları karşısında, halka gazeteler aracılığı ile bir teşekkür açıklaması yapmıştır [120] [xxxii]. Halkın, Türk ocaklarının, Halk Fırkasının, Darülfünun heyetinin, yapılan miting ve tezahüratın, gönderilen telgrafların, kendisini çok memnun ettiğini duyurmuştur. [121] [xxxiii] Bu açıklama Gazi'nin millete teşekkürü olarak verilmiştir.

'Menfur suikastı telin maksadıyla Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatı, Darülfünun, Belediyeler, Türk Ocaklarının delaletiyle memleketin her tarafında hararetli ve coşkun mitingler akt edildiğine peyderpey muttali olmaktayım. Şahsımdan Ziyade milletin mevcudiyeti aleyhine müteveccih olduğu tayin eden gizli siyasi tertibat karşısında umum milletin duyduğu ve pek vakur ve asıl bir surette izhar ettiği pek necip hissiyat beni mutlu etmektedir. Bu tezahürat inkılâp mefkûrelerimizin bütün efradı milletçe hırzıcan edildiğine en parlak ve kuvvetli bir delil teşkil etmektedir. Bu itibar ile istikbal için, milletin saadet ve refahı namına his etmekte olduğum muvaceheyi millette beyan etmekle büyük bir Fahir ve sürur duymaktayım.

Bu tezahürat muhterem ve necip halkımız tarafından şahsım hakkında lütfen izhar buyrulan ve kalbi asarı muhabbetten mütevellit teşekkür nameyi alenen ifaya müsareat eylerim.22 Haziran 1926 Reisi Cumhur

Gazi Mustafa kemal'[122]

2.3.3 *Gazi suikast girişimini nasıl karşıladı...*

25 Haziran tarihli Anadolu Gazetesinde dikkati çeken haberlerden birisi 'Gazi suikastı nasıl karşıladı' şeklinde. Haberde, suikast planının ortaya çıktığı gün İzmir'de bulunan Moskova Büyükelçisi Zekai Bey, Mustafa Kemal'i karşılama ekibinin içerisindedir. Anadolu Gazetesi muharriri Zekai bey'e karşılama anını sormaktadır. Zekai Bey şöyle anlatmaktadır. 'Gaziyi karşılamaya gidiyorduk. Hususi trende ben, Hariciye Vekilimiz, İzmir Belediye reisi, Vali, Halk Fırkası mutemedi Sadettin Bey ve daha birçok zevat vardı. Hepimiz Gazi'ye mülaki olacağımızı düşündükçe çocuk gibi seviniyorduk. Az sonra tren Menemen istasyonuna vasıl oldu. Gazi İzmir şehri namına buradan istikbal edilecekti. Saat tam beşe on vardı. Reisi Cumhuru hamil olan tren Me-

[120] Hizmet Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452. Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15,numara 3605

[121] Anadolu Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15,numara 3609. Hizmet gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara;452

[122] Hizmet gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452. Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. EK-34'e bakınız.

nemen istasyonuna muvasalat etdi. Gazi'nin vagonuna koştuk. Bizi her zaman olduğu gibi beşuş ve güzel yüzlü simasıyla karşıladı. Hepimize ayrı, ayrı iltifat etti. Tren on dakika sonra İzmir'e doğru hareket etti. Fakat vagonda mutat olmayan bir hava var gibi idi. Herkes susuyordu. Kulaktan kulağa bir fiskos! Acaba ne var? Ne oluyor? Tam düşünceye dalacaktım ki, gazi'nin sesini iştim.

-Gazi; Nasıl? Ne diyorsunuz Zekai Bey siz bu işe?

-Hangi işe Paşam.

-Şu maksat işe. Bize suikast yapmak istemişler.

Adeta beynimden vurulmuşa dönmüştüm. Benimle beraber Tevfik Rüştü Bey'de, Belediye Reisi de, Daha doğrusu bütün istikbale gelenler donmuştu. Gazi kendinde beklenen itidal ile ilave etti.

-Hem de bu akşam, Tam saat altıda... Yani trenden iner inmez. İzmir'e ayak basar basmaz.

Bizde birden bire şişek çaktı. Saatlerimize baktık, beşi yirmi geçiyordu. O halde biz ölüme gidiyorduk. Son sürat İzmir'e yaklaşan tren bizi, yani Gazi'mizi ölüme koşturuyordu.

-Paşam... Dedik. İzmir'e biraz geç gitsek.

-Neden

-Saat altıya yaklaşıyor, geç gitsek biraz ihtiyatlı bir hareket olur.

-Evet, saat altıya yaklaşıyor. Fakat cinayet ve hıyanetin saat altısı daha evvel çaldı.

Saat altıya çeyrek var. Trenimiz Basmahane garına yanaşıyor. Halk hiçbir şeyden habersiz gazisini büyük bir coşku ile istikbal ediyor.'[123][xxxiv]Gazi'nin olaydan daha önce haber aldığını o gün kimse bilmiyordu. Karşılama heyeti içinde bulunan Moskova elçisi de. Suikast teşebbüsü ilk kez Mustafa Kemal tarafından bu heyete açıklanmıştır.

Suikast ile ilgili aktarılan önemli açıklamalardan bir tanesi de 22 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği mülakattır. 22 Haziranda Mustafa Kemal'in İsviçreli sanatçı ve gazeteci Emile Hüderbrand'a söyledikleri ise gerçekten kafa karıştırıcı idi: "... Yoluma yerleştirilen bu katillerden bir grup beni ve maiyetimi taşıyacak otomobil-

[123] Anadolu gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610

lere el bombaları yağdıracaklarmış. Hatta daha da ileri gittiler ve yıllardır benim davamla özdeşleşmiş, benim sadık bir siyasal arkadaşım olmuş, zaman, zaman da danışmanlığımı yapmış bir kadını iğfal ettiler. Bu kadını, aldığımda patlayacak ve etraftaki herkesi yok edecek, içine bomba saklanmış bir buketi bana sunmak menfur görevini kabul ettirmişler. Kötü yola sevk edilmiş olan bu kadın merhamete layıktır. Çünkü vatanın iyiliği için böylece kendi canını da feda etmeye kandırılmıştır... Ama onun suikasttaki rolü affedilecektir, çünkü vicdanının dürtmesiyle, benim niyet ettiğim geziyi iptal etmeme el verecek kadar zamanında yetkililere itirafta bulunmuştur.[124]

Mülakat kafa karıştırıcı idi çünkü Valiliğe göre ihbarı Giritli Şevki yapmıştı. Mustafa Kemal ise 'yıllardır davasıyla özdeşleşmiş bir kadın'dan söz ediyordu. O yıllarda pek çok kişi Halide Edip'ten (Adıvar) şüphelenmişti. Daha sonra bu kadının Laz İsmail ile Bursa'ya keşif yapmaya giden Naciye Nimet olduğu söylendi. Ancak bu kadının ne zaman ve nasıl Mustafa Kemal'in 'siyasal dava arkadaşı', hatta 'zaman zaman danışmanı' olduğu konusu hiçbir zaman açıklığa kavuşmadı.

2.4 Tutuklamalar ve İzmir'de Yargılamanın Başlaması

Ankara İstiklal Mahkemesinin 18 Haziranda İzmir geldiği gazete haberlerinden anlaşılıyor. Anadolu Gazetesinin haberine göre 'Ankara İstiklal mahkemesi dünden beri şehrimizde bulunmaktadır. Mahkeme derhal faaliyete geçmiştir.'[125xxxv] İstiklal Mahkemesi için 'milli kütüphane sinema binası ihzar olunmuştur' denilmektedir. Mahkemenin tiyatro binası ve sinema olarak kullanılan İzmir Konak Meydanı arkasında bulunan tarihi bina seçilmişti.[xxxvi]Gazetede duyurulan ilanda mahkeme salonuna polis müdürlüğü tarafından satılacak bilet ile girileceği duyuruluyor.[126xxxvii]Mahkemenin 26 Haziran Cumartesi başlayacağı duyuruluyor.[127xxxviii] Mahkemenin başkanlığını Afyonkarahisar Milletvekili 'Kel' Ali (Çetinkaya), savcılığını Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka), üyeliklerini Gaziantep Milletvekili 'Kılıç' Ali, Aydın Milletvekili Dr. Reşit (Galip), yedek üyeliğini de Rize Milletvekili 'Laz' Ali (Zırh) beyler yapıyordu. Mahkeme halk arasında, Ali adlı dört üyesinden dolayı 'Dört Aliler Divanı' olarak adlandırılmıştı.

---

[124] Mete Tunçay, 'Son nefeste acı sözler', (Los Angeles Tim es'ten Temmuz 1926' aktaran) Tarih ve Toplum, Sayı 53, Mayıs 1988, s 16

[125] Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. EK-37'e bakınız.

[126] Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. Hizmet gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452. EK-38'e bakınız.

[127] Hizmet gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452

23 Haziran tarihli Anadolu Gazetesinde İstiklal Mahkemesinin Anadolu ajansı ile Millet Gazetesinde yayınladığı bir tebliğ var. Bu tebliğe göre o günlerde olan bir şayianın tekzibi yayınlatılıyor. Buna göre '20 Haziran tarihli ve 128 numaralı millet Gazetesinde suikast ve taklibi hükümet hadisesi dolayısı ile alakadar eşhasın tevkifinden bahis olunurken, bu tevkifatın mülga Terakkiperver Fırkaya sabıkan mensup bulunmuş olanların kâffesine teşmil edileceği ima olunmaktadır. Keyfiyete Cumhuriyet kanunları ahkâmı dairesinde vaaz etmiş olan İstiklal mahkemesi bu teşebbüs ile doğrudan doğruya rabıta ve alakası olamayan hiçbir vatandaşı tevkif etmez. Ve bir an bile hareket ve serbestiyetinden mahrum eylemez. Bu tabi ve bedi hakkın efkârı umumiye ye iblağı suretinde Milet Gazetesinin bu yoldaki hilafı hakikat neşriyatının tekzibini rica olur.'[128xxxix]Denmiştir.

İlk tutuklamalar hakkında verilen haberler de 'Suikast tertibatı ile alakadar olduklarından dolayı tevkif edilenler polis dairesinde muhtelif odalarda mevkuf bulunmaktadırlar. Bunların başlarında sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşit bulunmaktadır. Polis dairesinde mevkufların adedi beştir. Şimdiye kadar isticvaplarında mühim itirafatta bulunmuştur. Cümlesi de İzmir'imize hariçten, geçen günlerde gelmiş kimselerdir. Muhakemeleri yarın başlayacaktır. Sarı Efe'de İstanbul'da tevkif edilmiştir. Bittabi bugün yarın şehrimize nakil olacaktır.[129]' denmektedir. İstanbul'daki tutuklamalar ile ilgili 'İstanbul'da kimler tevkif edildi?', haberinin ayrıntısında '...Sarı Efe, Sabık İzmit Mebusu Şükrü, Miralay Rasim, Doktor Mustafa Şevket, Trabzonlu Naci, Kara Vasıf, Hafız Bey (hafız Mehmet kastediliyor) isminde biri, bunlardan başka daha 12 kişi tevkif edildikleri rivayeti vardır.'[130]Denilmektedir.

Anadolu Gazetesinde 'İstanbul'da kimler tevkif edildi' şeklindeki haber hemen aynı. Haberin devamında 'suikast tertibatıyla kimler alakadardır? İstanbul'da bazı kimselerin tevkif edildiği söyleniyor. Tevkif edildikleri söylenen kimseler şunlardır: Sarı Efe, Sabık İzmit Mebusu Şükrü, Miralay Rasim, Doktor Mustafa Şevket, Trabzonlu Naci, Kara Vasıf, Hafız bey isminde biri. Bunlardan başka daha on iki kişinin tevkif edildiği rivayeti vardır.'[131xl]Tutuklamalar sadece İstanbul'da değil dışarıda da devam ediyordu. Eski Lazistan Mebusu Necati Eskişehir'de, Kılık kıyafet ve şapka kanununa muhalefetten dolayı Burdur'da ikamete mecbur edilen eski Erzurum Mebu-

[128] Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15,numara 3609. Hizmet gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452
[129] Ahenk Gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857
[130] Ahenk Gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857
[131] Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605

su Necati (Albayrak) Burdur'da, Mersin Mebusu Besim Bey Memleketi Namrun (Çamlıyayla) yaylasında tutukladı. Kazım Karabekir, Münir Hüsrev, Miralay Arif Ankara'da bulunuyorlardı. Karabekir Paşa önce Ankara'da Etlikte bulunan bağ evinde tutuklandı. İsmet Paşa'nın müdahalesi ile serbest bırakıldı. Ancak İsmet Paşa'nın İzmir'e çağrılması sonrasında tekrar tutuklanıp İzmir' gönderildi. [132]

21 Haziran tarihli Anadolu Gazetesinde yazılan habere göre Mahkeme başkanı gazetecileri toplamış ve gidişat ile ilgili açıklama yapmıştır. 'İstiklal Mahkemesi reisi muhteremi hadisenin şümul ve vüsatı daha Ziyade vuzuh ve sarahat kesb etmektedir diyorlar' gazetecinin ısrarla İstanbul gazetelerinde tutuklanan isimlerle ilgili haberlerin doğruluğu sorulmakta ve Mahkeme Başkanı Ali Bey kesin açıklama yapmaktan kaçınmakta 'İstanbul gazetelerinin verdiği isimler tamamıyla doğru değildir. Tahkikat ve tahribatı işgal etmemek için isimler resmi tebliğ halinde verilmemiştir.'İstanbul'da tutuklananların torpidolarla İzmir'e nakledildikleri doğru değildir. Tutuklananların ilk sorguları İstanbul'da yapılacaktır. Gerekli görülürse İzmir' nakledileceklerdir. Şeklinde açıklama yapmıştır.[133] [xli]

İstanbul'da tutuklananlar mahkeme için İzmir'e nakledilmişlerdir. Gazete haberine göre ' [xlii]İstanbul'da tevkif edilenlerden bir kafile Gülcemal vapuru ile şehrimize sevk olunmuştur.' [134] Denmektedir. 23 Haziran tarihli Anadolu Gazetesinde 'suikasta kadınlarda karıştırılmış' şeklinde bir haber vardır. 'Dün İstanbul'dan şehrimize Naci'ye adlı bir kadın getirildi' 'İstiklal Mahkemesi muhteremesince yapılmakta tahkikat ve isticvabat olayı etrafında pek tabi olarak bir ketümet muhafaza olunmaktadır. Bu itibar ile tahkikatın takip ettiği mecra hakkında hiçbir şey söylemek mümkün değildir. Ma mafih mahkeme reisi muhteremi Ali Bey efendinin gazetemize vaki olan beyanatından anlaşıldığı veçhile bu menfur teşebbüsün ayağı olan ve muhalefet namı altında en mühlik bir kerteye sürüklemek isteyen denilerdir. Bu denilerin büyük müncimize karşı suikast yapmak üzere teşkil ettikleri menfur şebekenin Ankara ve İzmir'den sonra Bursa'da faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Dün Mehmet Şevket Paşa vapuru ile şehrimize getirilen bir kadın bu melun şebekenin Bursa'da faaliyette bulunan bir uzvu imiş. İstiklal mahkemesince dün isticvap edilen bu kadın istihbaratımıza nazaran Reisi Cumhur hazretleri Bursa'ya teşrif ettikleri zaman suikast yapmak üzere oraya gönderi-

---

[132] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.71
[133] Anadolu Gazetesi, 21 Haziran 1926, sene 15,numara 3607. EK-42'e bakınız.
[134] Ahenk Gazetesi, 26 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9861. EK-43'e bakınız.

lenlerden biri imiş.'[135xliii]Bu haberden de anlaşıldığı üzere İzmir'de suikast olayı yavaş, yavaş aydınlatılmaya, bazı gerçekler ortaya çıkmaya başlamıştır.

2.4.1 *Basında Haber atlamaları, Hizmet Gazetesi: 'Giritli Şevki de tutuklandı'*

23 Haziran tarihli Hizmet Gazetesinde Giritli Şevki'nin de tutuklandığı haberi verilmiş. 'Muhbir Giritli Şevki de dün akşam evinde tahtı tevkife alınmıştır. Melun ve meşum suikastı hükümete haber verdiği söylenen Giritli Şevki de dün akşam ikametgâhında tahtı tevkif olunmuştur. Haber aldığımıza nazaran merkumun da suikastçılarla beraber çoktan beri beraberce çalıştığı ve son günlerde aralarında zuhur eden bir ihtilaf sebebiyle çareyi selameti teşebbüsü haber vermekte bulmuş ve bu suretle hareket etmiştir. Mamafih, meselenin mahiyetini sahibi salahiyet makamından tahkik ederek bittabi karilerimize arz edeceğimiz şüphesizdir.[136xliv]

2.4.2 *Basında Haber atlamaları, Anadolu Gazetesi: 'Giritli Şevki tutuklandı' haberi yalan.*

24 Haziran tarihli Anadolu Gazetesinde bir önceki gün Hizmet Gazetesinde yayınlanan 'Giritli Şevki tutuklandı' haberi yalanlanıyor. Haberde 'Giritli Şevki Bey'in tevkifi haberi yalan. Suikast teşebbüsünü haber vermek suretiyle memleketine unutulmaz bir hizmet ibka eden Giritli Şevki bey'in güya istiklal mahkemesince tevkif olunduğuna dair dünkü Hizmet Gazetesinde bir haber münderiç idi. Doğruluğuna ihtimal vermediğimiz bu haber üzerine alakadar mahfil nezdinde tahkikat yaptık. Elde ettiğimiz netice bu baptaki fikrimizi teyit etmiş. Ve Hizmet Gazetesi tarafından verilen haberin katiyen asıl ve esası olmadığını anlamıştır. Zaten bunun hükmüne ihtimal verilmezdi.'denmektedir.[137 xlv]

Mahkeme bu süre içerisinde iddianamesini hazırlamıştır. Gazete haberlerinde suikastçıların kimlikleri ile beraber[xlvi], fotoğrafları yansımış.23 Haziran tarihli Hizmet Gazetesinde 'El yevm tutuklu bulunan Terakkiperver mebuslardan bazıları' denilerek fotoğrafları konmuş. Fotoğraflardaki isimlere baktığız zaman, İstanbul Mebusu Refet Paşa, Erzincan Mebusu Halis Bey, Erzincan Mebusu Sabit Bey, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Amasya Mebusu Bekir Sami Bey, Bursa Mebusu Necati Bey,

---

[135] Anadolu Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. Ek-44'e bakınız.
[136] Hizmet Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452. EK-45'e bakınız.
[137] Anadolu Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610. EK-46'ya bakınız.

Bursa Mebusu Osman Nuri bey, Sivas Mebusu Halis Turgut Bey, Kars Mebusu Ömer bey' görülmektedir.[138][xlvii]

Mahkemenin 26 Haziran cumartesi başlayacağı bildirilmektedir[139].Müddei umumi Necip Ali Bey'in İddianamesi gazetelere yansımıştır[xlviii].Yine aynı gün gazete haberinde tutuklanan suikastçıların mahkemesinin başladığı ve [xlix]Ziya Hurşit'in mahkemede her şeyi itiraf ettiği yazılıyor.[140]

Suikastın içyüzü isimli makalede Hizmet Gazetesi başmuharriri Zeynel Besim İsmet Paşanın basın ve matbuata yaptığı açıklamayı değerlendiriyor. İsmet Paşa'nın açıklamalarını gayet sağlıklı ve sağduyulu buluyor. Makalede suikast ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklıyor.'Tahkikat safahatı bilhassa Başvekil Paşa Hazretlerinin beyanatı münasebetiyle meydana çıkarmıştır ki: suikastı Terakkiperver fırkaya mensup mebuslar, daha doğrusu Terakkiperver Fırkanın kararı ile yapılacaktı. Mesele bu derece vuzuh kesp ettikten ve bu kadar tenvir eyledikten sonra muhalif mebuslara düşen şey, teşebbüslerinin akıbetine kemali metanetle tahammül etmektir. Eğer Gazi öldürülebilseydi, bütün milletin uğruna ölmekten asla çekinmeyeceği Gazi, muhalefetin hırsına kurban edilseydi ne olacaktı? Ne yazık ki mebusluğa, vekilliğe, paşalığa, kumandanlığa, irtika etmiş adamlarda dahi mevkı iktidar hırsına vatanı feda edecek gaddar namussuzca düşünceler bulunabiliyor. Çerkez, Edip ve Ziya Hurşit için bigayri hakkın yükselmek, parlamak, büyük adam olmak hırsı bir dereceye kadar anlaşılabiliyor. Ancak mebus, bir kumandan için bu nankörce teşebbüsat da varid değildir. Muhalefet ne derece riyakârane ve sahte bir vatanperverlikte müstenid olduğunu şu muazzam hadise-i cinaiye vazıhan ispat etti. Demek ki bu efendilerin siyasi kanaatleri yokmuş, keyif için, hırs için, mevki için, mevki-i iktidar için muhalefete geçmişler. Şayanı dikkattir ki muhalif mebuslar bidayette 'ortada gazi meselesi yoktur' diyorlardı. İşte zaman kendilerini bilfiil tekzip etti. Bunlar Gazi'yi istemiyorlardı. Çünkü gazi milletin saadet ve selameti ve Cumhuriyet'in inkişafı terakkisi için mevkı-i iktidarı Kazım Karabekir paşa'ya değil, İsmet paşa Hazretlerine vermişti' diyerek fikirlerini açıklamaktadır.[141][l]

---

[138] Hizmet Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452. EK-47'e bakınız.
[139] Hizmet Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452
[140] Ahenk Gazetesi, 26 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9861.Savcının 1.iddianamesinin gazetede yayınlananan tam metni tez sonunda verilmiştir. EK-48,49'a bakınız.
[141] Hizmet Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 2, numara 453. EK-50'e bakınız.

2.5 Paşaların Tevkif Edilmesi ve Sorgulanması

İsmet Paşa, İzmir'e geldikten sonra Mustafa Kemal ve mahkeme heyeti ile görüştü. Basın mensuplarını kaldığı otele çağırıp açıklamalarda bulundu. Anadolu Gazetesinde verilen habere göre, 'Muhterem başvekilimiz İsmet Paşa hazretlerinin matbuata beyanatı'. 'Sevgili başvekilimiz kendilerine has bir ısmet ve safvetle diyorlar ki; Kendileriyle meclis kürsüsünde fikir mücadelesinde bulunmaktan zevk duyduğum muhalefet Mebusu arkadaşların "hiç olmazsa kısmı küllisini" suikast ile mevki iktidarı elde etmek fikrinden uzak olduklarının tahakkuk etmesini temenni ederken, kalbim elem ve heyecandan raşeler içinde kalmaktadır.'[142][i]Şeklinde fikirlerini belirtmiştir.

Başbakan açıklamasının devamında şu açıklamayı yapmıştır.'Suikast teşebbüsü üzerine İstiklal Mahkemesinin mebusları da tevkiflere başladığını görür görmez derhal bu mahkemenin müddeiumumîsi ile temasa geldim. Kendisinden aldığım malumat benim için derin elemi mucip olmuştur. Hükümete karşı muhalefet sıfatını intihap etmiş olan bazı mebus efendilerin, bazı vatandaşların arasında suikast teşebbüsü ile iktidar mevkiini değiştirmek fikrinin öteden beri bahis mevzuu edilmekte olduğu anlaşılıyor. Şunu müsareatla ilave edeyim ki; sabık Terakkiperver Fırkası'na mensup mebusların her birinin mesuliyet ve malumatının derecesi üzerinde bir fikir beyan etmek niyet ve vaziyetinde değilim. Adaleti temsil eden yüksek mahkemenin mukarreratı ile sarahat ve katiyet kesb edecek hükümlere temas etmekten dikkat ve hürmetle içtinap ederim. Kendileri ile Büyük Millet Meclisi kürsüsünde fikir mücadelesinde bulunmaktan zevk duyduğum mebus arkadaşlarımın, hiç olmazsa, büyük bir kısmının suikast ile iktidarı elde etmek fikrinden uzak olduklarının tahakkuk etmesini temenni ederken, kalbim elem ve heyecandan raşeler içinde kalmaktadır. Bu kadar tertipler içinde şununla müteselliyim ki, hadise hükümet esaslarının, Cumhuriyet devrinde ne kadar sağlam olduğuna yeni bir delil mahiyetinde geçiyor. Evvela: hükümeti elde etmek için Büyük Millet Meclisinde mebusların ekseriyeti esasına istinat etmekten başka çare olmadığı bir daha tahakkuk ediyor. Saniyen; suikast teşebbüsüne karşı bütün milletin gösterdiği hassasiyet ve nefret, tehlikeye maruz kalan büyük şahsiyete karşı nihayetsiz muhabbet ve merbutiyetin ifadesi emelinin suikast ile gelecek nameşru iktidara tahammül etmeye gayri müsait olduğunun da bir delilidir. Muhterem efendiler; suikast teşebbüsünü müteakip ve İstiklal Mahkemesinin aleni muhakemelere başlamadan evvel müddeiumumîlikten aldığım müstacel malumattan sizi derhal haberdar etmek isterim. Sizinle

[142] Anadolu Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610- EK-51,52'ye bakınız.

beraber umumi efkârı da yüksek mahkemenin bu günlerde başlayacak adilane muhakemelerine itimatla intizar etmeye davet ediyorum.22 Haziran 1926.

Başvekil İsmet'[143]

Hükümet başkanı, Başbakan İsmet Paşa yaptığı açıklama ile 'Ordu Mebusu Faik Bey itirafatta bulunmuş ve suikast tertibatından Terakkiperver Fırkanın bütün aza ve rüesasının haberdar olduğunu söylemiştir'[144lii].Buradan anlaşılmaktadır ki Hükümet başkanı İsmet Paşa da, yakın silah arkadaşlarını suçlamaktadır. Ordu Mebusu Faik (Günday) ile görüştükten sonra fikri değişmiştir. Ziya Hurşit'in ağabeyi olan Faik Bey İsmet Paşa ve Mahkeme üyelerine mahkemenin seyrini değiştirecek açıklamalarda bulunmuştur. Çünkü henüz mahkeme başlamamıştır, verilen bir karar yoktur. Bu açıklamalar doğrultusunda paşaların hemen tutuklandıklarını görüyoruz.

2.5.1 *Kazım Karabekir Paşa Ankara'da Tutuklanıyor.*

Hizmet Gazetesi Ankara muhabirinin haberinde 'İstanbul Mebusu ve muhaliflerin lideri Kazım Karabekir Paşa Ankara'daki bağında tahtı tevkif olunmuştur. Kazım Karabekir Paşa yine burada tevkif edilmiş olan Münir Hüsrev Bey'le birlikte İzmir'e gönderilmiştir.'denmektedir. Hizmet Gazetesi İstanbul muhabirinin verdiği habere göre 'Şehrimizde tevkif olmuş olanlardan Ankara Mebusu Refet Paşa, Edirne Mebusu Cafer Tayyar Paşa, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ve eski maliye nazırı Cavit Bey iki üç güne kadar berayı muhakeme İzmir'e sevk edileceklerdir. Gazi Hazretlerine İzmir'de suikast icrası musammim olan günün ferdasında Ankara Mebusu Ali Fuad Paşa şehrimizdeki polis müdüriyeti etrafında dolaşmıştır. Ali Fuat Paşa'nın bu dolaşması maazallah suikastın muvaffakıyete iktiranı takdirinde İstanbul zabıtasına derhal vaziyet etmek maksadına atıf edilmektedir. İstiklal Mahkemesinin emir ve tensibiyle vilayette teşkil eden heyeti tahkıkiye vazifesine başlamıştır. Bu heyet şehrimizdeki mevkıfleri kâmilen isticvap edecek ve isticvap neticesinde mücrim oldukları ve hadisede müdahildar bulunmadıkları tahkik eden zevatı serbest bırakarak, diğerlerini berayı muhakeme İzmir'e sevk edecektir. Bursa'da tevkif edilmiş olan Bursa Mebusu Necati ve Osman Nuri Beyler tahtelhıfz şehrimize getirilmişlerdir. Bir iki güne kadar da İzmir'e gönderileceklerdir. Şehrimizde yeniden yalnız sabık Sivas valisi Muammer

[143] Hizmet Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 2, numara 453, Anadolu Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610, Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.84
[144] Hizmet Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 2, numara 453

Bey tahtı tevkif olunmuştur. Mumaileyh zevatın adedi otuz üç kişiye baliğ olmaktadır. Bu zevat şimdilik kâmilen tevkifhanede ihtilatdan memnu' olarak bulundurulmaktadır.'[145]Denmektedir.

Kazım Karabekir, Refet, Ali Fuad, Cafer Tayyar, Rüştü Paşaların İzmir'e gönderileceği haberleri yansımış.[liii] 'İstanbul'daki heyeti tahkıkiye mevkıflerin isticvaba tına başlamıştır[146] denmektedir. Haberin devamında, 'Kazım Karabekir Paşa ve Münir Hüsrev Bey şehrimize gönderilmiştir. Refet, Ali Fuat, Cafer Tayyar ve Rüştü Paşalarda gönderilecektir'[147] denmektedir. Gazete Paşaların fotoğraflarını yayınlamış. Fotoğrafları yayınlanan Paşalar şöyle; Terakkiperver lideri Kazım Karabekir Paşa, Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat Bey, Dersim Mebusu Feridun fikri Bey, İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Bey, Eski Sivas Valisi Muammer Bey.25 Haziran tarihli gazetelerde mahkemenin yarın başlayacağı duyuruluyor. 'İstiklal mahkeme-i aliyesine tahsis olunan Elhamra idaresindeki milli kütüphane sinemasında icap eden bazı inşaata dünde kemali faaliyetle devam olunmuştur. İstiklal mahkemesi zabıta şefi Muzaffer Bey, dün yine sinemaya gelerek inşaat ve tefrişata nezaret etmiştir.'[148] Denmektedir. Haberden anlaşıldığına göre mahkeme salonu duruşmalara açık hale getirilmektedir. Mahkeme heyeti açık duruşmalar başlayacağı 26 Haziran tarihine kadar İzmir'de tutuklanan, İzmir dışından tutuklanıp İzmir'e nakledilen tutukluların ön sorgulamalarını yapmıştır. Bu sorgulamaların bir kısmı yakalandıkları illerde İstiklal mahkemesinin emri ve istekleri doğrultusunda yapılmıştır. Gerekli görülenler İzmir'e nakledilmişlerdir.

25 Haziran tarihli Hizmet Gazetesinde mahkûmların hapishanede nasıl vakit geçirdikleri yazılıyor. Haberde 'Mevkuflar hapishanede nasıl yaşıyorlar' 'Ziya Hurşit Hüseyin Rahmi'nin 'cehennemlik' romanını okuyor, İzmit Mebusu Şükrü Bey 'mehter' romanını okuyor'[149] deniliyor. Haberin devamında, Büyük Gazimize leim suikast teşebbüsünde bulunmakla maznunen mevkif olanların elyevm hapishanede nasıl yaşadıklarını ne ile vakit geçirdiklerini anlamak ve karilerimize bildirmek üzere bir muharririmizi tetkikata memur ettik. Malum olduğu veçhile şimdiki halde hapishane-i umumiye ye sevk edilenler, Ziya Hurşit, İzmit Mebusu Şükrü, Ordu Mebusu Faik, Saruhan

[145] Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454
[146] Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454. EK-53'e bakınız.
[147] Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454
[148] Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454
[149] Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454

Mebusu Abidin, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Torbalılı Emin'dir.

İşte bunlar sabahtan akşama kadar ve gece vakti ne ile vakit geçirdiklerini anlamak herhalde karilerimizin merakla okuyacağı bir hadisedir. Muhterem karilerimizin bu arzularını da tatmin etmek üzere muharririmizin elde ettiği malumatı bervechi ati nakil ediyoruz.

Ziya Hurşit ne yapıyor: Suikastın icra kararı başında bulunan Ziya Hurşit Bey'in tevkifhanedeki yaşayışı ötekilerden bambaşkadır. Gün boyu gündüz ve gece gömlekle karyolasının üstünden ayrılmamaktadır. Mümkün olduğu kadar şen görünmekte ve soğukkanlı imiş gibi hareket etmeye çalışmaktadır.

Eskişehir Mebusu Arif ne yapıyor: Buda Ziya Hurşit gibi odasında don ve gömlekle bulunuyor. Gündüzleri kâh oturuyor, kâh roman okumakla meşgul oluyor. Buna da 'mahşer' romanı verilmiş ise de onu istememiş, galiba mahşerin korkulu manzarasından uzak kalabilmek için başka romanlar istemiştir. Muntazaman uyuyor, yemeğini iştahla yiyiyor. Ara sıra odasında gezinmekte, arzu ettiği zamanlarda banyo yapıyor.

İzmit Mebusu Şükrü ne âlemde? :Şükrü Bey Efendi geldiği kadar sakin ve itidalli görünmektedir. Mütemadiyen İngilizce kitaplar okuyor ve bazen de yazı yazmakla meşgul oluyor. Şükrü Bey'in şimdiden müdafaanamesini kaleme aldığı zan olunmaktadır.

Ordu Mebusu Faik Bey'in vaziyeti: Ziya Hurşit Bey'in büyük kardeşi ordu Mebusu Faik Bey tevkifhaneye girdiği ilk günlerde son derece hadid ve şedit bir vaziyet göstermiş olmasına nazaran şimdiki halde ağır ve sakin bulunmaktadır. Buda kendisine verilen romanları okuyor, boş kaldığı vakitlerde uykuya dalıyor.

Abidin Bey nasıl yaşıyor: Bu beyinde yegâne meşguliyesi kendisine verilen romanları okumaktadır. Vaziyeti durumu gayet sakindir. Her gün banyo yapıyor ve muntazaman yatıp kalkıyor.

Sarı Efe Edip ne yapıyor? Sarı efe Edip mütemadiyen düşünmekte, sersem sersem etrafına bakınmaktadır.

Çopur Hilmi'nin meşgalesi: Çopurun her günkü işi müdafaaname yazmaktır. Önündeki kâğıda bir iki satır bir şey yazdıktan sonra koğuşun içinde dolaşıyor ve sonra yatağa girerek uyuyor. Hilmi, Reşat Nuri Bey'in çalıkuşunu okuyor. Çopurun giye-

cek gömleği bile olmadığı için dün kendisine gömlek verilmiştir. Daima müteheyyiç daima telaşlı bir vaziyettedir.

Gürcü Yusuf: Bu hain sabıkalıda mütemadi raşeler içinde vaktini geçirmekte ve korkulu bir vaziyet de koğuş dâhilinde gezinmektedir. Bol bol uyuyor.

Laz İsmail: Bu melun canavarında telaşsız ve heyecansız geçmiş bir dakikası yoktur. Koğuşunda hiç oturmuyor. Az uyuyor ve mütemadiyen geziniyor. Bu haline rağmen yemeğe gelince ağzına kadar doyuruyor.

Hapishanede bulunan tutukluların başta hapishane müdürü Nuri Bey tarafından olmak üzere memurlar, mevkufların isteklerini sürat ve suhuletle yerine getirildiği bildirilmektedir.'denilmektedir.[150] [liv]Hizmet Gazetesinde tutukluların durumuna dair bu geniş habere karşılık, 25 Haziran tarihinde Anadolu Gazetesinde tutukluların durumu ile ilgili çok küçük bir haber var. Haberde 'Mevkuflar ne yapıyor? Sorusuna; hapishanedeki mevkuflar kitap okuyarak vakit geçiriyor' deniliyor.[151] 25 Haziran Anadolu Gazetesinde bir başka haberde 'Miralay Rasim bey mühim itirafta bulundu' şeklindedir. Kendisine yapılan ilk sorgulamada; Ziya Hurşit'in şayanı itimat bir mektubunu Sarı Efe Edip Bey'e takdim ve teşrik eden bir mektubun da kendisinde bulunduğunu itiraf etmiştir' deniliyor.[152]

Hizmet Gazetesi Başmuharriri Zeynel Besim 27 Haziran tarihli gazetede köşesinde yazdığı makale 'Maksat ne idi ?'diye soruyor. Yazısında 'İstiklal mahkeme-i aliyesi dün işe başladı. Muhakeme safahatı bizi bittabi birçok hakaik karşısında bırakacaktır. Mamafih suikastın ne sebebe mebni yapılmak istendiğini ve bu müstekreh işe memleketin en maruf simalarının hangi düşünce ile girdiğini şimdiden tahlil edebiliriz:

Muzafferiyetle neticelenen harpler memleketinde yeni yeni kahramanlar yaratılır. Atının ayaklarına çiçek atılarak başına çelenkler takılan bir muzafferin artık mühmel kalmaya tahammülü yoktur. O ister ki daima maceralar peşinde dolaşsın, daima alkışlansın ve daima başta bulunsun.

Bu gibilerden bir kısmı hiç şüphesiz hayatı siyasiye de muvaffak olurlar. Diğer bir kısmı da ya mesleklerinde kalarak bu kişiliklerini muhafaza ederler veyahut siyasi ihtirasata kapılarak iş başındaki rüfekasını istikraya başlarlar ki işte bu ihtirasın başla-

---

[150] Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454
[151] Anadolu Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 15, numara 3611.EK-55'e bakınız.
[152] Anadolu Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 15, numara 3611

dığı gün onlar için münzabit bir surette kendi maneviyatlarından yiyerek sükût muhakkaktır.

Hatıralarımızı biraz yoklayalım. Aldanmıyorsak mesela Ali Fuat Paşa Büyük Millet Meclisi reisi idi. Öyle bir gün geldi ki riyaset kürsüsünden kendisinin asker olduğunu ve askerlikle iştigal edeceğini söyleyerek kıtasının başına gitti. Terfi edildi, aradan üç at geçti yeniden meclise iltihak etti ve muhalif oldu. Sebebini tahlil edebilir miyiz? Sebebi gayet aşikârdır: Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa milli mücadelenin muzaffer bir kumandanı idiler. Onlara bu millet şan, şöhret, mevki, sandalye, her şeyi, her şeyi verdi. Gazeteler haklarında sütun, sütun muzafferiyet destanları yazdılar. Kendilerine milletin şükranlarını yüksek ve parlak makalelerle iblağ ettiler. Gazi ve İsmet Paşalardan sonra bunlar geliyordu.

Bu hal bir müddet devam etti. İsmi mezkûr kumandanların hepside mebus oldular. Meclise meylettiler. O zaman cümlesi vazife aşkı ve feragat-ı nefis sahibi görünüyorlardı. Hatta arz ettiğimiz gibi Ali Fuat Paşa kendi mesleğini tercih ederek hayat-ı siyasiye den çekilecek kadar büyüklük göstermişti. Fakat nihayet millet mevki-i iktidarı kendilerinden başkalarına verince iş değişti. Daima alkış ve şaşaya alışmış olan bu zevat derhal gadaba geldiler. Onların fikrince mevki-i iktidarı kendilerinden başka idare edecek kimse yoktu.

Vaziyet böyle olunca aralarında anlaşarak mukabil kuvvet ihzarı lüzumuna kani oldular. Ali Fuat Paşa meclise avdet etti. Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve ilahir paşalarla etraflarındaki gayri memnun beyler toplandılar. Konuştular ve ortaya 'Terakkiperver Cumhuriyet fırkası' namıyla yeni bir kuvvet çıkardılar. Bu kuvvet faaliyete girişti. Meclis haricinde teşkilata başladı. Garbi Anadolu bunlara yüz vermedi. Çünkü muhalefetleri, halaskar Gazi'ye ve onun fırkasına idi. Garbi Anadolu'dan yüz bulamayan fırka Şarki Anadolu'yu maksatları için daha müsait gördü. Orada iktisaba kuvvete çalıştı ve hakikaten de muvaffak oldu.

Şeyh Sait isyanının içyüzünü ve bu isyanda Terakkiperver Fırkanın oynadığı mühim rolleri istiklal mahkeme-i aliyesi efkârı umumiye huzurunda bir, bir şerh etmiştir. Şeyh Sait isyanı Cumhuriyet'in çelik sinesinde ezildikten sonra muhalefet için daha doğrusu mühmel kalmaya tahammül edemeyen bu zevat için her şey bitmiş değildi. Gerçi meclis kendilerini ilmi, fikri ve siyasi bir çember dâhiline almıştı. Meclisin hür kürsüsünde yapılan fazilet mücadelelerinde Kazım Karabekir ve rüfekası mütema-

diyen mağlup oluyorlardı. Fakat yalnız meclis dâhilinde çalışarak mevki-i iktidarı elde etmek imkânının insilabı karşısında muattal kalmak doğru olamazdı.

Düşündüler, taşındılar ve yalnız bir çare buldular: mevki-i iktidarı cebren ele geçirmek... Cebren... Fakat bu oldukça müşkül bir işti. Gazi'yi millet çok seviyordu. Onun fırkasını tekmil Türkiye benimsemişti. Gazi başlı başına muazzam bir mevcudiyetti. Ve Cumhuriyet halk Fırkasını bertaraf etmek için evvela Gazi'yi ortadan kaldırmak, saniyen İsmet Paşa aleyhine bir harp başlatmak, salisen de İzmir, Ankara ve İstanbul üzerine yürüyerek hükümeti ele geçirmek icap ediyordu.

Ve tespit ettiler. İzmir'de Gazi öldürülecekti. Aynı zamanda İstanbul ve İzmir'de hükümete vaziyet edilecekti. Ankara'da bulunan İsmet Paşa Hazretleri bittabi bu melun vaziyeti asla kabul etmeyecek, milleti göz göre, göre izmihlale sevk eden taklibi hükümetçilere muhalefet ve mukavemet edecekti. Memlekette bir keşmekeş başlayacak ve gençlikle karşı karşıya cephe alacaktı. Bütün bunlar olurken ihtimal ki mesela Kazım Karabekir Paşa riyaseti cumhur makamını işgal edecekti. Fakat diğer cihetten vatanın şurası burası yeniden işgal altına alınacaktı. Mamafih ne zararı vardı, maksat hâsıl olmuş, bu yine yeniden tok esaret geçirilmiş ve memlekette paşalar icrayı hükme başlayacaklardı.

İşte maksat bu idi. Kalplerinde ihtiras ateşini söndürmek için ne yapmak lazımsa yapmak, hatta bu uğurda vatanı da öldürmek ve hiç olmazsa Türk'ün vatanının enkazı üstünde olsun birkaç gün saltanat sürmekti.

'Şu mütalaaların İstiklal mahkeme-i aliyesi efkârı umumiye muvacehesinde muhakemesine devam ettikçe birer, birer teyit edeceğine eminiz. Şimdilik bekleyelim. Safahatın inkişafına intizar edelim.' [153] Hizmet Gazetesi başmuharriri Zeynel Besim'in bu makalesini değerlendirecek olursak, suikastın sorumlusu olarak siyasi hırs sahibi Kazım Karabekir ve arkadaşlarını görmektedir. Bu makalenin savcının iddianamesini okuduğu günün hemen ertesinde yazıldığını düşünecek olursak, buradan iki netice çıkabilir. Birincisi İddianameyi aynen kabul ettiği, yargılamanın sonucunu beklemeden, kararını vermiş olduğunu söyleyebiliriz. İkinci sonuç ise daha tehlikelidir. Henüz yargılamanın yeni başladığı, Paşaların İzmir'e henüz yeni getirildiği günde bu makale Paşaları suçlu göstererek, İktidarı Mustafa kemal'i öldürerek ele geçirecekleri-ni açıkça söyleyerek acaba mahkemeyi yönlendirme etkisi olmuş mudur?

[153] Zeynel Besim, 'Maksat ne idi?'Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene iki, numara 455

2.5.2 *Savcı iddianamesini okuyor, mahkeme başlıyor*

İstiklal Mahkemesi yargılamalara 26 Haziran'da başladı. Gazete haberlerinde 'İstiklal Mahkemesi tarihi muhakemenin ilk celsesini, evet dün saat ikide Elhamra sinemasında işdar eylemiştir. Muhakeme salonu hınca hınç dolu idi. Yüzlerce halk mahkemeye getirilecek maznunları görmek üzere toplandı.

Mahkemeye tam saat ikide mübaşeret olundu. Mahkeme Ziya Hurşit'in isticvabatı ile başlamıştır.'[154]Denilmektedir. Mahkeme savcı Necip Ali Bey'in iddianamesini okuması ile başladı. Mahkemenin çok heyecanlı başladığı haber verilmektedir, haberde 'Cumhuriyet'in ve muazzez reisi Cumhurumuzun hayatına kast etmek isteyenlerin muhakemesi başladı.' 'Lazistan Mebusu sabık Ziya Hurşit ve hadisede filen müdahil dar olan Gürcü Yusuf, suikastı tamamıyla itiraf ediyorlar' [lv]' denmektedir.[155]

Savcı iddianamesinde, hedefin 'Reisicumhur ile Cumhuriyet ve inkılâp hükümeti' olduğunu duyurdu. 'İzmir'de yakalanan Lazistan Mebusu sabıkı Ziya Hurşit ve Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve mülazım-ı evvellikten mütekait Çopur Hilmi namı kimseler üzerlerinde iki İngiliz bombası ve müceddet dört ve müstamel iki Belçika polis revolverleri ve fişekleri bulunmuştur.'Dedi.

'Tahkikat ve yüzleştirmeler neticesinde de, bunlardan Ziya 341 (1925) senesi ortalarından itibaren Reisicumhur Hazretlerinin imhası için bir suikast şebekesiyle alakadar bulunduğu ve evvelen esbak Ankara Valisi Abdülkadir Bey ve bunun vasıtasıyla da İzmit Mebusu ve Terakkiperver Fırka azasından Şükrü Bey'le anlaştıklarını ve bu hususta müteaddit defalar muhtelif zaman ve mekânlarda toplanarak suikast meselesini müzakere ettiklerini ve bu maksadın istihsali için yukarda beyan olunan Laz İsmail ve bilahare Gürcü Yusuf u bularak Şükrü Bey' e tanıştırdığı ve geçen sene Kanunu evvel (Aralık) aylarında Şükrü Bey' in Ankara' da bulunan suikastçı adamlarıyla işbu suikast fiilini icra etmek üzere Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u beraberinde Ankara'ya götürdüğünü, Eskişehir Mebusu Arif Bey' in Çankaya yolu üzerinde bulunan köşküne götürüldüğünü ve Çankaya yolu üzerinde suikast icrasına müsait yerlerin tetkik edildiğini ve bundan başka birlikte Mecliste ya da Heyet-i Vekilenin içtima ettiği binanın vaziyetini araştırıp toplantı halinde bomba atmak sureti ile Mustafa Kemal'i öldürmek istediklerini ve Ankara Kulübünün etrafını tetkik ettiklerini ve her nasılsa suikast icra-

[154] Anadolu Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 15, numara 3612
[155] Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene iki, numara 455. Anadolu Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 15, numara 3612. EK-55,56'a bakınız.

sını o esnada münasip görmeyen kardeşi Ordu Mebusu Faik ve diğer Terakkiperver müdiranının muhalefeti ile kuvveden fiile ihraca muktedir olamayarak İstanbul'a avdet ettiklerini ve Şükrü Bey' in İstanbul'dan Ankara'ya kadar arkadaşlarının azimet ve avdetleri ve ihtiyacat-ı sairelerine medar olmak üzere muktezi mebaliği temin ve ita eylediğini ve müteakiben Reisicumhur Hazretlerinin Bursa seyahatleri dolayısıyla yeniden faaliyete geçilerek, Bursa'da öldürmeyi planladıkları, durumun müsait olmaması üzerine İzmir' de vaki olacak seyahat esnasında yapmaklığı tasavvur ve plan yaptıklarını iddia etmiştir. Bu işin baş sorumlusu olarak Şükrü Bey, Ziya Hurşit ve İzmir ayağını organize etmek üzere sarı Efe edip sorumlu görülmüştür.

Katil olarak Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un ayarlandığı, Gaffar zade Oteli civarında suikastın Laz İsmail ve Gürcü Yusuf la Ziya tarafından evvela rovelverle ve icap ederse bombalarla icrası ve oradan firarlarıyla Şevki ve Çopur Hilmi'nin geride hazır bulunduracağı otomobile binip, sonra Şevki'nin motoruyla Sakız adasına geçirilmesi hususunun kararı alındığı ve suikastın hareket ve faaliyetinin şahsen değil Şükrü ve Abdülkadir Beylerin mensup oldukları bir zümre-i siyasi yenin nam ve hesabına olduğunu' duyurmuştur.

'İzmir' deki hadisenin tertip şekli ve icrasına müteallik son derece dikkat çekici ve mufassal ifadeler de bulunan Sarı Efe Edip' in bu hususstaki malumatını Heyet-i Celile'nize tafsilen arz ve izah edeceğim. Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit'i Gaffar zade otelinde müdür Abdullah efendinin odasında gördüğünü ve o vakte kadar Ziya Beyi tanımadığını ve Abdullah efendinin Ziya ' i kendisine takdim ettiğini ve merkum Ziya, size arkadaşlarımızdan selam getirdim, hususi şekilde görüşmek isterim dediğini ve gece otelde görüştüklerini' söylemiştir. 'Ziya'nın cebinden bir mektup çıkararak verdiğini ve mektubun Miralay Rasim ve mebus Şükrü Beylerin imzalarıyla imzalanmış olduğunu, zahiren bir tütün işinden bahis bulunduğunu ve tütün işinin ne olduğunu Ziya Hurşit'e sorduğunda, bu tütün işi değildir, dediğini, okuduktan sonra mektubu elinden alarak yırttığını ve tekrar meseleyi sorduğunda Gazi Paşa'nın imhasını üzerine alarak İzmir' e geldiğini ve yanında güvenilir şahıslar bulunduğunu ve suikastın kendisi tarafından icrasına Hey' et-i Umumiyece karar altına alınmış olduğunu ve Hey' eti Umum iye'den maksat Terakkiperverlerin Hey' et-i Umum iye'si bulunduğunu' beyan etmiştir.

'Suikastçılardan Ziya, Çopur Hilmi ve Şevki ile içtima ettiklerini ve suikastın icra mahallini müzakere ettiklerini ve en nihayet münasip mahallin Kemeraltı mevkii olduğuna karar verdiklerini belirtmiştir.'

'İstanbul'da Şükrü Bey ve arkadaşları suikastı kesin olmuş gibi kabul ediyorlar, İzmir' den ne haberler var diye sorduğunda mumaileyhin sabah gazetelerinde bir şey olmadığını ve akşam gazetelerinde bir havadise intizar eylemek lazım geldiğini beyan eylediğini belirtmişlerdir.'

'Rasim Bey ile birlikte Şükrü Beyin Ankara'daki suikast teşebbüslerinden bahsettiğini ve arkadaşlarının beceriksizliğinden korkaklığından bir türlü muvaffak olamadıklarını, hatta bir defa iyi bir vaziyet temin edildiğini adamları Arif Beyin köşküne alıp orada güzergâhta iyi bir mevkide pusu kurulmuş ve maksat da hâsıl olmakta bulunmuş iken vaziyeti kendilerine ihsas ettiği Rüştü Paşa, Sabit Bey gibi arkadaşların tevahhuş ederek keyfiyeti Rauf Beye iblağ ettiklerinden ve Rauf Bey de güya Şükrü Bey'e gelip vaziyeti izah etmezseniz keyfiyeti telefonla Gazi'ye ihbar edeceğim demesi üzerine, işin bozulduğunu belirtmiştir.'

'Terakkiperverlerle eski meclisten sonra İkinci Grubun teşkilatı aynı olduğunu ve Terakkiperverlerin iki kısım olup **birinci kısmı** suikastçılar olduğunu ve bunların başında Şükrü Bey, Rüştü Paşa, Halet, Halis Turgut, Necati ve Abidin Beylerle askeri zümreden Arif Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalarla Rauf Bey ve **İkinci guruptan** Kara Vasıf, Abdülkadir, sabık Ardahan Mebusu Hilmi bulunduğunu ve bunların maksatlarını saha-i fiile isal için başlarında İttihat ve Terakki Katibi Mesulü sabık İaşe Nazırı Kara Kemal bulunduğunu ve Rasim Bey delaletiyle Terakkiperverlerin bu grupla temaslarını muhafaza ettiklerini ve bu grubun Kara Vasıf ve Abdülkadir gibi nüfuzlu ve cüretli şahısların ve bunların tedvir ettiği şirketlerden ve ara sıra eski Maliye Nazırı Cavit Beyden mali yardım temin eylediklerini' söylemiştir.

Savcı 'bu cinayet teşebbüsüne, Kanunu Cezanın elli beşinci maddesindeki sarahat-ı kanuniye ye tevfikan bir cürümü mahsus teşkil ettiğine ve işbu cürümün irtikâp edilmekte bulunduğu bir an ve zamanda elde edildiğine nazaran Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun otuz sekizinci maddesindeki tarifata nazaran cinai bir cürüm-ü meşhut bulunduğuna nümayan bulunmaktadır. Binaenaleyh Teşkilat-ı Esasiye Kanununun on yedinci maddesinde muharrer olan sarahat-i kanuniye ye tevfikan bu meselede aledderecat alakaları görülen ve Büyük Millet Meclisinde aza bulunan münfesih Terakkiperver Fırka azasının tevkifleri tahtı karara alınmış ve icabı ifa kılınmıştır.'

'Tahkikatın safahat-ı umumiye sinden mülhem olduğu veçhile suikastın birinci derecede amil ve mürettibi İzmit Mebusu Şükrü Bey ve Eskişehir Mebusu Arif Beyler ve sabık Ankara valisi Abdülkadir'dir'.

'Şükrü Bey, aleyhinde toplanan deliller ve berahini kat' a ya karşı mumaileyh külliyen cürümünü inkâr eylemiş ve kendisine karşı maznunların ifadelerini bir iftira mahiyetinde göstermiş ve mahaza veçhi husumet ve iftirayı ispat edememiş, makbul ve makul sebeplere istinad ettirememiştir.'

'Ve kezalik suikastın icra komitesi erkânından Eskişehir Mebusu Arif Bey de, Laz İsmail' in hakkındaki beyanatına karşı mumaileyh Arif Bey de bir güna makbul sebepler öne süremememiş ve cürümünü inkâr suretiyle cinayete mütedair fikirlerini bir esrar perdesiyle setretmek istemiştir.'

'Ordu Mebusu Faik Bey' in mazbut ifadesi ve suikasta müteallik kanaat ve mülahazat, kâmilen Eskişehir Mebusu Arif ve Şükrü Beylerin aleyhinde tecelli etmiş ve bunun üzerine Arif Bey' in Ankara suikastında dahi methaldar ve müşareketi olduğu kanaati vicdan iyesi dahi hâsıl olmaktadır.'

'Esbap ve delail-i kanuniyeye binaen Reisicumhur Hazretlerinin aziz ve kıymettar vücutlarının izalesi ile İcra Vekilleri Hey' etini iskat ve taklib-i hükümet hırslarıyla cinayet fiilini tertip ve fiilen tahrik ve esbabı husulünü tehyiç ve ihzar etmiş ve müctemian harekete geçmiş olan İzmit Mebusu Şükrü, Eskişehir Mebusu Arif, Saruhan Mebusu Abidin ve miralay mütekaidi Rasim Beylerin ve Lazistan Mebus-u sabıkı Ziya ve Laz İsmail ve Laz Yusuf ve Sarı Efe namıyla maruf Edip, Hilmi, Nimet Naciye, İdris' in ve ihtiyat zabiti Bahaddin ve Edip' in adamlarından olup sonradan Atine' den avdet eden Torbalılı Emin ve çiftlikte müstahdem Şahin' in vicahlarında ve halen derdest edilememesi sebebiyle gayrı mevkuf sabık Ankara Valisi Abdülkadir Beyin gıyabında icrayı muhakemeleriyle, bunlardan İzmit Mebusu Şükrü, Eskişehir Mebusu Arif, Saruhan Mebusu Abidin, mütekait miralay Rasim Beylerle sabık Lazistan Mebusu Ziya ve Laz İsmail ve Yusuf ve Sarı Efe namıyla maruf Edip ve Hilmi ve Abdülkadir in sübut-u cürümleri takdirinde Kanun-u Ceza'nın 57 inci maddesinin son fıkrası delaletiyle ve İdris' in kezalik aynı maddenin mezkûr fıkrasına tevfikan cezalandırılmaları ve Nimet Naciye hanımın gerçi Laz İsmail ile Bursa'ya seyahat ettiği anlaşılıyor ise de mezburenin İsmail' in suikast için Bursa'ya azimet ettiğine vakıf olmadığı ve İsmail' in cürüm kastıyla alaka ve temasları mevcut bulunmadığı cihetle mezburenin ve suikasta alaka ve temasları mevcut bulunmadığı anlaşılan diğer maznunu aleyhim Torbalılı Emin, ihtiyat zabiti Bahaddin ve Şahin' in beraatlarına karar verilmesini talep ederim. Terakkiperver mebuslardan mühim bir kısmı ve gerek Eskişehir'de tevkif edilen sair şahıslar hakkında tahkikat-ı kanuniye devam eylemekte ol-

duğuna, mumaileyhin takip eden celselerde iddianameleriyle mahkeme-i Celilelerine sevk edilecekleri mütalaasıyla dava evrakları Ankara İstiklal Mahkemesi Riyaset-i Celilesine arz ve takdim olunur efendim. 26 Haziran 1926[156]

Gazete haberlerinden savcının iddianameyi tutukluların yüzüne okumasından sonra sorgulamalara geçildiği görülmektedir. Haberde 'Suikastçıların muhakemesine başlandı. 'Ziya Hurşit'in şayanı dikkat ve teferruat ifşaatı.' 'Gürcü Yusuf diyor ki: Hükümet elimize geçtikten sonra elli bin lira ve apartmanlar alacaktım .' 'Reisi Cumhuru kim vuracaktı' şeklinde manşet haberler yapılmış.[157]'Hizmet Gazetesinde 'Cumhuriyet'in ve muazzez Reis-i Cumhurumuzun hayatına kast etmek isteyenlerin muhakemesi başladı.'[158][lvi]Denilmektedir.

İlk sorgulama Suikastın baş zanlısı kabul edilen Ziya Hurşit'e yapılmıştır. Mahkeme salonuna getirilen zanlıların ilk celsede kimlik sorguları yapılmış, ikinci celsede siyasi sorgulama yapılmıştır. Mahkeme salonuna kadın izleyicilerde ilgi göstermişlerdir.[lvii]İzmir suikastı sorgulamalarında Ziya Hurşit savcının bütün iddialarını kabul ettiğinden, suikasta bir şekilde katılanları itiraf ettiğinden, gazetedeki bütün sorgulamayı aynen almayı uygun gördüm. Diğer sanıkların ise sorgularından önemli görülen yerler alıntı yapıldı.

2.6 Sanıkların Sorgulamalarının Başlaması

2.6.1 *Ziya Hurşit'in sorgulaması*

Ziya Hurşit ön kimlik sorgulamasında, Pederinin isminin Hurşit olduğunu, tevellüdünün 308 olduğunu, Rize vilayetinin, Atine kazasının, Hemşin nahiyesinde doğduğunu söyledi. Savcının 'bekâr mısınız' sorusuna bekârım efendim yanıtını verdi. Mesleğinin İnşaat, bahriye ve telsiz telgraf tahsil etmek olduğunu belirtti.

İkinci celse beş dakika teneffüsten sonra başlamıştır. Savcı Ziya Hurşit'e, 'Hurşit Bey soracağım sorulara yüksek sesle cevap veriniz' şeklinde azarladığını görüyoruz.

Sorgulamanın devamında Büyük millet meclisinin ilk anlarda bu ikinci guruba dâhil olduğunu, Savcının 'ikinci gurubun programı ve hattı hareketiyle Terakkiperver

[156]Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 2, numara 455, Anadolu Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 15, numara 3612
[157]Anadolu Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 15, numara 3612
[158] Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 2, numara 455

programı arasında anladığımıza göre mutabakat var mıdır?' sorusuna maddelerde ruhuna hoş gelen birkaç şeyler görür ve girer. Arkadaşların ne düşündüklerini tahmin edemedim. Fakat iltihak ettim Samsun şubesini açmaya memur oldum dedi.

Daha önceki sorgulamalarında suçunu kabul eden Ziya Hurşit, Mahkemedeki ilk sorgusunda hâkimin huzurun dada suçunu kabul etti.

"- Siyasetle iştigal ettiğinizi kabul ediyorsunuz. Son seyahatinizin ne maksada müstenit olduğunu söyler misiniz? Yani İzmir' e iki arkadaşınızla Laz İsmail ve Gürcü Yusuf denilen eşhasla beraber gelmekteki maksadınız nedir?

- İzmir'e geldik Edip Bey'le temas ettik. Maksadımız suikast idi...

- Demek Suikast etrafında tedabir ittihaz etmek idi öyle mi?

- Evet"

"- Açık olarak suikast için geldiğinizi İtiraf ediyorsunuz! Bu tabii siyasi bir kast ve maksadı istihdaf ediyor. Şahsi değil, tabii siyasidir. Şimdi bu suikastı bir maksad-ı siyasi ile yaptığınızı kabul edelim mi?

- Tabii öyle kabul ediniz."

Ziya Hurşit suikastı siyasi amaçlar doğrultusunda yapıldığını mahkeme salonunda da kabul etti. Yargılama bundan sonra tamamen bu eksen üzerinde cereyan edecektir. İstiklal Mahkemesi bütün sanıkların ifadelerinde Terakkiperver Fırka üyelerinin bu işin içinde olup olmadıklarını öğrenmeye çalışmıştır. Hemen bundan sonra bütün sanıklara Terakkiperver Fırka üyesi mi siniz? Sorusu yöneltilecektir.

"- Niçin suikast yapmak istiyordunuz onu açık söyleyiniz?

- İstanbul'a ben geldikten sonra Abdülkadir Bey'le temas ettim. Evet, İstanbul'a geldikten sonra Terakkiperver fırkanın teşkilatı yoktu. Abdülkadir Beyle temasa geldim. Ancak onunla görüşürdüm. Daha eski arkadaşlarım da vardı. Fakat onlara menfi vaziyet almıştım. İkinci gurup arkadaşlarım menfi idiler.

- Menfi vaziyet ne demektir izah ediniz?

- Siyasetle fazla iştigal etmemek... Hatta Terakkiperver fırkaya girdiğine nadim olduklarını söylüyorlardı."

Ziya Hurşit mahkemede 'Abdülkadir Bey Terakkiperver Fırkanın bu şerait dâhilinde bir şey yapamayacağına muvaffak olamayacağına kani idi. Abdülkadir Bey olsun gerek ben bu vaziyette boş durmadık ve böyle bir suikast tertibini düşündük ve bunda mutabık kaldık.' Dedi. 'Bundan sonra nasıl yapacağımızı düşündük. Abdülkadir Bey çok çekingen ve her şeyden şüphe ediyor bir vaziyet de idi. Biz Reisicumhura karar

verdikten sonra ben evvela bu işi yapacak unsurları, vasıtaları bulalım. Ondan sonra bundan nasıl istifade edeceğimizi düşünürüz dedim. Abdülkadir Bey ben vasıta bulamam, sen belki bulursun. Bende çalışayım dedim Laz İsmail'i buldum. Onu evvelden tanıyordum. Bu iş için ehil gördüm. Kendisine meseleyi açtım ve teklif ettim. O da kabul etti. Bir kişi daha lazımdı. Onu da kendisinin intihap etmesini Laz İsmail'e söyledim. Laz İsmail Gürcü Yusuf isminde birini buldu. Bunun üzerine Abdülkadir Bey'e vaziyeti anlattım ve Abdülkadir Bey'e bunları Ankara'da sevk ve idare et dedim. Abdülkadir Bey cevaben benim orada mutemet bir adamım var dedi ve İstanbul'da bana Şükrü Bey'i takdim etti.' Dedi ve suikast tertibini itiraf etti.

"- Demek oluyor ki Abdülkadir Bey'le böylece mutabık kaldınız?

- Evet, böylece mutabık kaldık.

- Sonra suikastı nasıl yapacaktınız?

- Darbe-i hükümet şeklinde

- Darbe-i hükümet tabii iki kişi ile olamazdı. Tabii siz bunu bir zümre-i siyasi namına yapıyordunuz. Bu böyle olmak icap eder, çünkü mantık bunu icap ettirir.

- Ben bunu iddia edemem. Heyeti celilenin kanaatine de bir şey diyemem.

Ziya Hurşit ima ederek: Ben Abdülkadir'le görüştükten sonra her şeyi unuttum. O görüşmeden beri suikast bizde bir fikr-i sabit halini aldı. Şükrü Beyle temas ettikten sonra bu meseleye dair hiçbir şey konuşmadık, yalnız suikastı en kolay bir şekilde yapmak için çalıştık ve sırf bunu düşündük.

Ziya Hurşit, Abdülkadir'le aralarında bir tahlif olmadığını, Mütekabil bir itimatla hareket ettiklerini söyledi. Şükrü Bey'le Abdülkadir vasıtası ile Kadıköy iskelesinde tanıştığını söyledi. Şükrü Bey'e "Siz nasıl düşünüyorsunuz?" Diye sordum. Kendi fikrimi söyleyerek yapılacak şeyin şümullü olabilmesi için heyet-i vekile binasına gidelim dedim.

- Evet, heyet-i vekileyi ıskat etmek suretiyle diye bir şey söyledin. Devam et, yani Reisicumhurun dâhil olduğu bir zamanda mı yapacaktınız?

- Abdülkadir ile en çok konuştuğumuz o idi. Suikastı mecliste bir mahalde yapmayı muvafık buluyorduk. Bittabi suikast Reisicumhurun heyet-i vekilede bulunacağı bir zamanda yapılacaktı. Abdülkadir Bey suikast için Büyük Millet Meclisini muvafık buluyordu. Abdülkadir'in fikrince mecliste terakkiperverler dahi bulunsa bomba atılabilirdi.

Davayı izleyen muharrir şu şekilde yorum yapmıştır. ' Meclise atılacak bomba locasında bulunacak olan Reisicumhura bir şey yapamazdı. Ziya Hurşit hainane bir te-

bessümle ve kendilerinin her şeyi inceden inceye hesap ettiklerini anlatmak isteyen iblisane bir eda ile cevap vererek demiştir ki';

- Loca ile salon arasında ancak on iki metre bir mesafe var. Bu mesafeye atılacak bir bomba tam tesirini yapar.

- O halde bombayı locaya atacaktınız?

- Locaya atacaktık mamafih o zaman münakaşa edilen bu fikre ben taraftar olmamıştım.

- Ankara'ya gitmeniz hangi ayda idi? Erzurum' da, Rize' de şapka meselesinden dolayı isyan olduğu zamana mı tesadüf ediyordu?

- Evet, tam o zamana tesadüf ediyordu. Kanunu evvelin son haftaları idi. Rize'de o zamanlar 'Reisicumhur yaralı, İsmet Paşa vuruldu. Dindar paşalar hükümeti ele almışlar' gibi rivayetler dolaşıyordu...

- Şu halde o seyahatinizle bu ifadeler arasında bir münasebet aramak lazım. O halde sizin oralarda tanıdığınız adamlar var mı?

- Hayır, ben Rizelilerden hiç kimseye emniyet etmem. Bunu zatı âliniz pekiyi bilirler. Trabzon'a da hiçbir şey yazmadım. Gümüşhane'de kimseyi tanımam. Biz zaten Abdülkadir Bey ile suikast kararı verdikten sonra nazarı celp etmemek için hayatı siyasiye den çekilmiş bir vaziyet de idik.

- Peki, Ankara' da ne yaptınız?

- İsmail bana gelerek hiçbir şey yapılacağı yok, dedi. Şükrü de: 'Ben iyi bir plan hazırlıyorum, ama tatbik edilebilir bir hale gelsin ondan sonra size söylerim' Dedi. Ben Terakkiperver Kulübünde misafir idim. Bir sabah Şükrü Bey geldi: 'İsmail ile gezdik, iyi bir pusu yeri bulduk, İsmail beğeniyor' dedi. 'Orası neresi' dediğimde, 'mezarlığın yan tarafı, oradan gece geçilirse suikast için en münasip yer orasıdır' dedi. 'Siz artık burada kalmayın, iş belki çakılır, hemen gidiniz' dedi. Kulübe gittim. Dönüş hazırlıklarına başladım. Biraderim Faik bana öfkelendi. Git dedi. Ferdası günü trene bindik...

Ziya Hurşit, İstanbul'dan gelirken Şükrü Bey' den Dört yüz lira para aldıklarını, Laz İsmail'le Gürcü Yusuf'a verdiğini, söyledi. '(...)Şükrü Bey üç rovelver almıştı. Bombaya emniyet edemiyorduk. Onun için Suikastı rovelverle yapacaktık' Dedi. Şükrü Bey'in Ankara istasyonundan uğurlamadığını, yalnız ben yakında İstanbul'a geleceğim, Orada konuşuruz, dediğini söyledi. Şükrü Bey'in Ankara'da Bekir Sami ve Sabit Beylerle birlikte oturduğunu Ankara' da Terakkiperver Fırka Kulübünde yattığını söyledi.

Ziya Hurşit kulüpte Halis Turgut, Halet, Faik, Feridun Fikri Beylerle Cafer Tayyar, Kazım Karabekir Paşalar müstesna olmak üzere Meclisten çıktıktan sonra hepsi oraya gelirlerdi. Şükrü Bey gayet sakin ve sessizdir. Başkalarına açılmış ise onu bilmi-

yorum dedi. Arif Bey'le Kulüpte tanıştıklarını söyledi. Savcının 'Ağabeyin ifadesinde siyasetle iştigal etmemekliğini sana tembih ettiğini söylüyormuş, öyle mi? Sorusuna evet söyler. Ve benim siyasetle iştigal etmekliğimi terviç etmezdi. Orada iken bana ne duruyorsun, çabuk git, görünme, dedi. Ağabeyim bana, İstanbul'da bile benim evime uğrama diyordu dedi.

Ziya Hurşit Rauf Bey'le o günlerde kulüpte görüştüğünü, ancak bu meseleye yanaşmadıklarını, Ali Fuat Paşa ile de görüşmediklerini ifade etti.

Savcının 'Şükrü Bey' in Terakkiperverlerin teşkilatında en Ziyade çalışanlardan biri olduğunu bilirsiniz değil mi? Sorusuna bilirim dedi. Savcı;

- Şükrü Bey'le ilk temasınızda, onu tamamıyla hazırlanmış bir vaziyette buldunuz öyle mi?

- Evet.

- İddianameyi dinlediniz... Laz İsmail ile yolda giderken şişman birisine rast gelmişsiniz. İsmail size bunu sormuş, siz de bunun kuvvetli bir adam olan Kazım Karabekir Paşa olduğunu söylemişsiniz.

- Haberim yok. Meclise girerken selamlaştık, ama hiç durup konuşmadık.

- Suikast kararını tatbik için Ankara' ya hareket ederken Abdülkadir'le görüştünüz mü?

-Zaten her gün görüşürdük, Sirkeci'de Konya lokantasında yemek yerdik.

- Laz İsmail ifadesinde, sizinle daha evvel Samsun'dan tanıştığınızı söyledi.

- Evet, evvelce tanışırdık. Fakat buna dair bir şey açmadık. İsmail çarşı soygunundan mahkûmdu. Firarı olarak Samsun'daydı.

- Peki, İstanbul' a dönünce ne yaptınız, anlat bakalım?

- İstanbul' da evvel Abdülkadir ile görüştük. Sonra Şükrü Bey de geldi. Abdülkadir Ankara'da işin neticesiz kalmasından çok müteessir oldu. Arif Bey'e bu işi söylemekte isabet etmediğimizi söyledim. Şükrü Bey, hayır en emin adamımızdır dedi. O sırada Reisicumhur seyahate çıkmıştı. Biz doğruca İzmir'e gidecek zannediyorduk. Silifke'ye gitti, sonra ansızın Bursa'ya gitti. Şükrü Bey, 'bu iş için Bursa iyidir' dedi. İsmail'i çağırdık. Bursa'ya tenezzüh vapurları gidiyor, sen de ona binersin dedik. Bindi gitti. İki gün kaldı. Mümkün mertebe nazar-ı dikkati celbetmemek suretiyle git dedik. O da kendi aklınca yanına Naciye'yi alıp gitmiş. Kendisine seksen lira verdim. Bu parayı Şükrü Beyden almıştım. İsmail gidip geldikten sonra, 'Bursa silah kullanmaya müsait değildir. Kılavuzluk yapacak kimse yok, kendi kendimi ateşe atamam' dedi. Bunu Şükrü Bey'e ve Abdülkadir'e söyledim. Abdülkadir: 'Ben adam ararım' dedi. Bulamadı. İsmail'e dedik

ki: 'Sen başka bir arkadaş bul'. 'Pekâlâ' dedi. Arkadaş buldu ama ev bulamadı. O suretle Bursa'da suikast meselesi geri kaldı dedi. Savcı;

- İzmir meselesine gel bakalım...

- İzmir benim için yabancı bir yerdi. İzmir için önce İstanbul'da Bulgar çarşısı Nis bahçesinde Abdülkadir ve Şükrü ile görüştük. Bundan başka bir defa da Şükrü Bey'in evinde buluştuk. Bu toplantıda Şükrü Bey: 'İzmir bu iş için pişmiş yerdir' dedi... Ben de 'İzmir' i tanımıyorum' dedim. Onun üzerine: 'Bizim orada adamımız vardır. Sarı Efe Edip Bey'dir. Onun orada çiftliği var, zengindir filan dedi. Ben de: 'Onu tanımıyorum, İsmail ve Yusuf da tanımaz sonra bir şey çıkmasın' dedim. 'Hayır' dediler. Ben Edip'i ne suretle bulacağımı sorduğumda, 'Ben size bir mektup veririm, bir tütün işinden bahsederim. O anlar' dedi. Sonra Rasim Bey de oraya geldi. O da görüşmeye katıldı. Gaffarzade oteline inersin, orada Edip Bey diye bulunur dediler. Otelin krokisini de yaptılar. Sonra ben de: 'Rasim Bey sen de beraber gel' dedim. O sırada yanımdaki masaya adamlar geldi. Sözü değiştirdik. Kalktım. Rasim: 'Tehlikeli bir işe giriyorsun, dikkat et' dedi. Ben de:'Ne tehlikesi var! Allahaısmarladık' dedim. Ondan sonra Abdülkadir'i gördüm, bir yabancı vapurdan ikisi kırk dört liraya tabancaları tedarik ettim.

Bundan sonra Ziya Hurşit, Dört tabanca aldığını, Yüz elli fişeği olduğunu. Tabancaları Şükrü Bey'in evine bıraktığını, Tabancaların parasını Şükrü Bey'in verdiğini söyledi. Biletleri aldık. Laz İsmail'i Şükrü Bey'in evine gönderip tabancaları aldırdık, vapura geldik dedi. Şükrü Bey'in vapura gelmediğini, hareketten bir gece evvel görüştüklerini söyledi.

- Bomba tedarik etmek istemediniz mi?

- İsmail taraftardı. Saplı bombalar olmuyordu. Öteki bombalar da muvafık değildi. Yalnız Edip Bey'de her halde bulunur dediler. İzmir'e inince doğruca Gaffarzade oteline geldik...

- Gaffarzade ile vapurda tanıştınız mı?

- Evet, tanıştık.

- Nasıl tanıştınız?

- Kamarada oturuyorduk.

- Siz birinci mevki aldınız.

- Evet. Öteki arkadaşlar ikinci mevki aldılar. Sonunda İzmir'e geldik. Tabancalar İsmail' deydi. Vapurdan tabancalar ceplerinde, şarjörler ellerinde çıktılar. Onlar Ragıp paşa oteline indiler. Ben de Gaffarzade otelinde Edip Bey'i gördüm. Adama çıktık. İstanbul'dan

aldığım mektubu kendisine verdim. Okudu, yırttık. Edip'e dedim ki, 'sen bu işi deruhte etmişsin, arzu ettiğimiz mesele de kuvve-i karibeye geliyor. Ne yapacaksın. Söz vermişsiniz'. O da, 'Ben yalnız başıma bu işi nasıl yaparım, düşünelim de bir şekil bulalım .' dedi. Düşündükten sonra: 'Benim birkaç adamım vardı, ama şimdi burada yoklar' dedi. 'Sana ne kadar adam lazım' dedim. 'İki kişi yeter' dedi. Ben de, 'yanımda iki kişi var, bunlar sana yarar' dedim. Suikast için Çeşme yolunu muvafık bulduk. Bunun için, bomba tüfek ve kaçmak için motor lazım dedim. Bir motorcu var onunla konuşalım, dediler. Ertesi gün gene buluştuğumuzda motor buldum fakat hacizli imiş, 500 lira lazım, dedi. Ben de, sen İzmirlisin, burada para bulursun, dedim. Yarın Karşıyaka'ya gideriz, orada tekrar buluşuruz dedi. Gittik. Orada bana Hilmi'yi prezante etti. Giritli' Şevki'yi de bulduk. Orada takdim etti.

- Giritli Şevki ile ne görüştünüz?

- Şevki Çeşme'ye beş yüz jandarma gönderildiğini, Çeşme'de bu ışın yapılamayacağını, söyledi. Nihayet Kemeraltı'nda Karakolun önünde Gaffarzade Oteli köşesinde yapılmasını kararlaştırdık. Karakol olması dolayısıyla burası nazar-ı dikkati celbetmiyeceğinden en iyi yer olduğunda ittifak ettik. Orada bir tütüncü dükkânı var, ben orada otururum. Hilmi, Şevki, İsmail ve Yusuf köşelerde silah ve bombaları atarlar, dedi. Sonra Şevki, Hilmi bombaları getirdiler. Hilmi, Edip, ben otomobille oradan ayrıldık... Ertesi gün Gazi gelecekti. Edip o gün öğleden sonra beni görerek tertibat alacaktı. Filhakika Şevki gelmiş, Hilmi'yi aramış, Edip de gelmemişti. Gece saat sekiz buçukta vapurla Şevki'nin evine gittik. Şevki bugün Reisicumhurun gelmediğini söyledi. Ve 'Size daha müsait bir şekil söyleyeyim!' dedi. 'Otomobil Gaffarzade Oteli önünde beklemeli, Şevki tütüncü dükkânında saklanmalı' tabancayı en evvel Hilmi atacaktı. Şevki otomobilin yerini gösterecekti. Edip de gelecekti. Bu kararlardan sonra gece tevkif edildik.

- Köşede kimler silah atacaktı, nasıl atılacaktı, kim kumanda edecekti? Orada polis bulunmaz mı?

- Bulunsun ne olur?

- Tevkif edildiğin zaman üzerinde ne vardı?

- 370 lira ile tabancam vardı.

- Abidin Bey' i Gaffarzade Otelinde gördünüz mü?

- Gaffarzade' de oturuyordum. Abidin Bey geldi, tekrar çıktı. Sonra İdris'in bahçesine gittik. Orada Abidin Bey'i, İzmir maarif müdürünü, bir avukatı gördüm.

- Abidin Bey' i nerede tanıdınız?

- Geçen sene Ankara'da Cafer Tayyar Paşa'nın evinde tanımıştım. Abidin Bey beni tanımazdı.
- Abidin Bey'le Edip bu mesele üzerinde görüşmüşler miydi?
- Ben bilmiyorum. Abidin Bey'in bu işten haberi olduğundan malumatım yoktur.
- İdris' in bahçesine gittiğinizde nereye oturdunuz?
- Mindere oturduk.
- Ziya Hurşit Bey, muhakememiz şimdilik kâfidir. İcabında tekrar çağırırız.[157][lviii]

2.6.2 *Gürcü Yusuf'un sorgulaması*

Gürcü Yusuf İzmir suikastında tetikçi görevi üstlenecekti. Yakalandığı gün ilk sorgusunda suçu kabullenmişti. Mahkemede de heyet karşısında itiraf etti. Gazetelere yansıyan ilk ifadelerinde ilgi çeken en önemli nokta, 'Hükümet elimize geçtikten sonra elli bin lira ve apartmanlar alacaktım.' Demektedir. Haberden anlaşıldığına göre ilk mahkemenin büyük bölümü Ziya Hurşit'in sorgusu ile geçmiş. Gürcü Yusuf ilk kimlik tespiti sorgulaması sırasında Batum doğumlu olduğunu, sabıkası olmadığını, mesleğinin kunduracılık olduğunu söylemişti. Laz İsmail tarafından suikasta karıştırıldığını söyleyen Gürcü Yusuf, Laz İsmail ile Lazistan otelinde tanıştıklarını, dostluklarını burada artırdıklarını söylüyor. Ankara'ya dükkân açmak maksadı ile gittiklerini söylüyor. Suikast teşebbüsünden ancak Ankara'ya gittikten sonra haberdar olduğunu söyledi. Laz İsmail'in kendisine Şükrü bey'i Reisicumhur yapacaklarını söylediğini, Şükrü Bey'le İstanbul'da Şişli'de ki evinde tanıştıklarını, tabancaları almak için gittiklerini söyledi. İzmir'e gelirken Ziya Hurşit'ten yüz lira aldığını, buraya yalnızca silah getirmek için geldiğini, Şükrü Bey'le İstanbul'da yalnızca bir defa görüştüğünü söyledi.

2.6.3 *Laz İsmail'in sorgulaması*

Mahkemedeki sorgulamalar tamamen gazetelere yansımış ve 'İstiklal mahkemesi dün isticvabatına devam etmiş ve maznunlardan Laz İsmail ile Çopur Hilmi istima olunmuştur.' '[lix]Laz İsmail hadiseyi tamamıyla hikâye ederek, itirafta bulunmuş, Çopur Hilmi de utanmadan vatanperverlikten bahis etmiştir[158]' Denmektedir. Haberin devamında, 'Suikastın tertibinde önemli rol oynayan Kara Kemal yakalanamamıştır. Büyük gayretlerle birlikte [lx]Kara Kemal ve Abdülkadir ehemmiyetle aranmaktadır[159]' denilmektedir. Laz İsmail'in sorgusu mahkemenin ikinci günü gerçekleşti. Mahkemenin baş-

---

[157] Anadolu Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 15, numara 3612, Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene iki, numara 455, Ahenk Gazetesi, 27 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9862
[158] Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene iki, numara 455
[159] Ahenk Gazetesi, 30 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9869

ladığı ikinci gün gazete haberlerinde Laz İsmail ile Çopur Hilmi'nin sorgusunun yapıldığı yazılıyor. Haberde 'İstiklal mahkemesi dün El Hamra sarayında muhakemesine devam etmiştir. Heyeti hâkime başında reis Ali Bey Efendi bulunduğu halde saat on dörde çeyrek kala mahkeme salonuna dâhil oldu. El Hamra salonu bir sabiti samiin ile hınca hınç bir halde idi. Samiin arasında bir hayli hanımlarda mevcut bulunuyordu. Saat on dörde beş kala maznunlardan Laz İsmail süngülü jandarma neferlerinin tahtı muhafazasında olarak mahkeme salonuna idhal olundu. Çehresinde en ufak bir heyecan ve telaş bulunmuyordu.'[160]

Reis Ali Bey, Laz İsmail'e hitaben:

- Ayağa kalk, Laz İsmail sen misin?

- İsmail efendim

- Tevellüt kaçtı?

- 316 efendim

- Evvelki vukuatını anlat şu çarşı baskınını anlat bakalım... Kuyumcu dükkânını soydunuz değil mi?

- Evet.

Laz İsmail sorgusunda, mücevher aldığını, arkadaşlarının Atineli (Pazarlı)Abdah ve bir Rus olduğunu, adının Jorj olduğunu söyledi. İkinci bir vukuatın olmadığını, bundan dolayı beş sene gıyaben mahkûm olduğunu söyledi. Muhakemesinin İstanbul'da cinayet mahkemesinde görüldüğünü anlattı.

İzmir suikastında tetikçi olarak görev yapacak olan Laz İsmail'in daha önceden de sabıkalı olduğu görülmektedir. Laz İsmail, Ziya Hurşit'le, Samsun' da tanıştığını söyledi.

- Ziya seni bazı işlerde çalıştırdı mı?

- Hayır.

- Orda Lazistan Mebusu Osman Bey vardır. Onunla görüşür müydün?

- Ara sıra görüşürdük.

Laz İsmail İstanbul' da suikast meselesini ilk defa Taksim bahçesinde konuştuklarını, Ankara' ya gitmezden evvel Yemiş iskelesinde, Limoncu Hanında Ziya Hurşit'le buluştuklarını, 'Seni Şükrü Bey'in maiyetine göndereyim!' dediğini söyledi. Sonra biz gittiğimiz zaman böyle bir mesele teklif ettiler. Razı olmadık.

- Bu kadar cık bir söz üzerine mi Ankara'ya gittin?

---

[160] Anadolu Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene 15, numara 3613

- Evet. Kadıköy'de Ziya Hurşit, Şükrü Bey'e bir evde beni takdim etti.

- Ne dedi?

- Şükrü Bey Ankara'ya gideceğiz, dedi. On gün sonra Şükrü Bey'le Ankara'ya gittik. Ziya Bey'le bana haber gönderdi. Dedi ki:'Her ne kadar on güne kadar gideceğimizi söyledik ise de belki daha evvel gideriz'. Ben de pekâlâ, dedim.

- Yalnız mı gidecektiniz?

- Yusuf'la beraber.

Laz İsmail, bileti kendisinin aldığını, Şükrü Bey yetmiş, seksen lira verdiğini silah vermediğini söyledi.

- Gürcü Yusuf'u sen buldun değil mi?

- Ziya ile Şükrü bana senin iyi bir arkadaşın var mı? Diye sordular. Ben de var dedim. Yusuf'u buldum. Ankara'ya giderken suikast meselesinden haberim yoktu. Ankara'da söylediler. Yusuf razı olmadı. Yapamayız dedi.

- Şükrü Bey'le Haydarpaşa' da yolda konuştunuz mu?

- Ara sıra.

- Ziya Hurşit niçin sizinle hareket etmedi?

- İşi varmış.

Laz İsmail, Ankara' da Karadeniz Oteline gittiklerini, Polise 'nerede boş yer varsa orada kalacağız dedik' dedi.

- Ziya Hurşit geldikten sonra suikast yapacağınızı söyledi mi? Anlat bakalım.

Laz İsmail, Ziya Hurşit Ankara'ya geldikten sonra anlattı. Şükrü Bey'in arkadaşı olan Arif Bey'in evine otomobille büyük caddeden geçerek gittiklerini, Yarım saat sonra Arif Bey'in otomobille geldiğini, Şükrü Bey'in karşıladığını, kendisini başka bir odaya soktuklarını söyledi.

- Otomobil kira otomobili miydi? Nerede durdu?

- Bilmiyorum. Köşkün alt tarafında durdu.

- Arif Bey' in odasına çıktınız mı?

- Üst kattaki odaya girdik. Oturduk. Bir koca karı hizmetçi girip çıktı.

- Arif Bey geldi, otomobile bindiniz, gittiniz?

- Evet.

- Gece ne konuştunuz?

- Hiçbir şey görüşmedik. Sabahleyin Şükrü Bey geldi. Arif Bey daha kalkmamıştı. Hizmetçi karı çay getirdi. İçtik sonra otomobille biri geldi. Beni başka bir odaya gönderdiler.

- Arif Bey sana yapacağın işi söyledi mi?

- Yalnız 'yapacağın işi biliyorum' dedi.

- Gelen kimdi?

- Faik Bey'di. Faik Bey olduğunu sonradan öğrendim. Sonra dışarı çıktım. Evvela Şükrü Bey çıktı. Bağlar arkasında caddeye çıktım. Şükrü ile yolda birleştik, yol üzerinde tetkikat yaptık.

Laz İsmail, yaz olsa daha iyi olur denildi, pusu için mezarlığın duvarları münasip görülüyordu. Heyet-i Vekile binasıyla Meclise bomba atılacağını, Ziya Hurşit'in 'Kazım Karabekir bu iş olamaz' dediğini söyledi.

- Heyet-i Vekile binasını gördün mü?

- Evet, gösterdiler.

- Orayı basmak fikrinde miydiniz?

- Onlar kendi aralarında görüşmüşler.

- Sana söylemediler mi?

- Hayır, söylemediler. Rauf Bey'le Kazım Karabekir de bu işe dâhil dediler.

- Kim söyledi?

- Ziya Hurşit söyledi. Sonra Ziya bize: 'Derhal İstanbul'a gidiniz!' dedi. Şükrü Bey'in evine para almak için gittim. Yusuf kapıda bekledi. Ben içeri girdim, beni görünce çıktı. Kunduracı takımım vardı. Onu da aldım. Elli lira vermişti. Birer tane tabanca verdi. Bağışladı. Biri parabellum, diğeri lagant idi. Sonra bu tabancaları İstanbul'da sattık. Parayı aldıktan sonra veda ettik. Trene bindik. Ziya trende bizimle beraberdi. İstanbul' a döndükten sonra çok zaman görüşmedik. Bazen Ziya Hurşit'e tesadüf ediyorduk.

- Bu iş sonra nasıl canlandı.

- Oturduk, konuştuk, Bursa'ya gidip ev tutacaktık.

- Ne için gidecektiniz?

- Ev tutmak için.

- Gazi Paşa'yı vurmak için değil mi?

- Onun adamları varmış.

- Sen yapmayacak mıydın?

- Hayır. Onların kendi adamları Gazi'yi vuracaklar, ben yalnız onların adamlarına evin kapısını açacaktım. Onları oraya gizleyecektim.

- Yani o adamlar Gazi'yi vuracaklar, o eve kaçacaklar, sen de saklayacaktın öyle mi?

- Evet.

- Öyle ise bunun kabadayılığı nerede kaldı?

- Kabadayılık değil ki.

- Sana o zaman kim para verdi?

- Şükrü Bey yirmi dört lira verdi.

- Naciye'yi niçin götürdün?

- Kadın Mecit Efendi'ye para vermişti. Ben de kefil olmuştum.

- Kadını eskiden tanır mıydın?

- Evet.

- Bu kadın ehli ırz mıdır?

- Ne bileyim ben.

- İnsan beraber alıp götürdüğü kadını bilmez mi?

- Kim bilir. Ben Bursa'ya gideceğimi söyledim. O da, 'Ben de seninle beraber gelirim' dedi. Orada bir otelde kaldık. İki gece sonra döndük.

- Bursa'da nereleri dolaştın? Gazi Paşa'nın oturduğu yerleri tetkik ettin mi?

- O yoldan geçtik.

- Giderken ne eşya götürdün?

- Hiçbir şey.

- Evvelce verdiğin ifadeyi tetkik ettik. Orada suikast olmaz demişsin?

- Onu da Taksim bahçesinde görüştük. Ben razı olmadım.

- Sen Bursa'ya gittin. Vaziyeti şöyle gözden geçirdin?

- Hayır, efendim, biz ev tutmağa gittik. Ev tutamadık. Döndük, geldik. Ziya Bey'e dedim ki, ben böyle işlere razı değilim.

Maznunun birbirini tutmayan bu cevapları üzerine Ziya Hurşit'in ifadesi okundu. Ziya, Laz İsmail'in bu işe taraftar olduğunu beyan ediyordu.

- Bunu böyle geçelim, buraya(İzmir) nasıl geldiniz anlat bakalım?

- Vapurla geldik. Ziya bana: 'Ben İzmir'e gideceğim sana bir iş teklif edeceğim yapar mısın?' dedi. Ben de 'yapayım' dedim. 'İzmir'de Edip Bey isminde birisi var, sen kendisini tanırsın dedi. Evet dedim. Onun üzerine Ziya Hurşit Edip'in bir suikast yapacağını, bizim de orada Şükrü Bey'in adamı olarak bulunacağımızı söyledi'. Biz suikasta teşebbüs etmek için buraya gelmedik. Sırf onların maiyetinde olarak geldik.

- Ziya Bey'den silahları nasıl aldınız?

Laz İsmail Şükrü Bey'in evine gittiğini, silahları Dört adet tabanca olduğunu, 130 -140 kadar fişenk olduğunu söyledi.

- Para vermedi mi?

- Ziya Bey'den Yusuf'la beraber navlun parası yüzer lira aldık. Vapura bindik.

Laz İsmail, Şükrü Bey vapura geldi mi? Sorusuna, 'Biz geç geldik. Ondan evvel vapura gelmiş' dedi. Şükrü Bey'in Ziya Bey'le görüştüğünü kendisine söylediğini anlattı. Daha sonra buraya geldik. Ragıp paşa Oteline gittik dedi.

- Yusuf'u nasıl getirdin, Bursa'ya gitmiyordu, buraya nasıl geldi?

- Siz bu işlere karışmayacaksınız, dediler. Bize teminat verdiler. Onun için geldik.

- Razı olmadığınız halde niye geldiniz?

- Onların adamı varmış, onlar yapacakmış. Edip Bey filan Karşıyaka'ya gittik. Şevki'nin evinde biraz oturduk. Bizim gıyabımızda Edip, Hilmi, Şevki, Ziya Hurşit Beyler karar vermişler.

- Orada ne konuştunuz? Anlat.

Laz İsmail, Şevki kaptan'ın kendisine: 'Biz böyle bir tertibat yaptık. Suikast olacak, sizi otomobille alıp kaçıracaklar... Bizim tüfeğimiz de, silahımız da, bombamız da var', dediler. Rusça Yusuf'la konuşmaya başladık. Razı olmadılar. Saat bir oldu. Ziya bizimle otomobile bindi. Otele geldik. Sabahleyin erkenden polis memurları geldi dedi. Daha sonra tutuklandıklarını 'Bilemedik beyim, aldandık. Bizi vaktiyle kandırdılar. Hükümet iki taraf olacak dediler. Biz cahil adamız. Kandık beyim ne yapalım? Dedi.

Savcının size ne vaad ettiler? Sorusuna karşı Laz İsmail, Söylemediler beyim! Dediler ki, fena bir şey olsa biz teşebbüs etmeyiz. Siz yalnız bizi dinleyiniz, dediler.

- Beyoğlu'nda apartman filan vermediler mi?

- Hayır, biz millet namına bu işi yapacağız dediler.

- Bombaları da senin odada buldular değil mi?

- Evet, sabahleyin gelip alacaklardı.

- Burada suikast yaptığınız vakit, maazallah olsaydı, memlekette ne olacaktı? Tabii bunları sorun?

- Onların adamları varmış. Ankara'da, İstanbul'da büyük adamları varmış. Her şeyi düzelteceklermiş. Üç gün zarfında bu iş kapanacak, başka Reisicumhur gelecekti. Biz saklanacaktık ve üç gün sonra af olunacaktık.

- Bunları kim söyledi?

- Ziya Hurşit ve Şevki söylediler. Size hiçbir şey olmaz, dediler. Refet Paşa, Kazım Karabekir, Ali İhsan Paşalar varmış. Mebuslardan Arif Bey filan varmış. Hep birlikte çalışıyorlarmış.

- Bunu kulağınla işittin mi?

- Ziya Bey'le Şükrü Bey'in ağzından işittim. Bize daima söylüyorlardı. Niçin korkuyorsunuz, başımızda büyük adamlarımız var, dediler.

"İzmir'de suikast olsa idi hemen İstanbul'da yönetim ele geçirilecekti."

Laz İsmail ifadesinin devamında, burada vukuat yapılsa idi İstanbul' da İstanbul'u Polis Müdürü tarafından teslim alacaklardı. Ankara için de, Orada paşalar varmış, kendi içlerinde bir adamı muvakkaten Reisicumhur tayin edeceklermiş dedi.

- Evvelki ifadende demişsin ki: 'Rauf Bey demiş ki böyle şey olmaz. Ben Avrupa'ya gidiyorum.' Öyle mi?

- Evet, Ziya Hurşit söyledi.

- Abdülmecid' i buraya getireceklerini filan söylediler mi?

Suikast milletin kurtuluşu için yapılacaktı!

- Ziya Hurşit ile Şükrü ne için bu işi yapacaklardı?

- Milletin kurtulması için imiş. Ne yapalım beyim, aldandık. Ben de Sakarya'da üç defa yaralandım.

- Şu ciheti bir daha izah et! İstanbul polisini nasıl alacaklardı?

- Kim bilir, belki Polis Müdürünü vuracaklardı...[161]

Tetikçi Laz İsmail'in ifadelerinin tutarsızlığından anlaşılıyor ki işin bizzat içinde ve olayın planlanan her safhasına vakıf olmuş. Şükrü Bey ve Ziya Hurşit'in ağzından duyduklarım dediğine göre, Kazım Karabekir, Rauf Bey olaydan haberdarlar. Rauf Bey'in bu işin başarısız olma ihtimalini düşünerek yurt dışına çıkıyor. Bir başka ihtimal suikast başarıya ulaşırsa acaba Rauf Bey Abdülmecit Efendi ile görüşüp yurda gelmesini sağlayacak mı idi? İngiltere'de, yeni kurulacak yönetimin dış politika bağlantılarını mı sağlamakla görevlendirilmişti? Bunu şuan belirlemek imkânsız. Ancak yurt dışına gidip Atatürk'ün ölümüne kadar yurda dönmeyişi düşündürücü bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

2.6.4 *Çopur Hilmi'nin sorgulaması*

İzmir suikastında ismi geçen Çopur Hilmi de tetikçi olarak görev yapacaktı. Pazartesi günü Laz İsmail'in sorgulanmasından sonra ikinci celsede jandarma nezaretinde mahkeme salonuna getirildi. Duruşmayı izleyen muhabir 'Çopur Hilmi'nin harap bir halde olduğu gözüküyordu. Çehresi işlediği günahın tesiriyle simsiyah olmuş, gözleri içine taşmıştı.'Demektedir.[162] Reis Ali Bey maznunun isticvabına başlayarak:

- Adın Hilmi idi değil mi?

---

[161] Anadolu Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene 15, numara 3613, Hizmet Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene iki, numara 456, Ahenk Gazetesi, 27 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9863

[162] Anadolu Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene 15, numara 3613

- Evet

- Zabıtlarınız, Balkan Harbinden sonra idareten tekaüde çıkarıldınız değil mi?

- Evet

- Kötü halinizden dolayı sizi emekliye sevk etmişler değil mi?

- Hayır.

Bu sırada Savcı Necip Ali müdahale ederek, Müdafaa-i Milliye Vekâletinden gelen tezkerede Çopur Hilmi'nin kötü halinden dolayı emekliye sevk edildiğinin bildirildiğini söyledi.

Mahkemede Çopur Hilmi İzmir'e Edip Bey' in yanına bir sene evvel geldiğini, Sarı Efe Edibin buraya gel, diye bir mektup gönderdiğini, mektubu yırttığını söyledi. İfadesinin devamında; Gaffarzade oteline geldim, kendisini gördüm, kahve içtik, çiftlik ahvalinden bahsetti. 'Beni neye çağırdın acele' dedim. Karşısında birisi oturuyordu. Ziya Hurşit imiş. Evvelden tanımazdım. Bana takdim etti: 'Bununla beraber İdris'in bahçesine git, ben de yarım saat sonra gelirim' dedi. Oraya gittik. Kendisi de geldi. İdris, Edip Bey'in yanında jandarmalık yapmış. Kendisini tanırım. Ziya Hurşit'i takdim ettikten sonra: 'Ziya Hurşit'in iki adamı var, Gazi Paşa'ya suikast için buraya geldiler' dedi.

- Pekâlâ, hiçbir şey sormadın mı?

- Sordum. Maksat nedir? Dedim. Maksadı izah etmedi: 'Bunu sonra görüşürüz' dedi.

- İstanbul'dan, Şükrü Bey' den Rasim Bey' den bahsetti mi?

- Hayır, bahsetmedi. Yalnız; 'ben bu adamı tanımazdım. Tavsiye ile geldi' dedi.

Daha sonra ifadesinin devamında, İdris' in bahçesine gittiklerini, orada Giritli Şevkinin de olduğunu, oturduklarını, Daha sonra Sarı Efe Edibin geldiğini, Ziya Hurşit'in memleketin felakete doğru sürüklendiğinden bahsettiklerini söyledi.

- Pekâlâ, Ziya Hurşit ne söylüyordu? Devam et...

- Unuttum...

Unuttum lafına oldukça sinirlenen Reis, Çopur Hilmi'yi sert şekilde azarladı.

- Hatırımda kalmadı. İfademde vardır. Unuttum efendim...

- Söyleyeceksin!

- Musul meselesinden bahsetti. Musul verildi, dedi. Musul verildiği gün Gazi Paşa Büyükada önünde Gülcemal vapurunda konser veriyordu, dedi. Daha bir takım şeyler söyledi. Fakat teeddüp ederim.

- Yani ne olacak?

- Gazi'yi vuracağız, dediler. 'Gayeniz nedir?' diye sordum.

- Neyi anlamak istediniz?

- Şahsi bir ihtiras mıdır, yoksa vatani bir mesele midir? Bilahare anladım ki hislerinde, fikirlerinde kıymet yoktur.

- Nasıl anladınız?

- İkinci gece Giritli Şevki'nin evinde anladım. Kendisi gözünü makama dikmiş. Etrafındakiler zengin olacak, para gözlerini bürümüş. Bunu işitince iğrendim ve nefret ettim. Hatta hükümete bile haber vermeye karar vermiştim.

- Siz ne mütalaa serdettiniz?

- Bir şey söylemedim. Söylediklerim 'Evet' veya 'Hayır'dan ibaret kaldı.

- Edip ne söyledi?

- O da onun sözlerini tasdik etti. Memleketin felakete doğru gittiğinden o da şikâyetçi idi. Şevki ile beni bu sözleriyle ikna etmek istiyordu. Bir saat kadar suikast etrafında müdavele-i efkâr edildi. Şevki motoru getirecekmiş. 150 lira göndermiş.

Çopur Hilmi ifadesinin devamında, bunlar kaçırılacak. Vukuatın akabinde kaçacaklar, Gazi'yi Çeşme'ye giderken veya avdetinde öldüreceklermiş. Motor orada bulunacak, hemen yakın adalara kaçacaklarmış. Bunları ben gelmeden evvel konuşmuşlar. Yani komitece öyle intihap edilmiş. Oradan dağıldıktan sonra Sarı Efe beni bırakmadı. Ben biraderime gitmek istiyorum, dedim bırakmadı. 'Bize gidelim!' dedi. Ziya Hurşit'i Gaffarzade Oteline bıraktık. Oradan Edip Bey'in evine gittik dedi.

Savcının bu meseleyi nasıl yapacaklardı sorusuna karşılık, Edip Bey, Ziya Hurşit ne söylemişse onları tekrar etti. Edip Bey, sırf vatanı bir gaye için çalışmaktan bahsediyordu. Ben sorduğum zaman: 'Memlekette elbet O'nun yerine geçecek namuslu bir adam bulunur.' dedi.

- Kimin yerine?

- Gazi'nin yerine.

Çopur Hilmi ifadesinin devamında, Sabahleyin kalktık. Edip Tahmil ve Tahliye Şirketine gitti. Ben de Gaffarzade Oteline gittim. Öğleden sonra hemşiresini gördüm. Edip Bey İstanbul' a gitti dedi. İstanbul' a gideceğini bana söylemedi. Gaffarzade Oteline geldiğim zaman Ziya Hurşit'i gördüm, bana dedi ki; "Bu akşam Giritli Şevki ile görüşmek istiyorum, evini bize göster". Ben Karşıyaka'ya gittim. Yedi buçuk vapuru ile Ziya Hurşit ile adamları da oraya geldi. Ben kahvede otururken Şevki geçiyordu. Ziya Hurşit'in kendisini görmek istediğini söyledim. Peki dedi. O sırada onlar vapurdan çıktılar. Şevki'nin evi, hemen kahvenin yanındadır. Ziya Hurşit, gene evvelki akşam söylediklerini tekrar etmeğe başladı. Şöyle yapacağız, böyle yapacağız... Dediklerini anlattı.

- O ne demektir?

- Suikast efendim. Şevki Bey'e, bizi kaçıracak otomobili bulundurur musun diye sordular. O da: 'İstediğiniz yerde' dedi. Gazi'yi vurduktan sonra otomobille kaçacaklardı.

- Nasıl vaziyet tespit ettiniz?

- Ben tespit etmedim. Ziya Hurşit ile Laz İsmail atacak, otomobille kaçacaklar.

- Sen otomobilde bulunacaktın değil mi?

- Onların hesabına öyle. Fakat benim hesabıma değil.

- Şevki de mi otomobilde bulunacaktı?

- Evet.

Çopur Hilmi, Ziya Hurşit'in, Gaffarzade Oteli'nin köşesinde ben ne yapıp yapacağım, Gaziye ateş edeceğim, dediğini söyledi. Savcının Gürcü Yusuf ne yapacaktı? Sorusuna, İsmail ile beraber onlar da ateş edeceklerdi. O akşam eve geldiğim zaman memleket hesabına yaptıkları işlerde selamet görmedim. Baştan aşağıya kadar ihtirastı. Yirmi dört saat zarfından tanıştığım adamla nasıl teşrik-i mesai ederim dedi. Maksatlarında samimiyet olmadığını anladım, bunlara büyük paralar vaad olunmuş, makam elde edeceğiz diyor. Hatta dedi ki: 'Biz maksadımıza muvaffak olalım. Geçeceğimiz yere geçelim. Gene fedakâr adamlar çıksın, bizi öldürsün, onlar da bizim yerimize geçsin' dediğini söyledi.

- Sizin bunlara karşı söylediğiniz sözler yok mu?

- Ziya Bey'e: 'Bu kimlerin işidir?' diye sordum. Çok zorladım. Katiyen söylemedi.

- O içtimada suikastın en hararetli müdafii senin olduğunu öteki arkadaşların söylüyor. 400 bin liralık alacağım var. Bu parayı Gazi'nin metrukâtından alacağım demişsin.

- Katiyen yalan.

- O gece bu söz geçmedi mi?

- Hiç hatırlamıyorum.

- Yusuf tabancayı senin atacağını söyledi.

- Katiyen yalan.

Reis bu esnada Gürcü Yusuf'un zapta geçmiş ifadesini okuttu. Bunun üzerine Çopur Hilmi:

- Bunlar Laz'dır efendim, dedi.

- Ziya Hurşit'in de ifadesi var. O da ilk kurşunu senin atacağını söyledi.

Reisin emriyle Ziya Hurşit'in bu konudaki ifadesi de okundu. Hilmi bunu da inkârda devam ediyordu:

- Yalandır efendim. Dedi.

Çopur Hilmi, Abidin' i Gaffarzade otelinde gördüğünü, Edip Bey'le bu mesele etrafında anlaşmış olduğunu bilmediğini, Yalnız Abidin Gaffarzade' de otururken Edip' e: 'Yarın İstanbul'a gidecek misin?' dedi. O da: 'Gideceğim!' dedi. Yanımda Ziya Hurşit ile Abidin Bey suikasta dair görüşmediklerini söyledi.

- Abidin 500 lira vererek Şevki'nin motoruyla hepinizin kurtulacağını söyledi mi?

- Bundan malumatım yok. Yalnız: 'Sapancalı Baki'den 500 lira istedim, alamadım!' dediğini işittim. Fakat bu, hususi mahiyette bir görüşme idi. Edip bana yalnız para lazım dedi.

- Edip' e 'Beş yüz lira bulamıyorsun, parasız bu iş olur mu?' dediğin ifadende var.

- Hayır, efendim, Şevki istemiş, o da Şevki'ye verilmek üzere aramış, bulamamış. Niçin olduğunu bilmiyorum.

- Ziya Hurşit ile daha neler görüştünüz?

- Zannedersem birinci içtimada olacak Ziya Bey: 'İstiklal madalyasını takalım, Bornova'da Ziraat Mektebi'ndeki baloya gidelim. Fakat çok para lazımdır' dedi. Ben de, bu işi tertip ve sizi teşvik edenler niçin maddi fedakârlık yapmıyorlar, dedim. Ziya da: 'Bu işler para ile değil, hamiyetle yapılır' dedi.

- Bundan maksat nedir? Rauf Bey hakkında da bir şey söylemişsin.

'Rauf Bey'in haberi vardı, korktu Avrupa'ya kaçtı'

- Ben bahsetmedim. Ziya bahsetti ve 'Rauf Bey haberdardır, korktu, Avrupa'ya kaçtı.' dedi.

- Bu işte senin muvafakatin olsun, olmasın. Eğer olsaydı, İzmir, Ankara ve İstanbul' da neler yapılacaktı?

- Bunun hakkında hiç görüşülmedi.

- Sormadın mı?

- Hayır.

- Bunlar İstanbul'dan geliyorlar. Tabii İstanbul' da bir şeyler hazırlamış olacaklar.

- Evet, öyle olmak lazım. Fakat söylemediler. Ketum davranıyordu. Ben ihbar edecektim. Lakin olmadı, şimdi ne söylesem inanılmaz.

- Bu kadar mühim bir işe karışıyorsun, nasıl oluyor da anlamıyorsun?

- Bendeniz vatan meselelerinde çok mütehassısım. Benim çok seri tecessüs sahibi olusumdan istifade etmek istiyorlardı.[163]

2.6.5 *Sarı Efe Edip'in sorgulaması.*

[163] Anadolu Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene 15, numara 3613, Hizmet Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene iki, numara 456, Ahenk Gazetesi, 28 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9863

Sarı Efe edip Jandarma binbaşılığından emekli olmuş askerdir. Şükrü Bey ile Serez'den tanışmaktadırlar. Sarı Efe Kuvay-ı Milliyede yararlılık gösteren bir çeteci idi. Suikastın İzmir ayağında kendisine önemli görevler yüklenmişti. Sarı efe mahkemenin üçüncü günü yargılandı. Gazete haberlerinde ' Edip suikast hakkında şümullü itirafatta bulundu.' Denilmektedir. Yine Hizmet Gazetesi manşetinde 'Çerkez Edip'in çok şayanı dikkat ifadatı', 'Edip mütemadiyen inkâra sapmak isterken yakalandı', 'İkinci sahifemizde behemehâl okumalısınız. Hululü muslihaneciler, suikastçılar ve darbeyi askeriyeciler kimlerdir'[164] şeklinde haber vardır. Sarı Efe edip ile aynı gün Baytar miralaylığından mütekait Rasim ve Saruhan Mebusu Abidin Bey'de sorgulandılar. Savcı Ali Bey, Abidin Bey için 'Bir mebus haydutların hareketine göz yummak suretiyle iştirak edemez. Abidin Bey bütün millet sizi telin ediyor' Demektedir.[165] Bir taraftan mahkemede yargılamalar devam ederken diğer taraftan savcı yeni tutuklanıp gelenleri sorgulamaya devam etmektedir. Mahkemenin başladığı güm İzmir'e getirilen Kazım Karabekir ve diğer paşalarla ilgili şöyle bir haber bulunmaktadır. 'Müddeiumumî iddianamesini hazırlamaktadır.(ikinci iddianame)İstiklal Mahkemeyi Aliyesi Reisi Ali ve azadan Rize Mebusu Ali Beyler dün sabah polis müdüriyetindeki daireyi mahsusaya teşrif ederek Ankara ve İstanbul'dan gelen mevkufların isticvabatıyla meşgul olmuşlardır. Mevsukan haber aldığımıza nazaran müddeiumumî Necip Ali Bey Efendi bunlar hakkındaki iddianamesini de kaleme almakla meşgul olmaktadır. İsticvabat tamamen bittikten sonra Kazım Karabekir, Refet Paşa'larla sabık maliye nazırı Cavit bey ve daha diğer mevkufların muhakemesine başlanacak ve müddeiumumî bunlar hakkındaki iddianamesini serd edecektir.' Denmektedir.[166]

Savcı Sarı efe Edip'i sorguya şu şekilde başladı.

- Edip Bey siz Haziranın on sekizinde perşembe veya Çarşamba günü İstanbul' da tevkif olundunuz, değil mi?

- Evet.

- Buradan (İzmir'den) hangi günde hareket ettiniz?

- On yedi haziran Salı günü. (Sarı efe biraz düşündükten sonra bunu tashih ederek, Haziranın On beşinci günü İzmir'den hareket ettiğini söyledi)

---

[164] Hizmet Gazetesi, 29 Haziran 1926, sene iki, numara 457
[165] Hizmet Gazetesi, 29 Haziran 1926, sene iki, numara 457
[166] Hizmet Gazetesi, 29 Haziran 1926, sene iki, numara 457

- On altı Haziranda İstanbul' a vardınız, on yedide de tevkif olundunuz? Tahkikatı evvelîye de birçok suallerden sonra, suikast etrafında bir takım safahatı anlatıyordunuz. On beşinci günü buradan İstanbul' a gitmenizdeki maksadınız ne idi?

- Maksadım; burada başıma dolaşan bu meseleyi gidip Celal Bey'e (Bayar) anlatmak, vaziyeti kendisine söylemekti. İzmir'de bıraktığım vaziyet muğlâktı. Böyle muğlâk olmasa bile akim kalmaya mahkûmdu. Buna kanaat hâsıl etmiştim. Ziya Hurşit Bey'le temas ettiğim 11 Hazirandan, ayrıldığım 15 Hazirana kadar bu suretle vaziyeti temine hasrı vücud ettim.

Sarı Efe bundan sonra ifadesinde, Celal Bey'in İstanbul'da olduğunu gazetede okuduğunu söyledi. Savcının 'Demek burada takılmış olan bu meseleyi Celal Bey' e haber verecektiniz? Hadiseden dolayı mütalaasını mı alacaktınız?' sorusuna hayır, efendim, hadiseyi olduğu gibi anlatacaktım dedi.

Sarı Efe mahkemede İstanbul' da Celal Bey' i Biristole görmek için gittiğini, Boğaz içinde oturduğunu öğrendiğini söyledi. Savcı 'Polis müdürü vasıtasıyla görüşebilirdin, İş Bankasına telefon edebilirdin? Peki, on beşinci günü burada memur olduğunuz şirkete alelacele gidiyorum diye bir tezkere yazmışsınız, izin aldınız mı?' sorusuna Efe, Cumartesi günü izin aldığını söyledi. Burada savcı ile aralarında tartışma çıktı. Savcı;

- Mademki aldınız, niçin alelacele gidiyorum diye tezkere yazdınız?

- Hayır, tezkere yazmadım.

- Tezkere buradadır. (Reis izin tezkeresini okuttu.)

- Bu, günlük rapordur.

- İstanbul' a hareket etmezden on gün evvel buradan gaybubet ettiniz mi?

- Hayır

- Dört beş gün kadar bir iş için bir yere gittiniz mi?

- On beş gün evvel gittim.

- İzin aldınız mı?

- Evet.

- Hayır, gittiğinizden şirketin haberi yoktur. Söyleyiniz nereye gittiniz?

Sarı Efe, Tütün ektirmek için çiftliğe gittiğini, ekinleri gördüğünü, tütünlere baktığını, sonra tekrar döndüğünü, dört beş saat kadar orada kaldığını söyledi.

- Suikast meselesini iptidadan itibaren ne suretle deruhte ettiniz? Nasıl safhalar geçirdiğini anlatınız! Evvela suikast etrafında kimlerle görüştünüz?

- Efendim, bu suikast meselesini daha üç ay evvel İstanbul' da Şükrü Bey'le görüştüm. Bana bu işi behemehâl yapacağını ve buna azmettiğini söylüyor, beni de buna teşvik ediyordu...

Sarı Efe, Şükrü Beyle kendi evinde görüştüklerini, Serez'den beri tanıştıklarını, Meşrutiyetten sonra da arkadaşlık ettiklerini, eskiden Çerkez Ahmet, Baytar Rasim, Derviş Bey ile sivil, asker beraber çalıştıklarını söyledi. Suikast konusunda ben Şükrü Bey'in teklifini reddettim. Bu doğru bir fikir değildir, vatani bir meseledir, iyi düşünmek lazım gelir, başını nara (ateş) yakma dedim dedi.

Savcının soruları üzerine, Şükrü Bey' in evinde Rasim Bey de vardı. Beraber buluştuk Şükrü bey'in evine gittik dedi. Sarı efe, Heyeti umumiyede böyle bir karar verildiğini, Heyeti umumiyeden maksat Terakkiperver Fırka olduğunu söyledi. Sarı Efe ifadesinin devamında Rasim Bey diyor ki, 'Biz mutabık kaldık, sonradan Edip Bey ile düşündük' dedi.

-Yani Şükrü Bey' e söz verdiğiniz anlaşılıyor.

- Şükrü Bey bize Çerkez Ahmet v.s. ile bir teşkilat halinde suikast teşebbüsünü yapmayı teklif etmişti, ben kabul etmedim.

- O başka mesele. Biz sizden Şükrü Bey' in maksadını, teşkilatını, nasıl yapacağını öğrenmek istiyoruz. Şükrü Bey suikast ile ne yapmak istiyordu?

- Onun fikri yalnız suikast yapmaktı. Çerkez Ahmet falan böyle şey yapamaz. Eğer istersen benim adamlarım var, ben sana adam vereyim dedi. Dışarı çıktım. Rasim Bey'e: Bu adam deli mi oldu? Başımızı belaya sokacak. Bunu fikrinden vazgeçirmeli, dedim.

- Şu halde suikast meselesini Şükrü Bey size bir komite arkadaşı olmak itibariyle söylemiştir, değil mi?

- Evet, beni de kendi fikrine imaleye çalıştı. Hatta orada Çerkez Ahmet'in çoluk çocuklarından kimse yok mu, sor araştır, dedi.

- Şükrü beni de teşvik ve tergip ediyordu, dediniz, anlatınız bakalım.

- Evet. Fakat neticede ben kati olarak reddettim ve çıktıktan sonra Rasim Bey'e tekrar anlattım.

-Ne dediniz?

- Şükrü Bey'i bu fikirden vazgeçiriniz. Bu doğru değildir. Vatani meseledir. Bunu iyi düşünmek lazımdır. Şükrü Bey bunu bizzat yapacağını, bu işi arkadaşlarının yapamadıklarını söylüyordu. Bu sözler üzerine Rasim Bey'e, 'Şükrü Bey kendi başını nare yakmasın', dedim.

Sarı Efe, bu teklifin Şükrü Beyin Ankara'dan avdetinden sonra olduğunu, Ankara'da Sebat otelinde on beş gün kaldığını, Ankara'daki suikast planından İstanbul'a döndüğü zaman haberinin olduğunu söyledi.

- O vakit Şükrü Bey ile bir defa görüştünüz. Bundan sonra teşkilat yapalım dediğin vardır. Rasim Bey' in size Ziya Hurşit' i ve adamlarını gönderiyorum dediğin vardır. Buna rağmen Rasim Beyle yanmamak istediğiniz nerede kalıyor? Ona hayret ediyorum. Ziya Hurşit buraya geldi seni buldu. Ne yaptınız anlat bakalım?

- Onlar 11 Haziran Cuma günü gelmişlerdi. O gün ben Gaffarzade oteline uğramıştım. Otelci bana Ziya Hurşit Beyi takdim etti. Evvelden tanımıyordum. Otelden çıktıktan sonra arkamdan geldi. Dedi ki: 'Arkadaşınızdan selam getirdim'. Beni odasına çıkarıp bir mektup verdi. Bu mektupta bir tütün işinden bahsediliyordu. 'Görüştüğünüz veçhile şayanı itimat bir arkadaştır, müzaherette bulununuz' deniliyordu. Ben dedim ki: 'bu bir suikast işi midir?' O: 'Hayır, suikast işidir' dedi ve anlattı. Adamlarım da beraberdir, şöyledir böyledir, dedi. Arkadaşlarının yerlerini sordum, söylemedi. 'Bunu Şükrü Bey kendi kendine mi yapıyor?' dedim. Bu karar Heyet-i Umumiyece verilmiştir' dedi. Hatta 'vaziyet şimdi ehemmiyet kesb etmiştir. Terakkiperver Fırkanın bütün mümtaz simaları buna iltihak etmiştir. O ölsün, Meclis reisi derhal Meclisi içtima edecek. Fevzi Paşa Reisicumhur intihap edilecek' cümlelerini ilave etti. Savcı;

- Peki, bu vaziyet, yani hadise olduktan bomba patladıktan sonra İstanbul ve Ankara' da ne olacaktı, bunu düşündünüz mü? Bu mesele etrafında bir şey konuşmadınız mı?

- Hayır, konuşmadım. Yalnız işin yanlış olduğunu söyledim. Yani Şükrü Beyin kendi kendine böyle bir teşebbüse girişmesinin yanlış olduğunu anlattım.

- Hakiki kanaatiniz nedir?

- Hakiki kanaatim bu işin Heyeti Umumiyece yapılmış olduğudur.

- Peki, o halde daha malumatınız vardır demektir. Şimdi bunu bırakalım. Sonra devam ediniz.

- Arkadaşların nerde dedim. Görüşürüz dedi. Bunun üzerine otelden çıktım. O gün futbol maçı vardı, seyretmeye gittim. Fakat akşam olunca düşünmeye başladım. Bu vaziyet karşısında ne yapacaktım? Pazar günü İstanbul'a gideyim, Celal Beyle görüşeyim, meseleyi ona haber vereyim, dedim. Fakat pazar günü gidemedim. İşim çıktı çiftlikteki işlerle iştigal ettim. Para aldım. Hilmi'ye kâğıt yazdım. Pazar sabahı Kemer'e gittim. Şahin Çavuş'la 'İstanbul'a gideceğim, çabuk gelsin' diye haber gönderdim. Şahin Çavuş'la birlikte İdris de çiftlikten gelmişti. İdris'in bahçesini göreyim dedim. Maksadım onları

oraya davet etmek ve orada tanıştırmaktı. İdris'e dedim ki: 'Buraya birkaç arkadaş getireceğim, konuşacağım'. İdris peki dedi.

Sarı Efe ifadesinin devamında, ya bunları derdest ettirmek yahut bir çaresini bulup buradan savmak fikrinde idim. Pazar günü İdris' in bahçesini, Akşamı da Şevki'yi gördüğünü söyledi. Savcının 'Ne için gördünüz?' sorusuna karşılık, iki hedefim vardı. Biri bunları bir motora bindirip buradan aşırmaktı. İkinci hedefim de İdris'in bahçesinde derdest ettirmekti. Fakat motor Midilli.'de rehin imiş. Şevki'ye böyle şöyle adamlar geldi, suikast yapacaklar dedim dedi. Savcı;

- Fakat şimdi tevil ettiğiniz fikri de söylediniz mi?

- Hayır, ihsas etmedim. İdris'in bahçesinden çıktıktan sonra Ziya Hurşit'e rast geldim, söyledim. Ondan sonra Saruhan Mebusu Abidin Beyi gördüm, fırkadan heyeti umumiye kararıyla mı bu suikast yapılacak? Bunu öğrenmek istiyordum. Abidin Beye söyledim, üzerimde para yok, gideyim tedarik edeyim, motoru hacizden kurtarırız dedi. Akşam geldi para bulamadığını söyledi. Tekrar Ziya Hurşit'i gördüm. Arkadaşlarını topla beraber İdris'in bahçesine Çopur Hilmi ile gidersiniz dedim. Hilmi'ye de meseleyi anlattım. Akşamüzeri kestirmeden Kordon'a gittim. Ziya Hurşit yalnız Hilmi ile beraber gidiyor. Arkadaşları yok. Ben de gitmedim kaldım. Maksadım hepsinin orada olması idi. Diğer arkadaşları gitmemişti. İkinci vapurla da ben gittim. Orada buluştuk. Motor meselesi halledilemedi. Ziya'da arkadaşlarıyla gelmedi. Sordum: 'Buradaki görüşeceğimiz vaziyeti siz mi tespit edeceksiniz, yoksa arkadaşlarla beraber mi yapacaksınız?' dedim. 'Hayır, ben yaparım' dedi. Ne şekilde yapacaksınız dedim. İki şekil söyledi. Kendine sivil taharri memuru süsü vererek Gazi'nin geldiği istasyonda durmak. Bu olmazsa balo mahallinde ansızın içeriye girerek suikastı yapmak... Bunları söyledikten sonra Ziya Hurşit'e dedim ki: 'Bunlar doğru değildir. Ben Kemeraltı'nı daha muvafık buluyorum'. Maksadım kalabalık yer göstermekti, onlar için çok tehlikeli idi. Bunları alıp Kemeraltı civarına götürecektim. Bu şekilde görüştükten sonra arkadaşlarının isimlerini sordum. Çünkü arkadaşlarının isimlerini bana söylememişti. Laz İsmail'in geldiğini öğrendim. Şevki ile Laz İsmail tanıştılar. Bombaları Şevki, Hilmi 'ye teslim etti. Yarın veririm dedi. Ertesi gün evden çıktım. Hilmi'ye talimatı verdim, akşamki görüştüğüm gibi gönderin, ben de İstanbul'a gidiyorum, dedim.

Sarı Efe, Abidin Bey ile konuştuğunu, Abidin Bey bu hadiseyi dinlerken samimi bir alaka gösterdiğini, para bulmaya gittiğini, fakat bulamadığını anlattı. Savcının 'Abidin Bey isteseydi altı yüz lira bulamaz mıydı?' sorusuna karşılık, bilemem. Ertesi gün, hatta vapurda sordum, dedi ki, Gazi'nin hareketi teahhur etmiştir. İstanbul'da görüşürüz.

Sarı Efe, İstanbul' da tevkif olununcaya kadar kimse ile görüşmediğini, Abidin Bey ile beraber otomobile bindiklerini, gece eve gittiğini, Şişli'de Dişçi Şevket'e dedim ki, 'benim dişlerimi yap', Efe hemen o gün ölçü verdiğini söyledi. İstanbul'da vapurda beni kimse karşılamadı. Vapurdan çıkarken adresini polise sormadıkları için söylemediğini anlattı. Savcı;

- Biraderinin evine gidip gelirken muhalif mebuslardan kimseye tesadüf etmedin mi?

- Hayır.

- Şükrü Beyin tuttuğu bu işin madem aleyhinde idin, niçin gidip de alakadarlara bir şey söylemedin?

- Zaten başıma sardıklarından memnun değildim.

- Kayınbiraderinizle buna dair bir şey konuşmadınız mı?

- Hayır, İstanbul'da İsmail Efe'yi arıyordum.

- İsmail Efe'ye bundan bahsedecek miydin?

- Hayır, Bristol'da Tevfik Beyle otururken Abidin Bey geldi. Muhalif mebuslardan kimseye haber verip vermediğini sordum. Hayır, biz akşam geldik. Arkadaşların bu işten haberleri yok. Zaten bunlar bir çokları ile barışmak üzere imiş, dedi. İzmir'deki hadiseden gazetelerde bir havadis var mı diye sordum. Hayır, bir şey yok akşam gazeteleri çıksın bakalım dedi.

- Bunu sormaktan maksadın? Demek suikastı intizar ediyordun?

- Evet, ben sabahleyin zaten Gazi'nin İzmir'e geldiğini sabah gazetelerinden okumuştum.

- İlk ifadenizde diyordunuz ki, 'Abidin Bey dedi ki, muhalif arkadaşlara suikastın yapılacağını söyledim, onların haberi yok.'

- Evet, haberleri yoktu, söyledim. Onlar barışmak üzeredir dedi.

- Sizin öteden beri Abidin Beyle müştereken çalıştığınız muhakkaktır. Hatta bir teşkilat halinden sonra muvacehe edeceğimiz üçüncü bir adamla mademki bir hissi nedamet gösterdiğinizi söylüyorsunuz, bu perdelerin ardındaki rol yapanları açık söyleseniz, böyle vicdanı millet huzurunda meşum bir vaziyette mahkûm olmazsınız. Dereceyi alakaları herkes okuyacaktır. Ortada perdeler vardır. Bunları açınız ve açık söyleyiniz. İçyüzünü anlatınız. Bunlar sizi alet olarak kullanmak istiyorlar. Abdülkadir bu maksat için ne suretle çalışıyordu?

- Biz ne Abdülkadir ile ne Kara Kemal Bey ile böyle bir iş görüşmedik. Bunun içyüzünü ilk ifademde açıkça anlattım.

- Rasim Bey'le görüşmediniz mi?

- Hayır görüşmedim.
- Umumi vaziyet hakkındaki intibaınız, yani yapılmak istenen suikastın hududu nedir? Suikast fikri kimlerin dimağında doğmuştur? Elemanlar kimlerdir?
- Kati olarak vaziyeti umumiye budur. Muhalif olarak ortaya çıkan bu adamlar bu şekle karar vermişlerdir. Müzakereler yaparak umumi şekilde değil ayrı, ayrı görüşerek anlaşmışlardır. Başta Şükrü Bey olmak üzere bu iş yürüyor. Teşkilat filan yoktur.

Ziya Hurşit, suikastın heyeti umumiyece olduğunu söylerken, Sarı Efe teşkilat yolu ile değil, başta Şükrü Bey olmak üzere kişiler ayrı, ayrı görüşerek işlerin ilerlediğini söylemektedir. Şu gerçek var ki bütün ifadeler Şükrü Bey'de toplanmakta herkes onun ismini vermektedir. Bu durum karşısında Şükrü Bey idam sehpasına gitmekten paçayı kurtaramayacaktır. Savcı;

- Açık söyleyiniz efkâr ve vicdanı umumiye buna muttali olmalıdır.
- Şimdi fikirlerim çok dağınıktır. İfadeyi evveliyemi okuyunuz.
- Bu iş için epey para sarf edilmiştir. Bu para nereden geliyordu?
- Vallahi bilemem.
- Onlar Kemal Bey ile temas halindedirler. Kara Kemal Bey'le, her iki grupla sen de temas halindesin
- Hayır. Benim temasım filan yoktur.

Burada Sarı Efe'nin ilk ifadesi okundu. Reis sordu:

-Bunda musır mısın?
- Şahsi kanaatim olarak söylemiştim.
- Peki, Şükrü Bey Heyet-i Umumiyenin bu işi yapamayacağını, bizzat başaracağını söyledi, diyorsun. Biraz daha izah ediniz!
- Bu iş için çoktan beri çalışıyoruz, hepimiz bu fikirdeyiz, dedi.
- Heyet-i Umumiyeden maksat onun fırkası mı?
- Evet, Heyet-i Umumiyede böyle bir şeye karar verildiğini, fakat kendilerine zahir olmadıklarını söyledi. Ne olursa olsun, ben kendim bu işi yapacağım, dedi.
- Maksat neymiş, niçin bu kadar ısrar ediyor?
- Kanaati bu merkezde idi.
- Heyet-i Umumiye tabirini biraz daha izah ediniz!
- Kendi fırkası ve muhalif tanınan eşhas efendim.
- Sizin bu hususta Şükrü Bey' e söz verdiğiniz anlaşılıyor. Çünkü Rasim Bey' e, Edip'le bu hususta anlaştık, demiş.
- Kendilerinin konuştuklarını söylemişti.

- Peki. Sizin bir fikir dermeyan ettiğinize nazaran bu iş nasıl olacaktı, Ankara' da ne yapılacak, hariçte ne olacaktı?

- Şükrü Bey bize bu iş için Çerkez Ahmet ve arkadaşlarıyla çalışmaklığımızı teklif etti.

- Suikast teşebbüsünde bulunmaklığınızı mı söylüyordu?

- Evet.

- Sizin de onun tekliflerine karşı mütalaanız olmuştur, tabii müdaveleyi efkâr ettiniz?

- Onun bütün teklifi suikast etrafında idi. Ben de Çerkez Ahmet'in akraba ve taallukatı ile başarılacak iş değildir, hepsi sefil vaziyettedir dedim. Bana cevap olarak, icap ederse ben adam gönderirim, bizde güvenilir adamlar vardır, dedi. Ben sonra Rasim Bey'e, "Şükrü Bey deli mi, divane mi olmuş, bu işten sarfı nazar etsin" dedim, "başımızı belaya sokmasın" dedim.

Sarı Efe Edip ifadesinin devamında, onlar 11 Haziranda gelmişler. O gün ben Gaffarzade oteline uğradım, İsmail Efe gelmiş mi diye soracaktım. Baktım burada onlar oturuyorlar, beni takdim ettiler. Ziya Hurşit' i evvelden tanımıyordum. Ben kalktıktan sonra, o dışarıya, karşıya gitti oturdu. Beni bekliyormuş. 'Size arkadaşlarımızdan selam getirdim, hususi görüşmek isterim', dedi. Odasına çıktık. Tütün meselesi yazılı olan mektubu verdi. Şükrü Bey'in gönderdiği mektupta şayanı itimattır, diyor. O dedi ki, haddizatında tütün işi değildir, siz Şükrü Bey'le görüşmüşsünüz, bu suikast meselesidir, bunun için geldik dedi, dedi. Sarı Efe, kaç kişisiniz?, ne suretle geldiniz?, dedim. Üç arkadaş olduklarını, silahları başka yerde, kendileri başka yerde, vaziyetlerinin de iyi olduğunu söyledi, onların eşkıyalığını anlattı.

Sarı Efe Edip mahkemeye, maksadının bunları oyalamak olduğunu, hatta yakalatmayı düşündüğünü bile iddia etmiştir. Buna rağmen bazı noktaları açıklamaktan ısrarla kaçınmıştır.

Bunun üzerine mahkeme reisi şöyle hitap edecektir:

- Mademki pişmanlık duyduğunuzu söylemek istiyorsunuz, bunu tavır ve ifadenizle tamamlamak gerekir. Millete ve memlekete karşı nankörlük etmiş olduğunuzu, Cenabı Hakka, vicdana karşı da küfranda bulunduğunuzu itiraf ederek, hakikati ortaya serer, perde arkasındakileri de açıklarsan, millete karşı böyle meşum bir vaziyette mahkûm olmazsın. Senin bu işteki alakanı kâinat anlayacaktır. Fakat sen kendi düşüncene göre, işi burada, bu kadarla kesmek istiyorsun. Söyleyenlerin kerameti mi vardı ki, bir Edip Efe İzmir' de bir teşkilat yapıyor, hazırlanıyor, çalışıyor, desinler...

Sarı Efe, Teşci için birbirlerini kandırmışlardır. Hiçbirinin elinden bir halt gelmiyor, birbirlerini aldatıyorlar. Ortada biz varız. adı çıkacağına canı çıksın diye buna derler dedi.

- Edip Bey, sizin evvelce suikastın faillerini takip edeceğinize dair bir müracaat vaki olmuştur. Bunun davaya bir taalluku olmamakla beraber efkâr-ı umumiyede tamamıyla anlaşılmasına lüzum hissediyoruz. Bu meselenin aslı nedir?

- İki sene evvel Hacı Sami'nin memlekete geldiği şayiası dolaştı. O zaman ben İstanbul'da Tarabya'da bir otelde idim. Bir gün hoca kıyafetli bir adamın beni aradığını öğrendim. Kıyafetinin tarifine nazaran Hacı Sami olduğunu tahmin ettim. Bunun üzerine Ankara'ya gittim. Bahriye Vekili İhsan Bey bendenize, 'Hacı Sami gelmiş, işittin mi?' diye sordu. Bu meseleyi Kazım Paşa'ya anlattım. Bunun üzerine Kazım Paşa teşebbüste bulunarak bana, 'İstanbul' a yazılacak, sen de git göz kulak ol' dedi...

Sar Efe, Hacı Sami'nin gelmesini bir suikast için gelmişti. Öyle işitmiştim. Bunun için hükümet ten para almadığını anlattı. Savcının 'Almışsınız, almışsınız inkâr etmeyiniz... Hacı Sami gelmiş olsaydı siz ne yapacaktınız?' sorusu karşısında, derdestini temin edecektim dedi.

- Siz bugünkü Edip o zamanki Edip Bey değil misiniz?

- Evet.

-O zaman hizmet mi edecektiniz?

- Evet.

- Bu suikastta vaziyetiniz nedir?

- Yine hizmet etmektir.

- Bunların manası yok Edip Bey. Siz fail-i asliler arasında derdest edildiniz. Daha evvel siz haber vermeyi murat etseydiniz, Şükrü Bey' in bir suikast etrafında çalıştığını ihbar ederdiniz. Demek ki, İstanbul'a haber vermeğe gittim demekliğiniz samimi değildir...[167]

Sarı Efe Edip bu hadisede rolü tam anlaşılamamış kişilerden birisidir. Edip sorgulamada Şükrü Bey'in, Ziya Hurşit'in, Abdülkadir'in suikastın planlayıcısı olduğunu mahkemede itiraf etti. Sarı Efe'nin hükümetin adamı olduğu söylentisi sorgulama esnasında ve sonrasında devam etmiştir.

2.6.6 *Rasim Bey'in yargılanması*

Veteriner albaylıktan mütekait Rasim Bey, 'İzmit Mebusu Şükrü ve Sarı Efe Edip'le üçlü sacayağı gibidir. Kara Kemal ile çok yakın iş ve arkadaşlık ilişkisinde ve

---

[167] Anadolu Gazetesi, 29 Haziran 1926, sene 15, numara 3614, Hizmet Gazetesi, 29 Haziran 1926, sene iki, numara 457

onun şirketlerinden birinde 'ot ve saman mütehassıslığı' yapıyordu. Teşkilat-ı Mahsusa çevrelerine yakınlığı da bilinmekteydi. Şükrü Bey'in Sarı Efe'ye yazdığı tavsiye mektubunu kendisi de imzalamış, ancak mahkemede 'içtiğim biranın tesiri ile imzaladım' diye suçunu hafifletmek istemiştir. Ankara'daki teşebbüsün sezilmesi üzerine Şükrü Bey' in kendisine, ' büyük varta atlattık' dediğini ve iki adamını yanından uzaklaştırarak Edip'e göndereceğini söylediğini, açıklamıştır. Bunun üzerine Rasim Bey Şükrü Bey'e, 'gönderdiğin adamlar da yakalanacak, mahvolacaksın' demesi gerekiyormuş... Kısacası Rasim Bey, aralarındaki yakınlığa rağmen can pazarına Düşünce Şükrü Beyin tüm sırlarını ifşa etmekten çekinmemiştir'[168]

Savcı Rasim Bey'in yargılamasına şöyle devam etmiştir:

Rasim Bey üçüncü celsede yargılandı. Maznunlardan Rasim Bey, Harbi Umumi nihayetinde tekaüde sevk olunduğunu söyledi. Savcının 'Son zamanlarda Kara Kemal ticarethaneleriyle olan münasebetinizi izah et' sorusuna karşılık üç sene evvel Adapazarı'nda bulunuyordum. Kemal Bey geldi. Orada müteahhitlik aldı. Yedi ayda bu işi bitirdik. Ben mubayaa edip teslim ediyordum. Ondan sonra, ticarethanede çalıştım. Son zamanlarda İstanbul'a geldim. Milli ticaret anonim şirketi vardı. Hali hazırda onlarla çalışıyorum. Her gün temasta bulunmadım. Diğer adamları vardır. Müdürü Selahattin Bey'dir. Meclis azalarını iyi biliyorum dedi. Kara Kemal'in Ankara'da olmadığını siyasetle iştigal etmezdim. Onlarda etmezdi. Şükrü Bey'le on beş seneden beri tanışırım. Gayet samimi idik. Evine gider gelirdim dedi.

Rasim Bey suikast ile ilgili, tahminen altı ay evvel, Edip Bey'in İstanbul'dan ayrılışından sonra Şükrü Bey'le buluştuk. Ankara meselesini anlattı. O vakte kadar Edib'i bilmiyordum. Meseleyi gayet müphem bir surette söyledi. Mesele müphem kaldı. İki adamla Ankara'ya gittiğinin his olunduğunu, "büyük varta atlattığını" söyledi. Hiç bir isim söylemedi. Biz de işin üzerinde durmadık. Edip dedi ki: "Şükrü'nün hareketi mecnunanedir." Şükrü bana: "Adamlarımı sana vereyim" demişti. Ben de "mecnunane bir hareketi kabul etmem." Dedim dediğini anlattı. Ertesi gün Şükrü Bey'i gördüm ve "Adamları Edip'e gönderme ve bu fikirden vazgeç" dedim. Vakıadan dört gün evvel Şükrü Bey beni çağırdı: "Sen behemehâl İzmir'e git, Edip'i gör, adamları göndereyim" dedi. Ben katiyen gidemeyeceğimi söyledim. Nihayet benim vaziyetimden istifade ederek Edip Bey'e bir tezkere yazdı: "Hiç olmazsa şuna imza at" dedi. "Bunun tesiri yoktur, yazma" dedim. O zaman Şükrü Bey: "Ben intihar etmeğe karar verdim" dedi. Mektup-

[168] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 233

taki yazı, kendi yazısıdır. Ben, yalnız imza ettim. Edip Bey'le bizim kararımız, adamları İzmir'e göndermek ve bu işten feragat ettirmekti. Ziya Hurşit Bey'le de suikast geri kalsın diye çok mücadele ettim.

Rasim Bey, Abdülkadir' in bu işte alakası konusunda 'Şükrü Bey bu mevzuda bana bir şey söylemedi' dedi.

Rasim Bey: Mektubu alkollü iken imzaladım

Rasim Bey savcının 'İfadenizde Şükrü Bey vaziyetten istifade etti, mektubu imza ettim dediniz. İzah ediniz. Taraftar olmadığınız halde nasıl imza ettiniz?'sorusuna, bu adamlar nasıl olsa yakalanacaklardı. Esasen ben alkol altında idim dedi. Ziya Hurşit'e lokantada mektubu verdikten sonra orada onunla münakaşa ettim, bu işi Edip yapmaz. O adamlar da yapamaz. Baldırı çıplaklar dedim dedi. Edip'in İstanbul'a Ankara'dan avdetinde geldiğini, Edip Bey'le muhabere ettiklerini, İzmir'deki tütün meselesi hakkında Ziya Hurşit' e verilen mektubun münderecatında tütün işinin yapılacağını, Kendisine kolaylık gösteriniz denildiğini anlattı.

Ziya Hurşit'in eline verilen mektup okundu. Mektupta Ziya Hurşit için "Şayan-ı itimattır", "hazırlandığınız ve yapacağımız iş için size izahat verecektir" cümleleri bulunuyordu. Rasim Bey, katiyen böyle bir kâğıda imza koymadım. Dedi.

Reis başka bir sual sordu:

— İfadenize göre, Sarı Edip bu suikasta taraflar değildi, öyle mi?

— Edip Bey'le görüştüğümüz zaman aleyhinde idi. Ondan sonra muhaberem yoktur. Edip taraftar değildi.

— Erzincan Mebusu Halet bey'le görüşüyor muydun?

— Merhabam vardır.

Reis, şimdilik bu kadar kâfi devam edilecektir, dedikten sonra, Saruhan Mebusu Abidin Bey saat dört buçukta içeri alındı. İsticvabata başlandı.[169][lxi]

2.6.7 *Abidin Bey'in yargılanması*

Abidin Bey Olay sırasında İzmir'de ve suikasttan haberli bulunuyordu. Sarı Efe Edip ile Abidin Bey, suikast günü gemiye binip İstanbul'a uzaklaşmıştır. Belki de olayın açığa çıkmasına bu hareketleri neden oldu. Geride kalanlar bu hadiseden paniğe kapıldılar. Motorcu Şevki gitti ihbar etti, ilk yakalananlarda – Ziya, İsmail, Hilmi- her şeyi açıklığı ile kabullenip anlattılar. 29 Haziranda yargılanan Abidin Bey, 'o sırada Manisa

[169] Anadolu Gazetesi, 30 Haziran 1926, sene 15, numara 3615, Hizmet Gazetesi, 29 Haziran 1926, sene iki, numara 457, Ahenk Gazetesi, 28 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9863

(Saruhan) Mebusu bulunuyordu. Mahkeme heyetinin üç üyesi ve savcısı da mebus olduğuna göre, Meclisin Dört üyesi sanık sandalyesinde ve hâkim koltuğunda karşı karşıya gelmişlerdi. Mahkeme Reisi ve Afyon Mebusu Ali Çetinkaya, daha işin başında çok sert bir tavır takındı. Bu parlamento arkadaşı için daha yumuşak davranabilir veya en azından dinleyici önünde hislerini saklayabilirdi. Tam aksine hâkim ile sanık arasında daha duruşmanın başında zehir gibi öfkeli tavırlar sergilendi. Avukat olarak yargılama usulünü bilir görünen Abidin Bey, mahkeme karşısında tutunamayarak, ezilmiş ve erimiş biri olarak köşeye sıkıştırıldı. Ancak kendini idamdan kurtaramadı. Meclis albümünde resmi dahi yoktur, sadece Manisa 1890 doğum kaydı düşülmüştür. Meclis zabıtları incelenince, dikkat çekici konuşmaları ve etkin bir tavrı görülmez. Alçak sesle konuşması ve göze batmayan sade kişiliğiyle Terakkiperver muhalifler arasında yer alan Abidin Bey'e, Reisin ilk sorusu, sadece tahrik edici değil, aynı zamanda tahkir edicidir.'[170]

Mahkeme reisi sorulara 'biraz yüksek sesle cevap veriniz!' diyerek başladı. Abidin Bey'de her vakit gibi, yanlış anlaşılmasın mecliste söylediğim gibi söyleyeceğim dedi.

Savcının 'Bu devreyi içtimaiyede de kaç defa izin aldınız?' sorusuna hatırlayamıyorum. Meclis kuyudatında daha mazbuttur. Yalnız şurası muhakkaktır ki, iki buçuk aydır İzmir'deyim. Bundan evvel Ankara'da hastalandım. Hakkı Şinasi Paşa ve Halet Bey muayene ettiler. Bunun üzerine buraya geldim. Bu arkadaşların hiç biriyle görüşmüş değilim dedi. Bu müddet zarfında İstanbul' a gittiğini hatırlamadığını, meselenin dört aylık bir mesele olduğunu, Bu müddet zarfında muhalif arkadaşlarla görüştüğünü hatırlamadığını söyledi. Edip'in Ankara'ya geldiğinde hasta olduğunu, Edip geldiğinde Torbalılı Emin namına beş yüz lira istediğini tabii ki param yoktu vermedim dedi.

Abidin Bey, İstanbul' da arkadaşları ile herhangi siyasi bir meselenin, suikast meselesinin teşkilatı hakkında görüşmediğini anlattı. Ankara' da Ziraat Bankası civarında Hoca Hanım namında bir kadının evinde yalnız oturduğunu, bir de hizmetçisi olduğunu, Ankara Kulübüne ve Terakkiperver kulübüne gittiğini söyledi. Savcı;

—1926 Haziranının On birinci veya On ikinci günü Gaffarzade Oteli'nde Edip Bey'le son bir temasınız var.

— Evet

— Ertesi günü beraberce İstanbul' a gittiniz değil mi?

---

[170] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.237

— Beraberce gittik.

— Edip Bey, Ziya Hurşit'le iki arkadaşının suikast meselesi için geldiklerini söyleyerek, sizden 500 lira istemiş. İfadenizi verirken sinirlendiniz. Şimdi vazıhan anlatınız.

— Haziranın tarihini bilmiyorum. Pazartesi günü idi Gaffarzade Oteline gittim. Abdullah Bey'e ait bir oda vardır. Ekseriyetle orada otururum. Gitmek üzere iken Edip geldi: "Otur, seninle biraz görüşeceğim" dedi ve benden 500 lira istedi. Dedi ki: "İstanbul'dan Gazi'ye bir suikast için Ziya Hurşit namında birisiyle arkadaşları geldi. Paraları yokmuş. Giritli Şevki'nin Hacizli ve rehinli bir motor için 500 lira lazımdır". Ben kendisine: 'Vermem. Bunlar kötü şeylerdir. Altından bir şey çıkmaz. Bundan vazgeç, para da veremem' dedim.

Abidin Bey ifadesinin devamında; Esasen suikastlara taraftar değilim. Siyasi maksatlar için yapılan suikastlar makbul değildir. Benim prensibim budur. Çünkü o ölür, yerine başkası çıkar. Ertesi günü İstanbul'a gittim. Şimdi düşünüyorum da, niçin burada kalmadım? Kalmadığıma göre üç ihtimal vardı: Gazi geliyor, devletin teşrifatına tabiyim. Kalkıp istasyona gidersem bizzat suikastı idare ediyor, dışarı çıkarsam hadiseyi tetkik ediyor denecek, evimde kalsam hadise-i cürmiyeyi bekliyor denecekti.

— İstanbul'a gidince ne denecek?

— Onu da arz edeceğim. Cürümün tasavvuratına ye her şeyine vakıf olmayan bir vaziyetteyim. Onun için ihbar etmeden kalktım, İstanbul'a gittim. Çünkü bu vaziyette bir adam yine mahkûm olacaktı...

— Edip Bey'in ifadesini inkâr ettiniz. Hadiseyi tamamıyla inkâr ettiniz. Edip Bey tamamıyla aksini söylüyor.

— Cürümün başlangıç ve sonu hakkında bana ait delail tespit ederseniz mesele yoktur.

— Yapacağınız iş iyi bir iş değildir, denmiş, vatan meselesinde bir mebus için kabili makbul müdür? Bu gibi suikastlara taraftar değilim diyorsunuz. Siz Reisicumhurun vurulmasını alelade bir şey addediyorsunuz, hâlbuki böyle değildir. Millet vicdanı böyle değildir. Millet tezahürat gösteriyor ve millet sizi tel' in ediyor.(alkışlar)

Mahkeme heyetine karşı sesini yükselterek:

— Reis Bey, ben yargılanmıyor, tel'in ediliyorum. Siz hâkim, ben Maznun mevkiindeyim.

— Evet, biz Allah' tan, vicdanımızdan ve kanundan başka hiçbir kuvvetin altında değiliz.

— Ben ne cinayet yaparım, ne bir şey yaparım. Her şeyi açık söylüyorum ve söyleyeceğim.

— Sizin bu suikast meselesinde alakadar olduğunuzu söyleyeni buraya getirip söyletirsek ne dersiniz?

— Ne tasavvuratıyla, ne icraatıyla, ne teşkilatıyla alakadar değilim. Hepsini ret ederim. Akşamüzeri Edip'e "para yoktur bulmak kabil değildir" cevabını tekrar ettikten sonra İstanbul'a gittim. Niçin kalmadığımı anlattım. Namuslu bir arkadaşım bana bunları söyledi. Bu doğu bir şey değildi. Gazi Paşa geliyordu. Benim için üç şekil vardı. Devletin teşrifatına dâhil bir adam. İstikbale gitsem suikast yapacak diyecekler. Evimden çıksam tertibatı hariciyeyi idare ediyor diyecekler. Evde kalsam hadisenin vukuuna intizar ediyor diyecekler.

— Ya İstanbul'a gitmeniz?

— Onu da arz edeceğim. Edip Bey ile aramızda kalmış bir şekil vardı. Hatta Reşit galip Bey Efendinin de ben ifade verirken nazarı dikkatini çekmiş. İlk ifademde müteessir olmuştum. Düşündüm bütün suikast teşebbüsatını ihbar edersem teferruatına iştirak etmiş olacağım. Kalktım İstanbul'a gittim. Başkaca bu cürüme iştirak etmedim. Bu meseleye dair bir şey görüşmedik.

— Şule lokantasında kimlerle konuştunuz?

— Rüştü Paşa ve Kars Mebusu Ömer Bey, Sabit ve Zeki Bey'ler.

— Kara vasıf yok muydu?

— Yoktu.

— Suikasttan bahsettiniz mi?

— Hayır. Edip Bey "ben bu işi hüsnü niyetle kapattım, bu işten arkadaşlara bahsetme" dedi.

— Edip Bey böyle bir şey söylemiyor.

Reis, Edip Bey'in ilk sorgulamadaki ifadesini yeniden okuttu. Edip Bey, ifadesinde Abidin Bey'in suikast işini açtığını söylüyordu.

Reis, Abidin Bey'e tekrar sordu:

— İstanbul'da fırka arkadaşlarımıza Ziyafet vermişsiniz. Geç vakte kadar da eğlenmişsiniz.

— Hâlbuki ben, gündüz gördüm. İstanbul 'da ki hayatımı saat tayin ederek ilk ifademde arz ettim. Rüştü Paşa ile gece görüşmedim. Gündüz görüştüm. Gece saat yediden bir'e kadar birlikte idim.

Bu arada Abidin Bey'in Edip'e akşam gazetelerini bekleyelim dediği mevzu bahis oldu. Rüştü Paşa'nın ifadesi okundu.

Rüştü paşa ifadesinde, "Abidin bey'in üç ay evvel bu suikast faaliyetinden fırkanın haberdar olup olmadığımı sordu. Fırkanın böyle şeylerle uğraşmadığını söyledim. Edip teşkilatıyla uğraşıyor" dedi.

— Dikkat ediyor musunuz Edip sana soruyor Abidin Bey!

— Hatırlamıyorum.[171]

Abidin Bey sorgulamada bütün suçlamaları reddetti. Mecliste milletvekili ve mesleği avukat olan Abidin Bey Mahkemede son derece sinirli ve saldırgan bir tavır sergiledi. Abidin Bey, mahkeme üyeleri ile tartıştığı gibi, "bu iş ile alakamı tespit edecek bir delil olursa bütün suçlamaları kabul ederim" dedi.

2.6.8 *Faik Bey'in yargılaması*

Yargılamanın dördüncü günü Ziya Hurşit'in ağabeyi Ordu Mebusu Faik Bey ile İzmit Mebusu ve eski Maarif Nazırı Şükrü Bey muhakeme edildiler. Hizmet Gazetesi Yargılama haberini 'İstiklal mahkemesi dün Ziya Hurşit'in biraderi Ordu Mebusu Faik Bey'le İzmit Mebusu Şükrü Bey'i isticvap etmiştir', 'Ordu Mebusu Faik Bey itirafta bulunmuş, İzmit Mebusu Şükrü ise bilakis isticvabatı evveliyesinde olduğu gibi her şeyi inkâr etmiştir. Muhakeme heyeti bunun üzerine Edip, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Rasim ve Ordu Mebusu Faik Bey ile muvacehe etmiştir. Celse fevkalade heyecanlı olmuştur.' Şeklinde verdi. İzmir'de 29 Haziranı düşünecek olursak sıcak havanın etkisi gazete haberinde 'İstiklal Mahkemesi dün pek fazla izdihama maruz kalmıştır. Mevkuflardan ve suikast elebaşlarından İzmit Mebusu Şükrü Bey'in muhakemesini dinlemeye matuf olan bu izdiham hiç eksilmiyor ve mütemadiyen artıyordu' Denilerek, mahkemeye kalabalık bir dinleyici kitlesinin geldiği vurgulanmaktadır. Sorgulamadan Reis'in, Faik Bey'e gösterdiği nazik davranış dikkat çekmektedir. Faik Bey, ilk sorgulamada mahkeme heyetine Ankara teşebbüsünün İç yüzünü çekinmeden anlatan kişidir. Karabekir hakkında anlattığı ve daha on gün önce Meclis kapanırken aralarında geçen bir konuşma, Karabekir'in suikast beklentisi içinde olduğunu ortaya koymuştur. Kazım Paşa'nın doğrudan işin içinde olmamasına rağmen bir şebekenin bu hadiseyi planladığını bilmesi, Gazi'nin öldürülmesi sonrasında oluşacak konjonktüre kendisini hazırladığı ve bir beklenti içinde olduğu muhakkaktır. Mahkemenin tutuklamaları Paşalara kadar genişletmesinde, Faik Bey'in ilk ifadeleri belki de etkili olmuştur. Faik Bey görüp bildiğini anlatmıştır. Bu konuda en son yayınlanan hatıralarında Faik Bey İzmir suikastı ile

[171] Anadolu Gazetesi, 30 Haziran 1926, sene 15, numara 3615, Hizmet Gazetesi, 29 Haziran 1926, sene iki, numara 457, Ahenk Gazetesi, 28 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9863

alakalı olarak şunları kaydetmiştir. "Rauf Bey'in, Adnan Adıvar'ın, Rahmi Bey'in Avrupa'ya gitmeleri suikast hadisesi ile alakalı olduğundan şüphe edilemez", "Suikast hadisesi Terakkiperver Fırka'nın kaynattığı ihtiras ateşinin ve İttihat ve Terakki bakiyesinin tertip ve eseridir" [172] demektedir. Kazım Karabekir, Ali Fuat, Rüştü Paşaların daha önceden suikast hadisesinden haberdar olduklarını söylemektedir.

Sorgulama ikiyi çeyrek geçe başlamıştır. Faik Bey ile Reis arasında geçen soru ve cevaplar şu şekildedir:

— Ordu Mebusu Faik Bey siniz?

— Evet.

— Ziya Hurşit Bey'in biraderisiniz değil mi?

— Evet.

Faik Bey mecliste Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına fırkaya mensup bulunduğunu, bu fırkaya ibtidayı teşekkülünde dâhil olduğunu anlattı. Fırkaya nasıl katıldığını ise, malumu âliniz geçen sene bidayetinde mecliste bir istizah yapılmıştı. Bu istizah Mecliste Esat Efendi'nin takriri ile umumi istizaha kalb olundu. Neticede bazı arkadaşlarla beraber Halk Fırkasından istifa ettik ve zan ederim ki ondan sonra da istifa eden olmadı. İçtimalar yaptık. Neşir ve ilan edilen bir Programı tanzim ettik. Usulü dairesinde beyannamesi verilen fırkamızı teşkil ettik dedi.

Faik Bey, fırkanın nizamnamesi hakkında, Ankara'da toplandığımız zaman bize bazı müsveddeler getirdiler. Daha evvel mi, sonradan mı tanzim edilmiş bilmiyorum dedi.

Bu anı İyi tespit edemiyorum. Müsvettelerin Şükrü ve Canbolat Beyler diğer bazı arkadaşlar tarafından getirildiğini hatırladığını söyledi.

— Şükrü ve Canbolat Beyler müsveddeleri gösterdiğine göre, bu fırkanın teşekkülü emrinde daha evvelden faaliyet yaptıklarını kabul eder misiniz?

— Efendim, Suret-i katiyede tayin edemem. Olabilir ki tatil esnasında belki kendi aralarında görüşmüşlerdir. Bendenizin bildiği bir şey varsa, toplandıktan sonra biz müsveddeler üzerinde müzakere ve tadilat yaptık.

— Memleketinize giderken İstanbul' da böyle bir fırkanın teşkili etrafından konuştunuz mu?

---

[172] Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 474. *Ahmet Faik Günday daha önce hatıralarını 1957 yılında 'İzmir Suikastının iç yüzü' adı altında Dünya gazetesinde yayınlanmıştır. Faik Bey İstiklal mahkemesinin kararlarını yanlış bulmaktadır. Ogün idam edilenleri demokrasi şehidi ilan etmektedir. Bu durumun ileri tarihlerde aydınlığa kavuşacağını söylemektedir.*

— O zaman Haliç konferansı vardı, ben de Ferit Bey'le konferansta birlikte çalıştım. Bu müddet zarfında kimse ile bir şey görüşmedik.

— Kardeşiniz Ziya Hurşit Bey'in ikinci gruptan olduğunu biliyorsunuz değil mi?

— Biliyorum.

— Terakkiperver Fırka ile ikinci grubun nasıl mezc edildiğini söyler misiniz?

— Bilemem. O zaman bazı arkadaşlar İstanbul'a gitmişlerdi. Mesela Şükrü ve Sabit Bey'lerde gitmişlerdi. O zaman Canbolat Bey'le Kara Vasıf Bey bazı teşkilat yapmışlar. Vasıf Bey arkadaşlarına böyle bir fırka teşkil etti. Giriniz dedi. Bana da yazdı. Bendeniz fırka heyeti idaresinde idim.

Faik Bey Terakkiperver fırka ile ilgili savcının sorduğu sorulara, Teşkilatın İstanbul'da mı Ankara'da mı oluştuğunu bilemediğini, kimi temsil ettiklerini bilmediğini, fırkamız resmen teşekkül etmişti. Bu hususta tahkikat da yapmadım dedi. Savcının 'Hiç araştırmadınız mı? Sorusuna hayır, şimdi size söyleyeyim ki, bunlar İaşeci Kara Kemal-'in mümessili olarak oraya dâhil olmuşlardır. Facianın başı oradan başlar dedi.

Faik Bey, Ziya Hurşit'in Terakkiperver Fırkaya girmediğini, Terakkiperver Fırkada İdare Heyetini teşkil edenlerin Katib-i Umumi Ali Fuat Paşa, Şükrü Bey, Halis Turgut Bey, bendeniz, Sabit Bey, Rüştü Paşa. Hepsi altı olacak bu kadar zan ederim dedi. Heyeti idareye katib-i umumi riyaset ettiğini, İhsan Bey' in harici teşkilatla alakası olmadığını, Necati Bey'in (Bursa) dâhil olduğunu söyledi. Grup namına bir İki defa içtima ettiklerini, son içtima Musul meselesi, daha evvelinde de Başvekil Paşa Hazretlerinin okuyacakları Nutuk için toplanmıştık. Bir de Kanunu Medeninin kabul veya reddi meselesi için idi ki, onu da kabul etmiştik dedi. İçtimalara fırkaya mensup arkadaşlar kâmilen kalırdı. Biz orada yatardık. Burasını ev haline kalb etmiştik. Burada bendeniz, Halis Turgut Bey, Cafer Tayyar Paşa, Halet Bey, Feridun Fikri Bey kalıyorduk dedi.

Faik bey ifadesinin devamında, Bu devre esnasında biraderi Ziya Hurşit Bey' in Ankara'ya geldiğini ve evde kaldığını o esnada evde Halis Turgut, Feridun Fikri Bey'le bir odada bendenizle Halet Bey ayrı odada yatarız. Ziya Hurşit Halis Turgut Bey'le yatarlar. Evde dört oda vardır dedi. Kardeşinin bir gece otelde yattığını, mütebaki geceleri bizde geçirdi, Ziya Hurşit evin misafiri idi dedi.

— Şimdi temas ettiğiniz suikast meselesi bir hareketti. Üzerinde bulunulan bir teşkilatın bu zamana kadar devam etmesi hakkındaki kanaatiniz nedir? Bu hale gelmesinde amil, saik olan esbap nedir? Kanaatinizi söyleyin.

— Şunu arz eydim ki malumatım yoktur. Kardeşimle o zaman katı münasebet ettim ve görüşmedim. Meclisin nihayetine kadar Ankara'da idim.

— Memleket davasının tenviri için millet muvacehesinde söylemeniz daha faydalı olacaktır.

— Peki söyleyeyim. Kardeşim Ziya Hurşit'e ne için Ankara'ya geldiğini sordum: 'Müdafaa-i Milliyede askerlik işiyle iş Bankasında işim var' dedi. İki gün sonra Rauf Bey geldi, beni yataktan kaldırdı. 'Sen uyuyorsun, felaket var. Senin kardeşinle Şükrü Bey suikast tertip etmişler. Bu gün yapacaklarmış. Sabit Bey haber verdi. Bunun önüne sen geçeceksin.' dedi. Ben de Şükrü Bey'e gidelim, menettirelim dedim. Rauf Bey'le beraber gidecektik. Ben Rauf Bey'e dedim ki: 'Şükrü Bey'in evinde sen bekle. Rüştü Paşa'ya gidelim. Esasen suikast Arif Bey'in evinde yapılmayacakmış.' Rauf Bey: 'Maazallah bu hadise tahakkuk ederse mahvoluruz.' dedi. Karaoğlan çarşısına Rauf Bey'le beraber çıkıyorduk. Ziya Hurşit'e rastladım. Sordum: 'Yoktur böyle bir şey. Varsa git hükümete haber ver.' dedi. Kabahatli bir adam bu kadar cesaretle söz söylemez. İnandım. Onun üzerine Arif Bey'in evine gittim. Şükrü Bey de orada idi: 'Ne yapıyorsunuz, felakettir' dedim. Şükrü Bey de çıktı, gitti. Sabit Bey'e gittim: 'Bunlar inkâr ediyorlar' dedim, Rauf Bey'e de bunu söyledim, fakat kanaatim bu suikastı yapacakları merkezinde idi. Rauf Bey mütemadiyen gelip 'Bu adamlar inkâr ediyorlar ' diyorlardı.

Faik Bey, Savcının 'Kazım Karabekir Paşa haberdar oldu mu?' sorusuna evet, Rauf Bey söyledi. Beraber oturdukları için Réfet Paşa da haberdar oldu 'Sabit Bey bana demişti ki: 'Bir iki gündür şüpheleniyordum. Fakat bugün şüphem zail oldu'. Ben Sabit Bey'in bu ifadesini Rauf Bey'e gittim söyledim dedi. Savcının 'Ziya Hurşit' in İzmir' e geldiğinden nasıl haberdar oldunuz? İstanbul'a eve gittikten sonra ne dediniz? Sorusuna herhalde ilk hatırıma gelen bu suikast olmuştu dedi. Faik bey, şahıs hesabına bu iş yapılmaz. Şükrü Bey'de de, kardeşimde de beş para yoktur. Meselenin daha ince noktaları vardır. Nereye gider neticesi? Benim elimde kanaat izhar edecek vasıta, vesika yoktur dedi ve sorgulaması sona erdi. Savcı pekâlâ, efendim, teşrif ediniz[173] dedi.

Faik Bey bu sorgulamada, 1957 yılında Dünya Gazetesinde anlattığı hadiseyi söylememiştir. Faik Bey 1926 yılında meclis tatile gireceği sırada Kazım Karabekir Paşa'nın kendisine "Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa ve havalisinde seyahati esnasında başına bir şey gelirse İsmet Paşa'ya karşı nasıl vaziyet alabilirim"[174] dediğini anlatmaktadır. Faik Bey o gün mahkemede bunları anlatsaydı belki paşalarda idam olabilirdi.

---

[173] Anadolu Gazetesi, 30 Haziran 1926, sene 15, numara 3615, Hizmet Gazetesi, 30 Haziran 1926, sene iki, numara 458

[174] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.155

2.6.9 *Şükrü Beyin yargılanması*

9 Haziran 1926 Salı günü, Faik Bey'den sonra duruşmaya on dakikalık ara verildi. Suikastın en önemli sanığı Şükrü Bey mahkemeye alındı. İddianamede, suikast planının beynindeki kişi ve o sırada İzmit (Kocaeli) Mebusu olan Şükrü Bey görünüyordu. Şükrü Bey, San Efe ve Baytar Rasim ilişkisi yargılamada bariz şekilde ortaya çıkmıştır. Gazete haberlerinde Şükrü Bey için 'Şükrü Bey bütün delaile rağmen vakıada müdahildar olduğunu inkar ediyor. Bunun üzerine eski arkadaşları ile muvacehe yapıldı. Şükrü Bey arkadaşlarının kendisine iftira eylediğini söyleyecek kadar küçüldü.' Denmektedir.[175] Şükrü bey savunması sırasında ser vermiş ağzından sır vermemiştir. Gerçek bir komiteci olduğunu göstermiştir. Sacı her şeye rağmen suçu kabul ettirememiştir. 'Üçlü sacayağı komiteciliklerini İzmir'e pusu kurarak tekrar göstermek istemiştir. Yargılamanın en heyecanlı celsesi Şükrü Bey'inki olacak ki, yapılan yüzleştirmede mahkeme duvarlarını sarsan itham ve inkâr fırtınası üçünü birden ölüm çukuruna savuracak tır. Çünkü açıklanmayan sır kalmamıştır. Şükrü, Edip, Rasim sacayağını yakından tanıyanlar, ilginç karakter tahlilleri yapma fırsatı bulurlar. İşte onlardan biri: 'Diğer ikisi olmayınca Şükrü, diğer ikisi olmayınca Rasim, diğer ikisi olmayınca San Edip yoktur. Şükrü boştur, Rasim doludur. Edip ihtiyatlı. Ancak üçü bir araya gelince bir mevcudiyet olur. Çöp gibi zayıf, bir omuzu hafifçe aşağıda, hareketleri nazik, konuşması sakin ve tatlı olan miralay Rasim, Şükrü 'nün muhtaç olduğu zekânın katresine maliktir. Birbirine olan itimatları şayanı hayret derecede sağlamdır. Serez'den beri Edip, gürültülü şeylerden hoşlanmaz. Hatta kahkaha ile güldüğü bile vaki değildir. Sinsiden Ziyade oturaklı, ihtiyatlı bir adamdır. Güneş bir bulut arkasına gizlenebilir, fakat onların birbirinden gizlenecek hiçbir şeyleri yoktur'. Rıza Nur, 'eğer Şükrü 'nün ağzı sıkı olsa suikast başarıya ulaşırdı' diye yazar... İttihatçıların bu ünlü ve Turancı Maarif Nazırı Şükrü Bey, ne yazık ki ömrünü suikast tertipçisi olarak tamamlamış, bir seher Vakti çıkarıldığı darağacının ipi kopunca aynı sehpaya ikinci kez tırmanmak zorunda kalmıştır'[176]

Şükrü Bey salona getirildiğinde Reis Ali Beyin ilk sorusu şu oldu:

— İzmit (Kocaeli) Mebusu Şükrü Bey harbi umumi esnasında maarif nazırı idiniz değil mi?

— Evet.

— İkinci devre seçimlerinde mebus oldunuz.

— Evet.

---

[175] Anadolu Gazetesi, 30 Haziran 1926, sene 15, numara 3615

[176] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 248

— Sizin maziye ait bazı münasebetlerinizi anlamak mecburiyetindeyiz; Lozan Konferansı biterken veya o sırada İttihat ve Terakki namına hususi bir içtima olmuştur hatırınızda değil mi?

— Hususi içtima olmadı. Ahbapça bir toplaşma, bir konuşma oldu.

Şükrü Bey bu toplantıda kimlerin olduğunu hatırlamadığını, savcının tek, tek sorması üzerine zannederim, Rahmi Bey, Kara Kemal Bey vardı dedi. Cavit Bey'i hatırlamıyorum, Canbolat Bey vardı, başka, başka hatırlamıyorum. Ankara Mebusu sabıkı Abdülkadir, Ardahan Mebusu sabıkı Hilmi bey'i de hatırlamıyorum demesi üzerine sinirlenen savcı 'Hatırlarsanız çok iyi olacak bizi yormayacaksınız' dedi.

— Ne konuşacaktınız?

— Seçimler başlamıştı. Ona iştirak edelim mi, etmeyelim mi meselesi konuşuldu. İsteyen namzetliğini koyacak, istemeyen koymayacaktı dedi. Savcının 'Siz ittihat ve Terakki hesabına hareket ediyordunuz değil mi?' sorusuna Şükrü Bey 'Hayır, ben o zaman İzmit Müdafaa-i Hukuk Reisi bulunuyordum. Benim için o mesele mevzubahis olamaz' dedi. Savcı:

— Bizim aradığımız da budur. Müdafaa-i Hukuk reisi olduğunuz halde bahis ettiğiniz gibi namzetlik meselesini konuştunuz. İttihat ve Terakki hesabına konuştunuz.

— Müsaade buyurunuz. Hatta o içtimaı müteakip vuku bulan şüpheye muttali olmuştuk, Gazi Paşa'ya da bir mektup yazarak her şeyi tafsil etmiştik. Bir içtima değil, konuşmak şekliydi.

— Nereleri Gazi'ye izah ettiniz?

— Bazı mebuslar gelmişti. Bu arada içtima edilmiş dediler. Ben de hususi toplandık, herkes seçilme şansını gördüğü yerde namzetliğini koyar dedik.

— Bu içtima bugüne kadar ki siyasetinizin bir mebdeidir. Siz oradan Trabzon' a intihabınızı temin etmek üzere Ankara'ya gittiniz. Trabzon valiliğine tayin olundunuz. Sonra mebus oldunuz. Halk Fırkasına girdiniz. Sonra İstanbul'a gittikten sonra şurada burada toplanarak bir anlaşma yaptınız. Şimdi Fırka teşkili meselesini anlatınız efendim.

Şükrü Bey ifadesinin devamında, Fırka teşkili konusunda anlaşmayı Rauf Bey, Canbolat Bey, bendeniz İstanbul' da değil, Ankara' da yaptık. Savcının 'O zamanın yazında Cavit Bey'le de görüştünüz mü? Dargındınız sorusuna 'Görüşmedim. Cavit Bey'le zaten dargın değildim' dedi. Savcı:

— Fakat bu görüşüp barışmanız hususi mahiyette değil. Adada toplandınız.

— Evet, Adaya gittiğim zaman Cavit'i gördüm. Ben gittiğim zaman İsmail Canbolat Bey vardı. Rauf Bey yoktu.

— Size bir Fırka kurmak arzusu nereden geldi?

— Bu tabii bir meseledir. Her mecliste olduğu gibi muhalif reyler karşısında bir fırka teşkil edilir.

— Fırka demek vatanın terakki ve tealisi yolunda çalışmak demektir. Fakat onun zımnında komitacılık yoktur.

— Tabii öyledir efendim.

— Fakat sizi buraya getiren fırkacılık değil, komitacılıktır.

Şükrü Bey bu suale cevap vermemişti. Sorgulamanın devamında, Şükrü Bey patilerinin programlarında, daima fikir hürriyetine, matbuat hürriyetine taraftarız, inhisarın aleyhindeyiz; biz idare şeklinde hakiki hâkimiyet istiyoruz dedi. Savcının 'Halk Fırkasının programını kabul eden siz değil miydiniz?' sorusuna Halk Fırkasının siyasi programı yoktur. Elan da yoktur, umdeleri vardır Umdeler siyasi fırka programı değildir dedi. Savcının 'Uzun seneler harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran bir Fırkaya karşı koymak için mi Fırka teşkil ettiniz' sorusuna Şükrü Bey, fırkamdan dolayı itham için mi huzurunuzda bulunuyorum şeklinde cevap verince savcı fırka meselesinden dolayı suikastın darbe-i hükümetin en belli başlı mücrimi sıfatıyla burada bulunuyorsunuz dedi.

— Bunun için heyeti hâkime tenvir etmek için her şeyi sorar.

— Tekdir buyuruyorsunuz da onun için söyledim.

— Sen cinayet işledin. Sana azami ve son müsamahaları gösteriyoruz. Daha fazla yapamayız.

— Hâkimler bitaraf olur.

— Tamamıyla bitarafız. Allah'a vicdana, kanuna karşı vazife aldığımıza müdrikiz. Hizmet için vazife-i hayat etmiş insanlarız.

Mahkeme reisi Ali Çetinkaya'nın bu sert çıkışı dinleyiciler nezdinde kabul görmüş olmalı ki, salondan bir alkış kopmuştu. Karşısında ve ayakta duran Şükrü Bey'e tekrar sordu: 'Şimdi size soruyorum, Terakkiperver Fırka nasıl teşekkül etti?

Şükrü Bey, programı Ankara' da tertip ettik. Rauf Bey, Canbolat, Feridun Fikri ve diğer fırka azaları, bunlar toplandılar, bir komisyon yaptılar. Komisyonda ben, Canbolat, Halis Turgut Beyler vardı. Üç dört kişi idik programı yaptık. Ondan sonra İstanbul'a gidildi. İstanbul'da bizim gruba dâhil olanlarla görüşüldü. Kara Vasıf Bey'le, onun vasıtasıyla Hüseyin Avni Bey'le görüşüldü. Onlar diğer arkadaşlarını buldular. İsimlerini hatırlamıyorum. Zannederim Hafız Mehmet, Hüseyin Avni Beyler vardı. Beş altı kişi idi. Kemal Bey'in yanında toplandık, Kemal Bey bidayette fırkanın programına taraftardı. Fakat sonra girmedi ve taraftarlarını da girdirmedi.

Şükrü Bey, Kara Kemal'in kendisi ile beraber çalışmadığını, çünkü ondan sonra Kemal Bey'le çok az temas ettiğini, esbak valilerden Abdülkadir Bey'le münasebetinin, hususiyetinin olmadığını sadece tanıdığını söyledi. Ziya Hurşit Bey'le münasebetinin ise, 'Dört sene evvel Ankara'da görmüştüm. İki buçuk sene görmedim. Terakkiperver Fırkaya dâhil olup Samsun şubesini açtıktan sonra gördüm. Ara sıra bana gelip giderdi.' dedi.

— Bu münasebetlerinizde hususi bir hareket (savcı hususi hareket olarak suikast teşebbüsünü kast ediyor), yani fırka hesabına veya şahıslarınız hesabına suikast etrafında aranızda anlaşmaya vardınız mı?

— Böyle bir şey mevzubahis olmadı.

— Halen inkâr ediyor musunuz?

— Reis Bey sizi namusumla temin ederim ki bir şey bilsem söylerim.

— Mesele pek çıplak surette tavzih etmiştir. Namus karıştırmayınız. Çünkü her şey açık bir surette ispat edildiğini göreceksiniz.

— Ben de arz edeceğim.

Şükrü Bey, Ziya Hurşit'le iki sene yahut bir buçuk seneden beri görüştüğünü, sık, sık görüşmediklerini, Ankara'dan İstanbul'a gelince bazen bana gelirdi dedi. Savcının 'Ziya Hurşit'in evine gittiğinizi zan ederim' sorusu üzerine, Faik Bey'i aramak için bir kere gittim. Fakat orada kimseyi bulamadım dedi. Şükrü Bey Laz İsmail'i katiyen tanımadığını söyledi. Sinirlenen savcı 'Bey anla; suikast etrafında Ziya ile çalışmadınız mı? Sorusuna hayır cevabını verdi. Abdülkadir Bey ile de çalışmadık. Abdülkadir zaten daha az gelir giderdi. Esasen onunla samimiyetim yoktur. Edip Bey'i üç ay evvel bir defa gördüm. Onlarla da... Şükrü Bey suikast ve ortaklarını tamamen inkâr etti. Hiçbir suçlamayı kabul etmemesi üzerine Savcı;

— İşte o üç ay evvel evinizde Rasim bey'de vardı. Bunu görüştüğünüzü Edip ve Rasim Beyler yüzüne karşı gelip söylerlerse ne diyeceksiniz?

— Yüzleştirin efendim. Siz mahkemelerde tesadüf etmişsinizdir. Ne gibi entrikalar olur. Zabıtanın hafiye memurları ne kadar işgüzarlık ediyorlar. Ben ismimin etrafında iyi kurulmuş bir tuzak görüyorum. Abdülkadir fırkayı mahvedecek bir program yapmıştır. Ziya Hurşit'i alet etmiştir, benim ismimi vermiştir, bu mavalları tutturmuştur...

— Kim, Abdülkadir mi?

— Evet.

— Acayip şey. Edip ve Rasim Beylerin ifadesine ne dersiniz?

— Dinlemedim ki...

— Getireceğiz, göstereceğiz. Ziya Hurşit'in eline bir mektup vermediniz mi?

— Evet, bir tavsiyename verdim. Tütün işi yapacakmış. Edip Bey'in çiftliği var, kendisine muavenet etsin diye bir tavsiye verdim.

— Rasim Bey' e niye imza ettirdiniz?

— Rasim Bey Edip Bey'i daha iyi tanıdığı için ona da imza ettirmiştim.

— Ama onlar öyle söylemiyorlar.

— Vallahi bilmiyorum efendim...

Mahkeme on dakika duruşmaya ara vererek, diğer sanıklarla yüzleştirmeye karar verdi. Laz İsmail'den Ziya Hurşit'e, Sarı Efe'den Miralay Rasim'e kadar hemen hepsini salona getirtmişti. Reis jandarmalara seslenerek: 'Edip ve Rasim Beyleri getiriniz, muvacehe edelim' dedi. Duruşma tekrar başlayınca Reis, Şükrü Bey'e ilk olarak şu soruyu yöneltti.

— Şükrü Bey... Edip ve Rasim Beyler işte geldiler. Meseleyi aydınlatacaklar. Neler konuştuğunuzu, tavsiye mektubunun nasıl yazıldığını vesaire söyleyecekler. İyi dinleyiniz Edip Bey. Evvela siz anlatın. Üçünüz nasıl toplandınız? Vazıh anlatın da, Şükrü Bey de dinlesin...

Sarı Efe Edip:

— Ankara'dan avdette İstanbul'da Rasim Bey'le beraber Şükrü Bey'i bulduk. Şükrü Bey bütün arkadaşları ile beraber suikast tasavvurunda olduklarını anlattı. Benim de çalışmak lığımı teklif etti. Cevaben, beni karıştırmamalarını söyledim. Ayrıldıktan sonra Rasim'e de söyledim, rica ettim: 'Şükrü fikrinden vazgeçsin, başımızı belaya sokmasın' dedim. Sonra Ziya Hurşit İzmir'de, Şükrü ve Rasim'in imzaları bulunan mektubu bana verdi. Ziya Hurşit'i tanımam. İlk defa o gün görüyordum: 'Mektupta, tütünden bahis ediliyor, tütün işi kolaydır' dedim. Ziya Hurşit, tütünün suikastı ima ettiğini söyledi: 'Bu Şükrü 'nün kendi kanaatidir. Demek hala vazgeçmemiş, umumun kararı yoktur dedimse de Ziya Hurşit: 'Bu karar artık umumidir, tatbik edilecektir. Arkadaşlar müttefiktir. Biz de bunun için buraya geldik, burası olmazsa, başka bir yer olacak, mutlaka yapılacaktır, olup bitince de derhal Meclis toplanacak, Fevzi Paşa Reisicumhur olacak... 0 olmazsa Kazım Paşa olacak .' diye ısrar etti. Ondan sonrası malum...

Bundan sonra mahkeme Reisi Rasim Bey'e dönerek seslendi:

— Rasim Bey, şimdi de siz anlatınız?

Rasim Bey:

— Efendim, on altı senelik bir arkadaşımla böyle bir suikast meselesinde milletin önünde yüzleşmek hakikaten çok elim bir felaket... Fakat ne çare, mukadderat. Söyleye-

ceğim; Şükrü Bey, Ziya Hurşit'le Laz İsmail'i Edip'e göndermek istediği zaman; "gönderme, Edip suikast taraftarı değildir" demiştim. Tavsiye mektubunu da bunun için tasvip etmemiştim. Israr etti ve mektubu bira içerken ısrarı üzerine sarhoşlukla imza ettim...

Şükrü Bey:

— Aramızda konuşurken bir parola falan kullanır mı idik?

Şükrü Bey'in bu sorusuna Sarı Edip cevap verecektir.

— Hayır, parola falan yoktu.

— O halde benim tavsiye mektubumda yazdığım tütün meselesini neden suikast ile tevil ediyorlar Reis Bey?

Mahkeme Reisi, bu sefer sözü Miralay Rasim' e verdi.

—Siz söyleyiniz Rasim Bey, imzaladığınız mektuptaki tütün meselesinin aslı ne idi?

— Evet, öyle efendim, suikast meselesi idi.

Şükrü Bey, arkadaşı Rasim'in cevabına;

— Rica ederim, böyle bir mühim mesele için tavsiye, bira içerken mi yazılır?

— Cevap ver Rasim Bey!

— Lokantada yazdık efendim bira içerken...

Reis Ali Çetinkaya Şükrü Bey'e;

— Bu söylenenlere ne dersiniz Şükrü Bey?

— Yalandır, yalandır efendim...

Reis, bütün bu ifadeleri inkâr eden Şükrü Bey'in karşısında, yanındaki jandarmalara seslendi.

—Ziya Hurşit, Faik, Laz İsmail, Gürcü Yusuf'u da getiriniz! Yüzleştirelim. Diğer sanıklar da getirilince Reis, evvela Ziya Hurşit'e söz verdi.

Ali Çetinkaya Ona şu soruyu sordu:

— Sizi Şükrü Bey'le yüzleştirmek zarureti hâsıl oldu. Gerçi hadisenin safhaları anlaşılmıştır. Fakat bir daha yüzleştirmek lazım geldi. Şükrü Bey, sizinle suikast meselesi etrafındaki temasları, teşebbüsleri, konuşmaları inkâr ediyor ve bütün bu tertiplerin Abdülkadir Bey tarafından yapılmış olduğunu söylüyor. Şimdi siz izah ediniz:

— Siz sorunuz ben izah edeyim.

— Şükrü Bey, suikast ile alakam yok diyor. Yok mu? Siz ne diyorsunuz?

— Var efendim. İzah edeyim... Evvelki ifademde de belirttiğim gibi, ben evvela Abdülkadir'le temas ettiğimde bana, bu suikast işi için Ankara'da eli olduğunu söyledi. "Kimdir?" dedim. "'Şükrü Bey'dir" dedi. Ondan sonra, Şükrü Bey'le görüştük...

Şükrü Bey;

— Bu işte Abdülkadir'in pek mühim bir rol oynadığı anlaşılıyor. Tavzih edeceğim, bir avukat tutacağım

— İstiklal mahkemeleri dava vekillerinin cambazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Millet, hükme intizar ediyor, ne söyleyecekseniz açıkça söyleyiniz. Avukatlarla falan geçirilecek vaktimiz yok. Lütfen Ziya Hurşit Bey' in ifadesine cevap veriniz.

— Ziya Hurşit Bey Abdülkadir'in tuzağına düşmüştür. Onun kurbanı olmuştur...

Reis, tekrar Ziya Hurşit Bey'e dönerek:

— Ziya Hurşit Bey, bak Şükrü Bey ne diyor?

— Hayır, efendim, Laz İsmail'i Şükrü Bey'e ben takdim ettim. Hem de kendi evinde. Suikast meselesini görüştük. Silah paralarını ve diğer silahları da Şükrü Bey'den aldık.

— Sen söyle Yusuf, silahları kimden aldın?

— Şükrü Bey'den efendim, Şükrü Bey'den;

— İsmail, sen de söyle. Kimden aldın silahları?

— Şükrü Bey'in Şişli'deki evinden, Yusuf'la beraber dört tüfek aldık efendim.

— Ne diyorsunuz Şükrü Bey bunlara karşı.

— Bunlar, öğretilmiş papağanlar gibi konuşuyorlar Reis Bey!

(Şükrü Bey'in bu sözleri üzerine, salonda kahkahalar.) Reis tekrar Şükrü Bey'e sordu:

— Ankara'da suikast meselesi etrafında Ordu Mebusu Faik Bey'le aranızda bir şey geçti mi?

— Hayır.

— Faik Bey size bu işten vazgeçin, felakettir, demedi mi?

— Hayır.

Reis bu sefer de sözü Faik Bey'e vererek:

— O halde siz söyleyiniz Faik Bey, ne görüşmüştünüz?

— Demiştim ki, Şükrü Bey, bu yaptığınız felakettir. Fakat inkâr etmişti. Reis şimdi de tetikçi Laz İsmail'e seslendi:

— Laz İsmail, kalk. Sen söyle bakalım. Şükrü Bey evinde seni nerede sakladı?

— Alt kattaki odada. Sonra çıktık, sokakta buluştuk.

— Ama bak, ne diyor. Şükrü Bey, papağan gibi söylüyorlar diyor.

Laz İsmail Karadeniz şivesiyle:

— O zaman papağan değildük de, ha şimdi mi olduk?[177][lxii]

Yüzleştirme bu suretle sona ermiş oluyordu.

2.6.10 *Miralay Arif Bey'in yargılaması*

30 Haziran 1926 Çarşamba günü saat on dört on beş'te yargılama başladı. Miralay Arif 18 Haziran 1926 Cuma günü Ankara'da tutuklanarak İzmir'e gönderilmişti. O zaman Ankara Valisi Atıf Bey, çektiği telgrafta İzmir İstiklal Mahkemesine şunları bildirecektir:

1) Eskişehir Mebusu Arif Bey'in hizmetçilerinden Ayşe kadın ve Mehmet Çavuş gönderildi. Burada alınan ifadeleri de leffen gönderildi. Mehmet Çavuş inatçı ve kurnaz bir adamdır. Çok şey bildiği halde inkâr ediyor. Muvacehede söylemesi memuldur.

2) Arif Bey'in evinden çıkan ve kendisi tarafından kilitlenen ve anahtarı kendisinde bulunan bavul Mehmet Çavuş'a mühürletilmiş ve vilayet mührüyle de mühürlendikten sonra hususi memurla gönderilmiştir. Ayşe'nin ifadesine göre içinde para ve evrak vardır. Burada çilingir vasıtasıyla açtırmayı muvafik bulmayarak mahkeme-i Aliyelerine takdim ettim.

3) Arif Bey'in diğer evrakı arasında çıkan 'Hatırat'ına sonradan kalemle ilave edilmiş bazı şayanı dikkat notlar vardır ki, Arif Bey'in azimkâr bir adam olduğunu gösterdiğinden takdim ettim. Bir de not defterleri var ki, Arif Bey'in mahiyetini iyice gösterebilir. Onu da takdim ettim efendim.

Gazetelerde yargılama ile ilgili şu haber çıkmıştır. 'Dün isticvap edilen Eskişehir Mebusu Miralay Arif Bey Ankara suikastında müdahildar olduğunu inkâr etti. Laz İsmail ile yapılan muvacehesinde İsmail'in yalan söylediğini iddia etti. Sabit Bey'in ifadatına karşı da "Sabit Bey mütalaasını vehhemiyata istinat edermiş" dedi. Fakat vaziyet gittikçe tevazuh ediyor.'[178] Denmektedir. 'Miralay Arif yargılama sonunda idam hükmü giymiş, son saatlerinde trajik olaylar yaşanmıştır. Yirmi yıllık arkadaşı Gazi'ye yazdığı af mektubu eline ulaşmadan cezası infaz edilmiştir.'[179]

Saat iki on beşte başlayan mahkemede Miralay Arif Bey'in yargılaması aşağıdaki şekilde cereyan etti:

— Arif Bey Eskişehir Mebususunuz, Miralaysınız?

— Evet, Erkan-ı Harbiye miralayı Arif.

---

[177] Anadolu Gazetesi, 30 Haziran 1926, sene 15, numara 3615, Hizmet Gazetesi, 30 Haziran 1926, sene iki, numara 458,

[178] Anadolu Gazetesi, 1 Temmuz 1926, sene 15, numara 3616

[179] Osman Selim Kocahanoğlu, a.g.e, s. 261

— Nerelisiniz?

— Adanalıyım

— Mecliste Terakkiperver Fırkaya dâhildiniz, kuruluşunu anlatır mısınız? (Arif Bey burada gayri ihtiyari başını önüne eğdi)

Arif Bey ifadesinde, herkesin girdiği bir vakitte girdim. Fırkaya girdiğim zaman Nizamname proje halinde idi. Daha tebliğ edilmemiş idi. Projeyi kimlerin hazırladığını ve fırkanın teşekkülünü kimlerin düşündüğünü bilmiyorum. Proje yirmi küsur kişi olduktan sonra bir mecliste müzakere edildi ve bu müzakere neticesinde fırkaya ben de dâhil oldum. Ben fırkanın Meclisteki faaliyetine ait vazife aldım. Meclis Müzakeratını takip ve icap ederse rüesanın nazarı dikkatini celp edecektim. Fırka binası yeni mekteplerin yanındaki bina idi. Fırka hükümet tarafından resmen kapatılıncaya kadar binada muntazaman içtima ediyorduk. Kapandıktan sonra bu içtimalar hususi bir şekil aldı dedi. Arif Bey Ziya Hurşit'i nasıl tanıdığını şöyle anlattı. 'Ziya Hurşit Ankara'ya geldiği zaman fırka mevcut değildi ve geldiği tarih kanunlar (Aralık) idi. Bir akşam, Ankara'da bizim kulüpte oturuyordum. Ali Fuat Paşa geldi. Yanında bir genç bulunuyordu. Onu: 'Eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit' diye tanıttı. Başla selamlaştık. El bile sıkışmadık. Bundan sonra bir kere daha yine kulüpte kendisiyle karşılaşmış ve görüşmüştüm dedi. Laz İsmail'i ise, gene Ziya Hurşit'i gördüğüm günlerde idi. Bir akşam Kulüpte alt kattaki odada oturuyorduk. Şükrü geldi: "Vaktiyle maiyetinizde bulunmuş bir adam var. Sizi görmek istiyor" dedi. Ben de "Beklesin" dedim, Vakit akşam ezanından yarım saat sonra idi. Kulüpten ayrıldım. Kapıdan çıkarken karşıma dikildi: "'İstiklal Harbinde sizin maiyetinizde bulundum bir ticaret işi için geldim. Param da tükendi. Bana bir memuriyet bulmak için tavassutta bulunmanızı rica ederim kumandanım" dedi. Ben de: "Muhalif mebusum hükümet nezdinde yapacağım teşebbüs bir fayda vermez" diyerek yürüdüm. Ziya Hurşit ve Rauf Bey'in o esnada nerede olduğunu bilmiyorum. Şükrü Bey'in de İsmail'i nereden tanıdığını bilmem. Ben İsmail'den ayrıldıktan sonra, otomobile binip evime gittim. İşte Laz İsmail'le münasebetim bundan ibarettir şeklinde anlattı. Bunun üzerine savcı:

— Yanılıyorsunuz. Laz İsmail ile temasınızın bundan ibaret olmadığı, bilakis onu otomobilinize bindirip evinize götürdüğünüze dair arkadaşlarınızın ifadeleri var.

— Kabul etmem. Yalandır... Ben Laz İsmail'i ne otomobilime bindirdim, ne de evime aldım.

— Peki, Laz İsmail'le bir daha görüşmediniz mi?

— İsmail ertesi gün sabahleyin saat sekiz veya dokuzda tekrar evime geldi ve dün akşamki teklifini tekrar etti. Ben de: "Sana tavassut edemeyeceğimi dün akşam söyledim, tekrar niçin geldin" dedim. Bunun üzerine: "Hiç olmazsa bana bir vesika ver, başkaları delaletiyle bir iş bulurum" dedi. Kendini tanımadığımı tekrar ederek muavenet edemeyeceğimi söyledim. O, tekrar bana geçirdiği menakıbı anlattı. Bidayette dinlemek istemedim. Fakat baktım ki işi uzatıyor, bunun üzerine şunu dedim: "Arkadaş, ben sana kestirme söyleyeyim. Mademki Tahir Kaptan'ın yanında bulunmuşsun, git ondan bana bir vesika getir, ben de tasdik ederim" dedim. O da gitti. İsmail gittikten sonra şoseye çıktı. Fakat aşağı doğru değil yukarı doğru gitti. Giderken etrafına bakıyordu. İki yüz metre kadar gittikten sonra oradan otomobil durak yerinde durdu ve etrafına bakınarak kısa adımlarla dolaşmaya başladı. İşte bu esnada idi ki Şükrü Bey gelmişti. Kapıda karşıladım. Yukarıya çıktık. Niçin geldin, dedim. "Dün akşam fazla kaçırdım, başım çok ağrıyor. Hava almak üzere geldim" dedi. Şükrü Bey hakikaten yorgundu. Şükrü Bey İsmail ile karşı karşıya gelmedi ve görüşmediler, Şükrü Bey ile böyle görüşürken otobüsün Kavaklıdere'den aşağıya indiğini gördüm. İsmail'in otobüs içinde olup olmadığım göremedim. Bunun üzerine merak ettim. Şükrü Bey'i yalnız bıraktım. Aşağı inip dışarı çıktım, şoseye kadar vardım; İsmail'e baktım göremedim. O zaman İsmail'in otobüsle gittiğine kani oldum. Eve avdet ederken yukarda bir otomobil duruyordu. Belki Şükrü Bey ısmarlamıştır, dedim. Kapıya geldim, baktım ki, Şükrü ve Faik Beyler kapıda beraber duruyorlar. Faik Bey otomobille yukardan gelmişti. Bu esnada Şükrü Bey, 'Ben kalamayacağım, gideceğim' dedi ve gitti. Faik Bey'le kaldık. Faik Beyle görüşmemize gelince, onunla yukarı çıktık odaya girer girmez Faik Bey bana: "Ben buraya niçin geldiğimi söyleyeyim" dedi. Ben de "'Bağ için gelmişsindir" dedim. Çünkü Faik Bey'in bu tarafta bağ tutacağını önceden biliyordum. Fakat Faik Bey bilakis gayet ciddi bir tavır aldı. "Ben sizi bugünkü teşebbüsünüzden menetmeye geldim" dedi. Vaziyetine baktım, şaka değil tavrı ciddi idi. "İnkâra mahal yok her şeyi biliyorum. Şükrü Bey'le bir fenalık yapmamak istediğinize ve başımıza bir bela getireceğinize kanaatim vardır. Binaenaleyh bütün arkadaşlar adına senden rica ederim, bu teşebbüsten vazgeç" dedi. Bunun üzerine ben, "Faik Bey sizi temin ederim ki, ne böyle bir teşebbüsten haberim vardır, ne de Şükrü Beyle bu hususta görüştüm. İşte ev, işte bağ istediğin gibi tetkikat yapmakta serbestsiniz" dedim. Benim bu teminatım üzerine zannederim biraz sükûnet buldu, hatta biraz gülerek, "'Demek bana teminat veriyorsun" dedi. Bunun üzerine Faik Bey meseleyi anlattı. Şükrü ve Sabit Beyler o akşam rakı içiyorlarmış. Aralarında böyle bir konuşma geçmiş. Şükrü Bey'in konuşmalarından Sabit Bey şüphelenmiş, telaşa düşmüş, derken iş

büyümüş, boğaz boğaza gelmişler. Arkadaşlar ayırmışlar. Sabit Bey benim İsmail ile görüştüğümden şüphelenmiş, nihayet sabahleyin Şükrü Beyi tekrar bulamayınca şüphe ve telaşı artmış: "Yetişin kardeşler !" diye bağırmaya başlamış. Nihayet bu işi tehir etmek Üzere Faik Beyi bana göndermişler. Faik Bey'e tekrar teminat vererek, bu tevehhümden başka şey değildir, dedim. "Otur yemek yiyelim" dedim kabul etmedi. "Ne söylüyorsun arkadaşlar helecan içindedir. Belki hükümeti haberdar ederler" diyerek kalkıp gitti.

Arif Bey Laz İsmail' i inkâr etti. Savcının 'Şimdi gelir de yüzünüze karşı söylerse, ne diyeceksiniz?' sorusuna karşılık söyleyemezler. Çünkü böyle bir şeyin aslı yok dedi.

Bu sırada yüzleştirilmek üzere mahkemeye getirilen Laz İsmail ayakta bekliyordu. İki sanık birbirini tanıdılar. Reis; Laz İsmail'e dönerek şöyle hitap etti:

— Anlat bakalım: Şu gördüğün Arif Bey' in evine nasıl gittin?

—Şükrü Bey bana dedi ki, "Arif Bey Kulübe gelecek, seni alıp evine götürecek" dedi. Ben de "'Arif Bey'e yarın geleceğim" dedim. Arif Bey ertesi gün Kulübe geldi. İçeri girdi. Ben şoförün yanında idim. Biraz sonra Arif Bey çıktı. Otomobile binerek birlikte evine gittik. Geceyi evinde geçirdim. Gece sancılandım. Arif Bey "yarın görüşürüz" dedi, ben de yattım. Sabahleyin kalktım. İlk otobüsle Şükrü Bey geldi. Arif Bey henüz kalkmamıştı. Şükrü Bey'in gelmesi üzerine kalktı.

—Arif Bey, ne dersin bu ifadeye?

— Aslı yok... Bu adam benim evimde yatmamış, benimle beraber gitmemiştir. Tahkik edebilirsiniz. İhtimal şoförü para ile kandırmış, yanına oturmuştur. İkincisi, ben evin alt katına da karışmam. Hizmetçiler bilir; Malumatım altında bu adamın yattığını reddederim. Olabilir ki, benden habersiz orada yatmışlardır.

— Demek ki, bu ifadeyi de kabul etmiyorsunuz?

Bunun üzerine Sabit Beyin verdiği ifade okundu. Sabit Bey ifadesinde, Arif Bey'in otomobilinde bir karartı gördüğünü söylüyordu. Arif Bey ifadenin bu kısmına da itiraz ederek şunları söyledi.

— O zaman Ankara' da elektrik yoktu. Her taraf karanlıktı. Binaenaleyh karanlık bir gecede, karanlık bir otomobilde bir kimse nasıl teşhis edilebilir? Buna maddeten imkân yoktur.

Bunun üzerine Savcı söz alarak, 'Bu iddianame ilk tahkikatın hülasasıdır. Muhakeme sonunda ayrıca bir talepname daha vereceğim' [180]dedi.

Beş dakika aradan sonra İkici celsede maznunlardan Bahaddin ve Latif'in isticvabatına geçilmiştir. Savcı maznunları Edip ve Hilmi ile bağlantılarını öğrenmek için kısa süren bir sorgulama yaptı. Maznunlar rençperlik yaparken tütün işi ile uğraşırken tanıştıklarını söylediler.

Gazete haberlerinde 30 Haziran tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Çeşme'ye gittiğini, halk tarafından büyük sevgi gösterisinde bulunulduğu, yol üzerinde Urla'ya uğradığı yazılıyor. Gazi'nin Çeşme'de açılışı yapılan sinemaya gittiğini, buradan halkın arasında sinema seyrettiği yazılıyor.[181] Yine Gazete haberinde Ankara'dan getirilen şoför Mehmet ile Ayşe kadın namındaki hizmetçinin nezarethanede ilk sorgulamasının yapıldığı haber veriliyor.[182]

Yine 2 Temmuz 1926 gazete haberlerinde sorgulamadan sonra serbest bırakılanların haberi veriliyor. Habere göre 'Tahkikatı evveliyeleri neticesinde Terakkiperver Fırka'nın İzmit Mebusu Mustafa, Trabzon Mebusu Muharrem ve Rahmi, Kastamonu Mebusu Halit, Bursa Mebusu Osman Nuri, Kars Mebusu Ömer Beylerin ve Edip efendinin kâin beratları, Tabip Mustafa Şevket efendinin tahliyelerine, diğerlerinin İstanbul'dan celpleriyle muhakemelerinin icrasına ve Eskişehir'de tevkif edilmiş olan eşhas da Ankara'ya sevklerine İstiklal Mahkemesi Heyeti Aliyesince karar verilmiştir.'[183] Denilmektedir.

4 Temmuz 1926 Pazar günü mahkeme salonu görülmemiş derecede kalabalıktı. Çünkü o gün, hem Arif Bey hizmetçileri ile yüzleştirilecek, hem de Paşaların yargılamasına geçilecekti. Savcı Ali Bey bu gün İkinci iddianamesini de salonda okudu.[lxiii184] Paşaların yargılanmasına geçilmeden önce Miralay Arif'in yüzleştirilmesi yapıldı. Saat 14' de jandarma refakatinde Arif Bey'in hizmetçisi Ayşe salona alındı. Reis Ali Bey, önce şoför Mehmet'e döndü; ayağa kalk bakalım diyerek hüviyetini tespit etti ve yüksek sesle konuşmasını tembih etti:

— Ne vakitten beri Arif Bey' in yanındasın?

Mehmet:

— Yedi seneden beri yanındayım, dört seneden beri de otomobilini kullanıyorum.

---

[180] Anadolu Gazetesi, 1 Temmuz 1926, sene 15, numara 3616
[181] Anadolu Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene 15, numara 3618
[182] Anadolu Gazetesi, 2 Temmuz 1926, sene 15, numara 3617
[183] Anadolu Gazetesi, 2 Temmuz 1926, sene 15, numara 3617
[184] Anadolu Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene 15, numara 3618.Ek iddianamenin tamamı için tez sonuna bakınız.

—Reis, Mehmet'ten sonra Ayşe hanımı da kaldırarak hüviyetini tespit etti. Ona da Arif Bey'in yanında ne vakitten beri bulunduğunu sordu.

Ayşe Hanım:

— 337 (1921) senesinden beri Arif Bey'in yanında çalışıyorum.

Savcı Necip Ali, davadaki vaziyetlerine göre bu iki hizmetçinin şahit sıfatıyla dinlenmelerini talep etti. Reis Ali Bey, diğer üyelerle görüştükten sonra, evvelce sanık sıfatıyla getirildiklerini ve sorgulamadan sonra şimdi, şahit sıfatıyla davada bulunduklarını kendilerine bildirdi. Sonra Arif'in getirilmesini emretti. Bir kaç dakika sonra Arif Bey salona alındı. Sandalyeye oturdu. Hizmetçilerine baktı. Halinde hissedilir bir telaş vardı.

Reis, şoför Mehmet ve Ayşe'ye birlikte seslendi:

— Ayağa kalkınız

Herkes ayakta olduğu halde ve ellerini Kur'an üzerine koydurarak, Arif'in yanında bulundukları zaman eve gelen misafire dair soracağı suallere doğru cevap verecekle-rine yemin ettirdi.

Bu arada Laz İsmail'de salona getirilmişti.

—Reis Ayşe hanıma, bu adama dair malumatını söylemesini, eve gelip gelmediğini, geldiyse ne zaman geldiğini, Arif'le görüşüp görüşmediğini ve daha kimlerin geldiğini sordu. Ayşe cevap olarak şunları söyledi:

Ayşe Hanım:

— Akşam namazında otomobille sivil elbiseli bir adam geldi. Bey'le beraberdi. Odaya çıktılar. Yemekten sonra kahve istediler. Bir fincan kahve getirdim. Sonra yattı. Sabahleyin şişman bir mebus geldi. Bağı gezdiler. Sonra bir mebus daha geldi ve Şükrü Bey, Ali Bey, İsmail arka yoldan bağı gezdiler. Reisin diğer bir sualine cevaben de, gece yemek yediklerini, .Arif'le beraber yattıklarını, ertesi sabah çay içtiklerini söyledi. Reis, bunları katiyetle bilip bilmediğini sorunca Ayşe kadın:

—Saçım ağardı. Yalan yere yemin eder miyim? Dedi.

Reis Arif' e dönerek:

—Kalk bakalım Arif Bey, dedi...

Arif Bey, bitkin bir haldeydi. Ayağa kalktı, hizmetçilerin bunları tazyik neticesi söylediklerini iddia etti. Savcı derhal müdahale ederek, 'baskı ithamını şiddetle reddederim... Hizmetçiler kanunlar dairesinde sorguya çekilmişlerdir' dedi. Arif Bey uçuruma düşerken tutunacak dal arayan insanların telaşını yaşıyordu. Kendini toplamaya çalışırken

—Reis Ali Çetinkaya, Arif Bey'e tekrar sordu:

— Şimdi söyle, akşamleyin Laz İsmail ile beraber gelmedin mi?

— Hayır, gelmedim...

Arif Bey söylenenleri inkârda ısrar ediyordu. Bunun üzerine Reis, Ayşe hanımı ayağa kaldırarak tekrar sordu:

—Ayşe Hanım söyle, ifaden alınırken sana tazyik yapıldı mı?

Bir köylü kadını olan Ayşe Hanım, belki de ilk defa çıktığı ve böyle sert tartışmaların geçtiği mahkeme huzurunda ağlayacak kadar bunalmıştı. Ekmeğini yiyip suyunu içtiği eski efendisi aleyhinde konuştuğunun elbette farkındaydı. Ama yapacak bir şeyi yoktu. Tekrar Kur'an'a el basarak şunları ilave etti:

— Ben yalan yere yemin etmem, gördüklerimi söylüyorum. Ben millete, memlekete evlat yetiştirmiş bir kadınım...

Sözünü bitirir bitirmez ağlamaya başladı Ayşe Hanım. Hıçkırık ve yutkunuşuna dinleyicilerden alkışlar yükseldi. Reis bu sefer de ayakta duran Laz İsmail'i işaret ederek:

—Bu adam kimdir Ayşe Hanım' diye sordu.

Ayşe Hanım dikkatle Laz İsmail'e baktı.

— İşte dedi, hem de aynı kıyafetle gelen adam bu idi.

Ayşe Hanım dışarı çıkarıldıktan sonra Reis, bu sefer de şoför Mehmet'e Laz İsmail'i göstererek sordu:

—Bu adam kim, tanıyor musun?

Arif Bey'in şoförü Mehmet'te adamı tanımıştı.

— İstanbullu Ali'dir, dedi. Bunu Kulüpten aldım, bir gün evvel Bey İstanbul'dan misafiri geleceğini söyleyerek erken gelmekliğimi tembih etmişti. Ortalık kararduktan sonra bu efendi dışarı çıktı. Bey: 'Bu adamı içeri al' dedi. Sonra bu geldi. Yanıma oturdu. Bana: 'İsmin ne?' diye sordu. Mehmet dedim. 'Adaş imişiz' cevabını verdi. Arif Bey ben bunu otomobile aldıktan beş on dakika sonra çıktı, onu da yanına aldı. Şoför Mehmet, bu hadisenin saat yedi, sekiz civarında cereyan ettiğini de söyledikten sonra:

—Tahta köprünün karşısında Kavaklıdere'de indiler. Beyle beraber çıktılar. Köşke gittiler. Ben de yarım saat kadar garajda uğraştıktan sonra yattım. Sabah oldu, Şükrü Bey geldi. Sonra bir otomobil göründü. İçinde bir mebus efendi vardı. O adam gelince Şükrü Bey'le Laz İsmail gözden nihan oldu. Bilahare yukarıdan gelen efendiyi götürüp yerine bıraktım. Garaja döndüm ...'

Mehmet bunları söylerken Arif Bey de sigara kutusu arkasına bazı notlar alıyordu. Reis, Arif'in evine kimlerin geldiğini sordu. Mehmet, bazı mebusların geldiğini söyledi.

Reis Ali Çetinkaya bu sefer Arif' e döndü:

— Kalk, cevap ver. Evvela İsmail'le otomobile binip binmediğini söyle, bakalım...

Arif Bey, Mehmet'in ifadesiyle Laz İsmail'in ifadesi arasında çelişki olduğuna işaret ederek:

— Benim Mehmet' e, İsmail'i otomobile al dediğim yalandır. Sonra Faik geldiği zaman ben evde yoktum. İsmail'i kontrol için ben de arkasından çıktım. Binaenaleyh evde yoktum.

Durum açıklığa kavuşmuş görünüyordu. Reis, Ayşe hanımla Mehmet'i tekrar huzura getirterek noktayı koydu.

— Serbestsiniz, istediğiniz yere gidebilirsiniz...[185][lxiv]

Ayşe Hanım yüzündeki rahatlama sevinciyle, 'Allah devletimize milletimize zeval vermesin, Allah Paşa'mızı başımızdan eksik etmesin', dualarıyla dışarı çıktı. Salonda alkışlar.

2.7 Paşaların Yargılanması

Paşaların sorgulanması 4 Temmuz günü gerçekleşti.[lxv]Gazete haberinde 'İstiklal mahkemesi, Dün mevkuf paşaların isticvabına başladı. Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşaların muhakemesi çok heyecanlı olmuştur.[186]'denmektedir.[lxvi]Sorgulamaların devam ettiği, 6 Temmuz'da Cafer Tayyar Paşa ve halis Turgut sorguya çekilmiştir.[187] Sorgulamalar bitirildikten sonra İstiklal Mahkemesi müddei umumisi ikinci iddianamesini okumuştur.[lxvii][188]

4 Temmuz günü Mahkeme salonuna Paşalar getirildi. Tutuklulardan Önce Refet Paşa getirildi. Gazete 'Refet Paşa salona girdikten sonra hazirunun karşısında mütebessim çehresini devam ettiremedi.' Demektedir. Sonra salona Kazım Karabekir Paşa getirildi. Kazım Paşa için 'pek düşünceli bir halde idi' Denilmektedir. Kazım Karabekir Paşa, siyah elbise giymiş ve sağ elinde siyah fötr şapkası olduğu halde mahkeme salonuna girerek gösterilen sandalyeye oturdu. Ardından mahkeme heyeti salona gir-

[185] Anadolu Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene 15, numara 3618
[186] Hizmet Gazetesi, 5 Temmuz 1926, sene iki, numara 462
[187] Hizmet Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene iki, numara 463
[188] Hizmet Gazetesi, 9 Temmuz 1926, sene iki, numara 466

di... Karabekir, ellerini bağlamış bekliyor, soğukkanlı ve düşünceli bir duruş sergiliyordu. Daha sonra sıra ile salona Cafer Tayyar, Ali Fuat, Rüştü Paşalarla Ergani Mebusu İhsan bey, Canbolat Bey, Sabit bey, Maliye Nazırı esbak-ı Cavit Bey, Münir Hüsrev Bey, Bursa Mebusu Necati Bey getirildiler. Mahkemede önce ön kimlik sorgusu yapıldı maznunlara sıra ile adı, soyadı, memleketi, doğum yerleri ve evli olup olmadıkları soruldu. Savcı bundan sonra Sabit Bey'in sorgulamasına geçti.

2.7.1 *Sabit Bey'in Yargılanması*

Ek iddianame okunduktan sonra Sabit Bey' in sorgusuna geçildi. Sabit Bey muhalif mebuslar arasında ifadeleri paşalar aleyhinde olmuş ve bu davadan beraat etmiştir. Sabit Bey'in yargılaması saat üçe on kala başlamıştır ve şöyle devam etmiştir.

— Siz, Terakkiperver Fırkaya mensupsunuz?

— Evet efendim.

— Terakkiperver Fırkanın harici teşkilatı heyeti idaresinden misiniz?

— Evet, fırka dağılıncaya kadar heyeti idaresinde idim.

Sabit Bey ifadesinde, Fırkanın resmen teşekkülünde İdare Heyetine dâhil olduğunu, idarede ilk arkadaşlarının, İzmit mebusu Şükrü, Halis Turgut Beyler, Ali Fuat Paşa, Rüştü Paşa, Faik ve Necati Beyler. (Savcı bir daha söyler misiz? dedi) İlk teşekkülünde Muhtar (Trabzon) da vardı. Bendeniz İstanbul' da iken intihap yapılmış, yerine diğeri intihab edildiler dedi. Hususi bir heyetin olmadığını, herkes bildiği tarafta, münasebeti olduğu tarafta çalışacaktı. Bunlar heyeti idaresinin kararından geçerdi dedi. Savcının 'Hariçte teşkilat yapabilmek için heyet-i idare nasıl çalışıyordu? Terakkiperver Fırka ikinci devre-i intihabiyenin birinci içtimaında yoktu. Heyet Halk fırkası namzedi olarak intihap edilmişti. Sonra nereden, böyle bir fırka teşkil etmek fikri hâsıl oldu? Bu hususta mütalaalarınız nedir?' sorusuna, Sabit Bey, Efendim bu fikir, o vakit bütün arkadaşlarca malumdur ki mecliste bir ayrılık oldu. Kimse takip edilen yolu beğenmedi. İlk sene, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddeleri üzerinde ihtilaf olmuştu. İkinci intihap senesinde bazı arkadaşlar ayrılmak fikrinde bulundular. Ayrılalım bir fırka yapalım demişlerdi. İlk başlarda Rauf Bey taraftar değildi. Fakat sonra o da taraftar oldu. Canbolat, bendeniz, Şükrü Bey en başta olmak üzere bu ayrılmak ve program meselelerini görüşüyorduk. Bunlar, Kara Kemal ile de görüşüyorlardı. Kara Kemal, fırkanın teşekkülüne taraftar ve mürevvici idi. Ayrılmamızı istiyordu. Sonra biz teşekkül ettikten sonra Kara Kemal yan çizmeğe başladı. Sonra müzakere ederek program yaptık. Fırkayı teşkil ettik. Kara Kemal ile ben görüşmüştüm. Herhalde ayrılmalı, meşru bir fırka kur-

malı, hakikatte cumhuriyet muhtelif fırkalarla teessüs edebilir diyordu. Fakat teessüsünden sonra bizimle temasta bulunmadı dedi.

Sabit Bey, müsvette programın Şükrü Bey'le, İsmail Canbolat Beyler tarafından yapıldığını anlattı. Savcının 'Kara Kemal böyle fırkanın teşkilini terviç ettiğine nazaran iştirakini kabul eder miydiniz?' sorusuna, Sabit Bey, Vallahi Kara Kemal iştirak etmiş olabilir. Lakin o böyle programdan filan çakmaz zannediyorum dedi. Savcının 'Komitacılıktan bittabi anlar sorusuna, Komitacılıktan anlar. Evet..diye cevap verdi.

Sabit Bey Reis Bey tarafından sorulan suallere cevaben, Kara Kemal ile bir defa yazıhanesinde görüştüğünü, adadaki içtimalarda bulunmadığını, Cavit Bey'in derece-i alakasının kendisince malum olmadığını, Cavit Bey'in Kara kemal'le görüşmesi ihtimali olduğunu, fakat bu hususta malumata malik olmadığını belirterek devamla dedi ki;

Heyet-i idare Şükrü Bey'i İstanbul'da teşkilat yapmaya memur etti. Şükrü Bey İstanbul'a geldi. On, on beş gün kadar kaldı. Fırkanın İstanbul kâtibi umumiliğine Nebil Bey tayin edilmişti. Şimdi Kabil sefirdir. Arkadaşlarca Nebil bey'in bu işi kavrayamayacağını, göz dolduramayacağını düşünerek itiraz olundu dedi.

Sabit Bey, savcının 'Nebil Bey'i hangi kuvvet kâtibi umumiliğe sevk etti? Sorusuna, Nebil Bey Kara Kemal'in adamıdır, sonra efendim beni İstanbul'a gönderdiler. Geldim. Nebil Bey'in fırkaca hoş görülmediğini söyledim. Kara Vasıf Bey'i münasip görüyorduk. Kendisine söyledik. Kabul etti. Onun üzerine birleştik. Heyet -i idare intihap ettik dedi. Belirlenen heyetin Vasıf, Kara Kemal, Şükrü Beylerden oluştuğunu, heyeti idare listesini yaptıklarını, bilahare Ankara'ya gönderdiklerini anlattı. Ankara da kabul etti dedi. Savcının;

— İstanbul şubesi kimlerden ibaret oluyor?

— Hüseyin Avni, Hafız Ömer, Necati, Nafiz, Rıfat, İsmail Hakkı, Hatif Beyler. Zannediyorum ki, bundan bir kısmı ikinci grubu temsil ederlerdi.

— Şu halde Nafiz, Hatif Beyler kimleri temsil ediyordu?

— Kara Kemal'in tavsiyesi ile olduğu muhakkaktır.

— Fırkayı teşkil için parayı nerede buldunuz?

— Her birerlerimiz şahsen para vererek.

— Hâlbuki meçhul bir membadan Vasıf Bey'le bu parayı tedarik ettiğiniz ve meçhul teberruat yapıldığını söylüyorlar buna ne diyeceksiniz?

— Vallahi onu bilmiyorum.

— Sizin muhalif fırkaya geçmekteki maksadınız nedir?

— Benim kendi kanaatim şu idi. Daha esaslı, meşru, mülayim bir muhalefet yapmayı doğru görüyordum. Ekseriyet fırkası karşısında mülayim bir muhalefet olsun diyordum. Bütün arkadaşlarıma tavsiyem şu idi: Hükümetin vaziyetini takviye ve fazla muhalefetten içtinap etmek, son zamanlarda baktım ki bazı fena fikirde bulunanlar bu hallerden istifade etmek istiyorlar. Bunun üzerine muhalefetten mümkün olduğu kadar içtinap etmelerini söylüyordum.

— Bu safha bu kadar kâfidir, şimdi diğer safhaya geçelim. Kânunuevvelde Ziya Hurşit Ankara'ya gelmişti. Fırkanın bazı aza ve anasırıyla birlikte Reisicumhura karşı bir suikast yapmak, bununla beraber taklibi hükümete teşebbüs etmek istemişler. Evvela Ziya Hurşit'in oraya gelmiş olduğunu ve bu suikast meselesine dair Şükrü Bey'le görüştüğünü izah ediniz.

— Efendim ifadelerde vardır. Bir gün kulüpte oturuyorduk. Orada Ziya Hurşit'e rastladım. Kendisine niçin geldiğini sordum. Askerlik için geldiğini söyledi. Ertesi günü sabahleyin yemeği yemiştik bize geldi. Meclis vakti geldi: Kalk Meclise gidelim dedim. 'Hayır, ben Şükrü Bey'le piket oynayacağım.' Dedi. Ben, öğle vakti bu oyundan bir münasebet göremedim. Mamafih aldırmadım çıktım, Meclise gittim. Akşamüzeri tekrar Kulübe gittim. Biz poker oyununa başladık. Şükrü Bey pokeri çok sevdiği halde bize iştirak etmedi. Ayakta geziniyordu. O,mütemadiyen Ziya Hurşit'le meşguldü. Sonra oyunlarımızı bitirdik. Eve gittik. O gün öğle vakti Ziya Hurşit yine bize geldi.

Bekir Sami Bey'de misafireten gelmişti. İsmail Canbolat Bey'in yatağında yatıyordu. Biraz konuştuk. Meclise gidelim dedim. Peki dedik çıktık. Ziya Hurşit: "Şükrü Bey'le beraber biz gazete alacağız" diyerek ayrıldılar. Şükrü Bey o gün meclise gelmedi. Bunların hepsi bende şüphe uyandırdı. Bir iki gün sonra yine Kulüpte idik konuştular. Arif Bey de orada idi. Şükrü geldi. Arif'e işaret etti. Çıktılar, gittiler. Dışarı çıktım. Ziya Hurşit, kapının önünde merdiven taşında duruyordu. Şükrü Bey'de aptes bozuyordu, Arif Bey de otomobile binmiş, gidiyordu. Yanında bir karaltı hissettim. Şükrü, aptes bozduktan sonra geldi: Yahu bir şeyler var? Dedim. O da bunların elinde güzel kadınlar var. Bakalım bizde bir şey elde edebilecek miyiz dedi. Bu bir kadın meselesi olsa idi bundan ben de istifade edeyim dedim. Gülmeğe başladı. Gittiler. Akşamüzeri Şükrü geldi. Yemek yerken Şükrü Bey'e laf dokundurdum. 'bu ittihatçılar da herkesi enayi yerine koyuyorlar' dedim biraz piket oynadıktan sora Dedim ki: Ben vaziyetini beğenmiyorum. Şüpheleniyorum. Kendi kendine bir şey yapma. Hepimiz çoluk çocuk sahibiyiz. Şükrü: 'Sen çıldırmışsın' deyip çıktı. Şüphem artmıştı. Arif'in yanındaki karaltı kimdi? Bir fedai olmasın dedim. Eskiden ne intiba varsa hepsi inzimam ederek bir kanaat ha-

linde kıvrandım. Sabahleyin kalktım. Şükrü 'ye dedim ki: Rica ederim, dostluk kantarla, alışveriş miskal ile sen dost adamsın, ne varsa söyle. Ben gideyim Rauf Bey'e söyleyeyim. Dedi ki: Öyle bir fikrim yoktur. Olsa kardeşimi bile feda ederim. Aslı olmayan bir şey için istersen git ortalığı velveleye ver. Kalktım, Rauf Bey'e gittim. Dedim ki: Benim bir şüphem var, hem öyle bir şüphe ki hakikat gibi. Rauf Bey: Bir şey işittin mi? Diye sordu. Ben de: Hayır, fakat Şükrü Bey'in birkaç günlük vaziyeti beni şüpheye düşürdü. Arif Bey'le eskiden o kadar iyi değilken şimdi gayet iyi görüşüyorlar. Bunlar ya Gazi Paşa'ya, ya İsmet Paşa'ya suikast yapacaklar dedim... Bunun üzerine Rauf Bey: 'Bu ne namussuzluk, ne çılgınlıktır Ali Fuat Paşa'yı çağıralım' dedi. Biz oradan çıktık. Rauf, Ziya Hurşit'in kardeşi Faik Bey'in evine işi anlamağa, ben de Şükrü Bey'e gittim. Evde bulamadım. Büsbütün şüphelendim. Dışarı çıktım. Faik Bey'le Rauf Bey geliyorlardı: Şükrü Bey yok dedim. 'Mutlaka bir şey var. Herhalde bunlar Arif Bey'in evindedir' dediler. Nihayet Faik Bey'i Arif'in evine gönderdik. Otomobile bindi, gitti. Rauf Bey de eve gitti. Ben de eve geldim. Sonra Faik Bey geldi: 'Yahu dedi, ortalığı velveleye verdin. Ortada bir şey yok. Arif'i uykuda buldum. Rauf Bey'e de haber verdim. Sen emin ol hiçbir şey yok. 'Böyle bir şeyin lafı bile insana bela getirir' dedi. Ben bittabi müsterih oldum. Rauf Bey' e de aynı sözü söylemiş. Sonra Rauf Bey beni gördükçe benimle alaya başladı: 'Karaltı falan görüyor musun?' diyordu. Fakat bendeki şüpheler tamamen zail olmadı. Akşam Şükrü geldi: 'Sen beni Rauf'a jurnal ettin. Kabahat bende ki senin gibi adamlarla hususi oluyorum.' dedi. Kavga ettik. Birbirimizle darıldık. Rüştü Paşa geldi O'na: Ben artık bu evden çıkarım dedim. İsmail Canbolat'a da anlattım: Güya başıma iş icat etmiştim, bir arkadaş lekeliyormuş vaziyetine girdim. Bana kafa tutuyor. Ben ayrılacağım dedim. 'Sabret, İstanbul'a gidecek, sabret' dedi. İstanbul'a gitti.

Sabit Bey, Savcının 'Ne kadar kaldı biliyor musunuz?sorusuna, On beş gün kadar kaldı; zannederim. Şükrü Bey gelince paşanın evine taşınacağım dedim, peki dediler. Çıktım, oraya gittim dedi. İfadesinin devamında, savcının 'Teşebbüsünüzün derecesi şahsi midir, fırka namına mıdır? Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'ya söylemekten maksadınız arkadaşlık mı? Yoksa fırka namına mı?' sorusuna hem arkadaşlık, hem fırka hesabına yanıtını verdi. Sabit Bey, Kazım Karabekir Paşa'ya İhtimal Rauf Bey söylemiştir. Fakat bilmiyorum. Cafer Tayyar'ın duyduğunu zan etmiyorum dedi. Savcı;

— O halde sizin hissiyatınıza göre Halet, Canbolat, Ali Fuat ve Rüştü Paşanın malumatı vardır?

—Bu fırkanın tadı kalmadı. Bir içtima yapalım şu grubu dağıtalım, herkes yalnız başına çalışsın dedim.

— Bu meseleden müteessiren mi?

— Evet. Münir Hüsrev Bey de, Halet Bey de benim fikrimde idiler.

— Ziya Hurşit daha evvel suikast ve hükümeti devirmek için size bahsetti mi? Veya Hurşit' in nam ve hesabına konuşmalar vaki oldu mu?

— Hayır efendim.

— Böyle bir meseleyi Rüştü Paşa ve bazı arkadaşlar hasbıhal ettiğinizi söyledi

— Katiyen Rüştü Paşa bana bu babta harfi vahit sarf etmemiştir.

— Aynı anasır, aynı teşebbüs üzerinde kimlerin ne dereceye kadar alaka ve malumatı vardı?

— Vallahi bey efendi, hiç kimsenin kanına girmem. Bilmiyorum. İhtimal ki birçok adamın malumatı vardır veyahut yoktur. Hiçbir şey söyleyemem, kimin vebaline gireyim. Az mesele değil bilsem, ne için söylemeyeyim, ne lehte, ne aleyhte söz söyleyecek mevkide değilim.

— Evvelki ifadenizde Arif Bey' in bu iş iki silahla halledilir dediğini söylemiştiniz. İzah ediniz?

— Adnan Bey fırkaya girdiğine pişman olmuştu. Meclisteki bir münakaşadan sonra diyordu ki: 'Ben iki silahla bu işi hallederim.'

Sabit Bey, savcının '341 (1925) senesinde daire-i intihabiyenize gittiniz mi? Ziya Hurşit'le görüştünüz mü?'sorusuna evet gittim, Ziya'yı kardeşinin yanında gördüm dedi. İdam edilen Seyid Abdülkadir'le görüşmediğini, On sene evvel bir defa gördüğünü, Palulu Kürt Seyid ile tanımadığını, Savcının 'Tanışmanız lazım, vali idiniz? sorusuna, hayır, tanımıyorum. Yanıtını verdi. Erzincan' da bulunduğum zaman ortaya çıkan Yusuf Ziya'nın Nasturi meselesini bilmediğini, Yusuf Ziya ile muhabere etmediğini söyledi.

Savcı bu noktada müdahale ederek şunu söyledi: Şükrü Bey'in halini eskiden beğenmiyordum, dedi. Bunu izah etsinler demesi üzerine Sabit Bey, bu sene Şükrü Bey dejenere bir halde idi, miskinlikten bahseder, sizin elinizden bir şey gelmez derdi dedi.

— Siyasi manada mı?

— Evet. Bir gün geldi. Beraber rakı içiyorduk. Dedi ki; 'Gazi'ye nüzul isabet etmiş.' 'İnşallah şifa bulur, aslı yoktun' dedim. 'Sen de mi duacısın?' dedi. 'Şükrü Bey dedim, ortaya öyle adamlar atılmış ki, Gazi ölürse kim onun yerini tutar? Cumhuriyet teessüs edip resanet kesbedinceye kadar Allah Gazi'ye ömür versin, aksi takdirde herkes baş kaldırır, felaket baş gösterir dedim. Hatta bu kanaatimi Dâhiliye Vekili Cemil Bey'e ve Ağaoğlu Ahmet Bey'e de söyledim.

—Hasbıhal tarzında mı?

—Mezuniyet aldım. Gelirken hatta sizlere de veda etmiştim. Cemil Bey'e gittim. Gazi Paşa'ya duacıyım, İsmet Paşa'da arzı tazimat ederim dedim. Meseleyi söyledim.[189]

Mahkemeye on dakika ara verildi. Daha sonra Rüştü Paşa'nın yargılaması yapıldı.

2.7.2 *Rüştü Paşa'nın yargılaması*

Rüştü Paşa'nın yargılaması şöyle devam etmiştir, Reis;

- Ayağa kalkınız, zatı âliniz Terakkiperversiniz değil mi? Ne vakit ne suretle girdiniz izah ediniz?

- Ankara'da ilk teşebbüslerde girdim. Tarihini bilmiyorum. Daha teşekkül etmemişti. Evvela toplandık. Program yaptık. Halk Fırkasından istifa eden arkadaşların heyet-i umumiyesiyle müzakere ettik.

Rüştü Paşa, 340 senesi nihayetinde girdiğini, Programın daha evvelini bilmiyorum. İsmail Canbolat la Şükrü bir şey hazırlamışlardı. Daha evvelinde kimler vardır bilmiyorum dedi. Savcının 'Bunları hep memleket hesabına mı yapıyorsunuz? Sorusuna, Tabii cevabını verdi. 'Heyeti idare intihabıyla mı oldu?' Sorusuna, Evet, intihapla oldu, zannederim sekiz kişi vardık dedi. Harici teşkilat için ayrı, ayrı vazife almadıklarını, Erzurum isyanına dair alakam ve malumatım yoktur. İki ay evvel İstanbul'a gelmiştim. Şapka meselesine dair bir şey bilmiyorum dedi. Savcının 'Çadırlızade ile muhabereye ne dersiniz? Sorusuna Çadırlızade açık telgraf yazıyor. Sarığımı yırttılar diyor. Ona verdiğim cevapta bir şey yazmış isem okuyunuz dedi. Savcının 'Pekâlâ, Erzurum'daki isyan hakkında ne diyorsun?' sorusuna Onlarla hiçbir malumatım yoktur. Reis Bey, benim kabahatim muhalif olmaktır. Başka bir kabahatim yoktur dedi.

Rüştü Paşa, 341 senesinde Ziya Hurşit'i kardeşi Faik Bey'in yanında gördüğünü söyledi, Savcının 'Suikast hakkındaki malumatınızı söyleyiniz? Sorusuna malumatım yoktur. Yalnız Sabit Bey bana böyle bir şeyden bahis etti, Şükrü Bey bir suikast meselesiyle uğraşıyor, men edelim, dedi. Aradık, Şükrü Bey'i evinde bulduk. Evde böyle bir şey yoktur diye teminat verdi. Sabit Bey'in evhamından başka bir şey değildir dediğini anlattı. Rüştü paşa savcının tekrar 'Ziya Hurşit'le görüştünüz mü? Sorusu karşısında görüşmedim. Yalnız kardeşinin yanında gördüm. Ne var dedim o kadar. İstanbul'a gittikten sonrada görüşmedim, ben iki aydır Ankara'dan ayrıldım dedi.

---

[189]Anadolu Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene 15, numara 3618. Hizmet Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene iki, numara 461

Rüştü Paşa ifadesinin devamında bu sene zarfında Şükrü Bey ile beraber olduklarını, Şükrü Bey bir seneden beri böyle siyasi bir suikast konusunda katiyen bize böyle bir şey söylemedi. Daima hastalığından bahseder, Meclise devam etmezdi dedi. Savcının 'Şükrü Bey'le otururken Ziya Hurşit kaç defa sizin eve geldi?' sorusuna hayır, katiyen gelmemiştir efendim dedi. Abidin Bey'e Ramazandan evvel İstanbul' da tesadüf ettiğini, Abidin Bey oğlunda idi. Bana dedi ki, 'Sarı Efe Edip İzmir'de serseri gibi dolaşıyor. Teşkilat yapıyor' dedi. Bu kimdir dedim. Sarı Efe dedi. Ne yaparsa yapsın hükümet vardır. Bana neme lazım ben bunu Abidin'in sersemliğine verdim dediğini anlattı. Savcının ;

- Seni Memleket paşalık rütbesine kadar çıkardı, Abidin böyle bir şey söylemese de vazifen olmaz olur mu?

- Efendim Edip kimdir? Bana ne! Kendi kendisine yapıyor. Bana suikast meselesinden bahsetmedi.

Zabtı evvel okundu. Burada suikast meselesinden bahsetmiyordu. 'iç yüzünü bilmiyorum. Bildiğim budur efendim.'

- Pekâlâ, Edip hakkında görüşleri kabul ediyorsunuz?

- Evet, Edip'ten bahis etti. Fakat Edibi ne tanırım, nede bilirim. Bir sui tesadüf Abidin Bey bu meseleyi bana söyledi. Şule Kıraathanesinde, bir defa da sokakta rastladım. Aramızda suikast meselesine dair konuşma geçmemiştir.

Reisin emriyle Rüştü Paşa'nın bu hususdaki ilk ifadesi tekrar okundu.

- Burada, 'Abidin Bey'in yanında arkadaşları vardı' diyordu.

- Abidin' in ertesi günü yapılacak bir suikast hakkında sana bir şey söylememesi hayrettir.

- Bir şey söylemedi...

- Abidin' in İzmir' den geldiğini biliyor mu idin?

- Hoş geldin, filan dedik. Fakat tekrar ediyorum bana katiyen bir şey söylemedi.

- Refet Paşa'nın evinde toplanmışsınız?

- Evet.

- Neye toplandınız?

- Şükrü Bey'in tevkifi için toplandık.

- Demek Şükrü' nün tevkifi ile alakadardınız?

- Tabii, mebus arkadaşımız.

- Şule Kıraathanesinde kimler vardı?

- Ben, Sabit, Zeki ve Abidin Beyler vardılar.

- Orada nasıl toplandınız?
- Biz Sabit Bey'le oturuyorken Abidin geldi.
- Suikast için hazırlanan Abidin Bey Şükrü Bey' in tevkifini duyuyor, sizlere orada bahsetmiyor bunu akıl kabul eder mi?
- Hiç bahsetmedi. Yalnız Şükrü Bey'in tevkifini Meclis Reisinden soralım dedi.

Bu esnada ilk ifadesi okundu. 'Şükrü Bey'in suikast icrası için arkadaşları nezdinde ferden ferda teşebbüsatta bulunduğu' kaydediliyordu ve 'bana ihsas etmişti' diyordu.

- Size nasıl ihsas etti söyleyiniz?
- Evvelce sohbet arasında söylerdi. İdarede tazyik olduğundan falan bahseder ve Gazi bulundukça bunun devam edeceğini beyan ederdi. Şimdi hadisattan anlıyorum ki, bunu bana ifham etmekten gayesi, maksadı bu imiş...
- Ziya Hurşit'le İstanbul' da, Ankara' da konuştunuz mu?
- Hayır. Nasılsın, iyi misin gibilerden ibaret kalır.
- Mahkeme yarın devam olunmak üzere nihayet verildi.[190]

2.7.3 *Kazım Karabekir'in yargılaması*

Saat ikiye beş kala Kazım Karabekir Paşa geldi. Üzerinde lacivert elbise, siyah şapka, krem keten gömlek, siyah kravat, siyah (fomilin).

Reis Ali Bey'in nazikâne uyarısı üzerine ayağa kalkarak sorulara cevap vermeye başladı.

Kazım Paşa Terakkiperver Fırkanın reisi olduğunu, Fırkanın meclis dâhilinde mevcudiyetini Suret-i zahirede muhafaza ettiğini, İçtimalar eskisi gibi olmuyordu. Fakat bir kanaat etrafında toplanmış arkadaşlar bittabi beraberlerdi. İstifa etmiş yoktur dedi. Savcının 'Harici teşkilatın hükümet tarafından feshi olduktan sonra kaç içtima akt ettiniz? Sorusuna bir defa Musul meselesinde ve sene başı dolayısıyla toplandık. Memleketin harici vaziyeti vardır. Vatanperverlik şiarı gerisinde münazaa etmek doğru değildir dedi. Savcının 'Fırka nizamnamesinin müsveddesi yapılırken bulundunuz mu?' sorusuna bulunmadım. Ali Fuat Paşa'nın riyaseti altında bir içtimada görüşülmüş. Ali Fuat Paşa ile hükümete müracaat ettik. Vatanperverlik şiarı hükümetle münazaa değildir. Biz de

[190] Anadolu Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene 15, numara 3618. Hizmet Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene iki, numara 461

münazaa etmeyeceğiz. Ancak sizden bu aleyhimizdeki "isyanı tahrik" klişesini gazetelerden kaldırtınız, dedik ve buna dair içtima akdettik dedi.

Kazım Paşa, Meclis dâhilindeki arkadaşların hakikaten bir kanaat etrafında toplandıklarına kanaatinin olduğunu, Savcının 'Terakkiperver Fırkanın teşkil edilmesinde en Ziyade amil olanların kimler olduğunu bilahare anlamadınız mı?' sorusuna karşılık müsaade ederseniz fırkanın sureti teşekkülünü ve kanaatlerimi anlatayım dedi. Savcı tekrar aynı soruyu sorunca, muayyen şahsiyetler bilmiyorum dedi. Savcı 'Hâlbuki Terakkiperver fırkanın teşekkül ettiği senenin yaz aylarında İstanbul' da ikinci Grup azalarıyla Kara Kemal tarafından teşkil edilmiştir. Buna dair malumatınızı söyleyiniz' sorusuna karşı benim malumatım yoktur. Programın bir kısmının tercüme olduğunu zannediyorum. Fransızca eserlerden alındığını biliyorum. Bilhassa altıncı maddenin tetkikatında bulundum. Fransız demokrat programından maddeler var dedi.

Kazım Paşa, Cavid Bey' in nizamnamenin tanziminde Fransızcadan çevrilmesinde, Canbolat Bey tarafından tesvid olunduğunu bilmediğini, Kara Kemal'i bugün de görsem şahsen tanımam. Fırka işleri hakkında yalnız Rauf Bey'le görüştüm, Canbolat Bey'le temas etmedim dedi. Karabekir, Cavid Bey'le üç dört seneden beri görüşmediğini katiyetle beyan etti. Programın müzakeresinde de bulunmadığını, fırkanın yalnız riyaset intihabında bulunduğunu, kendisi fırkaya girdiği zaman diğer intihabatın yapılmış olduğunu söyledi. Reis olarak fırkanın teşkilatı üzerindeki tesir derecem, fırka reisi olduğum için, meclise ait müzakereleri idare ederdim. Fakat umumiyetle azalar serbesttir dedi. Sorgulamanın devamında savcı;

- Zatı devletleri bir şahsiyetisiniz. Bunu tarih böyle kaydediyor. İnkârı mümkün değildir. Memleketin müdafaasında nasıl müttehit kaldıysak, vatanın kurtulması emrinde de bunun böyle olması icab ettiğini takdir edersiniz. Binaenaleyh zatı Âlinizin muhalif fırkaya nasıl geçtiğinizi münasip bir surette kısaca izah ediniz.

- Efendim, Mütareke esnasındaki elim vaziyette elbirliğiyle çalışıp Gazi'yi kendimize reis yaptığımız sırada memleketin istinat ettiği yegâne kuvvet bendim. Fakat her inkılâpta olduğu gibi ilk zamanlar beraber çalışan insanlar, maksat hâsıl olduktan sonra hâsıl olan tufeyliler bu vahdeti bozmağa çalışıyorlar. Benim tahmin ettiğim şudur ki, Lozan sulhuna kadar el ele çalışmış olan arkadaşlar arasında O zamandan sonra bir iftirak başladı. İlk hareket İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında, oldu. Arz ettiğim gibi, sulh olduktan sonra öyle çehreler çıktı ki, ne Gazi, ne de İsmet Paşalar nezdinde eski arkadaşları eski mecraya sevk etmek imkânı olmadı. Sanki biz cahil kafalı softalardan daha mutaassıp imişiz ve halifeci imişiz gibi gazetelerde aleyhimizde yazılmadık şey bırakılmadı.

Ben de sabrediyordum... İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında başlayan Lozan'daki iftiraka mani olmağa çok çalıştım. Fakat bir türlü muvaffak olamadım. Her şeyde müttehit olma imkânı yoktur. Fakat kuvvetli arkadaşların el ele yürümesi için samimiyetle çalıştım. Diğer taraftan ben İsmet Paşa ile Rauf Bey'i birleştirmeğe çalışırken ve Ordu Müfettişi bulunurken benim aleyhimde de neşriyat başladı. Bilhassa Ordu müfettişliğim esnasında öyle muamelelere maruz kaldım ve amik tetkikat neticesinde hazırladığım, yazdığım layihalar küçük bir el darbesiyle öyle feda edildiler ki, bunlara muhtelif müracaatlarla mani olmağa çalıştım. Elhasıl maarifte, askerlikte, iktisatta yeni şekiller ortaya çıktı ve sanki biz bu şekillerin aleyhinde imişiz gibi aleyhimizde müthiş bir propaganda başladı.

- Bugün resmen ve muhakeme ile sabit olmuştur ki, daha evvel bazı entrikalar cereyan etmiştir. Bu millet muvacehesinde gayet vazıh olarak tahakkuk etmiştir. Evvelli zatı alilinize bu noktayı hatırlatırım...

- Bendeniz vaktiyle, bilahare de isabet ettiğim anlaşıldığı veçhile, askerlikle mebusluğun telif edilemeyeceğini söyledim. Ben Ordu Müfettişiyim, diğer taraftan aradaki adamların hücumuna uğruyordum. Bendenizin gördüğüm vaziyet bu idi. Bu memleketi kurtarmış olan arkadaşların yeni zuhur eden adamlar tarafından birbirlerinden ayrılması nazar-ı dikkatimi celb etti. Fırkadan istifa ettikten sonra İsmet Paşa'yı Ziyaret ettim. Ve sonra da gidip evimde oturdum. Binaenaleyh muhalif fırka behemehâl çıkacak gibi bir vaziyet yoktur. Fakat karşı tarafın boyuna "çıkınız" (Halk partisi kast ediliyor) demesi bunu vücuda getirdi.

- Peki, hangi kanaatlerle bunu yaptınız?

- Maarif pek yeni istikametlere girmiştir. Ordunun esaslı temeli olan askeri mektepler yıkılırsa müdahaleye mecbur kalacağımı söyledim. Evvelce iki üç sene düzeltmek yoluna giriyorduk. Vasıf Bey'in Maarif Nezareti zamanında bu tamamıyla akim kaldı. Bu noktada arkadaşların pek yanlış yola gittiklerine kaniim.

- Bir memleketin mukadderatını sevk ve idare için fırka teşkilatının esasatı, buyurduğunuz bu noktalar mıdır?

- Arz edeyim. Fırka şeklinin beliren vaziyeti evveli Meclise arz oluyor, yanlış bir şekil görülürse tabii' münakaşa oluyor. Mesela hükümet, şimendiferleri biz yaptıracağız diyor. Benim kanaatim böyle değildir. Zira bizim memlekette bu pek güç bir şeydir. Bu benim fikrim olduğu gibi mesela Mecliste böyle düşünen arkadaşlarım olabilir. Maarif sahasında bu sene Vekil bizzat kendisi, maarifin hali tezebzüpte olduğunu söyledi. Demek ki iki seneden beri maarif tezebzüpte imiş. Bunu, benim gibi memlekette böyle dü-

şünen insanlar olabilir. Binaenaleyh Bir programın etrafına toplanacak insanlar bulunabilir.

- Size acı bir tecrübeden bahsedeyim. Hürriyeti İtilafın tarihen müspet seyyiatından herhalde sizler de haberdarsınız. Esaslı bir fırka yapmak istediğiniz halde İstanbul'un hususi vaziyeti hakkında da maddeler koymuşsunuz. Bu, İstanbul' un vaziyeti hususiyesini hiç düşünmemektir. Arkadaşlarınızın ifadeleri, hiçbir kanaati siyasiyeleri olmadığı halde bunu yaptıklarına şüphe bırakmamaktadır. Benim kanaatim, memleketin bu gibi fırkalara tahammülü yoktur.

- Ben aksi kanaatteyim. Memleket müdriktir.

- Memleketin müdrik olduğuna şüphe yoktur. Ancak bu tarzda fırkalar, sonlarında seyyiat ile defterlerini kapatıyorlar.

- Fırkayı yaptırmamak, hükümetin elinde idi. Fırka yapıldığı zaman hükümet, 'çalışınız, mübarek olsun, biz de böyle istiyorduk!' diyerek teşvik etmiştir.

Mahkemede bundan sonra suikast meselesine geçildi. Hâkim,

- Fırkanız arkadaşlarından Şükrü Bey delaletiyle 340 senesi nihayetlerinde Ankara'ya Lazistan Mebusu Ziya Hurşit'in yanında birkaç kişi ile beraber Reisicumhur hazretlerini suikasta uğratmak suretiyle taklibi hükümet yapmak, İstanbul'daki Abdülkadir ismindeki adam polis müdürünü katl ve devairi işgal etmek istediği ve birçok kimselerin ifadeleri ve muhakeme safahatından tahkik etmiştir. Şükrü Bey şüphesiz şahsi bir iş yapmıyor. Fırkanın nafiz bir uzvudur. Arz ettiğim gibi nizamnameyi programı Şükrü Bey yapmıştır. Müdafaa ettiğiniz program budur. Şükrü Bey'in bu teşebbüsünden Sabit, Rauf Beylerle Ali Fuat Paşa haberdar olmuşlar ve böyle bir suikast kuvveden fiile çıkmamıştır. Bunun hakkındaki malumatı âlileri.(savcı işin iç yüzünü açıklamasını istiyor) Asıl dava budur. Ziya Hurşit, arkadaşları, Şükrü ve Arif Beyler muhakeme edildiler. Bunun içyüzü vazıhan sabit olmuştur. Zatı âlileri fırkanın lideri bulunuyorsunuz. Bu arkadaşların üzerinde nafizsiniz, malumatınız?

- Benim Şükrü Bey'in yaptığı teşebbüsten malumatım yoktur. Teşebbüsü ancak sizden haber aldım. Şükrü Bey adam getirmiş, Sabit Bey haberdar olmuş. Sabit Bey'in vazifesi böyle bir vaziyet karşısında fırka azasını haberdar ederek, derhal hükümeti haberdar etmediğine hayretle karşıladım. Sabit Bey bunu işitmiş, fırkayı alarma, seferber edip telaşa vereceğine neden hükümete haber vermemiş. Zaten fırkanın Cumhuriyet Gazetesinde suikast hakkında yazılar vardı. Başvekile rica ettik bu fenadır dedik. Mütemadiyen tekrar ediyorlar, efkârı umumiye sahih zan eder dedik. Taklibi hükümet var diye meclis kürsüsünden ret ettim. Gazeteler yazıyor, hükümet ret ve tekzip etsin diye.

- Onlar Şeyh Sait İsyanına ait olan şeylerdir...

- Bizi, bugün meydana çıkan klişelerle, esasen hırpalıyorlardı. Sonradan Sabit Bey'in duyduğu halde bana gelip söylememesi de şayan-ı hayrettir. Bana kim haber verdi ise, gelip böyle yüzüme söylesin.

-Size Rauf Bey söylemiş.

- Hayır

- Sabit Bey söylemiş.

- Hayır, niçin bana söylememiştir. Çünkü ben derhal hükümete haber veririm.

(Burada Faik Bey'in ifadesi okundu.)

- Savcı: Sabit Bey'in hükümete haber vermesi zayıf bir iddiadır. O fırka azasıdır, vazifesini yapmıştır. Rauf Bey'e, Ali Fuat Paşa'ya haber vermiştir. Bunlarda beraber tetkik etmişlerdir. Sizi bu suretle haberdar etmezler mi?

- Etmezler, söyleyeyim. Haber veririm diye çekindiler. Malum olduğu üzere meclis münakaşalarında ben daima araya girerdim. Fırka kapanıyor, meclis açılıyor. Fırka da esasen 'gazeteleri susturun' şeklinde bir temayül var. İhtimal bu mesele dolayısıyla mücrimler geldiği zamanda ben fırkayı dağıtacağım, hükümete haber vereceğim.

- Arkadaşlarınızı töhmet altında bırakıyorsunuz.

- Bilmiyorum, Ziya Hurşit Bey, meclis gerisinde kama çeken, tabanca çeken bir adam. Ankara'ya geliyor, Kendisi maruf kardeşi mebus. Polis bunu takip etmiyor.

(Faik Bey'in okunan ifadesinde, Kazım Karabekir Paşa'nın ya Ali Fuat Paşa'dan veya Rauf Bey'den haberdar olduğu yazılıyor.)

- Şükrü Bey'in fırkada vaziyeti nedir?

- Efendim, Şükrü Bey fırkada çalışmaz, Meclise devam etmez sık, sık İstanbul'a giderdi. Hulasa fırkanın gayri faal bir uzvu olarak gördüm. Geçen sene maarif programı esnasında eskiden maarif nazırlığı yaptığı için bir şeyler söylemesini istiyordum. Onu bile yapmadı. Kürsüye çıkamaz, gelip sinsi, sinsi otururdu.

- Rahmi Bey?

- Rahmi Bey için belki hususi bir temenni vardı.

- Ziya Hurşit'e Terakkiperver Fırka namına bir vazife verildi mi?

- Ziya Hurşit'i bendeniz çarşıda gördüm ve tahmin ettim ki arkadaşların olduğu yere gitti onu hatırlıyorum. Kendisine tarafımdan vazife verilmemiştir.

- Demek, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'le suikast meselesi mevzuu bahis olmadı mı?

- Hayır, mevzuu bahis olmadı.

- Birinci sualimde de izah etmiştim. Terakkiperver Fırka içinde bir iaşeci gurubu var, birde ikinci gurup. Bunlar anlaşmışlardır. Şimdiye kadar has bir zümre-i siyasiye, bir zümre-i fesadiye halinde çalıştıkları safahatı mahkemeden anlaşılmaktadır. Zatı âlileriniz böyle mahlût bir fırkanın lideridir. Binaenaleyh mesul vaziyetindesiniz.

- Bana terettüp eden meseleye tabi katlanırım. Fakat neden mesul edilmek istendiğimin sebeplerini söyleyiniz ki cevaplarını veririm sonra...

- Yani Şükrü, Kara Kemal ve Canbolat Beyler hususi maksatları için çalışmış ve bu maksadı Terakkiperver Fırka içine sokarak fırkayı içinden iki tarafa ayırmış, parçalamış, başlıca kast ettiği gayeye vasıl olmak için suikast tertip etmişlerdir. Zatı âlileriniz bundan dolayı mesulsünüz.

- Bendenizin istihbarat vasıtaları yoktur. Mademki memlekette oturuyorlar, kanunen cürümleri olmadıkça benim neden haberim olsun. Hükümetin haberi yoksa fırkanın herhangi bir şeyden dolayı nasıl haberi olabilir. Fırkanın içine çete vaziyetinde adamlar girmiş, hükümet birinci derecede duymuştur ve duydu. Bendeniz ispat edeceğim. Hükümet vaziyet etmiştir. Müsaade ederseniz Ankara vukuatını şöyle öğrendim. İzmir vukuatını şu klişelerden anladım. Müsaade ederseniz notlarımdan söyleyeyim. İzmir suikastında gazetelerde gördüğüm vaziyete nazaran gayri tabilikler var. Birincisi sarı Efe çetesi İzmir'e geliyor, Giritli Şevki...(hâkim sözünü kesiyor)

- Edip burada, Ziya Hurşit İstanbul'dan geliyor.

- Şimdi Giritli şevki ile ne zamandan beri temas yapıyorlar. Ziya Hurşit geldikten sonra alım satım olsa, İstanbul'da yüz çuval buğday getirilse defaten teslim edilir mi?

- Şükrü Bey'in imzasını havi tavsiye ile gelmiştir.

- Hayır, Giritli Şevki hükümete haber veriyor. Bir çete memlekete geliyor. Amali hazırlanmamış bir ele veriliyor.

- Hazırlanmış, Giritli Şevki, Edip tarafında parazente.

- Fakat burada.

- Evet

- Sarı Efe Edip Meclis Reisi Kazım Paşa'nın en yakın adamıdır. Bu adam Ziya Hurşit'le beraber hareket etmiştir. Cinayet yapmağa gelmiştir. Hatta Kazım Paşa meclis reisi iken mestureden sekiz, on bin lira almıştır. Zarar görmüştür. Evi park yapmıştır dediler. Bendeniz o zaman bunu meclis kürsüsünden söyleyecektim. Rauf Bey mani oldu. Hatta tevkifhanede tesadüfen Edib'in meclis reisinin evinde bir gece yattığını haber aldım.

- Zatı âliniz bittabi kâfi derecede malumata malik değilsiniz. Edip bey'in faili asliler sırasında mühimdir. Buyurduğunuz ihtimalat varit değildir. Her şeyi Şükrü Bey ve Baytar

miralayı Rasim Bey'den haber almıştır. Tertibat almışlar ve Ziya Hurşit'i sevk etmişler. Bu cihetlerde şek ve şüphe edilecek bir nokta kalmamıştır.

- Mahkeme bu günlük kâfidir.

- Teşekkür ederim.[191]

2.7.4 *Ali Fuat Paşa'nın yargılaması*

Ali Fuat Cebesoy mahkemeye geldiği zaman üzerinde haki elbise, hasır şapka, siyah renkli kravat bulunmakta idi. Paşa'nın duruşması şöyle cereyan etmiştir:

Ali Fuat Paşa Terakkiperver Fırka'nın katib-i umumisi olduğunu, fırkanın programının nerede yapıldığını bilmediğini, Ankara'da on altı arkadaş tarafından katib-i umumi ve heyet-i idareye intihap edildiğini söyledi. Programın Şükrü, Cavid, Kara Kemal Beyler tarafından yazıldığını bilmediğini, Kendisinin ordu müfettişi olduğunu, Ankara'ya gelip, istifa ettiğini ve sonradan iltihak eylediğini söyledi.

Ali Fuat Paşa, Şükrü Beyi Meclis reis sanisi olduğu zamanda tanıdığını, İsmail Canbolat Bey'i Selanik'ten, Abdülkadir Bey'i de Selanik'ten tanıdığını söyledi. Kara Kemal'le hiç tanışmadığını, Fırka meselesi hakkında katiyen görüşmediklerini ifade etti. Savcının 'Terakkiperver Fırka'ya nasıl geçtiniz?' sorusuna cevaben Halk Fırkasındaki arkadaşlar diğer fırkaya geçmişlerdi. Onların yegâne itirazları Halk Fırkasının programsız olduğu ve umdelerden başka bir program lazım bulunduğuna dair mütalaasıydı. Baktım benim arzum ve fikrim gibi karşı taraf program ihzar etmiş. Benim fikirlerim de o fırka dâhilinde idi. Ve bir kanaati siyasiye ile diğer fırkaya geçtim. Esas budur dedi. Savcı;

- İddianameden anladınız. İzmir' de yapılmak üzere bir suikast teşebbüsü mevcut ve bunun daha vasi bir teşkilatla merbut olduğunu, bunun daha evvel Ankara'da yapılması mutasavver bulunduğunu işittiniz. Mecliste Gazi Paşa bulunduğu zaman da bombalarla Meclisi havaya uçurmak veyahut Gazi Paşa'nın şahsına bir suikast tasavvur edilmiş. Malumatınız?

- Evvela heyeti celilenize şunu ifade edeyim ki, Vatanın namuslu evladı olduğumu zannederek ve beni tanıyanların da böyle bildikleri gibi böyle bir şey hakkında bir şey bilseydim, namuslu bir vatan evladı gibi meseleyi hükümete ve hatta bizzat Gazi Paşa'ya bildirirdim. Bunu, Şükrü Bey'den, Sabit Bey işiterek gelip Rauf Bey'e ve bana anlattı. Ali Fuat Paşa, bundan sonra Sabit Bey' in nasıl gelip kendisini ve Rauf Bey'i haberdar

---

[191] Anadolu Gazetesi, 5 Temmuz 1926, sene 15, numara 3619. Hizmet Gazetesi, 5 Temmuz 1926, sene iki, numara 462

ettiğini anlattı ve şöyle dedi: 'Ben Şükrü Bey'i gördüm, Sabit Bey'i kızdırmak için rakı içerken sarhoş iken yapmışım. Hiçbir şey yok' dedi.

Ali Fuat Paşa, Faik Bey'le ve Arif Bey'le bu hususta görüşmediğini söyledi. Savcı Faik bey'in ifadesinin okunmasını istedi.

Faik Bey'in bu konudaki ifadesi okunduktan sonra Ali Fuat Paşa:

Bendeniz hatırlayamıyorum. Bendeniz arkadaşlara ve saireye tazyik yaptığımı zannetmiyorum. Lakin Mecliste bir parça bahsedildiğini zannediyorum. Fakat bu ancak kavga tarzındadır. Faik Bey'le görüşmedim. Sabit Bey'in Ziyaretlerinden çıkarken gördüm. Aynen söylüyorum: 'Hayır, şayanı şüphe bir şey yoktur. Yalnız sarhoş iken söylenmiş bazı sözlerdir, bence' dedi.

Savcının Ziya Hurşit ile ilgili sorularına Ali Fuat Paşa;

İlk Mecliste ben reis iken divanı riyaset kâtibi olduğunu, o zamandan tanıdığını, kendisine Samsun'da şube açmak üzere namzetler arasına isminin konulduğunu söyledi

Bunun üzerine Reisin emri ile Terakkiperver Fırka'dan Ziya Hurşit'e gönderilen itimatname okundu. Burada Ziya Hurşit'in Samsun şubesi mümessilliğine tayin edilmiş olduğu Ali Fuat Paşa imzasıyla bildiriliyordu. Sonra, Terakkiperver Fırkadan Ziya Hurşit'e verilen takdirname okundu. Reis Ali Bey, Ali Fuat Paşa 'ya, 'Buna ne dersiniz?' sorusu üzerine iki sene evvel Samsun'da şube açmak için teşebbüsatta bulunmuştuk. Namzetler arasında Ziya Hurşit, Emin Bey'le birlikte çalışmak üzere kabul etti. Emin Bey gitti, evvela itimatnameyi Emin Bey'e gönderdik. Emin Bey muvaffak olamayacağını bildirerek Ziya Hurşit Bey'i tavsiye etti. O zaten Samsun'dadır diyordu. Bu teklif, fırka heyeti idaresi tarafından tensip edildi. İtimatnameyi gönderdik. Ziya Hurşit, itimatnameyi aldığını bize bildirdi. Ondan sonra heyet-i idare kendisini takdir etti dedi. Savcı yargılamanın devamında;

- Şu halde Ziya Hurşit Bey, mazhar-ı itimat olmuş ve kendisini Fırkanıza bir uzuv olarak almışsınız.

- Efendim, heyet-i umumiye içtimaında biraderi Faik Bey'e bir cemile olmak üzere teklif edilmiştir. Ben de aynen karara katib-i umumi olarak İmzamı vazettim.

- Terakkiperver Fırkanın İstanbul şubesini nasıl açtınız?

- Bizim fırkanın şubeleri ancak dört beş yerde açılabilmişti. Ben başta olmak üzere pek müşkülpesenttik. Daima itidali bir hareketi tavsiye ediyordum. İstanbul hakkında da aynen öyle olmuştur. Evvela heyet-i idareden Sabit Bey'i gönderdik. Tahkikatta bulunsun diye, Sabit Bey bir heyet-i müteşebbise topladı. Kendi muvaffak olamadı. Şükrü Bey gitti. Heyeti merkeziyeyi teşkil etti. Açmak için merkezden müsaade istedi. Acele etme-

yelim dedik. Rauf Bey gitti. Reisi sani idi. O da yapamadı. Bir ay muhabere devam etti. İstanbul heyeti idaresini tespit edip isimlerini bildirdiler. Hükümetten mezuniyet aldılar. İntihap olundular. Kâtip olarak Nebil Bey intihap edildi. Lakin tanınmamış bir zattır diye kabul olunmadı. Bunun üzerine Vasıf Bey gönderildi.

- Refet ve İsmail Hakkı Beyler' i nereden tanırsınız?

- İlk Meclisten.

- Bunların Kara Kemal' in mutemetleri olduklarını biliyor musunuz?

- Hayır, malumatım yoktur. Vasıf, Hüseyin Avni, Salahattin Beyler vardı. Ben, itidal ile muvazenelerini mümkün görerek söylüyorum.

- Bunlar, birinci Meclisteki muhalif fırkanın liderleri idi ki bunları mümessil olarak göstermek itidalin icabına âdem-i riayettir. Bunlarla görüştünüz mü?

- Meclis tatil edildikten sonra İstanbul'a gittim. Kendileriyle görüştüm. Bayramda idi. Yaptıkları işleri gördüm. Sonra muhaberat aramızda mevcuttu.

- Bu efendiler, yazın Selahaddin Bey'in evinde Terakkiperver Fırka programını yapmak üzere müteaddit defalar içtima etmişlerdir. Bunlar hakkında malumatın nedir?

- Bu meseleden haberim yoktur.

- Bunların size haber vermesi lazım gelir. Siz haberiniz olmadığını söylüyorsunuz.

- Teşekkülden evvel ben orduda, Ankara'da idim. Ve eski Meclis azalarıyla temas edemezdim. Bunlar, Meclise tarihi duhulümden evvel. Sonra fırka kapatılmıştır. Bendeniz Salah, Vasıf, Kara Kemal toplanıp bir program yaptıklarını bilmiyorum.

- İstanbul şubesinin parasını kim gönderdi?

- Biz gönderdik. Heyet-i idare teşekkül ettikten sonra uzun bir zaman istikraz suretiyle temin edildi. Yedi sekiz bin lirayı geçmez.

- Teberru eden şahsın ismi malum olmadığı halde mühim bir teberru vardır. Bunu, Vasıf Bey'in tedarik ettiği söylenmektedir.

- Hayır, ben de bin lira tedarik etmiştim. Aynı tarzda olmuştur.

- İzmir intihabı meselesinde Şükrü ve Canbolat Beyler gelmiştir. Ne için gönderilmişti.

- Efendim, heyet-i umumiye intihabatta iştirak etmek üzere karar vermişti. Onun üzerine İzmir'de teşkilatımız olmadığı için gönderdik.

- Kimi namzet göstermek istiyordunuz?

- Rahmi Bey'i namzet göstermek tasavvur edilmekte idi. Gittiler, geldiler ve zannediyorum Rahmi Bey'i kabul ettiremediler. İş akim kaldı.

- Rahmi Bey' in eski simayı siyasisini bilirsiniz. İttihatçılar müdiranından idi. Bunu buraya nasıl alıyorsunuz?

- Ben heyet-i umumiye arasında bir reye sahibim.
- Peki, Edip' e Rahmi Bey' in bir mektubu vardır. Rahmi Bey'le Edip' in muhaberesinde Cimcoz' u, Cavid' i temin etmesi, demek ayrı bir entrika çıkmıştır.
- Şükrü ve İsmail Bey'in mebusluğu için katiyen teklifte bulunmamışımdır. Cumhuriyet idarede namuskarane bir surette iki fırkanın idare Edileceğini "zannediyorum. Hepiniz, Halk Fırkasının şayan-ı itimat azaları olarak intihap edilmiştik. Entrikalardan nasıl haberdar olabilirdik?
- Şükrü Bey' in tevkifini nereden işittiniz?
- Ben akşam gazetelerinde bir suikast haberi okudum, cuma günkü gazetede Ziya Hurşit'in, ertesi gün Şükrü ve rüfekasının tevkiflerini okudum. Ertesi gün de kendim tevkif edildim.
- Cumartesi günü rüfekanızdan kimse ile görüşmediniz mi?
- Hayır, Ankara'dan geldiğimden beri hiçbir mebus arkadaşımla görüşmedim.
- Çarşamba günü İstanbul cihetine geçtiniz mi?
- Evet, salı günü inmiştim. Rejide Seyfettin Bey'in evine davetli idim. O gece orada kaldım. Ertesi günü doğru bendehaneye azimet ettim. Pazar günü de valideye ait bir iş için Kınalı ada'da sabahtan akşama kadar kaldım.
- Şükrü Bey'le Sabit Bey arasındaki münazaa hakkında Kazım Karabekir Paşa'ya haber verildi mi?
- Hayır, ben vermedim. Başka bir arkadaş söylemiş ise bilmiyorum.
- Paşam, son suali soruyorum. Fırkanızın hizmetlerinde kullanılmasında itimat ettiğiniz Ziya Hurşit, heyet-i idareniz azasından Şükrü Bey, Arif Bey, Abidin Bey tamamen haberdar olmaları dolayısıyla bir maksadı hafi ve siyası ile tedarik ettikleri kuvve-i bağiye bir suikast tertip etmişler. Bunların azası, kâtibi umumiliklerini kabul etmiş olduğunuz arkadaşlarınız, işitip, işitmediğiniz bu eşhas icrayı faaliyet etmiştir. Bundan dolayı zatı âlinizi mesul ve müttehem görüyorum. Cevabınızı veriniz.
- Geçen sene fırka heyet-i idaresi mülga idi. Vazifemiz kalmamıştı. O zamandan beri kendimi bu sıfatta tanımıyorum. Hâlbuki hükümet de fırkayı lağvettikten sonra nasıl olur da ela'n katib-i umumi addolunurum. Bu vakayı son bir sene zarfında geçmiştir. Onun için kendimi bir senedir fırka azası bilmediğim için mesul görmüyorum. Sonra bunlar Büyük Millet Meclisi azasıdır. Eğer onlara da itimat etmemek icap ederse o zaman bir şey söyleyemem.[192]

---

[192] Anadolu Gazetesi, 5 Temmuz 1926, sene 15, numara 3619. Hizmet Gazetesi, 5 Temmuz 1926, sene iki, numara 462

- Bu günlük bu kadar kâfi. Buyurun...10 dakika ardan sonra Refet Paşa'nın yargılanmasına geçildi.

2.7.5 *Refet Paşa'nın yargılanması*

Refet Paşa mahkeme salonuna koyu renk elbise, kırmızıçizgili siyah kravat ile gelmiştir.

- Paşam, Zatı âlinize usulü maksat üzerine kısa soralım da fazla olmasın. Lazistan Mebusu Ziya Hurşit avenesiyle ve Şükrü Bey'in tertip ve delaletiyle Ankara'ya geliyorlar. Reisicumhura, hükümete bir suikast için Arif Bey'in evinin civarında pusu yerlerini arıyorlar. Sabit Bey haberdar oluyor, Rauf Bey' de Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara haber veriyor. Suikast Ankara'da bertaraf edildiği halde o tarihten bu tarihe kadar şike devam etmiştir. Bu defa cürümü meşhut halinde faaliyet icra edecekleri günün gecesi tevkif ediliyorlar. Tahkikat tevessü etti. Mensup olduğunuz fırkadan Şükrü, Abidin, Arif Bey'lerin malumatları ve tertibatla alakaları tahakkuk etti. Rüştü Paşa ve halis Turgut Bey'in öteden beri alakaları olduğu anlaşıldı. Zatı âlilerinizin malumatı ne derecededir? İzah ediniz.

Refet Paşa, bu mesele hakkında sahih bir malumatının olmadığını, Rauf Bey'in dört ay evvel kulüp dediğimiz yerde şüpheli birkaç kişiyi gördüğünü, şüphelendiklerini, 'Dikkatli bulun' dedi. Sokakta etrafına bakındı. 'Gitmişler, şimdi anlatırım.' dedi. Oraya gece gelmiş. Biraz ileride iki üç kişi görmüş. Kapıya yaklaşınca: 'Öldür' gibi bir ses çıkmış. Rauf Bey: 'Kimi dinliyordunuz?' demiş. 'Hayır' demişler. Bunu konuştuk. 'Acaba ne olabilir?' dedik Hem yürüyor, hem konuşuyorduk. Şahsı bir düşmanlarımız olmasa da yedi seneden beri karıştığımız idare-i memleket neticesinde kendilerini belki sevmeyenler olduğunu, İzmir istirdadından sonra Kars tarafında Çerkez köyleri isyan ettiğinden yerlerinden kaldırdıklarını, o zaman icra vekilleri reisi olan Rauf Bey'in babası Çerkez olduğundan kendilerine fenalık yapılacağını zehap ettiklerini, yüz elliliklerden bir çoğu ile uğraştıklarını, lisanlarından Karadeniz ahalisinden olduklarının anlaşıldığını, hükümete ihbar için elde maddi delil bulunmadığını, hususi bir surette İsmet Paşa Hazretlerine meseleden haber vermek istediğini, Şükrü ve Sabit Beylerin bir gece kulüpte içkili halde gördüklerini, Rauf Beyin bu adamlar rakı içmesini bilmezler dediğini, Şükrü Bey'in Rauf Bey'e birkaç kadeh fazla atmışım münasebetsizlik etmişim dediğini,

bu münasebet üzerine Rauf Bey'in 'Paşa namusumuzla oynuyorlar ispat lazım. Elde olsaydı be yapacağımı bilirdim' dediğini ifade etti.

Bundan sonra Refet Paşa Rauf Bey'le bu mesele hakkında evlerinde konuştuklarını, Faik Bey'in 'Ziya Hurşit trene binip gidecek.' dediğini ve: 'Dert bir değil ki Sabit'le Şükrü 'nün arası açılmış' diye ilave ettiğini ve birkaç gün sonra Meclise giderken Rauf Bey'e o meseleyi: 'Hani haber verecektin?' dediği zaman sakin kaldığını, Faik Bey'in bu işte methaldar olduğunu zannetmediğini, Faik Bey'in kanunperest olduğunu, Şükrü ve Arif'in evvelce orada olup olmadığını hatırlamadığını, suikast hakkında bir şey bilmediğini, Şükrü Bey'le şimdiye kadar görüşmediğini, tanışmalarının selam verme kabilinden bir şey olduğunu, Cavid Bey'in evine izdivacının sene-i devriyesi münasebetiyle gittiğini, Cavit Bey'in hanımını tanıdığını, fakat beraberlerinde Şükrü, Arif Beylerin bulunmadıklarını, Cavid Bey'le fırka hakkında konuşmadıklarını, İsmail Canbolat'la fırka teşkilatından evvel buluştuklarını söylemiştir.

Savcının 'Şükrü Bey' in tevkifi üzerine arkadaşlarla apartmanınızda nasıl ve niçin toplanmıştınız? Sorusuna karşılık, ben evde idim. Şükrü Bey'in tevkif edildiğini bilmiyordum. Tokatlıyan'da tevkifini, görmüşler. Bana telefon ettiler. Rüştü Paşa, Bekir Sami, Sabit, Feridun Fikri Beyler hep beraber sizi Ziyarete geleceğiz dediler. Bekir Sami Bey Tokatlıyan'da imiş. Hep beraber geldiler. Memurlarla Şükrü Bey polis müdüriyetine gitmişler. Feridun Fikri Bey Zonguldak mebusunu görmüş. Ondan öğrenmiş. Sonra bana geldiler ve Meclis Reisine: 'Masuniyet-i teşriiye meselesi vardır. Mebus tevkif olunmaz. Cürümü meşhut lazım diyelim' dediler. Ben dedim ki: 'Biz böyle müracaat edersek kendimizi masuniyet-i teşriiye perdesi arkasında oynamak istiyoruz zannederler' dedim. Telefonla Meclis Reisi Kazım Paşa'yı aradım, bulamadım. Onlar da gitti, İsmail Canbolat Bey de ertesi günün sabahı masuniyeti teşriiye (dokunulmazlık) meselesi için geldi dedi. Savcı 'Şükrü Bey'in tevkifi sizi ve arkadaşlarınızı ne için bu kadar alakadar ediyor?' sorusuna karşılık, masuniyet-i teşriiyeden bahsediyorduk. Ben bunu üzerime almadım. Ve 'masuniyet-i teşriiye perdesi altına saklanamam' dedim dedi.[193] Refet Paşa'nın sorgusu bu şekilde sona erdi.

6 Temmuz tarihli gazetelerde 'İstiklal Mahkemesi dün Cafer Tayyar Paşa ve Halis Turgut'u isticvap etmiştir' Denmektedir. Aynı tarihli Hizmet Gazetesinde 'Meselenin safahatı açıldıkça büsbütün calib-i merak bir şekil alıyor. Halis Turgut Ziya Hur-

[193] Anadolu Gazetesi, 5 Temmuz 1926, sene 15, numara 3619. Hizmet Gazetesi, 5 Temmuz 1926, sene iki, numara 462

şit'le muvacehe edilmiştir.' Denilmektedir.[194] Hizmet Gazetesi'nin 6 Temmuz nüshasında başyazar Zeynel Besim, 'Siyasiyat-mecburi bir ta'riz' isimli makalesinde O gün mahkemede yargılanan Kazım Karabekir Paşanın verdiği ifadeleri değerlendirmektedir. Paşa'ya gerçekleri söylemediği gerekçesi ile ağır ithamlar ileri sürmektedir. 'Pazar günü İstiklal mahkemesinde Terakkiperver Fırka lideri Kazım Karabekir Paşa'dan oldukça uzun bir dersi siyaset aldık. Kazım Karabekir Paşa'nın 'Son suikast meselesinden haberdar olup olmadığı cihetini tespit etmek vazifesi ancak istiklal mahkemesine aittir, biz bu hususa karışamayız'. Ancak Paşa'nın mahkemede serd ettiği mütalaat vardır ki bittabi dünkü nüshamıza okunmuştur. Onları cevapsız bırakarak meskût geçmek ve efkârı umumiyeyi cevapsız bırakmak elimizden gelmez.

Kazım Karabekir Paşa İstiklal mahkemesi muhtereminin de söylediği gibi Türk ihtilal ve inkılâbının güzide bir şahsiyetidir. Sözlerinin efkârı umumiyede izler bırakmamasına imkân yoktur. Paşanın mahkeme huzurunda hangi maksada müsteniden siyaset yaptığını herkes idrak edemez. Ancak meclis kürsüsünden söylenmesi lazım olan sözleri istiklal mahkemesi huzurunda ve bir mülazım maskesi altında efkârı umumiyeye karşı siyasi bir maksat aramamak için insanın ya çok basit düşünceli olması lazım veya fevkalade ahmak olması lazımdır. Politika hıyanete açılmış. Karilerimiz beni buradan Kazım Karabekir Paşa'nın cevap vermeye mukadder olamadığı esnada şahsına muteriz bir muharrir olarak telakki etmesinler. Yazar, Paşa'nın 'Hükümetin kendisinin bazı tekliflerini dikkate almadığı' şeklindeki verdiği ifadeleri eleştiriyor, Kazım paşanın dediği gibi 'Şimendifer meselesini özel müteşebbise verelim. Devlet bu işten elini çeksin' demesini 'Sanki Avrupalı Devletlerden demiryollarına talip var da hükümet bu işe karşı mı çıktı? Diyor. Yine Paşa'nın muhalefet partisine karşı 'Hükümet şimendifer yapmak ve bu işi kendi kendine başarabilmek için sizden çok vergi alıyor, hâlbuki biz olsak daha az vergi alırız' Diyerek mazlum maskesiyle efkârı umumiyeyi avlamaktır diyor.' 'Maarif meselesine gelince, Paşa öteden beri kendisinde bir maarif ihtisası tevehhüm ede gelmiştir. Hâlbuki Kazım Karabekir Paşa ne kadar yüksek ve kudretli bir asker ise, o kadar da zayıf bir maarifçidir. Bu iddiayı işte ispat ediyorum: Bu günkü maarifin temeli 'milliyet'tir. Asrı hazır yalnız ve ancak milli bir maarif tanıyor. Hâlbuki işte bu Kazım Karabekir Paşa İstanbul darülfünununda ve ortada irad ettiği nutuklarda 'Bu millet dinen mahrum olmaz, mahrum olsa bile dini sayesinde ve minarelerin diplerinden fışkırarak yeniden çıkar' Demiştir. Dinle millet arasındaki farktan bu kadar tegafül et-

[194] Anadolu Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene 15, numara 3620. Hizmet Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene iki, numara 463

miştir.' Demektedir. Yazarın bu düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere Kazım Karabekir ve onun siyasi düşüncelerinin karşısındadır. Hükümet yanlısı bir köşe yazısı kaleme alınmıştır.

2.7.6 *Cafer Tayyar Paşa'nın Yargılaması...*

Paşa'nın yargılanması 5 Temmuz 1926 günü yapıldı. Savcı;

- Mecliste zatı âliniz Terakkiperver fırka azasındansınız değil mi?

- Evet efendim.

Bundan sonra Cafer Tayyar, kolordudan istifa ettikten sonra, Ankara'ya geldiğini ve fırkaya girdiği tarihin aklında kalmadığını, fırkaya girdiği zaman nizamname ve programın yapılmış olduğunu, fırkanın resmen kurulmuş olduğunu, grup idare heyetine sonradan seçildiğini bildirerek Grup idare heyeti azasının isimleri arasında Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa'yı saydı. Grup heyeti idaresi iki üç defa içtima ettiğini, Ondan sonra meclisin dağıldığını, İstanbul şubesi heyet-i idaresi en son zamanda, meclisten sonra iki defa gıyabımda içtima ederek intihap edildim. Ondan sonra sed (engellendi) edildi dedi. Savcı;

- Benim hatırımda kaldığına göre, dedi, heyet-i idareden üç kişiyi çıkararak sizi ve Rüştü Paşa'yı, Halet Bey' i intihap ettiler. Bu tebeddülün esbabı nedir?

- Benim gıyabımda oldu. Bilmiyorum ve sormadım. Esasen fırkada teşehhüt miktarı bulundum. Sonra da içtima etmedik. Binaenaleyh fırkaya ait muamelatı iyice kavrayamadım.

Cafer Tayyar Paşa; Ankara' da Feridun Fikri, Halis Turgut, Faik ve Halet Beylerle aynı evde oturduklarını, mekteplerin üzerinde mevkide oturduklarını, bu binanın hususi surette olduğunu, kontratın Halet Bey namına olduğunu, fakat icarı müştereken verdiklerini söyledi. İfadesinin devamında, Ziya Hurşit'in geldiği zaman biraderiyle kaldığını, Ankara'da bulunduğu zaman kendisiyle bir kere beraber bulunduğunu, Gayet iyi piket oynadığını söyledi. Başka bir soruya 'Arif Bey'le tanışırdık. İki kere evine gittim. Tarihlerini hatırlamıyorum. Bendenizin bir defterim vardır. O defterden bu tarihler çıkabilir. İzmit Mebusu Şükrü Bey'le orta halde görüşür bir arkadaşım. Evine bir kere gittik ve poker oynadık' Dedi.

Cafer Tayyar Paşa, Şükrü beyle ilgili soruya ise; Şükrü Bey'le orta derecede konuştuğunu, evine bir defa Halis, Faik beylerle bir defa gittiğini, Şükrü Bey ile ilgili kanaatinin 'Ayyaştır. İşretten fazla gevezelik eder. Şahsen atak adamdır. İçtiği zaman da fazla içer. Reisicumhuru ve hükümeti daima tenkit eder.' Dedi. Neden tenkit ettiğini sormadığını, Bu tarzda içen bir adamla münakaşa etmek âdetinin olmadığını söyledi.

Suikast hakkında aleni veya ima suretiyle Şükrü Bey'den hiçbir şey işitmediğini söyledi. Savcı;

- Bugünkü muhalefet mevkiindeki kanaatiniz, kanaati siyasiyeniz nedir?

- Şahsi kanaati siyasiyem ne olursa olsun hükümetin muvaffakiyetine dua etmektir.

- Muhalefetiniz nerede kaldı?

- Muhalefetim, Takriri Sükûn Kanunu olmayıpta münakaşaya açık olunca o zaman muhalefete geçmektir.

- Takrir-i Sükûn Kanunu olmasaydı bombayı iyi koyacaktınız. O zaman iyi çığırtkanlar elde etmiştiniz.

- Müsaade buyurursanız ben ömrümde bomba kullanmadım, namuslu bir askerim.

- Tabii koyamazsınız.

- Hayır, düşünmedim böyle. Düşünmediğime Kur'an'a el basar yemin ederim.

- Maznuna yemin düşmez. Demek Takriri sükûn kanununu ortaya atıyorsunuz?

- Evet, münakaşa için bir manidir.

- Bir mebus için her zaman münakaşa caizdir.

- Mecliste tabi. Fakat meclis haricinde değil.

- Ziya Hurşit'in Ankara'ya geldiği günden itibaren malumatınız nedir? Kendisi Halis Turgut Bey'in yanında yatmıştır.

- Odaları yukarıdadır.

- Ondan sonra Arif ve Şükrü Beylerle beraber Arif Bey'in evinin civarında bir pusu mahalli aramışlar, Reisicumhuru vurmak istemişler, Sabit Bey bu teşebbüsten haberdar olmuş, arkadaşlara haber vermiş, daha evvel Ziya Hurşit İstanbul'da iken daha vasi bir suikast tasarlamışlar, Reisicumhurun bulunduğu sırada heyeti vekile binasını basmaya karar vermişler bunun hakkındaki evvel ahir bildiklerinizi söyleyiniz?

- Arkadaşların bundan malûmattar olduğunu söylediler.

- İfade-i evveliyemde de söylediğim gibi hiçbir arkadaş katiyen bana bir şey söylenmemiştir. Bu konuda malumatım yoktur.

- Meclis dağılmazdan kaç gün evvel Ankara'dan ayrıldınız? İstanbul' a mütemadiyen gelip gitmenizin sebebi neydi?

- Bir Nisan'dan beri mahallimde bulunmadım. İstanbul'a gitmem ailevi sebeplerdendir. Uzun müddet ailemin tedavisiyle meşgul oldum. Çocuğum dünyaya geldikten sonra Ankara'ya gittim. Sonra İstanbul'a döndüm.

- Polis kaydında sekiz Haziran'da gelmiş ve aynı günde dönmüşsünüz?

- Arz edeyim; Musul meselesi vardı. Yetişmek üzere gittim. O havalide çok bulunduğum için kanaatime göre reyimi vermek istiyordum. Fakat o gün mesele bitmiş, reyler verilmişti. Bunu üzerine tekrar döndüm. Bunu her yerde söylemişimdir.

- Ankara'ya geldiğinizde kimlerle konuştunuz?

- Feridun Fikri Bey'le görüştük. Beraber meclise gittik. Orada arkadaşlarla görüştük ve aynı gün trenle Feridun Bey'le avdet ettik. Ankara' da kaldığım üç saat zarfında arkadaşlarla toplu olarak görüşmedim. Yalnız arkadaşlarla yemek yedik. Feridun Fikri Bey'in otomobiliyle gidip eşyalarımızı aldık. Sonra trene binerek hareket etik.

- O gün tahmine göre Refet, Kazım Karabekir Paşalar ve Arif Bey bir arada, hanede toplandınız mı? Veya ondan evvel.

- İyi hatırımdadır, bir arada bulunmadık.

- Belki daha evvel olmuştur. İyi hatırlayınız.

- Evvelce de vuku bulmamıştır. İyi hatırlıyorum.

Paşa; Abdülkadir'le bir kere Mesadet Hanı civarında tesadüf edip selamlaştığını, Kara Vasıf'ı da fırkanın seddinden sonra hiç görmediğini, Kara Kemal ile hiç görüşmediğini, münasebetinin olmadığını ancak iki defa uzaktan selamlaştığını, Çolak Selahattin'le bir kere köprüde selamlaştığını ve bunların hiçbirisiyle hususiyetinin olmadığını söyledi. Savcı;

- Şükrü Bey'in tevkifi meselesi dolayısı ile kimlerle görüştünüz?

- O gün Ergani Mebusu İhsan Bey'e rast geldim ve Şükrü Bey tevkif edilmiş dedi. Bir mebus nasıl tutuklanır? Dedim. İstanbul'a gece hâkim. Sabit Bey'i alarak Refet Paşa'ya gittik. Refet Paşa bize 'Mademki cürümü meşhut vardır, hükümetin şüphelendiği insanı tevkife hakkı vardır.' dedi. O gün oradan bu suretle ayrıldık ve ertesi akşam evimde gece yarısı saat ikide tevkif edildim.

- Şükrü Bey' in tevkifi sizi fazla alakadar etmiş?

- Bir mebus sıfatıyla... O da cürümü meşhut vaziyeti anlaşılıncaya kadar. Sonra hiç birimizi alakadar etmemiştir. Sonra hepimiz sükûnetle evimize döndük.

Burada savcı söz alarak, Cafer Tayyar Paşa'ya cevap verirken Takriri Sükûn Kanununun muhalefet yapılmasını engellediği hakkındaki sözleri üzerine izahat vereceğini söyledi. Takriri Sükûn Kanununun münakaşa hürriyetini menetmediğini ve fakat kendilerinin meclisteki bütçe gibi en mühim müzakerelerde bile ağızlarını açıp lakırdı söylemediklerini, bu suretle vazife-i teşriiyelerini ifa etmediklerini belirtti... Savcıya cevap mahkeme reisinden gelecektir:

- Paşa hazretleri esaslı bir kanaati siyasiye yüzünden bu fırkaya girmediğini kendisi itiraf etmiştir. Amali şahsiye yüzünden muhalefete geçmiştir...[195][lxviii]

Bundan sonra Halis Turgut Bey'in sorgusuna başlanılmak üzere birinci celse 10 dakika tatil edilmiştir...

2.7.8 *Halis Turgut'un Yargılaması*

Cafer Tayyar Paşa'dan sonra, Halis Turgut Beyin yargılamasına geçildi.

Halis Turgut Bey'de Terakkiperver Fırkaya mensup olduğunu, Partinin teşekkül etmesinde sonra dâhil olduğunu, Fırkanın hükümete kuruluş beyannamesini verdikten sonra heyet-i idaresine girdiğini, Nizamnamesinin kendileri tarafından yapıldığını, tarihini hatırlamadığını söyledi. Savcının 'Aradığım cihet fırkanın kimler tarafından teşkili tasavvur edildiği, Program ve nizamnamenin kimler tarafında hazırlandığı, yani içyüzünü istiyorum' sorusuna karşılık, ben Halk Fırkasından istifa edip ayrılmıştım. Daha birçok arkadaşlarda Halk Fırkasından istifa etmişlerdi. Bir fırka teşekkülü lüzumunu hissettik. Ortak bir komisyon teşkil ettik. O komisyonda bendeniz de vardım dedi.

Sorgulamanın devamında Halis Turgut savcının 'Bu komisyon nasıl bir esas üzerine müzakereye geçirdiniz? Önünüzde bir evrak, hazırlanmış bir şey var mıydı?' sorusuna karşılık Hayır cevabını verdi. Buna karşılık savcı, 'Arkadaşlarınızı tekzip ediyorsunuz. Arkadaşlarınız bir müsvedde olduğunu söylediler' sorusuna karşılık bendeniz komisyonda bulunuyordum, yapılması lazım gelen şeyleri tespit ettik. Müsveddeyi bilmiyorum dedi. Halis Turgut komisyonda Bendeniz, Feridun, Fikri, İsmail Canbolat ve Şükrü Beyler vardı dedi. Mahkemede halis Turgut'a 'Böyle bir fırka teşkili edebilmek fikri nereden ve kimden doğmuş, daha evvel kimler tarafından mevzu bahis olmuştu? Şeklinde soruldu O da cevaben, istifa ettikten sonra bir fırka teşkili lüzumu kanaatini taşıyanlar olarak o suretle birleştik. Hükümete beyanname verenler arasında bendeniz de vardım dedi.

Halis Turgut, İkinci devre-i içtimaiyenin ikinci içtimaından sonra 339'da İstanbul'a gittiğini, Sonra Sivas'a memleketine gittiğini, bilahare Ankara'ya 10 Teşrinisani'de Kayseri, Kırşehir tarikiyle geldim dedi.

Savcının 'Halk Fırkasından istifanızın sebebi ne?' sorusuna karşılık, 'O zamanda arz etmiştim. İstifanamemde yazmıştım. Halk Fırkasında bir fırka mahiyetti görmedim.

---

[195] Anadolu Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene 15, numara 3620. Hizmet Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene iki, numara 463

Her türlü kanaat erbabı muhafazakârlar, liberaller, muhtelif kanaatteki zevat vardı. Mütecanis olmayan bir fırkaya taraftar olamazdım' dedi. Savcının 'Namzetliğinizi vaz' edildiği zaman Halk Fırkası namzedi idiniz değil mi?' sorusuna, hayır, o zaman Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vardı. Bendeniz de azasından idim. Müdafaa-i Hukuk namına namzet gösterildim. Bu cemiyet sonra Halk Fırkası'na inkılâp etmiştir. O zaman kanaati umumiye halinde umdeleri vardı. Kanaat ettim ki, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri memleketi kurtarmak için bir cemiyet idi. Fırka değildi. Vatan tehlikesi vardı. Sonradan toplanılacak program ve nizamname yapılacaktı. Bendeniz bunu esas ittihaz ettiğim için Müdafaa-i Hukuk namzedi olarak geldim dedi.

Halis Turgut, Mekin Bey mahallesinde, Hamaliye-i Tefalik karşısında ikamet ettiğini söylediği esnada mahkeme başkanı müdahale ederek, ' Bunun daha münasip ismi var! Terakkiperver Fırkasının levhasını kaldırdık, orada oturuyoruz deseniz! Başka hâkimlerin yanında söylesen ne ise?' dedi. Halis Turgut cevaben, mahallemi soruyorsunuz. Daha evvelce öyle idi dedi.

Halis Turgut Bey bundan sonra sorulan sorulara cevaben; Evde kaldığı arkadaşlarının, bendeniz, Halet, Faik, Cafer Tayyar, Feridun Fikri olduğunu, Feridun Fikri Bey'le aynı odada kaldığını, Ziya Hurşit geldiği zaman İki veya üç gece kaldığını, biraderi Faik Bey'in yanına geldiğini, 'Faik'in: Ziya Hurşit gelmiş, dedi. Konuşurken o da geldi. Cafer Tayyar Paşa da vardı. Ziya Hurşit 'Otele gidiyorum. Rahatsız etmeyeyim' dedi. Ben de, Feridun Fikri İstanbul'a gitti, yatağımız var Onun yatağında yat dedim.'dediğini söyledi. İfadelerinin devamında; Ziya Hurşit'i Tokatlıyanda 340 senesinde Faik Bey'in biraderi olarak tanıttıklarını, Ziya Hurşit'in ikinci grupta olduğunu bilmediğini, Terakkiperver Fırka'ya girip girmediğini bilmediğini, vazife verilip verilmediğini bilmediğini, savcının 'Samsun' a memur etmediniz mi? Sorusuna' Hatırlamıyorum cevabını verdi. Halis Turgut'a Ali Fuat Paşa'nın ifadesinde heyet kararı ile Samsun' a gönderildiği hatırlatılınca, o dediyse doğrudur diyerek kabul etti. Başka bir soruya, Ziya Hurşit'in askerlik meselesi için geldiğini söylediğini kardeşine söylemiş, bizde ondan öğrendik dedi. Savcının;

- Sizinle yatarken, kalkarken siyası bazı mesail konuşuldu mu?
- Bizimle Ziya Hurşit daima temasta bulunmuyordu. Şahsen bir şey konuşmadık.
- Şükrü ve Arif ile münasebetlerini gördünüz mü?
- Görmedim.
- Şükrü Bey'le Hurşit arasındaki vaziyette nazar-ı dikkatinizi celbedecek bir şey görmediniz mi?

- Hayır görmedim.
- Siz Şükrü Bey ile iyi görüşürsünüz değil mi?
- Alelade.
- Ziya Hurşit ile beraber Şükrü Bey'in evine gittiniz mi?
_ Hayır.
- Ziya Hurşit' in yanında gelen olan Laz İsmail' i gördünüz mü?
- Görmedim.
- Pekâlâ, Sabit Bey' in ifşaatı üzerine Ziya Hurşit'in bir suikast meselesi tespitinde bulunduğuna dair bir şey işittiniz mi?
- Buna dair hiçbir şey işitmedim.
- Sabit Bey, Şükrü, Ziya, Arif Bey'in evinde suikast tertip ettiklerini Rauf Bey' e haber veriyor. Faik Bey haberdar, Rauf Bey tahkikat yapıyor, size ve diğer arkadaşlara haber veriyorlar. Bunlardan malumatınız yok mu?
- Hayır.
- Bu, aranızda pek umumi surette konuşulmuştur. Bilmemeniz imkân haricindedir?
- Bendeniz, muvacehe-i millette ve tarih karşısında bulunuyorum. Hakikati ketmetmeğe ahlakım ve terbiyem müsait değildir.
- Bunun aksine olarak, sizin suikasttan haberdar ispat edersek?
- Her şeye razıyım.
- Demek Ziya Hurşit'in Şükrü Bey'le Suikast üzerine mutabık kalarak çalıştığını bilmiyorsun?
- Hayır.

Halis Turgut, Abdülkadir' i ismen (tanırım). Şahsen hiç görüşmedim dedi. Savcının 'Son gelişinde Ziya Hurşit sizden bir tabanca istedi mi?' sorusuna Ziya Hurşit'le bu şekilde hiç temasım yoktur dedi.

Burada Ziya Hurşit'in ifadesi okundu, Halis Turgut'un mukaddema va'de müzaheret ettiği halde bilahare cinane hareketinden dolayı Şükrü Bey'in bazı tenkitlerine uğradığı anlaşıldı.' Reis sordu:

- Ne dersiniz?
- Heyet-i umumiyesi baştan aşağı hilafı hakikattir. Ne Abdülkadir, ne Şükrü Bey'le konuşmuşumdur.
- İsterseniz Ziya Hurşit' i buraya getirir, yüzünüze karşı söyletiriz.
- Kabul ederim.

- Suikast meselesinde bilfiil silah istimal edecek ve bombalarla heyet-i vekileyi basacakları zaman icra komitesinin içinde siz de bulunacakmışsınız.

- Hayır, efendim.

- Ben söylemiyorum. Arkadaşlarınız söylüyor.

- Hilafı hakikat ve serapa yalandır.

- Ziya Hurşit'i getirelim mi?

- Getiriniz.

- Peki, yüzünüze karşı söylerse ne olacaktır?

- Yalan söyleyen, iftira eden bir adama karşı ne diyeyim. Ziya Hurşit'i getiriniz tabii. Mahkeme-i Aliyeleri her şeyi tetkik edecek, hakikat tecelli eyleyecektir.

Halis Turgut Bey Savcının 'Son suikast meselesi Haziranın 17'nci günü burada tatbik edilecekti. Siz o gün nerede idiniz?' sorusuna İstanbul'da idim. Kadıköy'de, Cafer Ağa Sokağında, 17 numaralı evde idim dedi. İfadesinin devamında, 11 Haziran'da Ankara'dan İstanbul'a geldiğini, hiçbir arkadaşı ile temas etmediğini, yalnız Bekir Sami Bey'i gördüğünü, Saruhan Mebusu Abidin Bey' i, Rüştü Paşa'yı görmediğini söyledi. Savcının 'Bunlar Şule'de bir içtima yapmışlar, siz de bulunmadınız mı? Sorusuna, hayır cevabını verdi. Refet Paşa'nın evinin nerede olduğunu bilmediğini, Şükrü Bey'in tevkifini haber almadığını, sadece 18 tarihli gazetede mühim bir adamın aranması hakkında ajansın bir tebliği vardı dedi.

Halis Turgut Bey sorgulamanın devamında savcının 'Suikast meselesi hakkında arkadaşlarınızdan kimse ile görüşmediniz mi?' sorusuna hayır, Bekir Sami Bey'e Tokatlıyan'da rast geldim. Başka kimseyi görmedim dedi. Yüzleştirme için savcı 'Buyurun oturun da, Ziya Hurşit gelsin dedi. Reis;

- Ziya Hurşit! Davanın bir safhasının daha inkişaf etmesini istiyoruz. Hafız Mehmed'le olan münasebetlerinizi, suikast etrafında düşünülmüş olan cihetleri açık şekilde söyleyiniz?

- Efendim, Hafız Mehmed Bey'le ben kendim şahsen anlaşmadım. Yalnız Ankara'dan gelen Şükrü Bey'in benimle görüşmek istediğini söyledi. Peki dedim. Abdülkadir Bey dedi ki Şükrü Bey geldi görüş. Bende Hafız Bey bana söylemişti dedim. Mağazasına gittim. Görüşemedik. Sonra onu Kadıköy iskelesinde rastladım. Şükrü Bey'den bahis açtım. Yalnız Şükrü Bey Hafız Mehmet'in evinde idim dedi. Bende anlamış oldum. Abdülkadir'i gördüm ben bilmem Şükrü bilir dedi. Bir hafta geçti. Hafız Bey dedi ki, senin işlerine yarayacak birisini takdim edeyim. Vahap silah kullanacaklar arasında idi. Çünkü her şeye evet diyordu. Onun her şeye evet demesine ben kıymet vermedim.

Vahab'a dedim ki: Mehmet'i kandırabilecek misin? Evet, dedi. Ben, Vahap ve Mehmet üç kişi görüştük. Vahap peki dediği halde Mehmet olmaz diyordu. Mehmet ben kimseye söylemem ama gelemem dedi. Vahab'ı eve çağırdım. Mehmet'i kandırması için Yüz lira verdim. Ben artık İstanbul'a geçemem siz Ankara'ya gelin dedim. Vahap Ankara'ya gelmedi. Ben bir hafta sonra tekrar İstanbul'a geldim. Mehmet'e Ankara'ya gelmediniz bir şeyde olmadı dedim. Hafız Bey'e Dedim ki, siz bilfiil işi deruhte edemeyeceksiniz. Bu işle uğraşmayın. Bana: 'Bu maksat için elime bin beş yüz lira geçecek, bakalım ne yaparız dedi. Ben meseleyi anladığım halde ona bir şey söylemedim. Abdülkadir Bey'le de görüştüm. Rüştü Paşa ile Halis Turgut ile de görüştüm. Söz verdiler. Sonra Şükrü Bey: Silahınız noksan, Halis Turgut Bey size silah verecektir. Yalnız Rüştü Paşa'dan istifade edeceğiz dedi'. Halis Turgut Bey'le beraber kaldığımız zaman kendisine söyledim: Hani ya senin Abdülkadir Bey'e vereceğin tabanca nerede? Dedim. Halis Bey: Bulamıyorum dedi. Şükrü Bey ile halis Turgut'tan hayır yok dedi. Rüştü Paşaya hiç açılmadı. Şükrü Bey'e dedim ki: Sen Halis Turgut Bey'e açtın mı? Evet açtım. Fakat her ikisi de evvela, Abdülkadir'e söz verdikleri halde şimdi yanaşmıyorlar. Ben şimdi başka bir şekil arıyorum dedi. Halis Turgut Bey'le görüştüm. Çekingen bir vaziyet almıştı. Ben silah falan bulamıyorum dedi. Şükrü Bey'e de olduğu gibi söyledim.

- Pekâlâ, Halis Turgut Bey, kalkınız söyleyiniz!

- Ziya Hurşit Bey bendenizle bu meseleye ait bir şey konuşmadılar. Benimle esas hakkında bir şey görüşmeyen benden tabanca ister mi? Rica ederim arada münasebet var mı? Hakkı söylesinler.

- Sizinle konuşmamış ki. Siz esas Şükrü ve Abdülkadir'le görüşmüşsünüz.

- Bendenizden ne tabanca istediler ve nede benim Abdülkadir'e vadim olmadı. Şükrü Bey'le de görüşmedim. Abdülkadir'i şahsen tanımam. Nasıl münasebetim olabilir. Şükrü arkadaşımdır. Aramızda bu mesele geçmedi. Şükrü Bey'in evi ayrı, yaşı itibariyle aramızda fark vardır.

- Peki, söyleyiniz Ziya Hurşit Bey?

- Halis Turgut Bey'in evvelki sözleri doğrudur. Bu hususta kendisiyle görüşmedim. Abdülkadir ve Şükrü Bey söyledi. Şükrü Bey bana yardım edeceklerini, bilahare caydıklarını söyledi.

- Tabancayı istedin. Tabancaya ihtiyacınız var mı idi?

- Evet, tabancayı istedim. O bana bulamadım dedi. Ondan sonra bir daha görmedim.

- Ne dersiniz, Halis Turgut Bey?

- Hayır, efendim, Ziya Hurşit Bey benden tabanca istememiştir.

Ziya Hurşit Bey salondan dışarı çıkarıldı. Ali Çetinkaya Halis Turgut Bey'e dönerek:

- Ziya Hurşit'in söylediği gibi ise sizin için ağır değildir. Fakat inkâr ederseniz daha fena olur.

- Vaziyet ve hakikat meydandadır. Hakikati olduğu gibi söylemek istiyorum.

Halis Turgut Bey, eskiden İttihat ve Terakki fırkasına 330'da dâhil olduğunu, Kara Kemal'i ismen tanıdığını, Terakkiperver Fırka Heyet-i idarede bulunduğumuz vakit İzmir intihabında Rahmi Bey'i namzet göstermeğe karar verdiklerini, ancak muvafakatini alamadık, kendisinden cevap gelmedi dedi. Savcının 'Şükrü Bey'le Canbolat'ı buraya niçin gönderdiniz?' sorusuna, İzmir'de Rahmi Bey'i namzet göstermek istiyorduk. O çekiniyordu. Şükrü Bey İstanbul' da idi. Heyeti idare, Rahmi Bey'i ikna etmek için Canbolat Bey'le beraber buraya geldi dedi. Halis Turgut Bey İzmir'de başka kimse tanımıyorum dedi.[196] Savcı, Bu günlük bu kadar kâfidir. İcap ederse tekrar çağıracağız. 10 dakika istirahat var dedi. Bundan sonra Erzurum mebusu Albayrakçı Süleyman Necati Bey yargılandı.

6 Temmuz günü gazete haberlerinde 'Bursa mebusu Necati Bey'in yargılandığı haberi var. Yargılamasında verdiği ifadelerinde 'Terakkiperver Fırkaya katıldığını, Şükrü Bey'i tanıdığını, Kara kemal ve sarı Efe'yi bir buçuk senedir görmediğini, Ziya Hurşit ile görüşmediğini, İzmir meselesinden haberdar olmadığını söyledi. Daha sonra salona Ergani mebusu İhsan Bey alındı. Eski İttihat ve Terakki milletvekili olan İhsan Bey daha sonra Terakkiperver Fırkaya katıldığını, Şükrü Beyi tanıdığını, suikast meselesinden haberdar olmadığını, İzmir intihabı ile ilgili gelişmeleri hatırlamadığını söyledi. Savcının İttihat ve Terakki hesaplarının durumu ile ilgili sorusunda 'daha bunun hesabı görülmedi, millet sizden bunun hesabını bekliyor, bunun hesabı sorulacak.'diyerek sert çıktı. Daha sonra iaşe davası adıyla bu mahkemeden bu dava ayrılacak ve Ankara'da görülmeye başlanacaktır.[197]

7 Temmuz günü mahkemede yargılama olmadı. İstiklal mahkemesi heyeti Çeşme'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitti.[198]

Bursa Mebusu eniştesi için Muhalif olmuş, Ergani Mebusu'da İttihat ve Terakki paralarını teslim etmiş' Denmektedir. Hizmet başyazarı Zeynel Besim 8 Haziran tarihli

---

[196] Anadolu Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene 15, numara 3620. Hizmet Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene iki, numara 463

[197] Anadolu Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene 15, numara 3620. Hizmet Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene iki, numara 463

[198] Hizmet Gazetesi, 8 Temmuz 1926, sene iki, numara 465

yazısında, mahkemede sanıkların düştüğü duruma ' güler misin ağlar mısın' diyor. Bursa mebusunun muhalefete geçiş şeklinin çok gülünç olduğunu vurguluyor. 'bu memleket de samimi ve dürüst bir muhalefet göremiyorum' diyor.[199]

2.7.9 *Cavit Bey'in yargılaması*

5 Temmuz Pazartesi günü üçüncü celsede Ergani Mebusu İhsan Bey'den sonra salona alınan Cavid Bey, bir gün önceki tatsız olayın etkisinden kurtulmuş değildi. 4 Temmuzdaki kimlik tespitinde, eli cebinde bağırır şekilde konuşuyor diye mahkemenin hışmına uğramıştı. Reşid Galip reise dönerek 'elini cebinden çıkarsın' uyarısı yapınca Ali Bey, İstiklal Mahkemesine yapılan saygısızlığa sesini yükseltmekte gecikmedi: 'Bir milleti temsil eden mahkeme karşısında terbiyeni muhafaza et, elini cebinden çıkar !'. Cavid Bey durumu düzeltse de, olan olmuştu. Bu yetmiyormuş gibi Reşid Galip, şimdi de, ayakta dinlesin istiyordu. Dinleyici huzurunda geçen bu olay, gazetelere haber olmuştu. Eskinin ikinci derece ittihatçıları birinci derecedekileri şimdi iyice hırpalamış oluyorlardı. Duruşmayı izleyenler arasındaki Falih Rıfkı, o akşam Gazi'nin sofrasında sözünü esirgemeden mahkemeyi eleştirir:

- Paşam, bir adliye mahkemesi veya siyasi bir rejim mahkemesi, ikisi de olur. Adalet yalnız haklıyı haksızı, rejim de yalnız kendi selametini düşünür. Ben ikisini de anlarım. Ama Ali Bey'in ne yapmak istediğini anlayamadım.

Falih Rıfkı'nın bundan dolayı mahkeme üyeleriyle arası açılmış ve zorla barışmışlardır. Cavid Bey, duruşma sonrasında hücresine döndüğünde, üzüntüsünü eşine yazdığı mektupla gidermeye çalışır: '... Mahkemeye karşı kasten yapılmış bir hürmetsizlik gibi telakki edilmesine çok canım sıkıldı. Müteessir oldum. Beni tanıyanların hepsi, söz söylerken elimi Cebime koyma âdetimi bilirler. Hiç cevap vermeyerek hadiseyi sükût ile geçiştirmeyi daha muvafık buldum. Fakat terbiyesiz addedilmek çok canımı sıktı ...'.[200] Demektedir.

Cavid Bey'in yargılaması ve hakkında verilen karar siyasidir. Önceki günün tatsız havasından kurtulunmuş olsa da, Ali Çetinkaya'nın, son İttihat ve Terakki kabinesindeki Maliye Nazırlığından başlayarak Cavid Beye sorduğu sorular yargılama açısından ibret vericidir. Mahkeme geçmiş döneme ait hesapları ortaya çıkarmaktadır. İttihat ve Terakki fırkasının hesabına para geçirdiği maliye bakanlığınca tespit edilmiş, ancak savaş nedeniyle üzerine gidilememişti. 8 Haziran tarihli Hizmet Gazetesinde ' İttihatçılık

---

[199] Hizmet Gazetesi, 8 Temmuz 1926, sene iki, numara 465
[200] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 345

hortumlamak istedi olmadı. On bir senelik hesabın sorulacağı gün gelmiştir'[201] Denilmektedir. Savcı yargılamaya mahkemeye şöyle başladı.

- Siz son İttihat Terakki kabinesinde Maliye Nazırı idiniz?

- Evet.

- Talat Paşa kabinesinin istifasını birlikte kararlaştırdınız değil mi?

- Evet efendim.

- Tarihi bir muammadır. Buda şu suretle anlaşılmış olsun. Talat Paşa kabinesini istifaya saik olan ahval hakkında malumat veriniz. Umumi malumatı biliyorsunuz. Fırka nokta-i nazarından işlerin içyüzünü söyleyiniz?

Cavid Bey bu soruya cevabında, istifanın içyüzü olmadığını, Talat Paşa'nın vükelayı topladığını, bu vaziyet dâhilinde bizim hükümette kalma imkânının kalmadığını, Talat Paşa'nın 'Ben gidip padişaha istifamı vereceğim', diyerek istifa ettiğini söyledi ve 'Ben buna dair hiçbir fırka içtimaında bulunmadım' Dedi. Heyet-i vükelada yazılı bir istifanın müzakere edilmediğini ve Talat Paşa'nın padişaha gidip şifahen istifasını verdiğini söyledi.

- Talat Paşanın İstifası resmi ceridelerde neşir etmedi?

- Niçin bulunup bulunmadığını tahattur edemiyorum.

- İstifadan sonra ne yaptınız?

- Bendeniz İzzet Paşa kabinesine de dâhildim. Sonra Yüz Seksen gün saklandım. Sonra kaçtım.

- Talat, Cemal ve Enver Paşaların firarından heyeti vekilenin haberi yok mu idi?

- Katiyen malûmattar değildik.

- Şu halde onlar o suretle çekildiler, bir takımlarınız vatanı felakete sürükledikten sonra kaçtı, bir takımlarınız ise kaçamayarak İngilizlere teslim oldunuz. Bilahare millet, canı ile malı ile fedakârlık ettikten sonra siz anavatana geldiniz; dehalet ettiniz.

- Evet dehalet ettim, o sayede geldik.

- Öyle değimli? Ondan sonra İttihat ve Terakki nam ve hesabına bir toplantı yaptınız. Bu toplanma ne vakit yapıldı. Bunu ifade-i evveliyede de sorduk malumat veriniz?

- İfade-i evveliyemde de arz etmiştim. Bizim evde on beş kadar arkadaş toplanmış, memleketi kurtaranlara nasıl hizmet edeceğimiz hakkında görüşmüştük. Bundan başka bir şey konuşulmadı ve konuşma neticesini (Kara) Kemal Paşa İzmit'e giderek Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine arz eyledi.

---

[201] Hizmet Gazetesi, 8 Temmuz 1926, sene iki, numara 465

- İttihat ve Terakki'nin toplantısını ve bunda kimlerin bulunduğunu anlatınız?

Cavid Bey, bu toplantıya, isim sayarak on kişinin iştirak ettiğini ve içtimanın adada yapılmadığını, kendi evinde Şişli'de yapıldığını söyledi. Bu içtimaın tarihini hatırlayamadığını söyledi ve orada bulunanlar için hiçbir fırka meselesi mevzuu bahis olmadığını söyleyerek,'Ancak memleketi kurtaranlara hizmetin mevzuu bahis olabileceği görüşüldü. Bundan başka bir şey konuşulmadı ve Kemal Bey de gidip bunu Gazi Paşa hazretlerine arz eyledi.' dedi.

Cavit Bey Bu müzakereyi ev sahibi olduğum için bittabi bendeniz idare ettim dedi. Savcının 'Buyurduğunuz müzakereleri yazdınız mı?' sorusuna, zannederim bir madde halinde tespit edildi dedi. Tespit edilen kâğıtlar galiba Kemal Bey'de... Hatırlayamıyorum dedi. Bu madde mufadında İttihat Terakki vesaire fırka diye bir şey mevzu bahis değildir. Eğer hizmet teklif ederlerse kemali iftiharla kabul edeceğiz dedik dedi.

Bundan sonra Rahmi Bey'in Edib'e yazdığı mektup okundu. Mektupta Salah Cimcoz ve Hüseyin Cahit Beylerin mebusluğu mevzubahis ediliyordu. Savcı;

- Siz o kararı yazdığınız sırada Rahmi Bey de suikastı icra etmek isteyen Edip' e bu mektubu yazıyor.

- Haberim yok.

- Tabii haberiniz yok. Hadisenin ruhunu ve tarz-ı tekevvününü size izah ediyorum. Daha Halil Bey' in mektuplarını da okuyacağız ve ispat edeceğiz. Evrakınız meyanında bir takım Ermenilerle muhaberatınız var. Bunlar kimlerdir?

Cavid Bey, 'Bunlar mektup yazmışlar, mebus olmak istemişlerse müdafaa-i hukuk namına istemişlerdir' Dedi. Hallaçyan ile Düyun-u Umumiye işleri hakkında görüştüğünü ve Bağdat'ta bulunan Oskan'dan da posta ve telgraf işlerine ait malumat istediğini söyledi. Savcı;

- Sason isminde bir dostunuzdan bahsediyorsunuz, bu kimdir?

Bu soruya Cavid Bey önce, böyle bir adamla muhaberem yok dedi. Fakat mektup kendisine gösterilince:

- Düyun-u umumiyenin taksimine müteallik bir müzakere cereyan etmişti. Ona aittir, diye ilave etti.

Reis, bu mektubun resmi olup olmadığını sorması üzerine Cavid Bey: 'yarı resmi' dedi.

- Bir mektup daha var, Feyzi isimli birinden... Diyarbakır mebusu Feyzi Bey olmasın?

Cavid Bey bu mektubu görmek istediğinde. Reis:

- Başka zaman görürsünüz, dedi.

Bundan sonra Reis, savcıya dönerek: Soracağınız bir şey var mıdır? Dedi.

Savcı Necip Ali Bey:

- Hayır, yalnız şimdiye kadar yapılan muhakemeler, meselenin heyet-i umumiyesiyle iki kısım arz emektedir. Birisi Reisicumhur hazretlerine burada suikast teşebbüsünde bulunanlar, diğeri de memlekette suikastlar yapmak veya hükümeti iskat maksadıyla teşekkül etmiş bir 'kara çete' vardır ki, sabık İttihat ve Terakki erkânından müteşekkildir. Bunların da maksatları zahiri mesaisinden daha vasi ve şümullüdür. Binaenaleyh, Cavid, Ardahan mebusu Hilmi, Ergani mebusu İhsan Beylerin (davanın cereyan ve inkişafı noktasından) davalarının tefrikiyle ikinci safhanın Ankara'da rüyeti takarrür ettiği cihetle, bunların da diğer İttihatçılarla Ankara'da muhakeme edilmelerine heyet-i celilelerince karar verilmesini talep ve rica ederim efendim.

Ali Çetinkaya savcıyı dinledikten sonra sorguya devam etti.

- Bekir Sami Bey' i nerede gördünüz?

- Bana cuma günü geldi. O gece bende kaldı. Tokat'a gidecekti. Veda etmek üzere geldiğinden beraber İstanbul'a indik ve o gün beraber tevkif edildik. Onlar, perşembe günü Refet Paşa'nın evinde toplanmışlardı.

- Ertesi gün Bekir Sami Bey size Şükrü Bey' in tevkifinden bahsetmedi mi?

- Şükrü Bey'in tevkifini gazetelerde okudum.

- Suikast teşkilatının gayet derin olduğuna, size sorduğum başka meselelerden başlayarak bugüne kadar devam ettiğine dair birçok delail vardır. Bu ciheti müddeiumumî beyin söylediği gibi derinleştirmek ve suikast meselesine olan alakanız ayrıca tetkik edilmek üzere Hilmi ve İhsan Beylerle muhakemenize Ankara' da devam edilecektir.

- Peki efendim.

Cavid Bey'in sorgulamasına burada son verilmiştir. Cavit Bey önüne bakarak salondan çıkıp gitmiştir.[202]

2.7.10 *İsmail Canbolat'ın yargılaması*

Bir günlük aradan sonra, 8 Temmuz günü mahkeme tekrar yargılamalara başladı. 9 Temmuz günü gazetelere yansıyan haberlere göre savcı ikinci zeyl iddianamesini mahkemede maznunlara okudu. Buna göre müddei umumilik makamı 'Rauf, Adnan, Bekir Sami, Feridun Fikri, İzmir Valisi Rahmi Beyler ve rüfekasının kanunu cezanın 55. Maddesi delaletiyle 58. Maddesi fıkra-i evlasına, Hafız Mehmet ve rüfekasının da 57.

---

[202] Anadolu Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene 15, numara 3620. Hizmet Gazetesi, 6 Temmuz 1926, sene iki, numara 463

Madde delaletiyle 4. Madde fıkra-i mahsusasına tevfikan tecziyelerini talep ediyor'[203]lxix Denmektedir.

İsmail Canbolat, 1926 yılı 8 Temmuz Cumartesi günü saat ikide duruşmaya alındı. Salona girdiğinde ter içindeydi. Önce mendili ile yüzünü yelpazeledi. Resmini çekmek isteyen fotoğrafçılara poz verdi. Mahkeme heyeti yerini alınca Canbolat mendili bırakıp şapkasıyla serinlemeye başladı.[204]

Reis Ali Bey'in sorgusu şöyle başladı;

- İstihlastan (kurtuluştan) sonra yani milli idare İstanbul'da tatbik edilmeye başlandığından ne kadar evvel veya sonra Türkiye'ye geldiniz? Dışarıda idiniz değil mi zatı âliniz?
- Zaferden evvel geldim. İstanbul'da Ankara'ya geçtim. Ankara'dan Samsun'a gittim.
- Ankara'ya milli mücadele devam ederken mi geldiniz?
- Evet, Büyük Taarruz'dan evvel geldim. Ben Samsunda iken Büyük Taarruz oldu.
- Orada kendilerini İttihat ve Terakki rüesası addedenler tarafından bir içtima vuku buldu. Bu içtima kimler tarafından teklif edildi ve nasıl vuku oldu?
- Vallahi aradan iyice zaman geçti. İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile Kemal Bey görüşmüş, ondan sonra içtima vuku buldu.
- Nerede yapıldı bu içtima?
- Zan ederim Cavid Bey'in evinde.

İsmail Canbolat bu içtimada olanları günler geçmiş hatırımda yok dedi. Başlıca hatırıma gelenler, Cavid Bey, Kara Kemal ve Rahmi Bey, Doktor Nazım, Şükrü Bey vardı. Rahmi Bey son zamanda gelmişti. Salah Cimcoz yoktu. Mithat Şükrü Bey de yoktu dedi. İçtima zannederim iki celse yapıldı.Toplantıda intihabata iştirak edip etmemek meselesi, yani intihabata nasıl iştirak edelim, diye görüşüldü. Zannederim Kemal Bey Mustafa Kemal Paşa ile intihap için bazı şeyler konuşmuş. Bir cemiyet İttihat ve Terakki falan olmadığı için isteyen intihaba namzetliğini koyar, istemeyen koymaz şeklinde bir şeyler konuşuldu dedi. Orada bulunanlardan veyahut İttihat Terakkiden herhangi birinin İntihabı mevzuubahis olmadığını söyledi. Savcının ısrarla 'Mesela Şükrü Bey ve sizin intihabınız mevzuu bahis olmadı mı?'sorusuna, Şükrü Bey'in olup olmadığını bilmiyorum. Zannederim o zaman Trabzon valisi idi. Benim olmadı dedi. Savcı 'Bu kararın meal-i umumisini söyleyebilir misiniz?' sorusuna hayır, söyleyemem çünkü unuttum dedi. Savcının;

- İki içtima olduğuna göre mühim şeyler konuşulmuş olacaktır? Nasıl unuttunuz.

---

[203] Hizmet Gazetesi, 9 Temmuz 1926, sene iki, numara 466. Ek 69'a bakınız.
[204] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.356

- Dediğim gibi, Paşa ile geçen mülakatlar mevzuubahis oldu.
- Bu içtimaı meşru sebeplere istinat ederek mi yapıyorsunuz, kimi temsil ediyorsunuz?
- Hiç kimseyi değil, dediğim gibi, Kemal Bey Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, görüştüklerini arkadaşlarıma söyleyeyim demiş, ,bundan ibarettir çünkü İttihat ve Terakki mevcut değildi.
-Pekâlâ, mademki İttihat ve Terakki mevcut değildi, o halde bu içtimaınızda başka bir hususiyet aramalıyız. Yani kendinizde böyle bir içtima yapmak hakkını nereden buldunuz? Kimi temsil ettiniz.
- Hiçbir şeyi değil, içtima Kemal Bey'in İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile mülakatını bizlere söylemesi için akdedilmiştir.
- İttihat ve Terakki, Teceddüt Fırkasına inkılâp edilmişti. Şu halde böyle bir içtimada bazı kararlar ittihaz olunmuş ise, bu kararın bir zümre-i hafinin hareketi diye kabul etmek lazımdır.
- Ne münasebet? Söylüyorum ki Mustafa Kemal Paşa'nın malumatı tahtındadır.
- Bizim böyle bir malumattan haberimiz yoktur. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın, Kemal Bey'i bir fırka namına karşısına alıp konuşması mevzuubahis olamaz. Bu içtimada sizlerin, Halk Fırkası namzedi gösterilerek fırkaya ithaliniz takarrür etmiş, bilhassa sizinle Şükrü Bey' in ithali takarrür etmiş, siz de o suretle fırkaya girdiniz. Mesela sizi Rauf Bey tavsiye etmiştir. Sizin için Gazi'nin üzerinde müteaddit tesirler yapmıştır. Buna orada karar verilmiştir, Oradaki içtimaınızın neticesidir. Nitekim Rahmi Bey'in bu husta Sarı Efe'ye gönderdiği bir mektupta yazıyor diyor ki 'Biz Şükrü'nün İzmit'ten intihabını temin ettik, sizde Manisa'dan Hüseyin Cahid Bey ve Salah Cimcoz Bey' in mebusluğunu temin ediniz'.
- Bu içtimada ne Salah Cimcoz'un nede Hüseyin Cahit Bey'in mebusluğu mevzuubahis olmamıştır.

Canbolat'ın bu ifadesi üzerine Sarı Efe Edib'e yazılan mektup okundu. Reis:

- Rahmi Bey, İttihat ve Terakki müdiranındandır. Onun bu mektubu hodbehot Sarı Efe'ye yazması varid değildir. Her halde bir karara müstenittir. Şükrü Bey'le sizin mebusluğunuz mevzuubahis olmadı mı?
- O heyet mebus yapmak salahiyetine haiz değildi ki...
- Bu içtimaınız hükümete malumat vererek mi vaki olmuştur?
- Hususi surette toplanılıyorsa. Üç beş kişi konuşmak için toplanıyorsa hükümete beyanname vermeye lüzum yoktur...
- İşte o toplanma bu suikastın ilk içtimadır?

- Ne münasebet?

- Rahmi Bey'in intihabı için Sarı Efe' den yardım istiyor. O Edip Efe ki, bugün fail-i aslilerden olarak mevkuftur.

- O toplantılarla böyle bir şey mevzubahis olmamıştır. Hariçten biri böyle bir şey yazarsa bize taalluku yoktur.

- Şu halde siz Müdafaa-i hukuk yani Halk Fırkasının namzedi olarak Meclise dâhil oldunuz değil mi?

-Evet.

- Bundan sonra Terakkiperver Fırka teşekküllüne başladınız. Bu fırka, kimin tarafından ileri sürülmüş ve teşekkülü düşünülmüştür?

- Yunus Nadi Bey tarafından. Evet, bendeniz yoktum. Yunus Nadi Bey kürsüye çıkmış ben falanla, filanla çalışmam, onlarla aynı yerde oturmam demiş. Onun üzerine fırka teşekkül etti.

- O vakit mi doğdu fırka yapmak fikri?

- Tabii.

- Hiç de öyle değil. Siz bu sözlerden müteessir olarak değil herhangi bir isimle mesela Terakkiperver ismiyle Fırkayı kurabilmek için Kara Kemal Bey, Cavit Bey ile aranızda mevzubahis olmadı mı?

- Hayır. Belki lakırdı arasında lafı geçmiştir fakat böyle bir şey yoktur.

İsmail Canbolat, Savcının 'Fırkanın program ve nizamnamelerini kimler yaptı?' sorusuna ben vardım, sonra Şükrü Bey ve diğer muhtelif arkadaşların iştirakiyle yapıldı dedi. İfadesinin devamında, beş altı kişi kadardık bilahare daha çoğaldı. Bu maddelerin müsveddesini yazan Şükrü Bey'di. Hepimizde malumat verdik. İçtimada elimizde İttihat ve Terakki programı vardı. Onlardan bazı şeyler çıkardık. Teceddüt Fırkasının programı vardı. Ondan da çıkardık dedi. Savcının 'Teceddüt fırkasının programını siz mi yaptınız?' sorusuna İsmail Canbolat evet, bende bunun programları var dedi. İsmail Canbolat, başka devletlerin programlarından maddeler aldıklarını anlattı. Savcının; 'Sizin fırkadan çekilmeniz Yunus Nadi Bey' in sözleri üzerine midir? Bu ifadenize göre demek müsveddeyi ondan sonra hazırladınız' sorusu üzerine,

- Evet, öyledir.

- Hayır, böyle değildir. Daha evvel yapılmıştır.

- Değil efendim. Nizamname yapmak güç bir şey değildir. Şimdi veriniz, üç saat içinde yapayım.

- Şu halde müsveddeler sizinle Şükrü Bey tarafından hazırlanmıştır.

- Evet, böyledir.
- Hâlbuki arkadaşlarınızın Kara Kemal' in, ikinci grup azasıyla 340 Haziran'ından itibaren böyle bir fırka teşkil edeceklerine dair ifadeleri vardır.
- Ben başkasını ahvalinden mesul müyüm? Bana ne! Bizim yaptığımız müsvedde, ne başka kimse tarafından, ne de Kemal Bey tarafından yapılmıştır. İmkânı yoktur.
- Kara Kemal Bey Terakkiperver Fırka'nın teşekkülünde çalışmamış mıdır?
- Bilmiyorum. Zannediyorum girmedi. Fırkanın teşekkülünde onun mesaisi yoktur.
- Fırka teşekkül ettikten sonra heyet-i idareler teşekkül etti değil
- Rahatsızdım o zaman. Malumatım yok.
- Size bir vazife verdiler mi?
- Hayır.
- Siz İzmir' de mebusluk inhilal ettiği zaman Şükrü Bey'le beraber geldiniz değil mi?
- Hayır, Şükrü Bey çok evvel gelmişti. Benim gelişim intihapla alakadar değildi. Bir çiftlik meselesi için gelmiştim.
- İntihabat ve fırka işleriyle meşgul olmadınız mı?
- Hayır.
- Şükrü Bey'den sonra geldiniz.
- Herhalde birkaç ay sonra.
- Ali Fuat Paşa'nın ifadesi vardır. Canbolat Bey Şükrü Bey'le beraber intihap işleriyle meşgul olmak üzere İzmir' e gönderildi diyor.
- Katiyen, yalandır. O zaman zaten burada intihabat yoktu.
- Şimdi asıl meseleye gelelim: Şükrü Bey' in İstanbul'dan getirdiği Ziya Hurşit ve diğer adamlarla Ankara' da bir suikast teşebbüsünde bulunduğu hakkında malumatınızı anlatın.
- Benim bu dediğiniz tarzda, anlattığınız şeyden malumatım yok. İstanbul'dan avdetimde Ziya Hurşit'in gelip gittiğini ve arkadaşlar arasında bu adamdan şüphe hâsıl olduğunu işitmiştim. Fakat Sabit Bey bana suikast hadisesinde bir şeyler söylemiş değildir. Yani, Sabit Bey'le Şükrü Bey arasında bir dedikodu olmuştu, benim bildiğim.
- Ziya Hurşit'in Ankara'dan gittikten ne kadar sonra Ankara'ya avdet ettiniz?
-Bilmiyorum, zannedersem bir hafta sonra.
- Bu meseleyi daha vazıh söyle.
- Bana Şükrü Bey'le arkadaşları arasında bir dedikodu oldu dediler, suikasttan bahis etmediler.
- Ne gibi dedikodu, demediniz mi?

- Benim anlayabildiğim kadar müspet bir şey söylemedi. Sabit Bey'de doğru dürüst bir şey bilmiyordu.

- Yakın arkadaşlarınızdan Refet Paşa'dan, Cafer Tayyar Paşa'dan, Rauf Bey'den bunu anlamak istemediniz mi?

- Hayır.

- Şükrü Bey' e sormadınız mı?

- Ondan da sordum. Sabit Bey'den aldığım malumatı Şükrü'ye söyledim. Böyle bir şey yok dedi. Boş laflar, dedikodudan ibaret, dedi. Sonra Şükrü bey'den öğrendiklerimi sabit ve Rauf Bey'lere söyledim.

- Hâlbuki Sabit Bey sizin nasıl ve ne surette Şükrü Bey'den şüphelendiklerini söylüyorlar.

- Olabilir... Sabit Bey neden şüphelendiğini bana vazıhan söylemedi. Kadın meselesinden bahis etti. Ne olduğunu kendisi de çıkaramamış.

- Sizin de bilmeniz lazım gelir...

- Ben o sırada, onlar gibi Ankara'da değildim. Mesele kapanmış bitmişti, ben İstanbul'dan Ankara'ya gittiğim zaman...

- Ziya Hurşit' i tanır mısınız?

- Hayır. Muarefem yoktur.

- Aynı eşhas bu defa da İzmir' de suikast yapmak istemişler, buna dair malumatınız?

- Hiçbir malumatım yok. Şükrü 'nün tevkif edildiğini, gazetelerde okudum.

- Görülüyor ki, bazı meseleler için hafızanız gayet kuvvetli, bazıları içinde gayet zayıftır.

- Mesela hangileri?

- Mesela, şu yakın zamanlarda Şükrü' nün tevkifini gazetelerden önce öğrenerek, Refet Paşa'nın evine gidip gitmediğiniz?

- Evet. Doğru, Refet Paşa'ya gitmiş olduğumuzu dalgınlıkla unutmuşum. Fakat bu bir cürüm mü teşkil eder. Bu unutkanlıkla günaha mı girmiş oluyorum?[205]

İsmail Canbolat'tan sonra Bahçıvan Tikveşli İdris sorgulandı. Bahçıvan İdris, bahçesinin umumi olduğunu, herkesin gelebildiğini, suikasttan haberdar olmadığını söyledi. Bundan sonra mahkemeye üçüncü kafile sanıklar getirilerek yargılamasına geçildi. Bekir Sami(Tokat), Halet, Kamil(Afyon), Feridun Fikri (Dersim), Cemal Paşa(Mersin), Çolak Selahattin, Hüseyin Avni(Erzurum), Nafiz(sabık Canik mebusu), Kara Vasıf, Ze-

[205] Hizmet Gazetesi, 9 Temmuz 1926, sene iki, numara 466

ki(Gümüşhane), Hafız Mehmed(sabık Trabzon mebusu) ve Besim(Mersin Mebusu) Beyler getirildi. Bunlar için esas iddianame dışında ayrı bir 3. Ek İddianame hazırlandı.

2.7.11 *Bekir Sami Bey'in Yargılaması*

Ek İddianame okunduktan sonra diğer sanıklar salondan çıkarılarak Bekir Sami Bey'in yargılamasına başlandı. Duruşma başlayınca Bekir Sami Bey ayağa kalkmış mahkemenin sorularını bekliyordu. Reis herkese sorduğu sorusunu sordu.

- Siz Terakkiperver Fırkaya mensupsunuz değil mi?
- Evet.
- Ne vakit intisap ettiniz?
- Geçen sene.
- Fırkanın ilk teşekkülünde mi?

Bekir Sami Bey, Teşrinisani aylarında, meclis açıldığı sıralarda fırkaya katılmasındaki nedenin içtihadı siyasi olduğunu söyledi. Savcının 'Ne gibi efendim' sorusu üzerine, içtihadı-ı siyası tarif edilemez. Muhalif bir fırkada bulunmak, memleketin hayrına matuf olmak gibi bir maksatla fırkaya girilir dedi. Savcının 'Fakat fırkayı henüz teşkil ediyorsunuz. Muhtelif suretlerle ayrılmış insanlarla birleşiyorsunuz' bu nasıl olur sorusuna, evet, birleşiyoruz. Fakat kabul edersiniz ki bir mecliste muhtemel fırkalar bulunabilir. Fakat ben fırkanın programına dair vuzuh bulan içtimalarında bulunmadım. Yani bütün fırkanın ancak iki içtimaında bulundum dedi.

Bekir Sami Bey bundan sonra Fırkanın meclisin sonunda teşekkül ettiğini, O zaman İstanbul'da, Mart ayında Tokat'ta bulunduğunu, daha sonra İstanbul'a geldiğini ve dört gün kaldığını anlattı. Tokat'ta teşkilat yapılması için teklif vaki olduğunu, bu sırada Adana'ya gittiğini. O vakit fırkanın henüz teşekkül olunmadığını söyledi. Bekir Sami, Adana'ya 'Tacirlerden bazıları pamuk şirketi teşkil eylemişti. O şirkete aza olmaklığım teklif olundu. İçtimalarında bulundum, defterleri imzaladım. Kalktım, geldim' gidiş sebebim budur dedi. Savcının ;

- Hatırınızda olsa gerek. Abdülkadir Kemali muhakeme edilirken isminiz çok geçti. Bazı kimseler de muhalif bir fırka vücuda getirmekten bahsetti. O sırada fırka teşkilatı hareketleri var mı idi?
- Arz edeyim. O sırada İstanbul'da İstikbal şirketinin meclis idaresinde aza idim. Abdülkadir Kemali'ye rast geldim. Bulunduğum otele geldi. Bir gün sonra evine davet etti. Esasen muzdariptim. Birkaç kişi daha vardı, on dakika oturdu. Fırka teşekkül edeceğini söyledi: 'Bizim Terakkiperver Fırkanın aristokratlarla alakası yoktur, tamamen

demokrat fırkadır.' dedi. Memleket menafiine matuf olmak üzere muhalif bir fırkanın teşekkülü muvafık olacağını cevaben söyledim. Beş on arkadaş huzurunda bu sözleri söyledim. O tarihlerde Terakkiperver Fırkanın mevcudiyeti mevzuu bahisti. Ben istifa etmiştim.

- Geçen sene 342 (1925) senesi nihayetinde sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Ankara'ya gelerek sizin Terakkiperverlerin eski kulübünde yatmış kalkmış, arkadaşlarınızla anlaşarak hükümeti devirerek, Gazi Paşa'nın yolu üzerinde suikast yaparak muvaffak olmağa çalışmışlardır. Buna imkân kalmadığından dağılmışlar. Sabit vasıtasıyla Rauf Bey, Refet vesaire bütün paşalar haberdar olmuşsunuz. Malumatınız nedir?

- Bendeniz efendim geçen sene başı içtimaından evvel Teşrinievvelde Tokat'ta iki ay kadar tedavi altında idim. İstanbul'a geldikten sonra on, on beş gün pansumanım devam etti. Zannederim ki Kânunuevvelde ayın 17 sinde Ankara'ya gittim. İlk geldiğim akşam Terakkiperverlerin binasında arkadaşlar oyun oynuyorlardı. Ziya Hurşit'i orada gördüm. Eve avdet ettim. Bir daha görmedim, size namusumla temin ederim ki hakikati söylüyorum. Ne Refet Paşa, nede diğerleri bana bir şey söylemediler. Bendeniz ilk geldiğimde ev bulamamıştım. Mardin Mebusu Emin Bey'in oturduğu, yani Şükrü ve Sabit Beylerin evinde oturdum. Herkes ayrı odalarda kalıyordu. Sabit Bey Canbolat Bey'le kalıyordu.

- Sabit Bey size suikasttan bahsetmedi mi?

- Hayır vallahi.

- İstanbul'da Şükrü Bey'in tevkifini ve İzmir suikastı meselesinden haberdar oldunuz!

- Bendeniz Çarşamba veya perşembe günü, yani Ankara'dan geldiğimin ertesi günü Tokatlıyan otelinde kaldığım sırada Şükrü Bey Tokatlıyan'a geldi. 'Beni polis müdüriyetine çağırıyorlar' dedi. Otelin yemek salonuna geçtik. Karşımızda Zonguldak Mebusu Ragıp Bey vardı meseleyi anlattık. Şükrü Bey 'beni tevkif ederlerse sende şahit ol diye Ragıp Bey'le birlikte kalkıp gittiler. Ertesi gün Rüştü Paşa ile Feridun Fikri otele geldiler. Ragıp ve Şükrü Bey'lerin tevkif edildiklerini söylediler. Erzincan Mebusu Sabit Bey'de gelmişti. Refet Paşa'nın konağına gittik, kendisine meseleyi anlatarak Kazım Paşa'ya keyfiyeti sormasını söyledik. Sonra eve döndüm.

Bekir Sami Bey, Cavid Bey'in evine o geceyi geçirdikten sonra öğlen gittiğini, Saruhan Mebusu Abidin'e perşembe günü otelimde otururken rastladığını, sokaktan Abidin Bey şapkasıyla selam verdi dedi. Savcının 'Cavid Bey'in evine niçin gittiniz?' sorusuna her zaman giderdim. Adaya gittim, gece orada kaldım. Şükrü mevzu bahis oldu. Sebebi tevkifini araştırdık dedi. Savcı;

- Şükrü Bey'in tevkifini nasıl gördünüz?

- Vallahi bütün mukaddesatım namına söylüyorum ki, buna dair bir şey konuşmadım.
- Cavid Bey' in telakkisi ne idi?
- Onun telakkisini bilmiyorum. Hasbıhal etmedik. Bir şey arz edeceğim.
- Buyurun.
- Ben altmış iki yaşında bir ihtiyarım. Bundan sonra benim için ihtilal yoktur, ihtilat vardır. Ben, hayat-ı memuriyetimi namuskâr geçirmiş bir adamım. Ne taklib-i hükümet, nede suikast gibi çetecilik, komitacılık benden uzaktır. Bütün namusumla, mukaddesatım üzerine temin ederim ki, hiçbir şeyle alakam yoktur. Reisicumhura suikast ve ben bu işte alakadar olmadım. Ben ki, kendisinden bugüne kadar teveccühten, lütuftan başka bir şey görmedim'
- Temenni ederiz. Heyet-i hâkime arız ve amik meseleyi tetkik ederek herkesin hakkını tamamen verecektir. Mahkemenin, adaleti tamamen tatbik edeceğinden emin olabilirsiniz.[206] Bundan sonra mahkeme salonuna Dersim mebusu Feridun Fikri alındı.

2.7.12 *Feridun Fikri Bey'in Yargılaması*

Feridun Fikri Bey'in sorgulaması Savcının 'Feridun Fikri Bey! Siz Terakkiperver Fırkaya hangi günlerde dâhil oldunuz?'sorusu ile başladı. Feridun Bey cevaben, herhalde teşekkül etmekte olduğu bir hengâmede dâhil oldum dedi. İfadesinin devamında, Malum-u âliniz Mecliste kabineden bir mübadele istizahı vuku buldu. Bilahare bu istizah umumi oldu. Bazı nutuklar, beyanatlar oldu. Heyeti vükelaya âdem-i itimat reyi verdikti. Kabineye âdem-i itimat reyi verdikten sonra usulsüzdür diye fırkaya hakkımızda bir karar ittihaz olunuyor, diye istifa ettim dedi. Feridun Bey Terakkiperver Fırkanın nizamnamesi kimler tarafından yapıldığı konusunda,'fırkaya gireceğim sırada Sabit Bey'in evine gitmiştim. Arkadaşlar vardı. Ortada bir metin, bir müsvedde mevcuttu. Bunun üzerinde müzakerat cereyan ediyordu dedi.

Feridun Fikri Bey bundan sonraki ifadesinde program hazırlanırken arkadaşların yarısının mevcut olduğunu, Ancak isimlerini hatırlayamadığını, İsmail Canbolat Bey'i hatırladığını, müsvette esas üzerine çalışıldığını söyledi. Feridun Bey, 'Evet, Ortada bir esas vardı. Ve esas üzerinde müzakerat cereyan ediyordu. Meclise müracaat edildi. Tadili istenen noktalar tadil olunuyordu' Dedi. Savcı,
- O senenin yaz aylarında sureti hususiyede iaşeci ve ittihatçı rüesanın teşvikiyle ikinci grup azasıyla Rauf Bey' in hazırladıklarına dair malumatınız var mı?

---

[206] Hizmet Gazetesi, 9 Temmuz 1926, sene iki, numara 466.

- Bendeniz ikinci içtimadan sonra İstanbul'da Nişantaşı'nda Rauf Bey'e bir defa rast geldim. Fakat onunla görüşmediğim gibi arkadaşların hiçbirisiyle herhangi bir mecliste siyasi mesele görüşmüş değilim.

- Geçen sene kanun nihayetinde Ziya Hurşit Ankara'ya gelmiş, Halis Turgut'un ve sizin bulunduğunuz odada yatmıştır?

- Kendisinin geldiğini biliyorum. Kanunu sanide olacak. Malumu aliniz Ordu Mebusu Faik Bey arkadaşımızdır. Beraber oturuyoruz. Faik Bey'in kardeşidir. Yemek yiyorduk. Ziya Hurşit'in neye geldiğini sordum. Müdafaa-i milliyede askerlik için gelmiş dedi. Bendeniz Kanunu saninin beşinci günü İstanbul'a gittim. Tabii karyolam boş kalmıştı. Belki gıyabımda olarak yatağımda yatmıştır. Avdetimde hiç kimse senin yatağında Ziya Hurşit yatmıştır demedi. Bendeniz 12 Kanun-u Sani Salı günü avdet ettim. Ziya Hurşit o zaman gitmişti bilmiyorum. Ben Ziya Hurşit'in Ankara'ya suikast için geldiğini bilmiyorum. Arkadaşlarda bana herhalde dedikodu kabilinden olduğu için söylemediler.

- Ziya Hurşit' i eskiden tanır mısınız?

- Hayır tanımam. Daire-i intihabiyemden gelirken Samsun'da Bekir Sami Bey'le Cavid Paşa varken vapura geldi. Görüştük.

Feridun Fikri Şükrü Bey' i ve Arif Bey' i Meclisten tanıdığını, Arif Bey'in evine gittiğini, 'Arif Bey misafirperver adamdır. Ankara'da çok bunalıyordu. Ara sıra davet ediyordu. Sayfiyemsi gibi yeri var. Gidip birlikte oturuyoruz' Dedi.

Feridun Bey, Arif Bey' in suikast yapmak emelinde olduğuna dair harekâtından böyle bir şey hissetmemişimdir. Vatana olan hissiyatım, hayatım ve istikbalim böyle bir şeye manidir dedi. Ankara'dan Haziranın dokuzunda ayrıldığını, İstanbul'a Cafer Tayyar Paşa ile Musul meselesi müzakeresi bittikten sonra beraber döndüğünü, Ertesi gün kendisiyle İstanbul' da görüşmediğini söyledi.

- Kimlerle görüştünüz, nereye gittiniz?

- Dakikası dakikasına arz edeyim. Yarımda İstanbul'a çıktım. Meşhur Beyoğlu kebapçısında bir yemek yedim. Sonra saçımı kestirdim. Ertesi günü Defterhaneye gitmek istedim. Vapuru kaçırdım. Gitmedim. Cumartesi günü indim. Bütün günümü orada geçirdim.

- Perşembe günü Refet Paşa' da toplandınız. Hayır, o perşembe değildi.

- Suikast meselesini hangi gün haber aldınız?

- Cuma günü, gazetelerden.

- Şükrü Bey' in tevkifini?

- Salname'ye resmimi göndermek üzere Taksim'deki fotoğrafhaneye gidiyordum. Ragıp Bey'e rast geldim. Şükrü'nün tevkifini kendisinden işittim. Evvela: Hangi Şükrü Bey? Dedim. İzmit Mebusu Şükrü Bey dedi. Yolda düşünüyordum. Sonra tuhaf tesadüf, Rüştü Paşa'ya rast geldim. Malumatını sordum. Bilmiyordu. Bekir Sami Bey'e uğrayalım dedik. Bekir Sami Bey'e uğradık. Bendeniz bunu söyledim. Çağrılmış dedim. Bekir Sami Bey 'malumatım var' dedi. Şükrü Tokatlıyan'a gelmiş, Kazım Paşa'ya telefon etmek istemiş, sonra çekip götürmüşler. Bekir Sami Bey: Aklım ermedi dedi. Sabit Bey geldi. İşe hayret etti. O vakitki vaziyetim hayretten başka türlü ifade olunamaz. Refet Paşa 'ya gidelim dedik. Yakın olması itibariyle telefon ettik. Buyurun dedi. Kendisine mesele anlatıldı. 'Hayret olunacak bir iş' dedi. Fakat her hangi bir mesele vardır. Cinan-ı Cürüm olabilir dedi. Tenkit mahiyetini aşan sözler söylemiş olabilir dedi. Oradan çıktık. Bekir Sami Bey, Rüştü Paşa ve bendeniz aynı tramvayla döndük.

- Ne gibi sözler söylemiştir?

- Bazı insanlara gevezelik etmiş olabilir.

- Bir mebus başka ne ile tevkif olunabilir?

- Manasız bir söz söylemesi dolayısıyla, sözle de cürüm olur. Böyle bir vaziyet de husul bulabilir. Feridun Fikri Bey'in bu sözleri salondaki dinleyenleri güldürmüştü.

Kendisi devam etti:

- Bugünkü vaziyetim iktizası işin içinden çıkacak vaziyette değilim. Heyet-i hakimenin insaflarına müracaat ederim. Sözle de cinai cürüm olur. Mesela umurun bir mahalde bir mebus kalkar ve 'Bu hükümeti tepelemek lazımdır, memleketi mahvediyor' derse, isyana teşvik mahiyetinde olduğundan, bunu bir misal gösteriyorum.

Burada savcı, Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bir mebusun tevkifi hakkındaki maddeyi okudu. Feridun Fikri Bey:

- Hakkı âliniz var.

- Yani Şükrü Bey' in ahvali ruhiyesini, harekâtını tabii görüyordunuz?

- Şükrü bir akşam bir mahalde bulunmuş, bir parçacık içmiş. Sükûnetini muhafaza edememiş, böyle bir şey duymuştum. Belki böyle bir şey yapmıştır diye düşündüm.

- Şükrü Bey biraz fazla içer, tevkifine rağmen vaziyeti neden araştırıyorsunuz. Sizi fazla alakadar mı ediyor?

- Hayır. Alel ıtlak bir alakadır.

- Büsbütün asılsız bir şey olamaz.

- Böyle bir ihtimal hatırıma gelemezdi. Suikasta dâhil olacağı hatırıma gelmezdi.

- Hangi gündü?

- Cumartesi günü idi. O gün Emniyet Sandığında işim vardı. İşimi gördüm, paramı aldım, çocuğuma kutu sütü de alarak vapurla döndüm. Bizi aramışlar.

- Bebek tarikiyle mi gidiyorsunuz?

- Vapuru kaçırdığımdan o tarikle gittim. Cuma günü Cafer Tayyar Paşa bize gelmişti. Beraber indik. Ve ikinci defa Refet Paşa 'ya gittik fakat bulamadık. Artık gazetelerden okumuş, meseleyi anlamış ve gitmeğe lüzum görmemiştik.

- Kazım Paşa'ya niçin gidecektiniz?

- Tabii meclis reisidir. Meseleyi anlamak için.[207]

2.7.13 *Mersinli Cemal Paşa'nın Yargılaması*

Cemal Paşa'nın ifadesine başlanırken, Malta'dan sürgün arkadaşı Reis Ali Çetinkaya'nın saygılı tavrı dikkat çekicidir, sözlerine Paşam diye başlamıştır.

- Paşam, evvelce İkinci Gruba mensuptunuz değil mi?

- Evet.

- Sonra Terakkiperver Fırkaya intihap ettiniz?

- Evet.

- Sonra İkinci Grubun Terakkiperver Fırkaya dâhil olması için arkadaşlara bir tamim yazıyorsunuz. Bu suretle toplanmak hak ve salahiyetini üzerinize almış oluyorsunuz. Grup mevcudiyetini muhafaza ediyor mu idi?

- Toplanma salahiyeti yok. Böyle bir fırkaya isterseniz girin diye yazdık. İkinci grubun meclis haricinde teşkilatı yoktu.

- Hâlbuki ikinci grubu davet ediyorsunuz? Aklınıza nereden geldi.

- Hayır, yazdığımız zatı davet ediyoruz. Arzu ederse girer. Cebir yoktur.

- Bu davet salahiyetini nereden alıyorsunuz? Meclis dağıldıktan sonra isterlerse bu fırkaya girsinler diyorsunuz. Bunu, ne suretle düşünüyorsunuz.

- Arkadaşlarımın ne zaman intisap ettiğini bilmiyorum. Rauf Bey bana 'Bu fırkaya girer misin?' dedi. Ben de girerim dedim.

- Ne zaman söyledi?

- Fırkanın teşekkülünden on beş gün evvel.

- Rauf Bey' in teklifi üzerine size program verildi mi?

- Rauf Bey bana programı kendisi verdi. Ben programı kendim okudum. Toplanıp görüşme o şekilde oldu.

---

[207] Hizmet Gazetesi, 9 Temmuz 1926, sene iki, numara 466.

Bu sırada Mersinli Cemal Paşa ve daha beş altı arkadaşının sabık Erzurum Mebusu Salih efendiye yazdıkları tamim okundu. Reis:

- Bir takım münakaşalardan sonra arkadaşlarınızın bir fırkaya dâhil olmalarını istiyorsunuz. Grubunuzun programı var mı idi?

- Nizamname vardı. Esasları muvafık geldiğinden ve reyiam meselesi, adliyenin ıslahı, memurların siyasete karışmaması gibi esaslar. Yeni fırkanın programına tevafuk ettiğinden dâhil olmayı muvafık buldum.

- Arkadaşlarınız ile Kara Kemal arasında müzakere cereyan ettiğinden haberiniz var mı? Terakkiperver Fırkanın ne suretle teşekkül ettiğini öğrenmek istiyoruz. Selahattin Bey' Kara Kemal' in evinde reyiam meselesi üzerindeki münakaşalarını söylemediler mi?

- Bilmiyorum.

- Maalesef biliyorsunuz. Biz tahkik ettik, böyle olmuştur. Bu suretle de onlar iştirak etmişlerdir. Burada imzanız var her şeyi kabul etmişsiniz.

- Bendeniz arz edeyim: Gayet dürüst hareket ettim. Birinci meclisin haricinde teşkilat olmayacaktı. O suretle kaldım. Meclisin feshinden sonra siyasetle alakadar olmadım. Fırkanın kapatılmasından sonra siyasetle uğraşmadım.

- Terakkiperverlerin mutemetlik vazifesini deruhte ettiniz.

- Evet. Adana'ya gittim. İntihap dairem yoktu. İki arkadaşla görüştüm. Şarkta isyan çıktı. Vaziyeti gördüm, siyasi faaliyetin şimdilik muhal olduğunu gördüm ve döndüm.

Cemal Paşa, O sırada fırkanın kapatıldığını istifa etmediklerini, Kara Kemal' i Malta'dan tanıdığını, Hafız Mehmet'i Birinci Meclisten tanıdığını, İstanbul'da kimse ile temasının olmadığını söyledi. Savcının 'Necati (Erzurum mebusu) arkadaşlarınız ile müzakerelerde bulunmuş İkinci Grup namına davet yapanlar Kara Kemal'le görüşmüşler. Yusuf Ziya ile temasa gelmişler. İsyana yardım temennisinde bulunmuşlar. Ne dersiniz? Sorusu üzerine bendenizin böyle bir şeyden haberim yoktu dedi. Savcı, bu günlük bu kadar yeterlidir dedi. Cemal Paşa'dan sonra salona Afyon Mebusu Kamil Bey alındı.

Savcı Kamil Hoca'ya da aynı soruları yöneltti. Terakkiperver Fırkaya katıldığını, Meclise Halk Fırkası namzedi olarak girdiğini, Ziya Hurşit'in sadece ismini duyduğunu, Suikast hadisesinden mukaddesatının üzerine yemin ederek haberinin olmadığını söyledi. Bundan sonra salona Halet Bey getirildi. Savcı aynı soruları Halet Bey'e yönetti. Halet Bey Terakkiperver fırkaya mensup olduğunu, suikasttan haberi olmadığını söyledi.[208]

---

[208]Hizmet Gazetesi, 9 Temmuz 1926, sene iki, numara 466.

10 Temmuz günü mahkeme salonunda yargılamalara devam edildi. 11 Haziran Hizmet Gazetesi manşetinde haber 'Terakkiperver Fırkanın Kara Kemal tarafından teşkil edildiği dünkü mahkemede bütün vuzuhatıyla tahkik etmiştir.','Rauf Bey'in bir taraftan paşalarla anlaşırken, diğer taraftan da Kara Kemal'le teşriki mesai etmiş miydi? Selahattin Beyin mühim ifadelerinde' şeklinde verilmektedir.[209] Aynı gazete haberinde Gazi Paşa Hazretlerinin 9 Temmuz Cuma günü İzmir'den Ankara'ya gittikleri haberi verilmektedir.

2.7.14 *Hafız Mehmet'in Yargılaması*

Hafız Mehmet sorgulamasında, hali hazırda dava vekâletiyle uğraştığını, Daha evvel meşrutiyet devrinde hem mebus hem avukat olduğunu söyleyerek başladı. Büyük Millet Meclisinde adliye vekili olduğunu anlattı. Savcının 'Büyük Millet Meclisinde aza iken birde Bakü'ye gittiniz değil mi? Kimin tarafından memur edildiniz ve ne vazife ile' sorusuna Hafız Mehmet, bendeniz doğrudan doğruya Bolşeviklik hakkında başlamak üzere olan cereyanları yakından görmek için Bakü'ye gittim. Bolşevikliğin bizde tatbiki kabil olmadığını gördüm. Hükümete rapor verdim. Gazetelere beyanat verdim dedi.

Hafız Mehmet Batum kongresi ile ilgili şunların söyledi. 'Enver, Dr. Nazım Batum'a gelmişler. Haber aldım. O sırada Sakarya harbi devam ediyordu. Oradaki içtimada doğru bir iş yapmadıklarım kendilerine söylemiştim, dördüncü günü bunlar avdete karar verdiler. Ben döndükten sonra Küçük Talat, Hacı Sami ile birlikte geldi. Ben onları Trabzon'da vapurda gördüm. Bilahare öğrendim ki, Yahya Kâhya Hacı Sami'yi benim haberim olmadan Trabzon'a çıkarmış. Ben bilahare Ankara'da iken Batum Kongresi olmuş' Dedi. Savcı 'Kongreden ne anladın?' diye sordu. Cevaben, İttihatçılar varlıklarını göstermek için orada toplanmışlar. Ben böyle anladım dedi. 337 Nisanında Ankara'da iken. Enver Paşa'dan bir mektup aldım. Beni çağırıyordu dedi. Savcının 'Peki, sizi çağırmaları için siz onlara nasıl bir vaatte bulunmuştunuz? Yani Trabzon' da bir çete teşkil edip yürüyecekmişsiniz' sorusuna karşılık öyle bir şey yok dedi ise de savcı hiddetlenerek, 'Hafız Mehmet, biz biliyoruz. Onun da canını yaktın. Biçare adamları baştan çıkardın. Belaya soktun. Bu kim bilir kaçıncıdır. Bakalım Ziya Hurşit'i de baştan çıkarmak istedin mi? Kendisini tanır mısınız?' diye yüksek sesle sordu. Hafız Mehmet kısaca iyi tanırım dedi. Savcı;

-Anlat öyle ise. Suikasta onu nasıl teşvik ettin?

---

[209]Hizmet Gazetesi, 11 Temmuz 1926, sene iki, numara 467.

- Bir gün bana geldi: 'Ben, Rüştü Paşa, Halis Turgut, Sabit Bey, Ankara' da bir darbe-i hükümet yaparak Riyaseti cumhurun müdahalesinden azade bir cumhuriyet teşkil edeceğiz.' dedi. Ve benden muavenet talep etti.

- Adliye Vekilliği eden bir Hafız Mehmet' in bu talep karşısında susması mı Lazım gelirdi!

- Susmadım. Muavenet ve müzaheret ederim dedim. Şükrü Bey'e rast geldim. Bana meseleyi ve tasavvurunu açtı. O halde Ziya Hurşit'le görüşünüz dedim. O güne kadar Şükrü Bey'le taklib-i hükümetten bahsetmemiştik. Yalnız hepsi bana vaziyetten müşteki olduğunu söylerdi. O gün tekrar etti. Ben de: 'Ziya Hurşit'le görüş, ne yapmak lazım geldiğini tespit edersin.' dedim. Yol üzerinde ancak bu kadar görüştüm. İki gün sonra yeğenim Vahab'ı Ziya Hurşit'e yolladım. Kendisi eşirradan değildir, balıkçılık eder.

- Silah kullanabilir mi?

- Evet, kullanabilir. Sonra Mehmet'i gönderdim.

- Mehmet akrabanız mı?

- Hayır değil, motoru var, güvenilir bir adam. Yalnız Vahab'a: 'Beni görmeden Ziya Hurşit'le beraber gitme, zira yapılan suikastın fena olduğunu düşünerek fiilen böyle bir işe müdahaleden vazgeçtim, feragat ettim. Onun için beni görmeden bir yere gitme.'dedim. Vahap'la Ziya Hurşit görüşmüşler, mutabık kalmışlar. Ben de öğrendim ve menettim. 'Sakın gitme' dedim. O kaldı. Ziya Hurşit geldi idi. O günlerde Köprü'de rast geldim. 'Ne yaptınız!' dedim. 'Sabit, Rauf, Halis Turgut muhalefet ettiler. Biz de bıraktık' dedi.

- Ziya Hurşit' in sonraki faaliyetleri nasıl oldu?

- Orasını bilmiyorum. Ziya Hurşit bana yanındaki adamları Mısır'a gönderdiğini söyledi. Ben de vaat ettiğim muaveneti ifa etmeyince benim için mesele kalmamıştır.

- Sizin muavenetiniz Vahab'ı, Mehmet'i vermekle kalmıyor, fikren de muavenet etmişsiniz.

- Olabilir mi efendim.

- Şükrü Bey'le neler konuştunuz, anlat?

- Bir gün yazıhaneme geldi. Ankara'da akim kalan suikastı Şükrü Bey'de Ziya Hurşit gibi anlattı.

- Nasıl yapacaklardı, anlatınız...

- Sormağa lüzum görmedim.

- Merak etmişsinizdir.

- Vallahi, billahi sormadım.

- Yemine lüzum yoktur. Muhakeme hitam bulmuştur.[210]

11 Temmuz günü mahkemede bir sürpriz yaşandı. Herkes mahkemenin bitimi için savcının son değerlendirmesini yapıp, mahkûmlara savunma hakkının verileceği anı bekliyordu. 12 Temmuz günü çıkan gazete manşetlerinde 'Cumhuriyetin en yüksek mahkeme-i adaleti Türkün en büyük evladına suikast etmek teşebbüsünde bulunanların akıbetini takrir etmek üzeredir' Denilerek beklentiler yansıtılmıştır. Haberin devamında Savcı son değerlendirmesini yaparak olaya karışanları tek, tek anlatarak mahkemeye son talebini iletmiş ve gazete manşetinde belirtildiği gibi 'Müddei umumilik makamı suikast teşebbüsünde olmadıklarını tespit ettiği için Kazım Karabekir, Refet, Ali Fuat, Cafer Tayyar Paşalarla diğer bir kısım zevatın beraatını ve Şükrü, Arif, Abidin, Canbolat, Hafız Mehmet, Rasim Beylerle Ziya Hurşit, Sarı efe Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi'nin idamlarını istedi' Denmektedir. Artık mahkemenin sonu gelmektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi mahkemeye suikastın ihbarcısı Girit'li Şevki son gün getirilerek beklenmedik bir gelişme yaşanmıştır.

2.7.15 *Giritli Şevki'nin sorgulanması...*

11 Temmuz 1926 Pazar günü herkes, bütün sanıklar huzurunda savcının son mütalaasını okuyacağını biliyordu. Bu nedenle salon her zamandan daha kalabalıktı. Yargılamalar bitmiş görünmesine rağmen ihbarcı Giritli Şevki mahkeme huzuruna hiç çıkarılmamıştı. Çıkarılıp çıkarılmayacağı da belli değildi. Şevki'nin tutuklanmayıp ilk günden beri ortadan kaybolması çeşitli dedikodulara sebep olmuştu. Kimi öldürülme tehlikesinden dolayı hükümet koruması altında saklandığını, kimileri de, ağzından gerekli bilgiler alındıktan sonra ortadan kaldırılmış olabileceğini söylüyordu. Bazılarına göre de, ihbar edilenler arasında öyle ünlü kişiler vardı ki, bunların mahkemeye çıkarılma rezaletini önlemek için Giritli Şevki çoktan yurt dışına kaçırılmıştı. Giritli Şevki'nin hiç ortalıkta görülmeyişi vereceği ifadeyi de merak ettirir hale gelmişti. 11 Temmuzda celse açıldığında, mahkeme reisinin ismen davet etmese, salonun arka taraflarında dinleyiciler arasından bulunan Giritli Şevki'nin varlığından kimsenin haberi olmayacaktı. Savcı mütalaasını okumak üzere davet edilmeden, Reis Giritli Şevki'nin adını telaffuz ederek öne çağırdı. Bu davet Üzerine Şevki yerinden kalkarak huzura geldi. Bu muamele Şevki'nin sanık olarak değil şahit sıfatıyla dinlendiğini, korunup kollandığını açıkça ortaya koyu-

[210] Hizmet Gazetesi, 11 Temmuz 1926, sene iki, numara 467. Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 414

yordu. Kısaca araya sıkıştırılarak geçiştirildiği de, en sona bırakılmasından anlaşılıyordu. Hüviyeti tespit edildikten sonra reis sorguya başladı:[211lxx]

Savcı, 'Edip Bey'le ne vakit tanıştınız?' diye sorguya başladı. Şevki cevaben seferberlikten beri tanıdığını söyledi. Çopur Hilmi ile tanışır görüşürüz dedi. Savcı 'Bu suikast meselesi size ne suretle teklif edildi? Nasıl birleştiniz? Baştan nihayete kadar anlat bakalım' şeklindeki soruya Şevki, 'Ayın on birinci günü bahçıvan İdris bana gelerek, Yarın Edip Bey gelecektir dedi. Ben de peki dedim. Filhakika pazar günü akşamı Edip geldi. Çiftliğindeki işlerinden bahsetti. Motorumu sordu. Haczedildiğini söyledim. O parayı getirirsem motor gelir mi? dedi. Evet, gelir dedim. Sonra dedi ki: Biz bu kadar hizmet ettik, takdir edilmedik. Hükümet doğru yolda gitmiyor. Bu hükümeti devireceğiz. İçimizde mebus vardır. Eğer söz verirsen onları seninle görüştüreyim dedi. Ertesi akşam İdris'in bahçesine gittim. Biraz oturdum. Yarım saat sonra Ziya Hurşit ile Edip geldiler. Hilmi de beraberdi. Ziya Hurşit'i bana prezante etti. Edip Bey: Bu adamlar bizdendir dedi. Gazi Paşa'nın aleyhinde söz söylemeğe başladılar. Bizim arkamız sağlamdır. Hükümeti devirip hemen işleri elimize alacağız. Ancak buna muvaffak olmak için Gazi Paşa'yı öldürmek lazımdır dediler. Düşündüm. Burada olmaz dersem, gidecekler, yarın başka yerde muvaffak olacaklar. Pekâlâ dedim. Ondan sonra suikastın yerini tespit ettiler. Hilmi, Nuri'nin dükkânını muvafık buluyordu. Gazi Paşa oradan geçerken ateş ederiz dediler. Onlar işi bitirecekler, Karşıyaka'ya geçeceklerdi. Onlar, benim o kargaşalıkta orada bulunmaklığımı istiyorlardı. Ben muvafık bulmadım. Hilmi: Beni düşünmeyin, ben kendim yerliyim, kaçarım dedi. Sonra bu hali ayniyle polise haber verdim dedi. Savcı;

- Size Edip Bey' in İstanbul' a gittiğini söylediler değil mi?
- Evet.
- Kim söyledi?
- Çopur Hilmi söyledi.
- Ne için gittiğini zannediyorsunuz?
- Teşkilatını yaptı, gitti. Diğerlerinden yani Ziya Hurşit ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'tan Edip'in gittiğini sakladılar. Çünkü kuvve-i maneviyeleri kırılacaktı.
- Evvela kim ateş edecekti?

---

[211]Hizmet Gazetesi, 12 Temmuz 1926, sene iki, numara 467. Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 418. Ek-70'e bakınız.

- Evvela Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi ateş edecekler, bunların arkasında da Ziya Hurşit duracaktı. Eğer onlar ateş etmezlerse, o onlara ve Gazi'ye ateş edecekti.
- Suikast ile beraber ne yapacaklardı?
- İstanbul'da ve Ankara'da hükümete vaziyet edeceklerdi. Adamlarımız tamamıyla hazırdır. Yalnız evvela Gazi'nin vücudunu ortadan kaldırmak lazım, başka türlü olamaz diyorlardı.
-Siz Gazi Paşa'ya bir ihbarname yazmışsınız onu okuyacaklar.

Şevki, bu mektubunda 'Gazi Paşa Hazretlerine:

Bendeniz Yunan harbinde sarı efe Edib bey'in arkadaşıyım. Edip Bey hiç tanımadığım Ve Lazistan Mebusu sabıkı Ziya Hurşit'in olduğunu sonradan öğrendiğim adamla arkadaşları size suikast edecekler. Benden muavenet istediler. Bendeniz zat-ı âlilerinize haber vereceğimi düşünmekle beraber onlara muavenet vaat ettim. Bura zabıtasına itimadım olmadığından size haber veriyorum. O buyuracağınız zata meseleyi şifaen arz edeceğim. Baki ihtiramatımı lütfen kabul buyurunuz. Giritli Şevki.' diyordu.

Reis, mektubun okunmasından sonra savcıya sordu:

- Dava hakkında tamik edeceğiniz bir şey var mı?

Savcı: Hayır diye cevap verdi.[212]

Giritli Şevki bu davadan beraat etmiş ve daha sonra kendisine 6.500 lira mükâfat verilmiştir.[213]

2.8 Dış basında suikast haberleri. Suikastçılar dışarıdan yardım gördüler mi?

Yine aynı gazetede suikastçılar İngiltere'den yardım gördüler mi? Şeklinde soru sorarak haber yapılmaktadır. Haberde 'Memleket de hilafeti iade şartıyla muavenet vaadi olduğu söylenmektedir[214].

Yine gazetede 'Bu ne tuhaf bir haber' başlığı altında dış basında Londra'da suikastın nasıl yorumlandığı yazılıyor. Haberde 'Londra'dan işar olunuyor; Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa aleyhine vaki olan suikastı Times, Daily Mail gazeteleri ariz amik ve amik tefsir ediyorlar. Bu gazetelere göre Türkiye'de muhalefetin imhasını te-

[212] Hizmet Gazetesi, 12 Temmuz 1926, sene iki, numara 468.
[213] Yücel Özkaya, 'Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi', Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım 1991, S.34
[214] Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene iki, numara 455

min için Moskova suikastın keşfinde yardım etmiştir. Gittikçe tezayüt eden siyasi muhalefet fırkalarının imhayı tamı için bu fırsattan istifade edilecektir.'[215] Denmektedir.

Suikast Alman matbuatında da yansımıştır. Anadolu ajansının Berlin'den verdiği habere göre 'Alman matbuatı Gazi aleyhindeki suikastın keşfi hadisesinden bahis etmekte ve bir eseri baht ve saadet olarak bertaraf edildiğini söylemektedirler. Gazeteler genç cumhuriyetin bu gibi sarsıntılardan masun kalması ve Türk hükümeti milliyesinin mani ve hainlere tesadüf etmeksizin inkişaf edebilmesi hakkında temenniyat izhar eylemektedir.'[216] Denmektedir.

2.9 Maznunların Müdafaaları

Sorgulamaların bitmesi üzerine maznunlarda müdafaalarını hazırlamaya başlamışlardır. 10 Temmuz'daki yargılamalarda Refet Paşa'nın ifadelerine göre 'Terakkiperver Fırkanın Kara Kemal tarafından teşkil edildiği, dünkü mahkemede bütün vuzuhatıyle tahkik etmiştir.[lxxi] 13 Temmuz günü çıkan gazete manşetinde 'Muazzam suikast mahkemesi bugün verilecek kararla tarihin muazzam sahifelerine intikal edecektir. Heyeti hâkime dün bütün maznunların müdafaalarını dinlemiştir. Maznunların hemen hepsi evvelce yazdıkları müdafaalarını okumuşlardır. Paşalar hiçbir şey söylemediler. Bugün hükümler tefhim edilecektir. Yarın adaletin üç parmaklı pençesinde teşebbüslerini hayatlarıyla ödeyen acizlere rast geleceğiz'[217] denmektedir. Gazete manşetine göre kamuoyu mahkemeden idam kararlarının uygulanmasına kesin gözüyle bakmıştır. Mahkeme kesin kararını vermemiş olmasına rağmen gazete suikasta adı karışanların adaletin üç parmaklı pençesinden yani idamın uygulanmasından kesin gözüyle söz etmektedir.

12 Temmuz Gazete haberine göre mahkeme salonunun çok kalabalık olduğu belirtilmektedir. Maznunlarda önce Sarı Efe Edib'in savunması alınmıştır.[lxxii]

- Edip Bey kalk. Müddei Umuminin dünkü talepnamesine karşı bir diyeceğiniz var mıdır?
- Tahriri efendim.

---

[215] Anadolu Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene 15, numara 3613
[216] Hizmet Gazetesi, 28 Haziran 1926, sene iki, numara 456
[217] Hizmet Gazetesi, 12 Temmuz 1926, sene iki, numara 468

- Edip Bey müdafaanamesini mahkemeye verdi. Edip müdafaanamesinde, Ziya Hurşit ve avenesini hükümete haber vermek için İstanbul'a gittiğini, buna muvaffak olamadığını, Bu işe teşebbüs edenleri bir arada toplayıp yakalattırmak istediğini, suikasta iştirak etmediğini, fail-i asliler arasında değerlendirilemeyeceğini, kendisine ancak 46. Madde gereği kalebentlik cezası verilebileceğini savundu.

2.9.1 *Ziya Hurşit'in müdafaası*

- Ziya Bey!

- Bendeniz şifaen arz edeceğim.(Elindeki notlara bakarak devam etti) Dün Müddei Umumi Bey efendinin evvela bendenizden başlayarak tayini ceraim için serd etmiş olduğu iddianameyi dinledim. Ziya Hurşit bundan sonra, Teşkilat-ı Esasiye kanununu değiştirmeye teşebbüs etmedim, İcra vekilleri heyetini cebren iskata kimseyi isyana teşvik etmedim. Ben sadece Gazi Paşa başkanlığında bir hükümet kurulmasını istedim. Bundan dolayı bana 46. Madde gereği kalebentlik cezası verilmelidir dedi.

2.9.2 *Gürcü Yusuf'un müdafaası*

Gürcü Yusuf daha önceki sorgulamalarda suçlamaları kabul ettiğinden mahkemedeki müdafaasında kendisinin iğfal edildiğini, 'sadece silahları İzmir'e götüreceksiniz, başka size ihtiyacımız olmayacak dediler' Dedi. Gazi Paşa'nın kendisi özel görüşmesinde kendisini affedeceğini söylemesi üzerine mahkeme başkanı 'Gazi affedebilir ama kanun affetmez' dedi.

2.9.3 *Çopur Hilmi'nin müdafaası*

Çopur Hilmi kendisinin vatanını sevdiğini, bu duruma Ziya Hurşit'in düşürdüğünü, Suikast şebekesini ihbar edeceğini, ancak Şevki'nin erken davrandığını söyledi.

2.9.4 *Şükrü Bey'in müdafaası*

Mahkeme-i alileri huzurunda Müddei umumi Bey efendinin heyecan ve talafetle irad ettiği ithamnameyi kemal-i dikkatle dinlediğim halde ancak umumi hatlarını hafızamda tutabildim diyerek söze başladı. İddianamenin bir suretinin kendilerine verilmemesini eleştirdi. Kendisinin uzun süre milli eğitimin içinde olduğunu, böyle bir kişinin cinayete karımayacağını savundu. Savcının bütün iddialarını ret etti. Şükrü Bey'de kendisine 46. Madde gereği kalebentlik cezası verilmesi gerektiğini savundu.

2.9.5 *Arif Bey'in müdafaası*

Arif Bey elindeki notlara bakarak şifaen müdafaatta bulundu. Gazete haberine göre Arif Bey'in mantık oyunları ile kendini aklamaya çalıştığı anlatılıyor. Suikastın Ankara safhasında verilen kararlarda kendisinin haberi olmadığını, İzmir safhasında ise hiçbir dahlim yoktur. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Laz İsmail nezdime gelmiştir. Şoför ve Ayşe kadının söyledikleri tamamen iftiradır. Benim maiyetim altında çalışan bu insanlara ben çok iyilik ettim. Bu insanlara bir cebir olmalı ki davranışlarında on gün içinde düşmanca bir değişiklik olsun dedi.

2.9.5 *Abidin Bey'in müdafaası*

Abidin Bey, o kadar söyleyemeyeceğim, Çünkü vaziyetim müsait değildir. Sıhhatim müsait olmadığından beliğ bir müdafaa yapacak değilim. Benden suikast için para istediler vermedim. Hiçbir safhasına karışmadım. Beni mahkum edebilirsiniz. Ancak vicdanıma karşı müsterihim dedi.

2.9.6 *Hafız Mehmet'in müdafaası*

Hafız Mehmet, 'sekiz dokuz ay evvel Ankara'da yapılacak olan darbe-i hükümet hakkında derece-i vukuf ve malumatımı kendim ikrar ettim' diyerek suçunu kabul etmiş görünüyordu. Ziya Hurşit'in kendisinden muavenet istediğini, buna karşılık vermediğini, bundan dolayı suçlanamayacağını söyledi. Ancak savcı müdahale etti:

- Efendim, Taklibi hükümet davasında izah ettim. Hafız Mehmet'in Ziya Hurşit'e 500 Lira vermesi, muharrik ve müşevvik olduğundan suçludur.

- Reis Bey efendi müsaade buyurunuz

- Usule mugayirdir. Müddei umuminin ilk iddianamesinde musır olup olmadığını öğrenmek vazifemizdir.

- Son söz maznuna verilmez mi?

- Verilmez.

Hafız Mehmet ile mahkeme reisi ve savcı arasında bu şekilde atışma geçmiş ve adeta Hafız Mehmet'te mahkemeden ümidini kesercesine verilen karara uymak zorunda kalmıştır.

Rasim Bey, kısa konuşmasında mahkeme-i aliyenizin adaletine müracaat ederim demekle yetinmiştir.

Vahap, Hafız Mehmet'in yeğenidir. Mahkemede hakimin 'Müddei umumi Bey'in dünkü talepnamesine karşı bir diyeceğiniz var mı?' sorusuna karşı.

- Onlardan bir şey anlamadım ki! Amcam Hafız Mehmet' iş için müracaat ettim. Ancak tanıştırdığı adam beni buralara getirdi. Ben cahil bir adamım. Bana 1500 Lira karşılığında bir adamı öldüreceğiz dedi. Bende gitmedim. Adaletinizde beraatımı istiyorum dedi.

2.9.7 *Bahçıvan İdris'in müdafaası*

Tahriri müdafaanamesinde, 'suikastçılarla alakadar değilim. On seneden beri askerlik yaptım. Hiçbir şey bilmiyorum. Kabahatim yoktur' Dedi.

2.9.7 *Latif'in müdafaası*

- Senin bir diyeceğin var mı?

- Benim hiç ismim geçmiyor. Beraatımı istiyorum.

- Beraat etmişti zaten.

2.9.8 *Naciye Nimet'in müdafaası*

Bendenizin bir kabahati yoktur. Ayaklarınızı öpeyim Reis Bey 22 gündür hapishane köşesinde sürünüyorum. Sizde biliyorsunuz benim alakadar olmadığımı. Beraatımı verin kurtulayım.

2.9.10 *İsmail Canbolat Bey'in müdafaası*

Müddei Umumi Bey'in beyanatını dün burada dinledim. 26 Haziran tarihli iddianameleri de bu sabah verdiler okudum. İddianamede uzun uzadıya maznunların ifadelerinden bahis ediliyor. Suikastçıların isimleri zikir ediliyor. Bunların arasında benim adım zikir edilmiyor. Müddei umuminin bütün iddiaları diğer maznunların ifadatına dayanıyor. Bunların hiç biri doğru değildir. Hâlbuki benim vaka ile hiçbir alakam yoktur. Tamamıyla masum ve müsterih bir haldeyim. Beraatı talep edilen siyasi arkadaşlarımla tamamen aynı halde olduğumdan beraatımı talep ederim.

2.9.11 *Halis Turgut Bey'in müdafaası*

Reis Bey gerek isticvabatımda gerekse muhakemeden evvel yapılmak istenildiği iddia edilen suikast ile hiçbir alakamın olmadığını söylemiştim. Beraatımı arz ederim.

2.9.12 *Rüştü Paşa'nın müdafaası*

Bendeniz müdafaa için uzun uzadıya muhakeme-i âlinizi meşgul etmeyeceğim. Adaletinize intizar edeceğim. Reis bey efendi hazretleri, dünkü muhakemede Müddei Umumi Bey tarafından hadise-i malumede 45. Madde ile tecziyemi iddia etmiştir. Mahkûmlardan Ziya Hurşit Bey, Şükrü Bey'in ifadesine atfen onbaşılık vazifesi yapmadığımı iddianamesine delil olarak göstermiştir.

Suikast hadisesine hiçbir şekilde bulaşmadım. Suikastta katiyen müdahalem yoktur. Hiçbir vazife almadım ve yapmadım. Reis Bey Efendi, hayatı hususiyem, mazideki hayatım tetkik buyurulsun. Hiçbir fert hakkında değil suikast, bir fenalık düşünmüş ve yapmış adam değilim. Bendenizi yakından uzun zamandan beri tanıyanlar hiçbir ihtiras beslemediğimi bilirler. 37 sene bilfiil kıtada hizmet ettim. Gazi paşa hazretlerine hürmet-i mahsusam vardır. Daima itimattan başka bir şey görmedim. Harbi umumide, İstiklal harbinde bila fasıla hayatım siperlerde geçti. Bana acıyınız. Hiçbir suçum yoktur. Adaletinize, insafınıza, hamiyetinize müracaat ediyorum.

Mahkeme Reisi Kazım Kara Bekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Mersinli Cemal Paşalarla Bekir Sami, Sabit, Zeki, Halet, Hüseyin Avni, Necati(Bursa), Necati(Erzurum), Besim(mersin), Faik(Ordu), Feridun Fikri(Dersim) beylerle diğer mevkuflara müdafaalarının olup olmadığını sordu. Ve cevaben söyleyecek bir şeylerinin olmadığını beyan etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme reisi samiine, yarın saat dörtte karar okunacaktır dedi.[218]

2.9.13 *Mahkemenin Sona Ermesi*

11 Temmuz'da gazete haberine göre 'Suikast maznunlarının muhakemeleri hitam buldu. Maznunların müdafaaları yarın dinlenecek. Müddei Umumi Bey, Şükrü, Abidin, Sarı Efe, Ziya Hurşit, Arif[lxxiii],Çopur Hilmi, Laz İsmail[lxxiv], Gürcü suf[lxxv],Kara Kemal, Abdülkadir, Hafız Mehmet'in[lxxvi] **idamlarını**[lxxvii], Ali Fuat, Kazım Karabekir, Refet, Cafer Tayyar Cemal Paşalarla, Feridun Fikri, Halit, Sabit, Besim, Zeki, Necati, Kamil, Bekir Sami, Münir Hüsrev ve Faik Beylerle, Bahaddin, Emin, Şahin, Mehmet efendilerin ve Nimet hanım'ın **beraatlarına**'[219]karar vermiştir.[lxxviii]

---

[218] Hizmet Gazetesi, 13 Temmuz 1926, sene iki, numara 469

[219] Ahenk Gazetesi, 11 Temmuz 1926, otuz ikinci sene, numara 9874, Hizmet Gazetesi, 12 Temmuz 1926, sene iki, numara 468

2.10 Mahkemenin Kararı ve İdamlar

Maznunlar müdafaalarını okudular. Paşalar mahkemede hiçbir şey söylemediler. Savcı iddianamesinde Şükrü, Abidin, Sarı Efe, Ziya Hurşit, Arif, Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Kara Kemal, Abdülkadir, Hafız Mehmet'in idamlarını istedi.

13 Haziran günü mahkemenin vereceği kararı gazeteler biliyor gibi idi. 'Muazzam suikast mahkemesi bugün verilecek kararla tarihin mazlum sahifelerine intikal edecektir[220]' denmektedir. 'Heyeti mahkeme dün bütün maznunların müdafaanamelerini dinlemiştir. Maznunların hemen hepsi evvelce yazdıkları müdafaanamelerini okumuşlardır. Paşalar hiçbir şey söylemediler. Bugün hükümler tefhim edilecektir. Yarın adaletin üç parmaklı pençesinde tespitlerini hayatlarıyla ödeyen bir beden bahtlara rastlayacağız.[lxxix]' haberi ile gazeteler idamları bir gün evvel duyurmakta idiler.

Paşalar berat etti. Mahkemenin sona ermesinden sonra paşaların durumu gazetelere şu şekilde yansımıştır. 'İstiklal Mahkemesi tarafından beraatlarına karar verilen zevat, kararın hitam tefhiminde derhal serbest bırakılmışlardır. Bunlardan polis nezarethanesinde mevkuf bulunan zevat sinemasından çıktıktan sonra doğruca polis müdüriyetine gelmişler ve hükümete girerken beraatlarını hüsün eden ahali tarafından alkışlanmışlardır.

Tahliyelerini müteakip kendileriyle görüşen bir muharririmize Refet, Cafer Tayyar, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalarla, Münir Hüsrev Bey ve Bursa Mebusu Necati Beyler berveçhi ati beyanat da bulunmuşlardır.

Refet Paşa: Ziyaretinize teşekkür ederim. Esasen gazetecilere iki senedir söylediğim bir şey yoktur. Bir şey söylemeyeceğim. Gazeteci arkadaşlara teşekkür ederim.

Kazım Karabekir Paşa: İşte her şeyi gördünüz söylenecek bir şey yoktur. Temennim milletin saadetidir. Bu millet ölmez. İzmir'de bir iki gün kaldıktan sonra Aydın'a kâin pederimin nezdine gitmek istiyorum.

Ali Fuat Paşa: Fikren pek müteheyyiç olduğundan şimdilik söyleyecek şeyi olmadığını ve ziyaretten pek müteşekkir olduğunu söylemiştir.

Münir Hüsrev Bey: Yalnız benim için şüphe teşkil edecek bir meseleden beraat ederek çıktığımdan dolayı mesrurane memnunum. Yarın ailemin nezdine Ankara'ya gideceğim.

---

[220] Ahenk Gazetesi, 13 Temmuz 1026, otuz ikinci sene, numara 9876

Necati Bey: Ne çok teheyyüç bulunuyorum. Anadolu Gazetesine arzı şükran ederim. Söyleyecek bir şeyim yoktur. Yarın İstanbul'a gideceğim.' Şeklide açıklamalarda bulunmuşlardır.[221]

İdamlar gerçekleşti,[lxxx]. En son asılan Ziya Hurşit oldu. Gazete haberine göre idam sehpasına giderken 'iki şeyde müştekiyim, biri sivri şeyden, diğeri Gazetesizlik, harici havadisatı alamıyorum.[222], 'İdam edilenlerin boynuna 'Türk vatan ve namusunu kurtaran aziz Reisicumhur Hazretlerine suikast icra ve heyeti-i vekileyi ıskat ve taklib-i hükümet edeceği bir anda derdest edilip bilmuhakeme mücrimiyeti sabit olup Kanuni cezanın 55.maddesi delaletiyle, 57.maddenin fıkra-i mahsusuna tevfikan salben idamına karar verilen Ziya Hurşit'[223] şeklinde idam hükmü yazılmıştı'. İstiklal Mahkemesinin 15 Haziranda İzmir'de görevinin bittiği anlaşılıyor. 'İstiklal Mahkemesi dün veda ziyareti yapmıştır. Mahkeme heyeti muhteremesi dün öğleden sonra Buca'ya gitmiş ve orada tüccardan sarı güllü Hasan ağa tarafından şerefine verilen hususi ziyafette hazır bulunmuşlardır. Heyeti muhtereme bu sabah Afyon'a hareket eden trende hususi bir kompartımanla Ankara'ya müteveccihen hareket edecektir[224] ' denmektedir[lxxxi]. Böylece on beş idamlı (ikisi gıyaben), 26 Hazirandan 13 Temmuz gününe kadar devam eden mahkeme sona ermiş oldu. İzmir'de sabaha karşı 13 kişi idam edildi. Cenazeler öğle saat on ikiye kadar meydanlarda halkın izlemesi için bırakıldı. Daha sonra belediye tarafından kokluca mezarlığına defnedildiler.

2.11 Mahkemenin Ankara'da davaya devamı - İaşe davası

İstiklal Mahkemesi çalışmalarına devam etmek üzere Ankara'ya gitmiştir.16 Temmuz Pazar günü gazete haberine göre 'Ankara'da mahkemelere Cumartesi günü başlanacaktır. Neticede memlekette mühim tasfiyeler yapılmış olacaktır.[225]'denmektedir.21 Temmuz gazete haberinde 'Cavit Bey'in sorgulamasının yapıldığı haber verilmektedir. Sorgu esnasında, gerek ü-zerine İzmir'de arkadaşlarının idam edildiği kendisine söylenmiştir. Bu durum karşısında 'Cavit Bey şaşaladı ve endişeye tü[226]'denmektedir[lxxxii]. Yine gazetede Hüseyin Cahit bey'in Çorum' da,22 Temmuz'da

[221] Anadolu Gazetesi, 14 Temmuz 1926, sene 15, numara 3627
[222] Hizmet Gazetesi, 15 Temmuz 1926, sene iki, numara 471
[223] Anadolu Gazetesi, 15 Temmuz 1926, sene 15, numara 3628
[224] Hizmet Gazetesi, 16 Temmuz 1926, sene iki, numara 472
[225] Ahenk Gazetesi, 17 Temmuz 1926, otuz ikinci sene, numara 9880
[226] Ahenk Gazetesi, 21 Temmuz 1926, otuz ikinci sene, numara 9888

mahkemenin Ankara'da Doktor Nazım Bey ve Küçük Talat Bey'i sorguladığı haber verilmektedir.[227]

Kara Kemal'in bulunamaması üzerine İstiklal Mahkemesi önlem aldı. Haberlere göre 'Kara Kemal ve Abdülkadir şaki ilan ediliyor','Kara Kemal'i saklayan ve bildikleri halde haber vermeyenler, suikast fiilinde asıl fail olarak telakki edilecektir.'denmektedir.[lxxxiii]

İstiklal mahkemesi savcısı Necip Ali Bey'in Ankara'daki iddianamesini bitirdiği haber veriliyor[228]. Haberde 'kara çetenin muhakemesi yarın başlıyor. İddianame, elliden fazla maznuna şamildir.[229]'denmektedir.[lxxxiv] Ankara İstiklal Mahkemesi savcısı iddianamesini açıkladı. Savcı iddianameye göre, 'sübut cürümleri takdirinde, Cahit, Cavit, Talat, Doktor Nazım, İhsan, Hilmi, Azmi, Kara Vasıf, Selahattin, Mithat Şükrü, Rauf, Adnan, Rahmi, Hüseyin Avni beylerin 55. madde delaleti ile8.maddesine tevfikan, diğerlerinin de,58.madde delaletiyle 5.maddeye tevfikan tayin cezalarını[230], talep etti.[lxxxv]Mahkeme sonunda 33 kişi tahliye edilerek[lxxxvi] dava sona erdi[231].

Kara Kemal'in bulunduğu haberleri gazetelere yansıdı. İttihat ve Terakkinin Para kasası olarak bilinen Kara Kemal bir tavuk kümesinde gizlendiği esnada İstanbul Zabıta müdürünün bulduğu, ancak ele ölü geçtiği haberleri gazetelere yansıdı. Kara Kemal İntihar etmişti.[232]Kara Kemal'i saklayanlar için savcı ayrı bir iddianame düzenleyeceğini duyurdu.[233] Ankara'daki sorgusunda Kara Kemal'in tahkik memuru Onur Bey her şeyi anlattı.[234]İfadesinde 'Kara Kemal'in İngiltere'ye iltica edeceğini, bu konuda çalışmalar yaptığını ancak başarılı olamadığını söyledi[235].

Bundan sonra mahkeme İttihat ve Terakkini kayıp paraları davasına dönüştü.[lxxxvii] Kara Kemal ile ilişki içerisine giren kişiler tahkikat altına alındı. Kara Kemal ve arkadaşlarının en baştaki planı İttihat ve Terakki Partisini yeniden kurmaktı. Başarılı olamadılar. İttihat ve Terakki Partisinin maliye nazırı olan Kara Kemal, İaşeci Kemal olarak anılıyordu. Bu dava İaşeci davası olarak gelişti, İstiklal Mahkemesi Savcısı Necip Ali Bey Ankara'da ki sorgulamaların sonunda iddianamesini hazırladı.

---

[227] Hizmet Gazetesi, 23 Temmuz 1926, sene iki, numara 478
[228] Ahenk Gazetesi, 1 Ağustos 1926, otuz ikinci sene, numara 9893
[229] Ahenk Gazetesi, 1 Ağustos 1926, otuz ikinci sene, numara 9893
[230] Ahenk Gazetesi, 3 Ağustos 1926, otuz ikinci sene, numara 9894
[231] Hizmet Gazetesi, 1 Ağustos 1926, sene iki, numara 485
[232] Hizmet Gazetesi, 29 Temmuz 1926, sene iki, numara 483
[233] Hizmet Gazetesi, 2 Ağustos 1926, sene iki, numara 486
[234] Ahenk Gazetesi, 9 Ağustos 1926, otuz ikinci sene, numara 9900
[235] Ahenk Gazetesi, 19 Ağustos 1926, otuz ikinci sene, numara 9908

İddianameye göre [lxxxviii]'Cavit Bey, Doktor Nazım Bey, Nail Bey, Hilmi Beylerin **idamına**, Ali İhsan Bey, Vehbi Bey, Hasan Bey, Hamdi Baba, Hüseyin Rauf ve Rahmi Beylerin de **müebbet nefye mahkûmiyetini**'[236]talep etti. Maznunlar müdafaaları yaptılar. Mahkeme kararını kesif bir halk kitlesi önünde açıkladı. Karara göre'[lxxxix]Cavit Bey, Doktor Nazım Bey, Nail Bey, Hilmi Beylerin **idamına,** Rauf Bey, Rahmi Beylerin on bir sene **kale bentliğine**, Vehbi, Hüsnü ve Ethem Beylerin on bir sene müddetle **nefye** mahkûmiyetlerine[237]' karar verdi. Böylece İaşe davası sona erdi.

[236] Hizmet Gazetesi, 25 Ağustos 1926, sene iki, numara 506
[237] Hizmet Gazetesi, 27 Ağustos 1926 sene iki, numara 508

SONUÇ

İzmir suikastı davası uzun bir süre devam etmiştir.17 Haziran 1926'da ortaya çıkmasından sonra, Yurdun gündemini meşgul etmiş, dış basına yansımış, hesaplaşma daha sonra derinleşerek eski İttihat ve Terakki davası olarak Ankara'da iaşe davası adıyla 27 ağustos'a kadar devam etmiştir. Dava süresince İncelenen Üç İzmir Gazetesi Ahenk, Hizmet ve Anadolu Gazeteleri Hükümete destek vermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya gerçekleştirilen saldırı planı Cumhuriyet'e İnkılâplara ve Hükümet'e saldırı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle mahkeme süresince yansıyan haberlerde halkın Gaziye sevgi gösterisi ve desteği önemli ölçüde devam etmiştir. İstiklal Mahkemesi yaptığı yargılama ile suçluları cezalandırarak yapılan inkılâpların önünde engel olabilecek kişileri tasfiye etmiştir. Yargılama safhasında sanıklardan Sarı Efe Edip'in ifadesinde dikkati çeken nokta, Ziya Hurşit'in kendisine, 'Suikast işinin Terakkiperver Fırkanın kararı olduğu' şeklindeki sözünü nakletmiş olması mahkeme safahatını tamamen etkilemiştir. Mahkeme buradan yola çıkarak Terakkiperver Paşaları işin içinde görerek tutuklanmasını istemiştir. Gazi paşa'da aynı görüştedir. Acilen önde gelenlerin tutuklanmasını istemiştir. Tutuklama ve yargılamalar bu doğrultuda gelişmiştir. Bu konuda Gazi'nin hükümet başkanı İsmet Paşa ile arlarında anlaşmazlık olması kafalardaki soru işaretlerinden birisidir.

Hâlbuki Ziya Hurşit ifadesinde böyle söylememişti, hatta Terakkiperver paşaları korkaklıkla suçlamıştı. Sarı Efe'nin sorgusu sırasında Paşaları töhmet altına sokan bu ifadesi, Ali Fuat Cebesoy ve Karabekir tarafından şiddetle reddedilmiş, ayrıca hükümet ajanı olmakla suçlanmıştır. Ali Fuat Paşa hatıralarında, kararın okunduğu celsede Edip'in ayağa kalkarak reise, 'Bu kararda benim hizmetim dikkate alınmamış' dediğini, Karabekir'in de gene aynı celsede, 'Ordu müfettişliğim zamanında bundan benim de haberim olmuştu. Kendisine para ve izin verilmişti' dediğini yazmaktadır. Sorgulamalar esnasında bundan dolayıdır ki Edibe savcı daha önce hükümetin başka bir hadise ile ilgili böyle bir görev verdiğini soru sorarak yönlendirmiştir. Kafalarda kalan ikinci soru budur. Sarı Efe edip gerçekten bir ajan olarak İttihatçı ekibin arasına sokularak bu ekip tasfiye edilmek mi istenmiştir?

Ali Fuat Paşa 'Ankara'da suikast teşebbüsü öğrenilince hükümetin Edip Bey'e suikast teşebbüs ve tahrikleri ile alakalı bir hizmet verdiği işitilmişti. Bu da, hükümetin direktifine göre suikast teşebbüsünün yürütülmesi ve zamanı gelince hükümete haber verilerek mürettiplerin yakalanmasına yardım etmekten ibaretti' Demektedir. Eğer böy-

le ise Sarı Efe Edip neden idam edilmiştir? Cebesoy bu hassas noktayı, Edip'in 'ya hizmeti sırasında yanlış bir hareketine veya başka bir sebebe atfetmek' gerekir diye yorumlamaktadır.[238]

Suikast davasının en çok tartışılan yönlerinden biri de mahkeme safhasında Paşaların tutuklanma kararıdır. Paşalar suçüstü halinde, yani silahla iş başında yakalanmadıkları halde, Gazi paşa'nın emri ile tutuklanmışlar ve Ziya Hurşit ile aynı muameleye maruz kalmışlardır. Bu şekildeki muameleye İsmet Paşa karşı çıkmış ise de engel olamamıştır. Burada ifade edildiği gibi bu durum Paşaları siyasetten ve devlete hizmetten tamamen devre dışı bırakmıştır. Bunu acaba Mustafa Kemal Paşa mı planlamıştır? En çok tartışılan konu Kazım Karabekir Paşa önderliğindeki muhalif gurup susturulmuş, bir başka ifade ile tasfiye edilmiştir. Paşalar gerçekten tasfiye edilmişler midir? Rauf Orbay on sene yurt dışından dönmemiştir. Kazım Karabekir Paşa bir daha Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemiş bu dünyadan küs ve kırgın ayrılmışlardır. İsmet Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra Paşaların tekrar gönlünü almak üzere onlara meclisin kapılarını açarak bir kapı açmaya çalıştı ise de bu tartışmalar günümüze kadar süre gelmiştir.

Tezimizin konusu gazetelerde suikast olayının yansıması olduğundan olayın arka planına girilmemiştir. Olayı hazırlayan amiller muhakkak etkilidir. Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarını, Milli mücadele yolunda kendisine en büyük destek veren, önünü açan, yola ilk çıkarken sır ortağı arkadaşlarıyla yolların ayrılmasındaki faktörler duruşmalardaki ifadelere yansımıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kazım Karabekir Paşa 'Cumhuriyet'in ilanından itibaren yakın arkadaşlar arasına bir kısım tufeyliler girdi. Maalesef yaptığımız çalışmalar görmezlikten gelindi. Bizim fikirlerimiz sorulmadı. Farklı bir siyasi yola girmekten başka çaremiz kalmadı diyerek' kendisini savunmuştur. Çalışmamızın başında ifade edildiği gibi Lozan sonrası tartışmalar, Yapılacak inkılâplarda fikir birliğine varılamaması, Halifeliğin kaldırılması, İngiltere'nin Kuzey Irak'tan Türk hükümetini atmak için bir iç karışıklık yolu olarak Şeyh Sait isyanını çıkartarak Türk'lerin elini zayıflatacak yola başvurması, bu isyanda Terakkiperverlerin etkisinin olduğunun Halk partisince sürekli vurgulanması yolların tamamen ayrılmasında etkili oldu.

Gazetelerdeki sorgulamalardan anlıyoruz ki suçlu durumuna düşmüş iki kısım bulunmaktadır. Bunlarda birisi ikinci meclise girememiş eski İttihatçılarla bağlantısı olan guruptur. Ziya Hurşit, Kara Kemal ve Hafız Mehmet gibi İstanbul'da kalan gurubu

---

[238]Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960, s.213

görüyoruz. Suikastı bizzat planlayanlar bu guruptur. İkinci meclise seçilip katılan ikinci gurup milletvekilleri de zaman ilerledikçe Kazım Paşa, Refet Bele, Rauf Orbay, Şükrü Paşa, Rüştü paşa, Cemal Paşa(Mersinli) yapılan veya yapılacak çalışmalarda yerlerini bir türlü bulamamışlar, gelişmeleri sonradan izleyerek sürekli tenkit ve huzursuz olmuşlardır. Bu gurubunda suikasttan haberi olduğu kabul edilmektedir. Ancak Paşalar hiçbir zaman haberlerinin olduğunu kabul etmemişlerdir.

Savcının sorgulamalarında hemen herkese ilk soru şu olmuştur. Siz Terakkiperver fırka azasından mısınız? Savcı olayla ilişkisi doğrudan olsun ya da olmasın herkesi parti ile bağlantısını araştırmış, olayı doğrudan parti ile irtibatlandırmaya çalışmıştır. İsmet Paşa'nın İzmir'e gelmesi ve basına verdiği demeç sonrası gazetelerde yazılan haberler, makaleler Kazım Paşa'nın iktidar hırsı nedeniyle olayın bu safhaya geldiği yazılmıştır. Savcının sorgulamalarda da anlamaya çalıştığı, belki de hazmedemediği olay, Kazım Karabekir Paşa ve diğer Paşaların neden Halk Partisinden ayrılıp muhalefet saflarına geçtiğidir. Paşa'lar muhalefet saflarına neden geçtiklerini açık, açık sorgulamalar esnasında anlatmışlardır.

Gazetelerdeki sorgulama safahatından anladığım suikastın içinde doğrudan etkili olan gurup, meclise giremeyen İstanbul bağlantılı olan guruptur. Paşa suikast sonrası öldürülse idi Kara Kemal başta olmak üzere birçok politikacı Ankara'ya hücum edecekti. Kara Kemal başta mecliste milletvekili olan Şükrü Bey'i, tetikçi olarak da Ziya Hurşit'i kullanmak istemiş, ancak başarılı olamamışlardır. Mahkeme suikast olayının İzmir safhasından daha çok, Ankara'da planlanan suikasta odaklanmıştır. Ankara'da planı başlayan, Bursa'da iz süren fakat bir ümit İzmir'de yaparız dedikleri suikast başarılı olamadan patlak vermiştir.

İstanbul'daki ittihatçılardan Mustafa Kemal Paşa'nın çekindiği muhakkaktır. 1923 seçimleri öncesi Kara Kemal ile Mustafa Kemal arasında İzmit'te bir görüşme olmuştur.[239] Bu İstanbul ile anlaşma uzlaşma olarak algılanacağı gibi Mustafa Kemal Paşa'nın karşı tarafın fikirlerini öğrenmek amacıyla İstanbul tarafını tarttığı muhakkaktır. Sorgulamalara yansıyan Muhalefet bir parti kurarak seçimlere katılma düşüncesinin burada başladığı savcı tarafından ısrarla araştırılıyor. Diğer taraftan da Mustafa Kemal Paşa'nın bu sıralarda Halk Fırkasını kurmayı düşündüğünü ve kısa süre içinde parti kur-

---

[239]Atatürk'ün İzmit görüşmesi İzmit kasrında 16 Ocak 1923 günü gerçekleşti. Bu sırada Lozan görüşmeleri devam etmekte idi. Ancak görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine Mustafa kemal Paşa İsmet Paşa'ya görüşmeleri yarıda bırakmasını, yaklaşan seçimleri yenilemek için çalışmalar yapılacağını söylemişti. Bu sırada İstanbul'dan gelenlerin gazeteci olduğu duyuruldu. Görüşme basına da kapalı yapılmıştı. Görüşmeye gazetecileri Halide Edip ve eşi Adnan Adıvar getirmişti. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Yenigün basın Yay. İstanbul 1997,S 13

duğunu açıkladığını hatırlayacak olursak, iktidar yarışı buradan başlamaktadır. Sorgulamalarda ısrarla savcı, Adaya gittiniz mi? Orada başka bir program üzerine müzakere ettiniz mi? Gibi sorularla muhalefetin başladığı noktayı tespit etmeye çalıştığı görülmektedir.

Suikast hadisesi ortaya çıktığı zaman Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'da İsmet Paşa arasındaki telgraf görüşmeleri ilgi çekicidir. Başbakan tutuklamaların suçüstü yakalananlarla sınırlı kalmasını isterken, Reisicumhur bu işin Terakkiperver Fırka olarak organize olduklarını, Paşaların bu işten haberlerinin olduğunu ve ısrarla tutuklanmalarını istemiştir. İsmet Paşa biraz direnmişse de Mustafa Kemal Paşa'nın dediği olmuştur. Buradan anlaşılıyor ki daha öncede Başbakan ve Reisicumhur bu konuyu hiç konuşmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 'güvenlik güçlerinin hiçbir yerde başarılı olamadıkları sabit olmuştur'[240] diyerek haber alma teşkilatının zafiyetini İsmet Paşa'ya telgrafla söylemesi, olayı son anda öğrendiklerini güçlendiriyor. Veya başka açıdan İsmet Paşa'nın elini Mustafa Kemal Paşa'ya karşı zayıflatıyor.

Yargılama sonunda mahkemeden Paşalara idam çıkmaması iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, İsmet Paşa'nın dediği gibi 'biz paşaları tutuklayarak çok tepki alırız. Halk onların suçsuzluğuna inanır' Dediği gibi idam edersek halka bunu izah edemeyiz düşüncesi. Diğer bir düşünce ise asıl elebaşların başını ezdik, Paşaların affedilmesi için Çeşme'de Mustafa Kemal Paşa'yı İsmet Paşa ve o sırada İzmir' gelen Fevzi Çakmak paşa'nın ikna etkisi olabilir. İzmir'de mahkemeden On Beş idam kararı çıktı. İkisi Kara Kemal ve Abdülkadir yakalanamadığı için gıyabi, On üç kişi ise 13 Temmuz gecesi idam edildiler. İdam edilen Şükrü Bey(İzmit Mebusu), Abidin Bey(Saruhan Mebusu), Rüştü Paşa(Erzurum Mebusu), Miralay Arif Bey(Eskişehir Mebusu), Halis Turgut Bey(Sivas Mebusu), İsmail Canbolat(İstanbul Mebusu), Ziya Hurşit(Eski Lazistan Mebusu), Hafız Mehmet(Eski Adliye Vekili), Sarı Efe Edip, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Miralay Rasim Bey'in isimleri tarihe suikastçılar olarak geçti.

Yakın tarihimizde iktidarı ele geçiremeyenlerin sıklıkla başvurduğu yöntem suikast yapmak işidir. Özellikle İttihat ve Terakki Partisinin üyeleri ikinci Meşrutiyet sonrası kendilerine muhalif olan vekilleri ya da idarecileri bir şekilde meclisten ya da yönetimde uzaklaştırmayı başarmışlardı. İzmir suikastı da bu şekilde yola çıkılmış, ancak başarılı olamamış bir girişim olarak tarihe geçmiştir. Günümüzde de bu fikri taşıyanların

---

[240]Uğur Mumcu, *a.g.e*, s.29

varlığını düşünerek en yakın gelecekte daha demokratik bir yönetim için görev almak isteyen yönetici adaylarının yetişmesi dileği ile sözlerimi bitiriyorum.

Ahenk, Anadolu ve Hizmet Gazeteleri ile İlgili Kısa Bilgiler

Ahenk Gazetesi: İzmir basın yaşamında önemli bir yere sahip olan Ahenk Gazetesi, 1895 yılında yayın hayatına başlamıştır. Alt başlığında "siyasi, fenni Osmanlı Gazetesidir" ibaresini taşıyan gazetenin imtiyaz sahibi: Mehmet Necati, başyazarı ise Tevfik Nevzat idi. Gazetenin ilk sayısında çıkış amacı ve tutacağı yol hakkında birtakım açıklamalara yer verilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde gazetenin biçimi şöyledir: Dört sayfadan oluşan gazetenin ilk sayfasında, başyazar tarafından kaleme alınan bir makale bulunmaktadır. Başyazarın ele aldığı konular, kimi zaman İzmir Vilayeti'nin sorunlarına yönelik, kimi zaman da ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumla ilgilidir. Yine ilk sayfada, genellikle, yabancı gazetelerden alınan makalelerin tercümelerine yer verilmektedir. Gazetenin iki ve üçüncü sayfalarında ise, çeşitli başlıklar göze çarpmaktadır: Matbaamıza Gelen Hususi Telgraflarımız başlığı altında, İstanbul'dan Ahenk Gazetesine çekilen ve siyasi olayların gelişimi hakkında bilgi veren telgraflar yer almaktadır. Rumca Gazetelerin Telgraflarından bölümünde ise, İzmir'de yayınlanan Rumca gazetelere, gerek İstanbul'dan gerekse çeşitli ülkelerden çekilmiş ve yine siyasi gelişmeler hakkında bilgi veren telgraflar vardır. Örneğin; Aydın Vilayeti başlığı altında, Aydın Vilayeti'ni ilgilendiren olaylar, okur mektupları, idari ve mülki memurların atanmasına dair haberler vermektedir. Şuun-ı Muhtelife bölümünde ise, Osmanlı Devleti'nin her köşesinden kısa haberler yer almaktadır. Gazetenin son sayfası reklâmlara ve icra mahkemelerinin ilanlarına ayrılmıştır.[241] 22 Şubat 1895 tarihinde yayın dünyasına çıkan ve II. Abdülhamit, Meşrutiyet, savaş ve Cumhuriyet yıllarında fazla bir soruşturmaya uğramayan Ahenk, muhafazakâr ve ılımlı biraz da pasif ve çekingen tutumuyla tanınmıştır. Talat Onay, Anadolu Gazetesinde Ahenk'in izlediği politikayı "suya sabuna dokunmamak mesleği" olarak ifade etmiştir. Fakat aynı Anadolu 11 yıl önce Ahenk hakkında "İzmir matbuatında ciddi, temiz bir mevkii sahibi olan Ahenk... "şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Gazetenin sahibi [lviii]Ali Nazmi[242], aynı zamanda imtiyaz sahibi ve me-

---

[241]Zeki Arıkan, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul 1986, s. 103–111

[242]İzmir'in eski gazeteci ve avukatlarından Yanyalı İsmail Lütfi Efendi'nin oğludur. İzmir İdadisi'nde öğrenim görürken "*Hizmet*" Gazetesi'nde yazıları yayınlandı. Bir süre Maarif Muhasebe kaleminde muhasebe memurluğu ve İstinaf Mahkemesi'nde zabıt kâtipliği yaptı. 1888 Ekim ayından itibaren aynı gazetede "din ve eğitim" konularında yazılar yazdı. 1897 yılında " Ahenk" Gazetesinde başyazarlığa başladı. Daha sonra aynı gazetede sorumlu müdür ve 1900'lerin başından itibaren de imtiyaz sahibi oldu. 1900'den 1920 yılına kadar İzmir'de Ahenk Gazetesi'ni çıkardı. Aynı yıllarda bir dönem Vilayet Matbaasını ve Aydın Gazetesi'ni yönetti. 1910'da İzmir Belediye Başkanı oldu. 1911 yılı Mart ayında yapılan yeni seçimlerde en çok oyu almasına rağmen dönemin Valisi Celal Bey tarafından kendisinden daha az oy alan Dr. Taşlızade Ethem Bey atandı. 19 Mart 1919'da Müdafaa-i Hukuk Osmaniye Cemiyetinin büyük

sul müdürüydü. Ölümünden sonra Cevriye İsmail imtiyaz sahibi olmuştur. Mesul müdürlüğe getirilen İbn-i Hazım Ferid daha sonra başmuharrir olur. Cumhuriyet'in ilânından sonra yerini Süleyman Şevket'e bırakmış, başmuharrirliğe de Mehmet Şevki geçerek 1928'e kadar bu görevde kalmıştır. Ardından Orhan Rahmi Gökçe bu görev gelmişse de 1929'da başmakaleler önce azalmış, bir müddet sonra tamamen kaldırılmıştır. Gazetenin idarî ve teknik kadrosunun hemen hiç değişmediği dikkat çekmektedir. Ahenk Gazetesi İşgal yıllarında da varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemde ve daha sonrada yayın politikası olarak sürekli birlik bütünlüğü ve asıl birlikteliğin vatan kardeşliği olacağını yayınlarında ve özellikle başyazılarında vurgulanmıştır. Milli mücadele ile ilgili sürekli yayınları olumlu olmuştur. Ankara'dan gelecek her soluğu kurtuluş çaresi olarak görmüşler ve haberlerinde okurlarına yansıtmıştır. İzmir'in bu önemli ve köklü Gazetesi 2 Ocak 1930 tarihinde ve 10959 numaralı sayısıyla yayınına son vermiştir.[242]

Hizmet Gazetesi: İzmir'in ilk yerel Türk gazetelerinden biri olan Hizmet Gazetesi 1886 Kasımında vali Halil Rıfat Paşa'nın himayesinde Halit Ziya ve Tevfik Nevzat tarafından çıkarılmıştır. Hizmet Gazetesinde imtiyaz sahipliğini ise Mehmet Şerif Efendi üstlenmiştir. Üçte birine sahip olduğu Hizmet Gazetesinin basılıp yayılmasında önemli hizmetler vermiştir. Ama yakalandığı akciğer kanseri sonucu, gazetenin imtiyazını 1890'da Asitaneli Ahmet Celâdet Efendiye devretmiş ve bu tarihte vefat etmiştir. Hizmet Gazetesi, 1886–1890 arası haftada iki gün olmak üzere Cumartesi ve Salı günleri çıkartılmıştır. Fiyatı ise 6 aylık üyeliği 45 kuruş, günlük ücreti ise 1 kuruş mecidiye olarak belirlenmiştir. Gazete 1890'dan itibaren ise yine haftada iki gün çıkartılmış, ama Salı günü yerine çarşamba günleri çıkartılmaya devam edilmiştir. Gazetenin içeriğine bakarsak sadece İzmir vilayeti genelini ilgilendiren olayların dışında Osmanlı ülkesinin bulunduğu bütün coğrafyanın gündemini yakından takip etmiştir. Yine dünyada gelişen olayları takip ederek bu olaylar hakkında kamuoyunu bilgilendirmiştir.[244] Hizmet İzmir'in en eski gazetelerinden biri olarak kısa bir süre yeni bir isimle çıkmıştır. Gazetenin yeni devresini incelediğimiz dönemde 4 Ocak 1925 tarihinden itibaren Yanık Yurd adı ile yayınlanmaya başlamıştır. Zeynel Besim tarafından yönetilen gazetenin ismi 364-381 sayılar arasında Hizmet, Yanık Yurd olmuş, 382. sayı ve 1 Nisan 1926 tarihin-

---

kongresine katılarak, cemiyetin yönetim kurulunda görev yaptı. "*Ahenk*" gazetesinin sorumlu müdürü olduğu işgal döneminde yunanlılar tarafından tutuklandı. Nisan 1920'de vefat etti.

[243]Turan Akkoyun, Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996

[244]Mustafa Özdemir, 1877-1899 Yılları arasında Hizmet ve Ahenk gazetelerinde Aydın ve ilçeleri, Akademik Tarih,23 Şubat 2008

den itibaren "meslek ve hayat-ı tahririyeden hiç bir tebeddül olmadan tekrar Hizmet'e dönüştürülmüştür". Bu isim değişikliklerine rağmen Hizmet'in kuruluş tarihi 4 Ocak 1925 olarak kabul edilir. Gazetenin klişesinde 'cumartesinden maa'de her gün çıkar. Milliyetçi Cumhuriyetçi Türk Gazetesi' yazmaktadır. Başta kadın hakları, alfabe ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çok tartışıldığı bir basın-yayın organı olmuştur. Bu yüzden diğer gazetelerle girdiği pek çok tartışmada zaman, zaman mesele hakarete kadar gitmiştir. 1931 başında yayınını bir müddet keser. Mart'ta tekrar yayınlanmaya başlarsa da ancak 1933'ün sonuna kadar devam edebilir.[245]

Anadolu Gazetesi: İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki yayın organı ittihat Gazetesinin yerine 6 Kasım 1911'de Haydar Rüştü yönetiminde yayına başlayan Anadolu, İzmir basın tarihinin en önemli gazetelerinden biridir. Anadolu Gazetesi İzmir'de yayınlanan İttihat ve Terakki fırkasının yayını olan İttihat Gazetesinin yerini almıştır.[246] Gerek Meşrutiyet, gerekse Cumhuriyet devri tek parti yönetimi sırasında iktidarın yanında olmuştur. Bu, yaptığı yorumlara açık bir şekilde yansımıştır, İzmir'de İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Haydar Rüştü Bey'in yönetimindeki Anadolu ve Duygu gazeteleri, şehrin Yunan ordusunca işgalinden birkaç gün önce mütareke komisyonunca kapatıldı.[247] Haydar Rüştü Zaferden sonra tekrar İzmir'e gelerek çalışmalarını burada devam ettirmiştir. 11 Haziran 1924'ten itibaren gazete yeniden İzmir'de yayınlanmaya başlar.1951'de Haydar Rüştü'nün ölümü üzerine gazetenin sahipliğini üstlenen oğlu Aydın Öktem, "Gazete Halk Partisi'ni tutuyordu. Fakat Halk Partisi'nin yayın organı değildir" demiştir. Anadolu, üst üste gelen felâketler ve yangınlar karşısında zor durumda kalmış olmasına rağmen 1954'e kadar yayınlanır. Bunu da kendisini sürekli yenilemesine borçludur. 1929'da "Gençlik ve Edebiyat Sahifesi", "Gençlik ve Sinema Sahifesi", "Karikatürlerimiz Köşesi" 1935'de "Gençlik Sahifesi" 1937'de ise "Mizah Sahifesi", "Gençlik Sahifesi", "Öğretmen Sahifesi" gibi adlarla yeni köşe ve sayfalara yer vermiştir. İncelediğimiz dönemin 1924-1938 yılları arasında Yeni Asır ile Anadolu'nun mevcut sayıları karşılaştırıldığında sanat, edebiyat, pedagoji ve felsefeye dair yazılarla, çeviri yazılar bakımından Anadolu'nun tartışılmaz üstünlüğü açıkça görülür.[248]

---

[245]Turan Akkoyun, 'Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996, s.27

[246]Zeki Arıkan, Mütareke ve işgal dönemi İzmir basını, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1989,Sf.5

[247]Zeki ARIKAN, Haydar Rüştü Öktem Mütareke ve Anıları, TTK Yayınları, 1991, Ankara,Sf.134

[248]Turan Akkoyun, 'Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996, s.27

İddianameler

I. İ d d i a n a m e

Türkiye efkârı umumiyesinden aldığı feyiz ve ilham ile devlet mefhumunun ifade ve ihtiva ettiği saha dâhilinde memleketin içtimai, iktisadı ve medeni inkişafına sarfı mesai etmekten bir an geri durmayan Cumhuriyet ve inkılâp hükümetiyle, demokrasi usul ve idaresinin hâkim olduğu her memlekette istimal edilen siyası ve medeni mücadele, daima mümkün ve hiçbir kanuni kayıt ile kapatılmış değil iken, isimleri aşağıda zikrolunan şahıslar menfur ve karanlık bir ruh taşıyan zümreden aldıkları telkin dairesinde cihan tarihinde vücuda getirdikleri çok iğrenç ve kanlı levhalar dolayısıyla daima beşeriyetin lanet ve nefretiyle karşılanan gayri meşru ve caniyane teşebbüsler ile hükümeti yıkmak ve menfur gayelerine vasıl olabilmek için Türk Cumhuriyet ve inkılâbının bihakkın mümessili bulunan Reisicumhur Hazretlerine suikast yapmak suretiyle memlekette bugün dehşetinin takdiri mümkün olmayan bir felaket hazırlamak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Çok kızıl ve leim efkârın etrafında birleşen ve teazzı eden ve Türk inkılâp tarihinde ebediyen meşum bir siyah leke olarak yaşayacağı muhakkak bulunan bu zümrenin tertip ve ihzar ettiği teşebbüsatı leimaneyi (melunca) tafsilen arz edeceğim.

Şehri halin (Bu ayın) on yedinci çarşamba günü (17 Haziran 1926) İzmir'e seyahat tarikiyle muvasalat edecek olan Reisicumhur Hazretlerine bir suikast yapılacağından bahis ile, vaki olan istihbarat üzerine tarihi mezkurdan iki gün evvel Gülcemal Vapuru ile İzmir'e gelmiş olan Lazistan Mebusu sabıkı Ziya Hurşit ve Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve mülazım-ı evvellikten mütekait Çopur Hilmi namı kimseler, ayrı ayrı mahalli ikametler inde, mahalli polisince derdest ve tevkif edilmişlerdir.

Bunların üzerlerinde iki İngiliz bombası ve müceddet dört ve müstamel iki Belçika polis revolverleri ve fişekleri bulunmuştur. Alel usul ariz amik ve amik icra kılınan tahkikat ve yüzleştirmeler neticesinde de, bunlardan Ziya 341 (1925) senesi ortalarından itibaren Reisicumhur Hazretlerinin imhası için bir suikast şebekesiyle alakadar bulunduğu ve evvelen esbak Ankara Valisi Abdülkadir Bey ve bunun vasıtasıyla da İzmit Mebusu ve Terakkiperver Fırka azasından Şükrü Bey'le anlaştıklarını ve bu hususta müteaddit defalar muhtelif zaman ve mekânlarda toplanarak suikast meselesini müzakere ettiklerini ve bu maksadın istihsali için yukarda beyan olunan Laz İsmail ve bilahare Gürcü Yusuf u bularak Şükrü Bey'e tanıştırdığı ve geçen sene Kanunu evvel (Aralık) aylarında Şükrü Bey' in Ankara' da bulunan suikastçı adamlarıyla işbu suikast fiilini icra

etmek üzere Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u beraberinde Ankara'ya götürdüğünü ve iki üç gün sonra da kendisinin Ankara'ya gittiğini ve Terakkiperver Fırka Kulübünde misafir kaldığını ve Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'un, Şükrü Bey'in Ankara'daki hanesine giderek Şükrü Beyle görüştüklerini ve yine Laz İsmail'in bir gece, Şükrü Bey'in tavsiye ve delaletiyle Eskişehir Mebusu Arif Bey' in Çankaya yolu üzerinde bulunan köşküne götürüldüğünü ve Çankaya yolu üzerinde suikast icrasına müsait yerlerin tetkik edildiğini ve bundan başka birlikte Meclise girdiklerini ve akşamdan sonra Heyet-i Vekilenin içtima ettiği binanın vaziyetini ve Ankara Kulübünün etrafını tetkik ettiklerini ve her nasılsa suikast icrasını o esnada münasip görmeyen kardeşi Ordu Mebusu Faik ve diğer Terakkiperver müdiranının muhalefeti ile kuvveden fiile ihraca muktedir olamayarak İstanbul'a avdet ettiklerini ve Şükrü Bey' in İstanbul'dan Ankara'ya kadar arkadaşlarının azimet ve avdetleri ve ihtiyacat-ı sairelerine medar olmak üzere muktezi mebaliği temin ve ita eylediğin ve müteakiben sene-i hazıra zarfında Reisicumhur Hazretlerinin Bursa seyahatleri dolayısıyla yeniden faaliyete geçilerek, Laz İsmail' i Nimet Naciye namında bir kadını yanına terfik ederek tetkikat icrası için Bursa' ya gönderdiklerini, Laz İsmail' in yapmış olduğu tetkikatın gayr-ı müsait bulunmasına binaen İzmir' de vaki olacak seyahat esnasında yapmaklığı tasavvur ve tasmim(tasarlama) ve bu seyahat için dahi Şükrü Bey tarafından kâfi miktar para verildiğini ve Reisicumhur Hazretlerinin İzmir'e seyahati takarrür edip anlaşılması üzerine, yeniden Şükrü Bey'le vaziyeti tetkik ve mütalaa ve Laz İsmail' in ve Gürcü Yusuf un dahi ayrıca Şükrü Bey'le görüşmelerinden sonra İzmir' e hareketlerini tespit ettiklerini ve İzmir'de daha evvel Şükrü Bey' ile bu hususta anlaşmış olan Sarı Efe Edip' e, Ziya Hurşit'e' e itimat edilmesini ve beraber müsemmam suikastın yapılmasını işaret sadedinde kendisinin, Edip Bey' in en yakın ve en mahrem arkadaşı olan mütekaidi baytar miralayı Rasim Bey' in imzasıyla bir mektup ve mühim miktarda meblağla kafi miktarda rovelver ve cephanesini Şükrü Bey' den alarak İzmir' e hareket ettiklerini ve İzmir'e bila ama çıktıklarında Ziya Bey' in Gaffar zade Otelinde ve diğerlerinin Ragıp Paşa otelinde nazar-ı dikkati celbetmemek için ayrıldıklarını ve derhal Sarı Efe Edip' i bularak oteldeki odasında mezkur mektubu birlikte okuyup deruhte ettikleri vazifenin icrası etrafında konuştuklarını ve Edip Bey' in kendi adamları ile birlikte Karşıyaka' da İdris' in bahçesinde görüşmek üzere hazır bulunacaklarını söylediğini ve filhakika yevm-i mezkurun ertesi günü akşamı Edip Bey' in arkadaşları olmak üzere bulundurduğu Giritli Şevki ile çiftliğinde müdür olarak istihdam ettiği Çopur Hilmi nam kimseler beraber olduğu halde mezkur bahçede içtima ve Edip Bey tarafından arkadaşlarına takdim olunduktan sonra müsemmam suikastın şekil ve mahal ve suret-i ic-

rası etrafında uzun uzadıya mütalaalar dermeyan olduktan sonra, suikastın Gaffar zade Oteli yakınında dar sokakta kavşak noktasında icrasını kararlaştırdıklarını ve Ziya'nın arkadaşları olan Laz İsmail ve Gürcü Yusuf' unda ertesi gece Şevki'nin hanesinde içtima ederek tanışmak ve suikastın icrası ve müteakip anlardaki her birisinin uhdesine terettüp edecek vezaifin tertip ve taksimi için içtima etmekle karar verdiklerini ve filhakika ertesi gün Edip'ten maada Ziya ve arkadaşları Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Hilmi ve Şevki' in içtima ettikleri ve ol suretle müzakerede bulundukları ve son şekil üzere mezkur Gaffar zade Oteli civarında suikastın Laz İsmail ve Gürcü Yusuf la Ziya tarafından evvela rovelverle ve icap ederse bombalarla icrası ve oradan firarlarıyla Şevki ve Çopur Hilmi'nin geride hazır bulunduracağı otomobile irtikap ile karşı tarafa isal sonra Şevki'nin motoruyla Sakız adasına geçirilmesi hususunun taht-ı karara o alındığı ve ayrıldıktan sonra mahalli ikametlerinde eşyayı cürmüyeleriyle birer, birer derdest olunduklarını ve suikastın hareket ve faaliyetinin şahsen değil Şükrü ve Abdülkadir Beylerin mensup oldukları bir zümre-i siyasi yenin nam ve hesabına olduğunu ifade ve beyan etmiştir.

Maznunların gerek İzmir suikastına gerek buna mukaddem suikast şebekesinin icraat-ı sabıkalarına mütedair belli zamanlarda verdikleri ifadeler pek şayan-ı dikkat ve ibret görünmüş ve bunlardan Gürcü Yusuf un ifadesine nazaran yedi sekiz ay evvel bir gün kendisi pastane de oturuyorken Laz İsmail gelerek bir arkadaşı Ankara'ya götürmek istediğini ve seyahat maksadı da Ankara' da zengin bir şahsın hanesinin soyulması meselesi olduğunu ve menfaati olduğundan bu işe dahil olmasını teklif etmesi üzerine para ve nüfus teskeresi olmadığını dermeyan eylemesine karşı bu meselenin halledilebilir olduğunu ifade etmiş ve bir kaç gün sonra yirmi beş lira ile Halim namında başka bir şahsa ait bir nüfus teskeresi ile gelerek ertesi günü her ikisinin Haydarpaşa' dan Ankara' ya vürut ettikleri güne kadar Ziya ile trende temas etmediğini ve trenden çıktıkları anda yanlarına Ziya'nın geldiğini ve her üçünün de birlikte Karadeniz oteline gittiklerini ve üçüncü günü İsmail vasıtasıyla İzmit Mebusu Şükrü Bey' in hanesinde temas ettiğini ve Şükrü Bey silahların hazır edildiğini ve lazım olduğu vakit Ziya Bey'e, o gelmez ise İsmail'e hitaben sana veririm dediğini ve bu konuşmadan sonra evinden çıkarak İstanbul Salon pastanesine geldiklerini ve bunu müteakip Ziya de gelerek kendilerine hitaben ben Meclis' e gidiyorum isterseniz size de birer kart tedarik edeyim diyerek pastaneden çıktığını ve bir müddet sonra gelerek kendilerine iki kart verdiğini ve İsmail ile birlikte Meclis'e gittikleri ve ayrı ayrı yerlerde oturduklarını ve Meclis'ten çıktıktan sonra İsmail kendisine hitaben buraya gelmekten maksadımız, reisicumhuru öldürmektir,bize istedi-

ğimiz kadar para ve memuriyet vereceklerdir,Şükrü Bey reisicumhur olacaktır dediğini ve akşam Miralay Arif Bey'e gideceğiz, Gazi Paşa'nın köşkünü ve civar yolları keşfedeceğiz diyerek yanından ayrıldığını ve kendisi de otele giderek yattığını, sabahleyin İsmail'in geldiğini o gece Arif Beyin evinde misafir olduklarından gelmediğini ve yalnızca İsmail, Paşa'nın köşkü civarında tetkikat ve keşfiyatta bulunmuş ise de buraların suikasta müsait olmadığını ve ancak ,Ankara Kulübünün bu işe daha müsait bulunduğunu ve Kulübün etrafını Ziya ve Laz İsmail ile birlikte beraber her üçünün keşfettiklerini ve firarlarını teminen otomobil ve hatta tayyare bile hazırlandığının Ziya Bey tarafından ifade edildiği ve yolda giderlerken orta boylu Şişmanca bir zatla Ziya Bey'in görüştüğünü ve Ziya' Hurşit'e sorduğunda Kazım Karabekir Paşa ile görüştüm dediğini ve mumaileyhin çok kuvvetli ve nüfuzlu olduğunu ve bu tertibattan malumattar bulunduğunu beyan eylediğini ve ertesi günü İsmail'e gelerek Ziya Bey'i gördüğünü ve kardeşi Faik Bey' in tertibatı vakıadan haberdar olduğundan dolayı hemen İstanbul' a hareket edeceklerini beyan etmesi üzerine ertesi günü trenle Ankara' dan hareketten önce Şükrü Bey' in kendilerine ellişer lira ile parabellum sisteminde birer rovelver verdiğini, Laz İsmail ile Yusuf'un beyanat-ı mesrudesini tamamen tasdik eyledikten maada bir gece Ziya ile Eskişehir Mebusu Arif Bey' in hanesine gittiğini ve Arif Bey' in suikastı ima eder şekilde hakkın ketmedilmiş olduğundan ve yapılan gadrelerden bahis ve bundan sonra İsmail'e hitaben sizin gibi iyi adamlara ihtiyaç vardır gibi lafları sarf suretiyle, suikastı teşci ve tahrik etmiş olduğunu ve ertesi gün Arif Bey'in hanesine yalnız gittiğini ve Yusuf'la beraber Ziya Hurşit'te dahil olduğu halde Heyet-i Vekilenin içtima eylediği binayı keşfettiklerini ve fakat kendi mütalaasına nazaran muhafaza tertibatının mükemmeliyetine binaen burada hiçbir şey yapılamayacağına kanaat getirdiğini ve bu safhaya ait olan Ziya 'in yukarda serd ve tadat olunan cümle-i beyanatından başka Arif Bey' in hanesine Laz İsmail' i götürmediğini ısrarla ve bil-muvacehe beyan eylemek suretiyle Arif Bey' i Ziyaret edecek bir vaziyet göstermek istemiş ve her üçü İstanbul'a avdet eylemişlerdir.

Ankara' da bazı esbap ve mevani dolayısıyla akim kalan suikastın Reisicumhur Hazretlerinin Bursa'ya vaki seyahat-i ahirlerinde tatbik ve icra etmek üzere Laz İsmail bir gün Yusuf u bularak Bursa'ya suikast için gideceklerinin mukarrer bulunduğunu söylemiş, Yusuf bu teklifi kabul etmediğinden Laz İsmail yine Şükrü ve Ziya Beylerin tahrikiyle melun maksadını tatbik etmek üzere Şükrü Bey' den aldığı para ile ve refakatine Naciye isimli kadını zevcesi sıfatıyla alarak Bursa'ya hareket etmiş ise de, yukarda zikredildiği veçhiyle canice emellerine muvaffak olamayarak tekrar avdet ettiğini beyan

etmiştir. Naciye Nimet Hanım Bursa'ya tedavi için gideceği esnada daha evvel çalıştığı lokantadan tanıdığı İsmail' e tesadüf ettiği ve İsmail' in maksat ve canice emellerinden haberdar olmadığım ispat eylemiştir. Laz İsmail'in diğer ifadelerine nazaran Bursa'nın suikastın icrasına müsait olmadığı haberiyle İsmail'in avdeti üzerine, cinayet-i vakıanın mebus Şükrü, Ziya Abdülkadir, baytar mütekaidi Miralay Rasim ve Sarı Efe Edip, Şükrü Bey' in hanesinde yaptıkları içtimada İzmir'de icrası takarrür ettirilmiş ve bunun üzerine Şükrü ve Abdülkadir ve Ziya arasında silah tedariki dahi mevzubahis olmuş ve paraları Şükrü Bey tarafından verilmek üzere tedariki Ziya Hurşit'e tevdii edilmiş ve merkum da bu vazifeyi deruhte ederek filhakika suikastta istimal edilecek silahları tedarik ve ihzar eylemiştir, Bu tertibat alınmakla beraber Ziya gerek Abdülkadir ve gerek Şükrü Beylerle tekrar, tekrar görüşerek ve en Ziyade içtimalar Şükrü Bey' in hanesinde yapılmış ve Abdülkadir Bey suikastın icrası için vasii ve şümullü teşkilat icrasına hacet görülmediğine dair beyan ettiği mütalaalar heyetçe maslahata muvafık bulunmuş ve en evvel Reisicumhur Hazretlerine suikast icrası gayelerinin ilk kademesi olarak kabul edilmiş ve bunu takiben müteaddit suikastlar icrasını tasmim etmişlerdir. Yukarda mufassalan arz ve teşrih edildiği veçhile İzmir' deki teşebbüsat hakkında Ziya ve Laz İsmail ve Gürcü Yusuf un ifadeleri ve bazı teferruata ait hususat müstesna olmak şartıyla esas vak' a ve suret-i icrasında yekdiğerine tetabuk-u tam ile mutabakat etmektedir.İzmir hadisesine müteallik Çopur Hilmi ve muhbir sıfatıyla dinlenilen Şevki'nin ifadeleri muhteviyatı Çopur Hilmi'nin şahsi müdafaa sadedinde zikir ve dermeyan ettiği hususlar müstesna olduğu halde esasa müteallik ifadeleri aynı meal ve ruhta görülmüştür. Mamafih Hilmi'nin Şevki' deki bombaları Ziya e getirdiğini itiraf eylemesi ve İdris' in bahçesinde ve Şevki'nin hanesindeki içtimalarda ispatı vücut etmesi kendisinin asli failler arasında bulunduğuna şek ve şüphe bırakmamaktadır.

İzmir' deki hadisenin tertip şekli ve icrasına müteallik son derece dikkat çekici ve mufassal ifadeler de bulunan Sarı Efe Edip' in bu hususdaki malumatını Heyet-i Celile'nize tafsilen arz ve izah edeceğim. Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit'i Gaffar zade otelinde müdür Abdullah efendinin odasında gördüğünü ve o vakte kadar Ziya Beyi tanımadığını ve Abdullah efendinin Ziya ' i kendisine takdim ettiğini ve merkum Ziya, size arkadaşlarımızdan selam getirdim, hususi şekilde görüşmek isterim dediğini ve gece otelde görüştüklerini, Ziya 'in cebinden bir mektup çıkararak verdiğini ve mektubun Miralay Rasim ve mebus Şükrü Beylerin imzalarıyla imzalanmış olduğunu, zahiren bir tütün işinden bahis bulunduğunu ve tütün işinin ne olduğunu Ziya Hurşit'e sorduğunda, bu tütün

işi değildir, dediğini, okuduktan sonra mektubu elinden alarak yırttığını ve tekrar meseleyi sorduğunda Gazi Paşa'nın imhasını üzerine alarak İzmir' e geldiğini ve yanında güvenilir şahıslar bulunduğunu ve suikastın kendisi tarafından icrasına Hey' et-i Umumiyece karar altına alınmış olduğunu ve Hey' eti Umum iye'den maksat Terakkiperverlerin Hey' et-i Umum iye'si bulunduğunu demesi üzerine kendisi de merkuma hitaben, bu işi burada yapabilecek misiniz? Ve ne suretle bir planımız vardır ve arkadaşlarımız kimlerdir dediğinde, arkadaşlarımın suikastı yapabilecek iktidarda,tecrübeli ve metin olduklarım ifade eylediğini ve kendisi de bunları bir cürümü meşhut halinde yakalatmak için zahiren vakıanın tertibine muvafakat ettiğini ve suikasttan sonra firar için bir motor temininin lazım geldiğini söyleyerek ve nezdinden ayrılarak Giritli Şevki'nin motoru olduğunu bildiğinden Şevki'yi bulduğunu ve motorun nerede olduğunu sorduğunu, merkum Şevki de motorun Sakız' da bulunduğunu ve altı yüz liraya rehinli olduğundan mezkur meblağın teminiyle motorun getirilmesinin kolay olduğunu ifade eylemesi üzerine Ziya Hurşit'e gelip para meselesini sual ederek, üzerinde mevcut nakit olmadığını anladıktan sonra Saruhan Mebusu Abidin Bey' den 600 lira istediğini ve mumaileyhin üzerinde şimdi bu kadar para olmadığından akşam tedarik edeceğini ifade ile ayrıldığım ve akşam üzeri parayı bulamadığım söylemesi üzerine Ziya ile tekrar temasa gelerek ertesi gece İdris'in bahçesinde Ziya, Çopur Hilmi ve Şevki ile içtima ettiklerini ve suikastın icra mahallini müzakere ettiklerini ve en nihayet münasip mahallin Kemeraltı mevkii olduğunu söylediğini ve Şevki'ye daha evvel verdiği iki bombayı suikastta kullanılmak üzere ve Hilmi vasıtasıyla Ziya Hurşit'e e verdiğini ve ertesi günü artık neticeyi intizar etmeyerek Mahmut Şevket Paşa vapuruyla İstanbul' a gittiğini ve vapurda Abidin Bey' e tesadüf ettiğini ve Abidin Bey' in Bristol oteline indiğini ve kendisinin kayınbiraderi diş tabibi Mustafa Şevket Beyin evine gittiğini bir gün sonra Bristol oteline gittiğinde Abidin Beye tesadüf ederek, İzmir' den ne haberler var diye sorduğunda mumaileyhin sabah gazetelerinde bir şey olmadığını ve akşam gazetelerinde bir havadise intizar eylemek lazım geldiğini beyan eylediğini ve bu vukuata takaddüm eden günlerde Rasim Bey ile birlikte Şükrü Beyin hanesine gittiklerini,Şükrü Beyin Ankara'daki suikast teşebbüslerinden bahsettiğini ve arkadaşlarının beceriksizliğinden korkaklığından bir türlü muvaffak olamadıklarını, hatta bir defa iyi bir vaziyet temin edildiğini adamları Arif Beyin köşküne alıp orada güzergahta iyi bir mevkide pusu kurulmuş ve maksat da hasıl olmakta bulunmuş iken vaziyeti kendilerine ihsas ettiği Rüştü Paşa, Sabit Bey gibi arkadaşların tevahhuş ederek keyfiyeti Rauf Beye iblağ ettiklerinden ve Rauf Bey de güya Şükrü Bey'e gelip vaziyeti izah etmezseniz keyfiyeti telefonla Gazi'ye

ihbar edeceğim demesi üzerine, işin bozulduğunu söylemiş olduğunu ve kendi kanaatine göre Şükrü Bey' in suikast üzerinde kemal-i katiyetle yürüyeceğini anladığını ve Şükrü Beyin elinde bu iş için gayet emin iki üç arkadaşının daha bulunduğunu Şükrü Beyden işittiğini ve hatta Harbi Umumide salben idam edilen Siroz yaranından Çerkez Ahmet'in mahdumu ve arkadaşlarının İzmir' de olup olmadığını ve bunlarla orada bir iş yapılıp yapılamayacağının temini mümkün olup olmayacağını söylediğini ve kezalik kendi kat' i kanaatine nazaran, Terakkiperverlerle eski Meclisten bakiye İkinci Grubun teşkilatı aynı olduğunu ve Terakkiperverlerin iki kısım olup birinci kısmı suikastçılar olduğunu ve bunların başında Şükrü Bey, Rüştü Paşa, Halet, Halis Turgut, Necati ve Abidin Beylerle askeri zümreden Arif Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalarla Rauf Bey ve İkinci gruptan Kara Vasıf, Abdülkadir, sabık Ardahan Mebusu Hilmi bulunduğunu ve bunların maksatlarını saha-i fiile isal için başlarında İttihat Terakki Katib-i Mesulü sabık İaşe Nazırı Kara Kemal bulunduğunu ve Rasim Bey delaletiyle Terakkiperverlerin bu grupla temaslarını muhafaza ettiklerini ve bu grubun Kara Vasıf ve Abdülkadir gibi nüfuzlu ve cüretli şahısların ve bunların tedvir ettiği şirketlerden ve ara sıra eski Maliye Nazırı Cavit Beyden mali yardım temin eylediklerini söylemiştir.

Maznunların ve bilhassa Sarı Efe Edip Bey' in yukarıdaki ifadeyi mufassallarından pek bariz olarak tebeyyün ettiğine nazaran, işbu teşebbüsü diniyane Terakkiperver Fırka ile bu fırkanın teşekkülünde pek Ziyade amil olmuş olan faaliyete geçen ve onunla temas halinde bulunan memleketteki diğer müterakkıb-ı fırsat ve vaktiyle memleketin idaresine hâkim ve mütehakkim olmuş olan tabiri marufu veçhile iaşeci ve yağmacı bir zümre-i kalile'nin eser-i tertip ve tasnii olduğu anlaşılmış ve şu hale nazaran Terakkiperver Fırka erkân ve azasının bu meselede kırk beşinci maddenin birinci fıkrasındaki kanuni ifadeye tevfikan, veçhey-i ulada (birinci derecede) fail-i asli sıfatıyla dahi ve iştirakleri bulunduğunu kabul etmek zaruret-i kanuniyesi vardır. İşbu teşebbüsattı caniyenin,Kanun-u Cezanın elli beşinci maddesindeki sarahat-ı kanuniye ye tevfikan bir cürümü mahsus teşkil ettiğine ve işbu cürümün irtikap edilmekte bulunduğu bir an ve zamanda elde edildiğine nazaran Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun otuz sekizinci maddesindeki tarifata nazaran cinai bir cürüm-ü meşhut bulunduğuna nümayan bulunmaktadır.Binaenaleyh Teşkilat-ı Esasiye Kanununun on yedinci maddesinde muharrer olan sarahat-i kanuniye ye tevfikan bu meselede aledderecat alakaları görülen ve Büyük Millet Meclisinde aza bulunan münfesih Terakkiperver Fırka azasının tevkifleri tahtı karara alınmış ve icabı ifa kılınmıştır. Suikast ve taklib-i hükümete müteallik terti-

bat ve teşkilat ve icraatı yukarda olduğu gibi arz olunduktan sonra, İzmit Mebusu Şükrü Bey' in mazbut ifadesinin hülasasına nakli kelam etmek zaruretindeyim. Mebus-u mumaileyh tevcih edilen suallere cevap vermekten istinkaf etmiş ve Ziya, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf un Şükrü Bey aleyhinde serd ve beyan ettikleri teşkilat ve icraata müteallik beyanatları ret ve inkar eylemiş ve iftira olduğundan bahseylemiş ve yalnız Ziya ile husus mahiyette olmak üzere birkaç kere temas ettiğini ve Abdülkadir ile de temasta bulunduğunu söylemiştir. Eskişehir Mebusu Arif Bey' in zapt olunan ifadesinde Laz İsmail' i ancak şahsen tanıdığını ve İsmail' in mücadele zamanındaki hizmetine mukabil vesika almak üzere hanesine geldiğini, İsmail' in evden çıktıktan sonra Şükrü Bey'in ve onu müteakiben Ordu Mebusu Faik Bey'in geldiklerini, Ziya 'i Ali Fuat Paşa tarafından prezante edilmek suretiyle tanıdığını ve suikasta müteallik hiç bir beyanatta bulunmadığını, hüviyetini tanımadığı kimselerle böyle azım bir meseleye iştirak edemeyeceğini beyan etmiş ve mumaileyh Arif Beyle Laz İsmail' in muvaceheleri yapıldığında, Ankara'daki Kulübün önünde Arif Beyin otomobiliyle mumaileyh de hazır olduğu halde hanesine gittiğini ve ertesi günü Arif Beyin evine tekrar giderek Şükrü Beyin de gelip oturduğunu ve sonra otomobil ile tanımadığı bir şahsın gelmesi üzerine kendisini başka bir odaya koyduklarını muvacehede İsmail' in beyan etmesine karşı Arif Bey, mezkur içtimaları inkar etmiş ve Saruhan Mebusu Abidin Bey dahi Gaffar zade otelinde Ziya ile tanıştığını ve Edip Beyin suikast için kendisinden sekiz yüz lira istediğini ve kendisi de bu iş kötü bir iştir, böyle şey olmaz dediğini ve akşama kadar savsakladığını ve akşam üzeri para yoktur cevabını verdiğini ve aynı günde Mahmut Şevket Paşa vapuruyla İstanbul'a gittiğini ve baytar miralaylığından mütekait Rasim Bey dahi bir gece Edip Bey de hazır olduğu halde Şükrü Beyin hanesinde suikasta müteallik müzakerede bulunmak üzere içtima ettiklerini, Şükrü Beyin hissiyat-ı vatanperveranelerini tahrik edecek sözler sarf ettiğini, gerek Edip Beyin gerek kendisinin yarı muvafakat ettiklerini söylediğini ve Şükrü Beyin evinden Edip Bey ile çıktıktan sonra Edip Bey, kendisine hitaben Şükrü Beyin delirdiğinden bahisle, onun bulduğu adamları bana gönderme diye tembih ettiğini ve kendisi bu adamları göndermemek teşebbüsünde bulunacağını ve Şükrü Beyi bu işten men edeceğini ve Ziya Hurşit'e, Edip Bey' e hitaben, Şükrü Beyle müştereken imza eyledikleri ve suikastın icrasını imaen yazılmış mektubu verirken dahi Şükrü Beye, «Edip Bey bizzat bu işe taraftar değildir» demiş ise de Şükrü Bey bilmukabele, Ziya Bey bizzat yapacaktır, diye mukabelede bulunduğunu ve Ziya Hurşit' in hiçbir mütalaa beyan eylemediğini ve yalnız bu işi yapacağını serdi ü isyan eylemiştir. Tahkikatın safahat-ı umumiye sinden mülhem olduğu veçhile suikastın birinci derecede amil ve mü-

rettibi İzmit Mebusu Şükrü Bey ve Eskişehir Mebusu Arif Beyler ve, sabık Ankara Valisi Abdülkadir'dir. Edip'in mazbut ifadesine nazaran, Terakkiperverlerin suikastçıları olmak üzere zikrettiği şahıslar meyanında İzmit Mebusu Şükrü ile Eskişehir Mebusu Arif ve Saruhan Mebusu Abidin Beyleri irae etmiş ve Şükrü Bey' in filhakika muhtelif zaman ve mekânda yalnız başına kalsa bile behemehâl Reisicumhur Hazretlerine suikast yapmak arzusunu alenen ihsas ve izhar eylemiştir. Şükrü Bey, aleyhinde toplanan deliller ve berahini kat' a ya karşı mumaileyh külliyen cürümünü inkâr eylemiş ve kendisine karşı maznunların ifadelerini bir iftira mahiyetinde göstermiş ve mahaza veçhi husumet ve iftirayı ispat edememiş, makbul ve makul sebeplere istinad ettirememiştir. Ve kezalik suikastın icra komitesi erkânından Eskişehir Mebusu Arif Bey de, Laz İsmail' in hakkındaki beyanatına karşı mumaileyh Arif Bey de bir güna makbul sebepler öne süreməmiş ve cürümünü inkâr suretiyle cinayete mütedair fikirlerini bir esrar perdesiyle setretmek istemiştir. Ordu Mebusu Faik Bey' in mazbut ifadesi ve suikasta müteallik kanaat ve mülahazat, kamilen Eskişehir Mebusu Arif ve Şükrü Beylerin aleyhinde tecelli etmiş ve bunun üzerine Arif Bey' in Ankara suikastında dahi methaldar ve müşareketi olduğu kanaati vicdan iyesi dahi hâsıl olmaktadır. İzmir hadisesinde Edip' in tamamen vakıanın mürettip ve muharriki olduğu hakkında mevcut delililer ve ifadelere karşı mazbut ifadesinde mumaileyh te'vilen ikrarı cürüm eylemekte ve Ziya ile Laz İsmail ve Yusuf'u bir cürümü meşhut halinde hükümete teslim eylemek üzere hareket eylediğini serd eylemekte ise de tertibat-ı vakıadan alakadar makamları haberdar etmeksizin İstanbul' a savuştuğu ve fiilin ikaındaki alaka derecesini iş bittikten sonra serd eylediği işbu müdafaa ile ret ve şerhe çalışmış ise de, müdafaat-ı vakıa, delaili hazıra ve bilhassa maznunlardan Ziya, Laz İsmail ve Yusuf ile Hilmi ve Şevki'nin kuvvetli itirafat ve ihbaratı sarihaları karşısında vahi ve sıhhati kanuniye den arî bulunmuştur.

Saruhan Mebusu Abidin Bey' in İzmir suikastında tamamen alakadar ve vakıayı ihzar edenler meyanında bulunduğu Edip' in ifade-i mazbatasında ve cinayet ve tertibatının ihzarından sonra alelacele İstanbul'a gitmesi ve Bristol Oteli'nde Edip ile vak' a hakkında görüşmesi ve sabah gazetelerinde hadisenin vukuuna dair neşriyata tesadüf edememesi itibariyle akşam gazetelerinde keyfiyetin tafsilatına intizar edilmek lazım geldiğini dermeyan eylemesi ve İzmir' de iken hadise için lazım olan ve tedarikinin temini iktiza eden 500 liranın tedariki çaresine tevessül edeceğini Edip' e bildirmesi ve nihayet vak' ayı hükümete ve alakadar makamlara ihbar etmemesi gibi delail ve emarelerden müsteban olmuş ve delaili kat'iyye karşısındaki müdafaası da merdud bulunmuş-

tur. Esbap ve delail-i kanuniyeye binaen Reisicumhur Hazretlerinin aziz ve kıymettar vücutlarının izalesi ile İcra Vekilleri Hey' etini iskat ve taklib-i hükümet hırslarıyla cinayet fiilini tertip ve fiilen tahrik ve esbabı husulünü tehyiç ve ihzar etmiş ve müctemian harekete geçmiş olan İzmit Mebusu Şükrü, Eskişehir Mebusu Arif, Saruhan Mebusu Abidin ve miralay mütekaidi Rasim Beylerin ve Lazistan Mebus-u sabıkı Ziya ve Laz İsmail ve Laz Yusuf ve Sarı Efe namıyla maruf Edip, Hilmi,Nimet Naciye, İdris' in ve ihtiyat zabiti Bahaddin ve Edip' in adamlarından olup sonradan Atina' dan avdet eden Torbalılı Emin ve çiftlikte müstahdem Şahin' in vicahlarında ve halen derdest edilememesi sebebiyle gayrı mevkuf sabık Ankara Valisi Abdülkadir Beyin gıyabında icrayı muhakemeleriyle, bunlardan İzmit Mebusu Şükrü, Eskişehir Mebusu Arif, Saruhan Mebusu Abidin, mütekait miralay Rasim Beylerle sabık Lazistan Mebusu Ziya ve Laz İsmail ve Yusuf ve Sarı Efe namıyla maruf Edip ve Hilmi ve Abdülkadir in sübut-u cürümleri takdirinde Kanun-u Ceza'nın 57 inci maddesinin son fıkrası delaletiyle ve İdris' in kezalik aynı maddenin mezkur fıkrasına tevfikan cezalandırılmaları ve Nimet Naciye hanımın gerçi Laz İsmail ile Bursa'ya seyahat ettiği anlaşılıyor ise de mezburenin İsmail' in suikast için Bursa'ya azimet ettiğine vakıf olmadığı ve İsmail' in cürüm kastıyla alaka ve temasları mevcut bulunmadığı cihetle mezburenin ve suikasta alaka ve temasları mevcut bulunmadığı anlaşılan diğer maznunu aleyhim Torbalılı Emin, ihtiyat zabiti Bahaddin ve Şahin' in beraatlarına karar verilmesini talep ederim.Terakkiperver mebuslardan mühim bir kısmı ve gerek Eskişehir'de tevkif edilen sair şahıslar hakkında tahkikat-ı kanuniye devam eylemekte olduğuna, mumaileyhin takip eden celselerde iddianameleriyle mahkeme-i Celilelerine sevk edilecekleri mütalaasıyla dava evrakları Ankara İstiklal Mahkemesi Riyaset-i Celilesine arz ve takdim olunur efendim. 26 Haziran 1926.[249][lix]

[249]27 Haziran 1926,Hizmet, sene iki, numara 455, 27 Haziran 1926,Anadolu, sene 15,numara 3612

II. İddianame (Zeyli)

26 Haziran 1926 tarihli iddianamemizde mufassalan arz edilmiş olduğu veçhile, Reisicumhur Hazretlerine suikast icrasıyla Vekiller Heyetini iskat ve taklib-i hükumeti gaye ittihaz ederek müctemian ikaı cürüm için harekete gelmiş ve esliha ve bombaları ile derdest edilmiş olan Ziya Hurşit ve rüfekası gibi cinayeti vakıanın icra heyetini emirleri altında meşum hadiselere sevk eden ve cinayetin temin-i icrası için para ve silah vesaire eşyayı temin ve ihzar etmiş olan mülga Terakkiperver Fırkasına mensup mebuslarla, bu uğurdaki maksadın istihsalinde ittihadı tam ile müttehid bulunmuş olan, vaktiyle mukadderatı memlekette keyfemayeşa tasarruf eden iaşecilerin sergerdesi Kara Kemal ve Cavit Beyler gibi eşhas-ı malumenin, cürümün tasavvur ve tasmimine müsteniden tertip ve ihzarı gibi mukaddemetında duhul ve iştirakleri ve suret-i ikaından da malumatları bulunduğu icra kılınan tahkikat ile anlaşılmış ve suikastın ika edilmekte olduğu bir sırada bütün delail ve vesaiti ile elde edilmesi ve binaenaleyh kanunen ceraim-i meşhudeden madud olacağı itibariyle usul-ü mevzuası dairesinde tahtı tevkife alınmış olan Büyük Millet Meclisi azasından Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Rüştü Paşalar ve Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail Canbolat, Münir Hüsrev ve Faik Beylerle sabık Maliye Nazırlarından Cavit, sabık Ardahan Mebusu Hilmi ve halen tagayyüb etmiş bulunan İaşeci Kara Kemal Beylerin vaziyet ve vasf-ı cürümlerini de bervechi zir arz ederim.

Edip Bey'in 'suikastın icrası heyet-i umumiyece takarrür ettiğine' dair beyanat ve ifşaat-ı mesrudesi ve Şükrü ve Abdülkadir Beylerin bu cinayette ferdi ve şahsi hareketlerinin ademül imkân bulunması gibi delail ve vasıl-ı mertebe-i sübut olmaktadır. Ankara' da mebus Şükrü ve Faik ve Ziya Hurşit ve Laz İsmail ve Gürcü Yusuf un icra etmek istedikleri suikasttan evvel emirde haberdar olan Erzincan Mebusu Sabit Bey' in ve diğer rüfekayı malumesine ihbar ederek Ankara' da cinayetin icrasından sarfınazar ettirildiği evrak-ı tahkikada ifadeleri mazbut mebusların beyanat-ı vakialarından ve Ziya Hurşit ve Edip' in zabt olunan ifadelerinden nümayan bulunmuş olduğu ve bunu müteakiben cinayetin icra heyetinin Laz İsmail' in Bursa' ya sevk ve izamı ve nihayet İzmir safhasında heyet-i celilelerince de malum olan vaziyet-i cinaiyeden balada isimleri muharrer mebus beylerle diğer zevatın malûmattar bulunduklarının vehle-i ülada kabul edilmesinin zaruri olduğu gibi Ankara suikastını hükümete bildirmeleri cihetinden cürümdeki alaka ve irtibatlarını ispat etmiş olduklarından dolayı maznunu aleyhim Cafer

Tayyar, Ali Fuad, Refet, Kazım Karabekir ve Rüştü Paşalarla, Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail Canbolat, Münir Hüsrev memleketin emniyet-i dâhiliyesini fiilen tehdit etmeleri hasebiyle feshedilen Terakkiperver Fırkaya mensup azalarla meşum bir akıbeti tarihiye neticesi sine-i millete artık hükmen mevcudiyetleri kalmamış olan İttihat ve Terakki azalarından bazılarının gizli siyasi bir komite halinde ittifak-ı hafi çalıştıkları ve sırf menfaat ve hırslarını temin etmek ve tekrar hükumeti ele geçirmek istedikleri ve bunun için birleştikleri ve şu suretle suikastla taklib-i hükumetin heyet-i tertibiyesinden oldukları icra kılınan tahkikatın bileltaraf ve kemal-i vuzuhla tebellür etmiş olan ve Ziya Hurşit'in ifadesine atfen maznunlardan Faik ve Maliye Nazır-ı esbakı Cavit ve Erzurum Mebus-u sabıkı Necati ve Ardahan Mebusu sabıkı Hilmi Beylerin vicahlarında ve Kara Kemal' in gıyaplarında icrayı muhakemeleriyle, bunlardan Kara Kemal'in Kanun-u Cezanın 55 inci maddesi delaletiyle 57'nci maddenin fıkrayı ulasına tevfikan tayini mücazatlarını talep ederim efendim... 30 Haziran 1926.[250] [lx]

[250] Hizmet Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene iki, numara 461

III. İ d d i a n a m e (Zeyli)

30 Haziran 1926 tarihli birinci Zeyli İddianamede arz edilmiş olduğu veçhile Reisicumhur hazretlerine karşı suikast icra ettikten sonra, İcra Vekilleri heyetini iskat ve taklib-i hükümet için ittihaz etmiş olan Büyük Millet Meclisine mensup mülga Terakkiperver azalarıyla İttihat ve Terakki'ye mensup eşhas haklarında icra kılınan tahkikat-ı iptidaiye üzerine tevkifleri icra kılınmış ve bu meyanda Bekir Sami, Kamil, Zeki ve Necati (Bursa) ve Feridun Fikri ve Besim (Mersin) ve sabık Erzurum Mebusu Necati, Selahattin, Mehmet Nafiz, Halet ve Kara Vasıf ve Hüseyin Avni ve Rauf ve Adnan ve İzmir vali-i sabıkı Rahmi Beylerle Mersinli Cemal Paşa'nın cürüm-ü vakiin takriben bir seneden beri tertip ve ihzarında methal ve müşareketleri ve suikastın icrasından da malumatları bulunduğu icra kılınan tahkikatı iptidaiye ifadelerinden ve maznunlardan bir kısmının aledderecat ihbaratı vakıalarından anlaşılmakla beraber. Suikastın akim kalması ve İzmit Mebusu Şükrü Bey' in tevkif edilmesi üzerine isimleri beyan olunan zevattan bazılarının vaziyeti tetkik etmek üzere Refet Paşa'nın hanesinde ve müteakiben Beyoğlu'ndaki Şule Kıraathanesinde içtima etmeleri gibi delail ve nihayet mahkeme-i Celilelerinde tecelli etmiş olan hakaik ile vasıl-ı mertebe-i sübut bulunmuştur. Bundan dolayı, mukaddemat-ı cürmiyeyi ihzar ederek Avrupa'ya azimet etmiş olan Rauf ve Adnan ve İzmir vali-i esbakı Rahmi Beylerin gıyabında; Bekir Sami, Feridun Fikri, Kamil ve Zeki ve Necati(Bursa) ve Besim (Mersin) ve sabık Erzurum Mebusu Necati ve Selahattin, Ahmet Nafiz, Halet ve Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Beylerle Mersinli Cemal Paşa'nın vicahen icrayı muhakemeleriyle, cinayet-i vakıanın yeni Kanunu Ceza' da daha ağır cezayı müstelzim bulunmasına binaen tarih-i ika-ı cürümde ma'mulinbih olan Kanun-u Ceza'nın elli beşinci maddesi delaletiyle elli sekizinci maddesinin fıkra-i ulasına tevfikan mücazatlarını talep ederim.

Kezalik suikasttan dolayı taht-ı tevkife alınmış olan, sabık Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey hakkında icra kılınan tahkikatta, Ziya Hurşit Bey' in, Arif ve Şükrü ve Abdülkadir Beylerle bit' tasmim mumaileyhimden Ziya Hurşit'in Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ile suikast için Ankara'ya azimetlerinden ve bu vukuatın bu suretle tertip ve ihzarından mukaddem Şükrü ve Abdülkadir Beylerin malumat ve tertipleri dâhilinde Reisi Cumhur Hazretlerine suikast icrası maksadıyla Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet Beylerle temas ederek mumaileyhimin akrabasından Vahap isminde ika-ı cinayete müstaid üçün-

cü bir aletin temini babında bir şahıs ihzar edilmiş olduğu ve Ziya Hurşit tarafından Vahab'a bu maksatla 100 lira verildiği ve Keleş Mehmet'in suikasta katiyen muvafakat etmemesi ve Vahab'ın da bir daha görünmemesi hasebiyle suikastın bu safhasının bu suretle akim kaldığı ve bu vukuattan bir müddet sonra ve Bursa İzmir meselelerinin mevzubahis olduğu eyyamda Ziya Hurşit bir gün İstanbul' da Hafız Mehmet' e bi tesadüf mumaileyhin 1500 lira kadar bir para mevcut olduğundan ve meblağ-ı mezburu bu uğurda sarf edeceğine dair beyanatından kasd-ı cürmisine muttali olmuş ise de kendisi Bursa ve İzmir vakıalarına dair Hafız Mehmet Bey' e malumat vermediği anlaşılmıştır. Ahval-i mesrudeye nazaran Hafız Mehmet Bey ile Vahap ve Keleş Mehmet dahi dahili muhakeme edilerek eski Kanun-u Ceza'nın 57'nci maddesi delaletiyle 45 inci maddenin fıkra-ı mahsusasına tevfikan tayin-i mücazatları talep ve davasıyla Ankara İstiklal Mahkemesi Riyaset-i Celilesine arz ve takdim kılınır efendim. 9 Temmuz 1926.[251]

[251]Hizmet Gazetesi, 9 Temmuz 1926, sene iki, numara 466.

SAVCININ SON MÜTALAASI

'Muhterem Hâkimler! Taklib-i hükümet maksadıyla Reisicumhur Hazretlerinin İzmir' e vaki 17 Haziran 1926 tarihindeki seyahatleri esnasında aziz şahıslarına tevcih edilecek suikast teşebbüsü hakkındaki muhakemenin safahatını dikkatlice ariz amik ve amik tetkik ettim. Cürümün tertip ve ihzar tarzını ve ne gibi maksat ve gaye istihdaf ettiğini ve cürümün huzur-u âlinizde maznun sıfatıyla ahzı mevki etmiş olan şu zevatın temas ve derece-i alakalarını birer birer şerh ve tafsil edeceğim. Evvel emirde Ziya Hurşit, bir sene evvel her nasılsa dimağına giren meşum bir fikrin tahtı tesirinde kalarak böyle bir suikastın behemehâl lazım olacağım ve kendi tabiriyle inhisarcılık siyasetine nihayet vermek ve Reisicumhur Hazretlerine bir suikast yapılmasının kati ve zaruri olduğunu dimağına koymuş ve bu fikrini iptida sabık Ankara Valisi Abdülkadir' e açmış ve Abdülkadir vasıtasıyla İzmit Mebusu Şükrü Bey'le hali temasa geçmiştir. Tasavvur etmiş olduğu bu efkâr ve amali mecnunanesinin icrasında Şükrü ve Abdülkadir Beylerle müttehit kalmışlar ve uzun uzadıya gerek Şükrü ve gerekse Abdülkadir Beylerle Beyoğlu sokaklarında ve Şükrü Bey' in evinde temas etmişler ve menfur tasavvur ve tasmimi icraya karar vermişlerdir.

Muhakemenin safahatı ahiresinden anlaşıldığı veçhile, Ziya Hurşit evvela Laz İsmail ve Gürcü Yusuf a değil Hafız Mehmet Beyin akrabasından Vahap ismindeki şahsa müracaat ederek, kendisini maksadı cinayetkaranesini bir dereceye kadar izah ederek kendisiyle beraber Ankara'ya gelmesini teklif etmiş, Vahap da kendisinden 100 lirayı alarak savuşmuştur. Vahap vasıtasıyla tedarik etmek istediği Keleş suikastın de bu işe yanaşmak istememiştir. Bunun üzerine nihayet mükerrer sabıkalılardan Laz İsmail denilen kötü huylu adamı bulmuştur ve esasen merkum İsmail ile Samsun' da tanışmış ve Samsun' da kendisine: Bir gün bize lazım olacaksın, demiştir. Laz İsmail ile buluştuktan sonra merkum vasıtasıyla da Gürcü Yusuf tedarik edilmiş ve birlikte Ankara'ya hareket etmişlerdir. Esas iddianamede şerh ve tafsil ettiğim veçhile, Ankara'ya muvasalatlarında Şükrü Beyle görüşmüşler ve en nihayet Şükrü Beyin en samimi arkadaşlarından ve suikast icrasının en büyük hahişkarlarından Eskişehir Mebusu Arif Beyle temas etmişlerdir. Bundan sonra Ziya Hurşit birinci defa olarak Arif Beyin evine gündüz gitmiş ve ertesi günü de Arif Bey Laz İsmail' i Terakkiperver Fırka Kulübünden otomobiline alarak evine götürmüştür.

Hülasa bu hususta Ankara' da hayli şeyler görüşülmüş; müzakere edilmiştir. Esasen Ziya Hurşit Ankara'ya gitmezden evvel, Ankara'da Arif Beyden maada Rüştü Paşa

ve Halis Turgut Beyin de bu onbaşı teşkilatına dâhil olduklarını bildiğini ifade etmiştir. Şurasını tekrar arz edeyim ki, Şükrü Beyin onbaşı teşkilatında Halis Turgut Bey, Rüştü Paşa, Arif Bey ve daha isimleri tespit edilemeyen bir takım eşhas mevcuttur. Bunlar Ankara' da bulundukları zaman suikastı icra etmek için epey uğraşmışlardır. Ezcümle Gazi Paşa Hazretlerinin Çankaya'dan Ankara'ya azimet ve avdetlerinde bu suikastı ika için Çankaya civarındaki tarlaları, bağları Arif Beyle Laz İsmail birlikte görmüşler ve müsait bir pusu teşkili için uğraşmışlardır. Fakat endaht (atış) edipte isabet ettiremedikleri takdirde derdestleri kuvvetli ihtimal olduğu için buna yanaşmamışlar ve bundan sarfı nazar etmişlerdir. Sonra Gazi Paşa Hazretlerini ara sıra teşrif ettikleri Ankara Kulübünde bu fikri melunalerini ifaya tasaddi etmek istemişlerdir.

Daha sonra da Büyük Millet Meclisinin müzakeratını istima için teşrif eden Güzide Paşa kendi localarında oturdukları bir an ve zamanda localarına bomba atmak suretiyle suikastın icrasını düşünmüşlerdir. Hatta bu hususu Ziya Hurşit o kadar iyi düşünmüştür ki, Riyaseti cumhur locası ile dinleyici locası arasındaki mesafeyi ve bunun kaç metre olduğunu bile tayin ve tahmin etmiştir. Bu fikirlerinden maada bir de Reisicumhur Hazretlerinin mevcut bulunduğu Heyeti Vekile içtima halinde iken baskın yapmak veyahut içtimadan çıkarken suikast icra etmek cihetini de iltizam etmişlerdir. Fakat bu cihetleri tasavvur etmiş, kararlaştırmış ve icra mevkiine koymaya azmetmiş bulundukları bir sırada Şükrü Bey' in efkârı hainanesine her nasılsa vakıf olan Erzincan Mebusu Sabit Bey bu hususta pek haklı bir telaş, asabiyet ve heyecan göstermiştir. Sabit Beyin meselenin harice ifşasına meydan bırakmamak için meseleyi örtbas etmişlerdir. Aynı zamanda Sabit Beyin korkaklığına ve evhamına hamledilmiştir. Ordu Mebusu Faik Bey de aynı zamanda Rauf Bey tarafından Arif Bey' in evine gönderilerek Arif Bey' in evinde hali içtimada bulunan Şükrü ve Arif Beylere, 'Böyle bir maksadı cinaiyenin tertip ve tasmimi katiyen doğru değildir' şeklinde Faik Beyin vaki olan ifadesi üzerine kendilerinin böyle bir maksatla meşgul olmadıklarını söyletmek suretiyle Faik Bey'i iknaya muvaffak olmuşlardır. Şimdi acaba Rauf Bey maksadın da, suikastın önünü almak için gösterdiği telaş ve asabiyette hakikaten samimi mi idi, yoksa bu meselenin duyulmasından mı endişe ederek Faik Bey'i göndermiştir? Bu hususta makamı acizinin kanaatine nazaran eğer Sabit Bey, meseleyi telaş ve heyecana sevk etmemiş olsaydı, esasen vak'anın tertip ve ihzar edildiğini bilen Rauf Bey hiç de sesini çıkarmayacaktı. Çünkü Ziya Hurşit Bey' in ifadesiyle sabittir ki: 'Siz ne yaparsanız yapınız, ben Avrupa'ya gidiyorum' demiştir. Demek ki evvel emirde mesele-i cinayetkaraneyi tertibe mu-

vafakat etmiş olmalıdır ki, bu şekilde ifade ediyor ve bu ifadeyle suikastın tertibine muvafakat etmiş oluyor.

Şimdi bunlar Ankara' da bu suretle muvaffak olamayınca İstanbul'a dönmüşler ve avdetlerinde Laz İsmail ile Gürcü Yusuf a Şükrü Bey parabellum sisteminde bir tabanca ile ellişer lira vermeyi de unutmamıştır. İstanbul'a muvasalatlarında suikastın başka bir zaman ve mahalde tatbikini düşünürlerken Reisicumhur Hazretlerinin Anadolu seyahati vaki olmuştur. Reisicumhur Hazretlerinin evvela Mersin taraflarında dolaştıktan sonra Bursa'ya gelecekleri şayi olur olmaz Laz İsmail, öteden beri onlara büyük eğlenceler tertip ettiği Nimet Naciye nam kadınla Bursa'ya gitmişlerdir. Ve bu kadınla gitmesindeki maksat mahaza dikkati celbetmektedir. Her ne kadar Reisicumhur Hazretlerinin Bursa' da araba ve otomobil ile seyahat ettikleri bir an ve zamanda suikastın tertip ve icrası pek kolay idiyse de kaçıp kurtulmanın ihtimali biraz müşkül olduğu için, daha doğru tabirle pek az olduğu için, Bursa' da bu tertibi melanetkaraneyi ifaya muvaffak olamamışlardır. Ve en nihayet Gazi'nin İzmir seyahati esnasında her neye ve kaça mal olursa olsun behemehâl suikastı tatbik etmek cihetini düşünmüşlerdir. Ve esasen İzmir' de bu maksat için uğraşmakta olan ve bu maksat hakkında tertibat almış olan Sarı Efe Edip Bey'le temasa gelmek üzere Ziya Hurşit Bey yine Şükrü ve Rasim Beylerden almış olduğu bir mektupla İzmir' e hareket etmiştir. Safahat-ı muhakemeden de bütün vuzuhiyle tenevvür ettiğine nazaran, Ziya Hurşit Bey burada Sarı Efe Edip ve Çopur Hilmi ile temasa geliyor. İdris' in bahçesinde ve Giritli Şevki'nin hanesinde içtimalar vuku buluyor. Üç dört yerde cinayetin tatbiki düşünülüyor ki, bunlardan birisi Çeşme yolunda, birisi Gazi'nin hükümet önünden geçecekleri Kemeraltı caddesinde Gaffarzade oteli önündeki caddenin kavis teşkil ettiği yerde veyahut da Ziraat Mektebinde Gazi Paşa Hazretleri şerefine verilecek Gardenpartide yapmayı düşünmüşlerdir. Çeşme yolunda icrasının doğru olmayacağını ve Gardenpartiye girebilmek de biraz zor olduğunu düşünerek, Kemeraltı caddesinde bu fiili cinayetkaranenin ika edilmesini suret-i katiye de tasmim etmişlerdir. Ve nihayet kendileri ellerinde bombaları ve tabancaları olduğu halde cürümü meşhut halinde cümlesi derdest edilmişlerdir. İşte vakıanın umumi mahiyeti bundan ibarettir.

Şimdi ortada bir mesele vardır: Reisicumhur Hazretlerinin şahsiyetlerine tevcih edilen bu suikast hadisesi doğrudan doğruya alelade bir cinayet midir, yoksa taklibi hükümet maksadıyla yapılmış bir suikast mıdır? Burasının tavazzuh etmesi lazımdır. Burayı halletmek için Sarı Efe Edip' in ve Ziya Hurşit' in ifadelerini arz edeyim: Sarı Efe Edip ifadeyi mazbatasında beyan etmiştir ki, Ankara' da bir darbe-i hükümet ile hükü-

meti ıskat ettirmek için muhalif parti efkârı arasında bir cereyan vardı. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya bir darbe-i hükümetle hükümeti ıskat etmek ve bir kısmı da orduya müracaat ederek bir askeri ihtilal ile gayeye varmak ve diğer bir kısmı ise meselenin zamanla halledilmesini istediklerini ifade etmişlerdir. Edip' in bu ifadesi tahkikat evrakı arasında mazbut ve tespit edilmiştir.

Kazım Karabekir Paşa'ya gelince: Derece-i alakasını ortaya koymadan evvel huzuru atilerinde vaki ifadatına cevap vermek mecburiyetindeyim. Erzurum Kongresinde Gazi Paşa'nın kendisine ittiba ettiklerini ve kendileri olmasa imiş memlekette felaket zuhuru muhakkakmış dediler. Acizleri Sivas Kongresinde Denizli'yi temsil etmiş bir adam sıfatıyla arz edeyim ki, Kazım Karabekir Paşa Hazretlerinin bu ifadelerinde büyük bir zühul vardır. Gazi Paşa'nın Erzurum' a vürudundan şüphelenen ve kendilerini takip eden bizzat Kazım Karabekir Paşa'dır. Gazi kendilerine değil Erzurum ahalisine istinad etmiştir. Gazi Paşa'nın Erzurum Kongresindeki vaziyetin de hilafı hakikat olduğunu kuvvetle tahmin ediyorum. Malumlarıdır ki, memleketi müdafaaya hazırlanırken evvela bir Erzurum Kongresi sonra bir Sivas Kongresi oldu. Erzurum Kongresinin istihdaf ettiği gaye, doğrudan doğruya Erzurum vilayetini, daha doğrusu şark vilayetlerinde Ermeni komünist istiklalinin önüne geçmekti. Bütün memleketin felaket geçirdiği anda böyle faraziye müdafaaların katiyen ehemmiyeti olmadığından, bütün memleketin, bütün vatanın aynı zamanda müdafaaya girmesi zaruri idi. Onun içindir ki, Müdafaayı Hukuk Nizamnamesi tertip edilirken Rumeli ve Anadolu Müdafaayı Hukuk Cemiyeti denilmiştir. Erzurum Kongresinde bulunan zevat bundan memnun olmadılar ve Müdafaayı Hukuk teşkilatının yalnız şarka münhasır kalmasını istediler. Bunun için Sivas Kongresi aleyhinde icrayı faaliyet etmekten hali kalmadılar. Bu fikirde bulunanlar arasında Kazım Karabekir Paşa da vardı. Karabekir Paşa mecliste bir mebus ve şüphesiz ki bir fert olmak itibariyle kanaati vicdaniyesini şu veya bu şekilde kullanabilir, Terakkiperver Fırka kurabilir, başka fırkaya girer, müstakil olur. Kimse buna karışamaz, karışmaya da hakkı yoktur. Fakat Kazım Karabekir Paşa'nın Halk Fırkasından ayrılarak Terakkiperver Fırkaya girmesi tabii şayanı tetkik bir keyfiyettir. Layiha verdim nazarı dikkate alınmadı diyorlar. Meclis evvel emirde böyle bir layihayı sureti mutlakada kabul etmek mecburiyetinde değildir. Meclisin havai hürriyeti içinde fikirler yekdiğerleriyle tesadüm eder. Temayülü umumi hangi tarafa müteveccih ise o tarafa akar. Başka çare yoktur. Paşa Hazretlerinin pekâlâ tahattur etmesi lazımdır ki, Meclis hükümetin bile birçok teklifleri-ni kabul etmemiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu bunun en bariz misalidir.

Şimdi benim teklifimi kabul etmiyorlar diye muhalefete geçmek zannederim tuhaf olur. Bundan anlaşılıyor ki Paşa hazretleri, bütün memleketi kendi fikirleri, kendi icraatları, kendi prensipleri altında idare etmek istiyorlar. Fakat buna imkân yoktur. Çünkü demokratik bir taazzuvu siyasiye ye malik olan bir memlekette Kazım Karabekir Paşanın fikirlerinin kabul edilmesine imkân ve ihtimal yoktur. İsmet Paşa Rauf Bey ihtilafı bir noktayı nazar meselesidir. İktisadi fikirleri burada münakaşa edecek değiliz. Bu sene Mecliste bütçe müzakere edilirken kendileri niçin şimendifer için yapılan masarifi tenkit buyurmuşlardır. Şimdi şimendifer siyasetinde kendi fikirlerine temayül eden insanlar da vardır. Bunun üzerine pek çok eser yazılmış, münakaşa edilmiştir.

Terakkiperver Fırkaya sureti intihap hakkında bir noktayı sormaktan vazgeçemeyeceğim. Gerek Kazım Karabekir Paşa, gerek Fuat Paşa'nın ifadeleri arasında: 'Biz ordudan istifa ettikten sonra fırkaya girdik' sözü vardır. Hâlbuki Kara Vasıf, Hüseyin Avni ve Selahaddin Beylerin ifadelerinden anlıyoruz ki, Paşalar daha Terakkiperver Fırka teşekkül etmeden evvel fırkayı kuracaklarını, ordudan çekilip faaliyeti siyasiye de bulunacaklarını söylemişlerdir. Esas vakadan Ali Fuad Paşa ile diğer zevatın derece derece malumatı vardır. Vak' a çok ehemmiyeti haizdir. Fırka ve parlamento hayatı yaşayan herkes bilir ki, böyle suikast dedikoduları derhal işitilir. Böyle bir mesele olur da Kazım Karabekir Paşa'nın bilmemesi imkânı olur mu? Keza Refet Paşa da biliyor, Rauf Bey de biliyor. Ali Fuad, Cafer Tayyar Paşalar da biliyorlardı. Kanaati vicdaniyeme nazaran sureti katiyede hepsi vakadan haberdardırlar. Yalnız bu işte muvafakatleri yoktur. Erzincan Mebusu Sabit Bey'i doğrudan doğruya Ankara'daki suikast işinin önünü alan yegâne amil olarak telakki ederim. Kendisi böyle bir komitecilik bedahetinin önüne geçtiği için de, kürsüden tebrik etmek vazifemdir. Abidin Bey Gaffarzade otelinde iptida Sarı Efe Edip ile bu meseleyi konuşmuş ve ona para yardımı vaat etmiştir. Rüştü Paşa, Abidin Bey' in vaziyetini kat' i surette tevsik eden bir ifadede bulunmuştur. Abidin Bey üç ay evvel Rüştü Paşa'ya, ' böyle bir hadise olacaktır' demiştir. Bu sebeple meselede doğrudan doğruya Abidin Bey' in cürüme yakından temas etmekte olduğunu kabul etmek mecburiyeti vicdaniyesindeyim. Gürcü Yusuf, vakayı en sade, en doğru, en temiz anlatan adamdır. Kendisi mefkûre sahibi değildir. Yalnız kan ve kemikten ibaret müteharrik bir makineden başka bir şey değildir. Fakat irtikâp ettiği cinayetkarane fiil çok mühimdir. Çopur Hilmi Gazi'ye kurşun atmayı taahhüt eden adamdır. Abdülkadir ile bütün bu facialarn ihzarını tasavvur eden, aktörlerin dizginini tutan Kara Kemal' in de aynı veçhile haklarında gıyaben ceza tertibini talep eylerim. Laz İsmail hadisesi cinaiyenin en hunhar adamıdır.

Bazı cürümler vardır ki, bunlara hukuk lisanında 'ceraim-i itiyadiye' denilir. Mücrimler bunu irtikab etmeyi ruhlarında bir alışkanlık duyarlar. Nasıl sigara içmek, alkol kullanmak bazı insanlar için bir ihtiyaç ve zaruret ise, bu bedbaht adamlar için de maalesef adam öldürmek ve insan kanı içmek bir ihtiyacı zaruridir. Şükrü Bey' in bana kuvvetli bir surette hücum edeceğini bilmekle beraber, bir tarihi hakikati şu muazzam ve tarihi mahkeme huzurunda ifşa etmekliğime müsaade buyurunuz: Meşrutiyetin bidayetinde, Meşrutiyet gelmezden evvele takaddüm eden zamanlarda, Serez Mutasarrıfı bulunuyordu. Serez Mutasarrıfı bulunduğu zaman, Halil İbrahim Bey ismindeki adamın, miralay mütekaidi Mustafa Kemal Bey' in öldürülmesinden sonra, mutekit ve muannit bir genç olmaktan başka kusuru olmayan zavallı Ahmet Samim'in, Hasan Fehmi Bey'in ve nihayet Zeki Bey'in öldürülmelerinde yegâne amil ve saik Şükrü Bey'dir. Fakat müruru zamana tabi olmuş ve müteaddit aflara mazhar olmuş ve cürüm mahiyetlerini kaybetmiş olan bu meselelerden kendisine bir sual irad edilmemesini rica ederim.

Şükrü Bey kendisine atfedilen hususları baştan aşağıya inkâr etmektedir. Hâlbuki Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un ifadeleri kendisine okunmuş ve yüzleştirilmişlerdir. Acaba kendisiyle hiçbir münasebeti ve alakası olmayan ve Şükrü Bey'e bir husumetleri bulunması da mümkün ve mutasavver olmayan bu adamlar Şükrü Bey' e iftira mı ediyorlar? Ve iftira etmekle ne kazanacaklardır? Bunlar iftira ediyorlarsa, kendisinin bunca senelik eski arkadaşları olan Edip, Rasim, Faik, Sabit Bey'lerin sözlerine ne diyelim? Sonra Edip Bey' e gönderilen mektuptaki tütün meselesinin tütün olmayıp suikast meselesi olduğunu Edip ve Rasim beyler itiraf etmektedirler. Ziya Hurşit Bey'den maada nihayet, dün isticvap buyurduğunuz Hafız Mehmet Beyin sözleri de mi yalan? Bu sebeple, Şükrü Bey' ide Ziya Hurşit Bey gibi, aynı veçhile itham ediyorum.

Sarı Efe Edip jandarma kumandanı iken komitacılık yapmış bir adamdır, hakikati da kısmen itiraf etmiştir. O İstanbul'a haber vermek için değil başka bir rol almak için gitmiştir. İstanbul' da tesadüf ettiği Abidin Bey' e sabah gazetelerinde haber var mı diye soruyor. Abidin Bey, hayır yok, akşam gazetelerini bekleyelim diyor. Bu ikisini de diğerleri gibi itham ediyorum. Arif Bey, müdellel hadiseyi kısmen itiraf ediyor. Laz İsmail' in geldiğini söylüyor. Nitekim Arif Bey' in şoförü Laz İsmail'le beraber Arif Bey' i götürdüğünü, hizmetçisi Ayşe kadın da Laz İsmail'in eve gelip yattığını ve beraber çıktıklarını söylemektedir. Laz İsmail ise ifadesinde, Arif Bey'le pusu kurulacak yeri keşfetmek için birlikte çıktıklarını söylemektedir. Halis Turgut Bey namuslu bir adam sıfatıyla bütün hesaplarını vereceğini söylemiş olduğu halde, vermek istememiştir. Hâl-

buki Halis Turgut Bey' in suikast yapmak için teşekkül eden 'onbaşı komitesinde' Rüştü Paşa'nın da bulunduğuna ve yakından alakadar olduklarına kanaati vicdaniyem vardır.

Şükrü Bey, Hafız Mehmet ve Ziya Hurşit Beyler, Halis Turgut Bey'le Rüştü Paşa'nın bu işle yakından alakadar olduklarını, fakat korkaklık gösterdiklerini hayretle ifade etmiştir. Binaenaleyh, bu iki zatın da doğrudan doğruya alakadar bulundukları kanaati vicdaniyesindeyim. Canbolat Bey, Kara Kemal' in, Fırka içinde Şükrü Bey'le birlikte en faal, en mühim ajanıdır. Cavit Bey' in evindeki toplantıda mebusluğu kabul edilmiştir. Memlekette yapılması tasavvur edilen suikast hadiselerinde Canbolat Bey' i Şükrü Bey' den ayırmak imkân ve ihtimali yoktur. Binaenaleyh Canbolat Beyi de aynı surette vak' a ile alaka ve temasın kuvvetli şahıslarından olmakla itham ediyorum.

Rauf ve Dr. Adnan Beylere gelince, tespit edilen vaziyetlerine nazaran, hadise-i cürümiye de alakaları olduğu muhakkaktır. Kendilerine tebligat yapıldığı halde Avrupa'dan gelmemişlerdir. Avdetlerinde tekrar muhakemeleri yapılmak üzere, bunları da aynı şekilde itham ediyorum. Necati, Çolak Selahattin, Hüseyin Avni, Nafiz, Kara Vasıf Beylerin doğrudan doğruya alakaları olmadığı kanaati vicdaniyesindeyim. Ancak Kendilerinin Kara Kemal ve 'Kara Kuvvet Çetesiyle' girift alakaları olduğuna dair kanaatim vardır. Bu sebeple Ankara' da davalarının rüyet edilmesini talep ederim. Asıl makineyi tahrik eden ve asıl dimağ mesabesinde bulunan bir kuvvet vardır ki, o da Kara Kemal' in etrafında toplanmış olan meşum kuvvettir. Bu defa yakalanıp tevkif edilen Azmi Bey' in evinin aranması esnasında bulunan bir mektubun mevkii ve mevzuu son derece enteresandır. Azmi Bey' in bundan daha dört beş sene evvel, memleketin muharebede bulunduğu bir zamanda, mektubunda ifade ediyordu ki: 'şimdi bununla, yani Mustafa Kemal ile mücadele etmek sırası değildir. Fakat muharebe biter bitmez mücadele haline geçmeli ve behemehâl imha etmeli'. Ve şüphesiz ki, Azmi Bey'in bu efkâr ve niyetleriyle Kara Kemal Bey' in efkâr ve amali arasında derin bir tetabuk mevcuttur. Sonra yine ele geçirilen hafi bir fırka nizamnamesinin ve Selahaddin Bey' in, Kara Vasıf Bey' in ifadelerinden de anlaşıldığına göre, Kara Kemal Bey Terakkiperver Fırka içersine hulul edebilmek için, evvela kendi programı ile onların tanzim etmiş oldukları program üzerinde son derece münakaşa etmişlerdir ve hatta Hüseyin Avni Bey'in ifadeleri son derece şayanı dikkattir. Kara Kemal Bey' i fırkaya almak istedikleri halde: 'Ben fırkaya girmem,geride çalışırım' diyordu. 'Fırkaya girmem geride çalışırım demek' doğrudan doğruya komitecilik keyfiyetini izhardan başka bir şey değildir. Bunlar sureta Terakkiperver Fırka içinde gizlenerek teşkil ettikleri gizli fırka ile Babıâli Vakıası gibi bir vak' a ihzar etmek istemişlerdir.

Şu halde bugün bu malumatı hülasa ederek neticeyi düşünecek olursak, bu suikast hadisesi, alelade Reisicumhur Hazretlerinin şahsına herhangi bir kin ve garazın tesiri altında olarak yapılmak istenen bir cinai cürüm değil, bununla doğrudan doğruya bir maksadı siyasi istihdaf edildiğine kanaatim vardır. Eğer bu cinayetkarane teşebbüsler başarı ile neticelenmiş olsaydı ne olacaktı? Şüphesiz ki, Reisicumhur Hazretlerinin taraftarları, perestişkârları bunu hiçbir zaman hazmedemeyecekler, mukabeleyi bilmisille teşebbüs edecekler, derken memleket evlatları arasında umumi bir boğuşma ve vuruşma başlayacak ve belki irtica ifriti başkaldırmış olacaktı. Memleket içinde böyle bir mukabele başladığı zaman hiç şüphesiz ki, içtimai bünyemiz derin ve büyük rahneler alacak, mukavemetimiz azalacaktı. Acaba mukavemetimizin azaldığı bir sırada, memleketimize haris ve intikamcı gözlerini dikmiş olan düşmanlarımız bu hale karşı yabancı ve seyirci vaziyette mi kalacaklardı? Vaktiyle Lord Bikensflid' in İtalyan sefirine söylediği, 'O tam hizaya geldiği zaman tetiği çekmelidir' sözünü tatbik etmek isteyenler bulunmayacak mıydı? Bir asır geri gidecek ve belki kutsi ideallerimiz ebediyen topraklara gömülmüş olacaktı. Suikastın ruhudur. Bunu heyeti celilenize kısaca arz ve izah edeceğim: Malumlarıdır ki, fırkacılar müspet fikirler etrafında toplanan ve mefkûre uğrunda ve az çok şahsiyetlerinden feragat ve fedakârlık eden kimselerdir. Fırkalarının mevcudiyetleri, meşrutiyetlerin ve cumhuriyetlerin mevcudiyetlerinden daha evveldir. Her şeyden evvel şunu söyleyeyim ki, Türkiye devletinin kanunlarında fırkacılık aleyhinde bir kanun maddesi yoktur. Devlet, Büyük Millet Meclisi gerisinden yapılacak fikri tenkit ve münakaşaları her zaman hüsnü telakki eder. Yalnız fırkaların tarihi çok kanlı ve elim manzaralar arz eder. Kurunu vustada (ortaçağ) İtalya ve Almanya' da ve bilhassa son asırda Fransa' da fırkacılık yüzünden ne kadar çok kanlar aktığı tarihi bir hakikattir. Bütün bunlara ne hacet, kendi milli tarihimizi göz önüne alacak olursak görürüz ki, yüz yıllarca muhafaza ettiğimiz sevgili Rumeli on beş gün içinde düşman çizmeleri altında kaldı ve ordularımız bir anda dağıldı. Bu neticenin doğrudan doğruya saik ve müsebbibi memlekette mevcut bulunan fırkalar rekabetinden başka bir mana ifade etmez. İnkılâp zamanlarında ve memleket harici tehlike geçirdiği günlerde, memleketin beraberlik içinde olması lazımken Terakkiperver denilen bir zümre teşekkül etmiştir.

Terakkiperver Fırka teşkil edildiği zaman bazı kimseler, tarihten misaller getirerek kendilerini ikaz etmek istemişlerdir. Fakat her nedense anlatamamışlardır. Lakin zamanla sabit olduğuna göre, Şarkta patlak veren isyanlarda Trabzon' da, Rize' de, Erzurum ve Giresun'da şapka meselesi dolayısıyla zuhur eden hadiselerin hepsinin içinde Terakkiperver zümresinin heyulası görülmüştür. Şurasını her şeyden evvel izah edeyim

ki, Şeyh Sait isyanı ile ne Kazım Karabekir Paşa'nın ne de Ali Fuat Paşa'nın ve ne de diğer zatların alakası vardır ve şüphesizdir ki damarlarında Türk kanı cereyan eden bu zatlar, doğrudan doğruya buna tenezzül etmezler. Fakat memlekette behemehâl bir ihtilal ve inkılâp yaratmak isteyenler, bu zatların mevcudiyetlerini manen dayanak edinirler. İşte bunun içindir ki, büyük heyulasını gördüğümüz Rize'nin 'Butamya' deresindeki silahlı içtimada bizim paşalarımız vardır. Onlar falan filan paşalardır, biz onlara dayanırız diyen bir 'kurbe hatibi' ahaliyi teşvik ve tahrik için nutuklar irad etmiştir. Elbette paşaların bundan haberleri yoktur. Fakat onlar bunların vaz'ı muhalefetkaranelerinden istifade etmişler ve bunlardan kuvvet almışlardır. İşte bunun içindir ki, bilhassa inkılâp zamanlarında memleket tek bir kitle arz etmelidir. Bu muhakemede maalesef öğrenmiş olduğumuza göre, Terakkiperver Fırkanın içinde doğrudan doğruya komplo ile alakadar ve komplonun başlıca erkânından bulunan zatlar, Terakkiperver Fırkanın idare heyetinde aza bulunan kimselerdir. Şu halde fırkacılık ihtirasa ve ihtiras da maalesef komploya inkılâp etmiş ve muharrirlerin daima nefret ettiği fırkacılıktan doğan mazarratların memleketimizde de maazallah doğmasına ramak kalmıştır.

Yukarda arz ve izah ettiğim veçhile, bu meselelerin içinde bir de İttihat ve Terakki parmağı mevcut ve mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Malumlarıdır ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün iyilik ve kötülükleriyle tarihe intikal eden bir cemiyettir. İttihat ve Terakki, memleket mutlakıyetten meşrutiyete intikal ederken hayli hizmetleri geçmiştir. İttihat ve Terakkiye mensup olup da, bugün memlekete vatanperverane hizmetlerde bulunan pek çok kimseler vardır. Düşman ve Ermeni kurşunlarıyla aramızdan ayrılmış olan zatları hürmet ve rahmetle yâd ederim. Fakat İttihat ve Terakki, kendi kararı ile tarihe intikal etmiştir. Kendi kararı ile feshedilmiş olan bir fırka namına doğrudan doğruya söz söylemek hak ve salahiyetini Şükrü Bey, Kemal Bey, Canbolat Beyler nereden buluyorlar. Bunu millet önünde kendilerinden soruyorum. Hem İttihat Terakki öyle bir idare idi ki, o zamana mahsus bir idare şekli idi. Şimdi memlekette İttihat ve Terakki sisteminin tatbik kabiliyeti yoktur. İttihat ve Terakkiyi memlekete iade ettirmek isteyenler, bu fırkanın tarihini bilmelidirler.

Hükkamı Kiram! İttihat ve Terakki memleketin anahtarlarını teslim aldığı zaman, memleketin hudutları Saray Bosna'dan Hint denizlerine kadar uzanıyordu. İttihat ve Terakkinin elinden düşürdüğü altın anahtarı, biz aldığımız zaman hükümet merkezi işgal edilmiş, memleketin en güzel yerleri düşman işgal ve süngüleri altında kalmış bir hal ve vaziyette bulunuyordu. Acaba İttihat ve Terakkinin bu umumi manzarası, tarih huzurunda nasıl muhakeme edilir? İttihat Terakki şüphesiz ki, tarih huzurunda mesuldür

ve bu mesuliyet hala zimamdarların omuzlarındadır. Umumi Harbin devam ettiği zamanlarda, memleketin geçirdiği büyük facialardan bahsetmek istemiyorum. Mağlubiyet muhakkak ki mukadderdi. Esasen Almanların mağlubiyeti tahakkuk ettikten sonra harbin vaziyeti, umumi hatları ile taayyün ve tebeyyün etmişti. Mademki harbe girmiştik. Muhakkak mağlup olacaktık. Ancak daha az zararla, daha az telefatla memlekette o zaman binlerce vatan evlatlarının çoğu düşman kurşun ve tüfeklerinden ölmüş olduklarını hepimiz idrak etmekteyiz. Bu harpten kurtulmanın bir çaresi yok muydu? İttihat Terakki tarih huzurunda bu mağlubiyetle iftihar edebilir mi? Hükkamı Kiram! Sakarya'da Dumlupınar'da İnönü'nde memleketin aziz gençlerinin kemikleri üstünde yükselen mukaddes cumhuriyet idaresinde artık böyle hükümet darbeleriyle, iktidar devirmek imkân ve ihtimali yoktur! Artık bu tarzdaki hıyanetkarane hareketleri cumhuriyet devletinin kanunları her zaman bu akıbete duçar edecektir. Memleketin şu yüksek kürsüsünden bütün cihan umumi efkârına hitap ederim ki, iktidar mevkiine geçmek için artık bundan sonra tabanca, bomba değil, meclis kuvveti, mantık kuvveti lazımdır!'[252]

[252]Hizmet Gazetesi, 12 Temmuz 1926, sene iki, numara 468. Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s.423

Karar Ve Hüküm

Sene-i hazıranın Haziranının 17'nci çarşamba günü İzmir' e muvasalatları mukarrer bulunan Reisicumhur hazretlerine iptida müctemian suikast icra ve müteakiben İcra Vekilleri Heyetini cebren iskat suretiyle hükümeti taklip eylemek üzere hafiyen içtima eyledikleri ve bu makasıdın temini için ittifakı hafi teşkili ve silah ve bomba ve para tedarik ederek suikast sahasında faaliyete geçtikleri iddiasıyla maznunu aleyhim bulunan ve siyası suikastla başlayıp İcra Vekilleri Heyetini iskat ve taklib-i hükümetle nihayet bulacak şekilde tertip ve ihzar olunan efal-i mezkurenin cinai cürümü meşhut i'dadına (hazırlama) dahil olması itibariyle mahkememizce müttehaz karara binaen muhtelif tarihlerde taht-ı tevkife alınmış olan İzmit Mebusu Şükrü, Eskişehir Mebusu Arif, Saruhan Mebusu Abidin, Sivas Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu Canbolat Beylerle Erzurum Mebusu Rüştü, Edirne Mebusu Cafer Tayyar, Ankara Mebusu Ali Fuat, İstanbul Mebusu Refet ve Kazım Karabekir Paşalarla Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Tokat Mebusu Bekir Sami, Erzincan Mebusu Sabit, Dersim Mebusu Feridun Fikri, Afyon karahisar Mebusu Kamil, Gümüşhane Mebusu Zeki, Bursa Mebusu Necati, Mersin Mebusu Besim, Ordu Mebusu Faik, Erzurum Mebusu Halet Beylerin ve sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Atina kazasının 'Namlikod' karyesinden Laz İsmail, Batum'un 'Agare' karyesinden Gürcü Yusuf ve Baytar Miralaylığından mütekait Rasim, Sarı Efe namıyla maruf Edip ve refiki Çopur Hilmi ve ihtiyat zabiti Bahaettin, bahçıvan İdris ve Şahin Çavuş, tüccardan Torbalılı Emin Efendiler ve Isparta Mebusu sabıkı Cemal Paşa, sabık Erzurum Mebusu Necati,sabık Mersin Mebusu Selahaddin,sabık Canik Mebusu Ahmet Nafiz, sabık Sivas Mebusu Kara Vasıf, Erzurum Mebusu sabıkı Hüseyin Avni, esbak Maliye Nazırı Cavid ve sabık Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey ve yeğeni Sürmeneli Vahap ve kayıkçı Sürmeneli Keleş Mehmet ve Trabzonlu Nimet Naciye Hanımın vicahlarında; hali firarda bulunan İaşeci Kara Kemal, Ankara Vali-i esbakı Abdülkadir Beylerle Avrupa' da bulunup davet tebligatı kanuniyeye adem-i icabette bulunan İstanbul mebusları Rauf ve Adnan ve İzmir Vali-i esbakı Rahmi Beylerin gıyaplarında ariz ve amik tahkikat ve Muhakemat icra kılınmıştır.

Bu tahkikat ve muhakematın netayicine nazaran isimleri zikredilen maznunu aleyhimler meyanında siyasi ve hafi bir komite halinde, takriben bir seneden beri muh-

telif zaman ve mekânda bittasmim ittihaz etmiş oldukları cinai bir kararla gaye ve hedefleri olan İcra Vekilleri Heyetini iskat ve taklib-i hükümet fiilinde methal ve müşareketleri ve heyet-i cürmiyeleri ve mutasavver cinayetin tarzı tertip ve şekli icrası ve ceraimi vakıada her birerlerinin medhal ve irtibatları zikr-ü tadat edilen ve mücrimiyetleri tezahür ve tebellür eden eşhas ve zevat üzerinde her türlü şek ve şüpheden ari kanaati vicdaniyeyi temin ve tevlid eden esbap ve delaili kanuniye ile mücrimlerin bunlara karşı serd ettikleri müdafaat ve esbabı reddiyeleri bervechi ati teşrih olunmuştur. Şöyle ki: İzmir' in Karşıyaka'sında mukim ve öteden beri motorculuk ve ticaretle müştagil Giritli Şevki Efendi'nin Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerine hitaben kaleme alarak müşarünileyh hazretlerinin İzmir'e muvasalatlarından mukaddem Vali Kazım Paşa Hazretlerine tevdi eylediği 15 Haziran 1926 tarihli ihbarname ile isimlerini tadat eylediğimiz maznunlardan Sarı Efe namıyla maruf Edip ve Çopur Hilmi ve Lazistan Mebusu sabıkı Ziya Hurşit' in Reisicumhur Hazretlerine karşı suikast-i siyasi icra ve neticede İcra Vekilleri Heyetini iskatla taklib-i hükümet için ihzar ettikleri tertibat-ı cinaiyeye muavenetini talep eylediklerini ve bunun üzerine kendisinin hu şerirlerin bütün planlarına kesbi vukuf edebilmek için müzaheret ve muavenet vaadinde bulunduğunu ve takarrür eden eşkâl üzerine hemen teşebbüsü leimden paşa hazretlerine arz-ı malumat eylemekte olduğunu bildirmiştir. Bu ihbarın verdiği serrişte üzerine mahalli hükümetçe derhal takibata iktidar olunarak bunlardan Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi suikast icrasına hadim bombalar ve revolverlerle sakin bulundukları mahallerde derdest olunmuşlar ve her biri ayrı, ayrı isticvap edilmişlerdir. Diğer taraftan mahkememize hükümet canibinden vuku bulan tebligat üzerine, 19 Haziran 1926 tarihinde İzmir' e muvasalatla hadise-i cinaiyenin esas ve mahiyeti ve failleri hakkında başlanmış olan tahkikata vazıyed edilerek suikast teşebbüsü ile ona müteferri esasat üzerinde tetkikat ve tahkikat tevsi ve tamik olunmuştur.Tafsilatı muhakeme zabıtnamesiyle evrak-ı evveliye-i tahkikede münderiç olduğu üzere, 340 senesi evasıtından itibaren birinci merhalesi Reisicumhur hazretlerinin imhası ile başlamak üzere taklibi hükümet gayesini istihdafen teşekkül ve taazzuv etmiş olan bir suikast şebekesini emri idareleri altında bulunduran İzmit Mebusu Şükrü, Sivas Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Arif Beyler'le Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ve Ankara Vali-i sabıkı Abdülkadir ve mülga İttihat ve Terakki erkanından iaşeci namıyla maruf Kara Kemal' in salifüzzikir makasıt etrafında ittihaz ettikten sonra, takibat faaliyetine geçmek için icra sahasındaki istidat ve kabiliyetleri tetkik, tahkik ve tespit edilmiş olan sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşit'i ve bunun vesatet

ve delaletiyle gerek nakden ve gerek atiyen azim menfaatler temini gibi vaatlerle deruhte ettikleri sabıka-i mükerrere ashabından ve bilhassa işgal senelerinde İstanbul' da çarşı içinde gece gündüz kendisi gibi müsellah refikleriyle zengin bir kuyumcu dükkanını basarak para ve mücevherat ahzı gaspına cüret edecek mertebede şekavette pervasız cinayet ikaında mahir bir şerir olan Laz İsmail delaletiyle de aynı "ceraim ve saniada bulunan ve gene mütareke esnasında Karadeniz'de Fransa Pake Kumanyası vapurlarından birini deniz ortasında bir ufak motorla bastırarak dört milyon franga karip mebaliği ahzı gasp ve bir katil meselesinden dolayı Batum'dan firaren İstanbul'a savuşan Gürcü Yusuf gibi şakileri arayıp bulmuşlar ve tavzif eylemişlerdir.

Diğer rüfekayı cürüm namına bu şerirleri sevk-i idareye memur edilmiş olan maznunu aleyhimden İzmit Mebusu Şükrü Bey, bunları emir ve nüfuzu altına alarak müteaddit defalar hususi ikametgâhına celb ve davetle mukarrer cinayet planlarının sureti icraiyesine dair tebligatta bulunmuş ve en nafiz meclis azalarının kendileriyle müşterek olup hadiseyi cinaiyenin icrasından sonra Riyaseti cumhur makamını işgal edecek zat ve Meclis-i Milli üzerinde icrayı tesirle ve bir affı umumi suretiyle her cihetten kendilerini tatbikatı kanuniyeden vareste bırakacaklarını da suret-i katiyede vaad ve temin suretiyle teşci ve tamamen cinai gayeye imale ettikten sonra, sene-i mezkur Kanunu evvel nihayetine doğru seyahat ve ikamet masraflarını temin eylediği Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u beraberine alarak İstanbul'dan Ankara'ya hareket etmiştir. Ziya Hurşit, ahvali siyasiyesine nazaran zabıtanın nazar-ı tetkik ve tecessüsünü celbedebileceğinden yalnız olarak bunları takiben üç gün sonra İstanbul'dan Ankara'ya hareket ederek Laz İsmail ile Gürcü Yusuf un beytutet ettikleri otelden başka otelde bir gece kalmış, ertesi günü mülga Terakkiperver Fırka merkezi olup fırkaya mensup bazı mebusların ikamet eyledikleri haneye giderek Sivas Mebusu Halis Turgut Bey'in odasına geçmiştir. Aynı odada kalmakta iken mezunen İstanbul'a gitmiş olan Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey' in karyolasının kendisine tahsis edilmesi üzerine Ziya Hurşit İstanbul'a avdetine kadar Halis Turgut Bey'le birlikte ikamet eylemiştir. Kulüp binasında kaldığı müddetçe Ziya Hurşit-'in İzmit Mebusu Şükrü ve mumaileyh vesatetiyle Eskişehir Mebusu Arif Beylerle suikast ve taklib-i hükümet tatbikatı hakkında gayet hafi bir surette görüştüklerini ve bir gün tedarik eylediği duhuliye varakalarıyla Laz İsmail ve Gürcü Yusuf u Meclis-i Milliye ithal ederek Reisicumhur Hazretlerinin meclis-i milli müzakeratını dinlemek üzere teşriflerinde bomba ve tabancalarla kastı caniyanelerini icra imkânını nokta-i nazarından Riyaseti cumhur locasının vaziyetini tetkik ve samiin mevkiiyle Riyaseti cumhur locası arasındaki mesafeyi ve atılacak bombanın mesafesini dahi tespit eyledikleri taayyün et-

miştir. Bundan sonra Heyet-i Vekilenin toplandığı Başvekâlet dairesine Reisicumhur hazretlerinin iştirak edecekleri herhangi bir Heyet-i Vekile içtimaında baskın icrası derpiş ve tasavvur edildiği ve bunun için de ayrıca tetkikatta bulunularak muhafaza tertibat ve teşkilatının bu teşebbüsü muvaffakiyete isal hususunda müdafaa teşkil edebileceği teemmül edilmiş ve bunun için daha kuvvetli bir çete teşkili icap eylediği neticesine varıldığı sabit olmuştur. Daha emin ve daha salim şekilde maksadı temin eylemek üzere Reisicumhur Hazretlerinin Ankara kulübünde ve civarında ve yine Çankaya şosesi üzerindeki şimendifer köprüsünü geçtikten sonra Numune hastanesinin cenup istikametinden ve şoseye tamamıyla hâkim bir mevkide bulunan mezarlık içerisinde pusu tertibine muvafık ve müsait bir mahal olup olmadığı etrafında yeniden keşfiyatta bulunulmuştur. Suikastın hem icrası, hem mütecasirlerin sühuletle firarları nokta-i nazarından daha müsait bir saha-i tatbik olmak üzere Eskişehir Mebusu Arif Bey' in teklifine binaen mumaileyhin Çankaya yolu üzerinde vaki köşkü de mevzuu bahis olmuş ve bunun üzerine Arif Bey arazinin vaziyeti hakkında izahat vermek için bir gece Laz İsmail'i kulüp binası önünde otomobile alarak köşküne götürmüştür. Arif Bey' in musırrane inkârlarına rağmen Laz İsmail' i otomobiline evvela şoförün yanına, bilahare kendi yanına alarak birlikte köşküne götürdüğü ve gece beraber içtikleri ve ertesi günü köşkün etraf ve civarında ve şosenin dar bir kavisini teşkil eylediği Kavaklıdere nam mahalde ve sık ve kesif ağaçlık mahallerin etrafında suikast için münasip bir keşif icra ettikleri ve mevsim hasebiyle ağaçların yapraklarından arî bulunması itibariyle güzergâhtaki emniyet karakolları tarafından görülebilme ihtimalatını tetkik eyledikleri, Laz İsmail'in itirafı ve Ziya Hurşit' in Şükrü Bey' e atfen ifadesi ve Arif Bey' in şoförü Mehmet ile hizmetçisi Ayşe'nin şahadetleriyle vasılı mertebe-i sübut olmuştur. Şükrü Bey' in suikast mevkiinin tespiti hususundaki müzakereye iştirak etmek üzere alessabah Arif Bey' in köşküne geldiğine dair de aynı ifadat ve şahadet vardır ve Ordu Mebusu Faik Bey' in beyanatıyla teeyyüd etmiştir.

Sabık İkinci Grubun en muhteris ve hararetli mensuplarından olup öteden beri siyası meseleleri kanlı şekillerle halletmek taraftarı olan Ziya Hurşit ile komitacılık ve siyası suikastlar gibi mesailde ismi ilk defa olarak geçen Şükrü ve daha Terakkiperver Fırkanın ilk teşekkülünde parlamento mücadelatı gibi eşkâli meşruayı muhalefeti bi mana ve bi fayda görerek mevkii iktidar işini, 'ben onu iki silah ile hallederim' demiş olduğu tebeyyün eden Arif Bey' in, bir takım süfli tasavvurat ve makasıt peşinde olduklarını şüphe götürmeyen evza ve etvardan ve gizli görüşmelerinden şüphe ve telaşa düşen Erzincan Mebusu Sabit Bey' in, Laz İsmail' in Arif Bey' in köşküne götürdüğü gece

Şükrü Bey kavlen ve fiilen yaptığı bazı imalarla şüphesi kuvvet bularak derhal ve alessabah Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa gibi fırka rüesası nezdine şitap ettiği ve Ziya Hurşit' in biraderi Ordu Mebusu Faik Bey' i süratle Arif Bey' in köşküne göndermek suretiyle o esnada bu köşkte içtimada bulunan Şükrü ve Arif Beylerle İsmail' in tatbikatı cinaiyeye müteallik fiil ve hareketlerine mümanaat edildiği muhakeme neticesinde ve tamamen sabit olmuştur.

Vaziyetin böylece bir manzarayı şüyu bulması üzerine mukarrer cinayetleri icraya imkân ve iktidar bulamayarak bunlardan Şükrü Bey' in Laz İsmail ile Gürcü Yusuf a para vermek ve Parabellum sisteminde bir rovelver hediye eylemek suretiyle tatyip ve ileride zuhur edecek ilk fırsatta tekrar hizmetlerine müracaat edilmek üzere İstanbul'a avdetlerini emreylediği, Şükrü ve Arif Beylerin inkârlarına rağmen Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un ikrarı sarihalarından ve şoför Mehmet ile hizmetçi Ayşe'nin huzuru muhakemede muhalefeten vaki şahadetlerinden anlaşılmaktadır. Şükrü Bey Ankara suikastına müteallik olup kamilen teeyyüd ve tezahür eden bu safahattaki vaziyeti şahsiyesini katiyen inkar ve Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf un muvacehe-i huzuru mahkemede vaki ifadelerini iftira telakki etmekte ve reddeylemekte ise de bu ret, bu telakkiyi hiçbir makul sebebi kanuniyeye istinat ettirmemiş ve ettirememiştir. Eskişehir Mebusu Arif Bey vaziyetini tevilen İsmail' in sabahleyin hanesine geldiği ve vaktiyle maiyetinde çalıştığından dolayı bir vesika talep eylediğini beyan ederek Laz İsmail' i hiçbir gece hanesine getirmediğini ve yatırmadığını ifade eylemesine rağmen, şoför Mehmet ve Ayşe'nin şahadeti vakıaları karşısında bunların itma veya tehdit suretiyle edayı şahadet ettiklerini dermeyan eylemiş ise de, gerek tahkikat esnasında zapt olunan ifadelerinden ve gerek huzur-u mahkemede safiyane ve samimane şahadetlerinden bir güna icbar veya itma şaibeleri mevcut olmaması hasebiyle ta'n-ı vaki ahkâmı kanuniyeye gayri muvafık ve ezher cihet merdud bulunmuştur.

Hadise-i cinaiyenin tasavvurat ve tertibatı şahsı zade-i vicdanı olmayıp şimdiye kadar inkişaf edebilen safahata nazaran bu kasıt etrafında toplanmış olan zümreyi hafiyenin bu bapta muhtelif zaman ve mekânlarda durudıraz müzakere ve istihzaratından doğmuş olduğu, daha mücadeleyi milliye devam ederken tasmim ve takip edilmiş olduğu yine maznunlardan Ziya Hurşit' in ifadatı müteakibe ve ikraratı mütevaliyesinden ve Dr. Nazım Bey' in ikametgâhında elde edilen vesaikten müsteban olmuştur. Kezalik tafsilatı zabıtnamelerde muharrer olduğu üzere icra edilen amik tahkikatta Ziya Hurşit' in Şükrü Bey'le ilk defa temasının takriben dokuz ay evvel ve tedhişi amme tarikiyle taklibi hükümetin en ateşli ve musır taraftarı olan firari Abdülkadir Bey delaletiyle vaki ol-

duğu ve birinci Meclis-i Milli ve İkinci Grubun en nafiz azasından Trabzon Mebusu sabıkı olup, Abdülkadir ve İzmit Mebusu Şükrü Bey' le bu mesail üzerinde öteden beri görüşmüş ve anlaşmış olan Trabzonlu Hafız Mehmet' in Ziya Hurşit' e vasıtayı icraiye olarak yeğeni Sürmeneli Vahab' ı takdim ve tavsiye eylediği ve Vahab'ın delaletiyle Sürmeneli ve kayıkçı Keleş Mehmet nam şahsın da elde edilmesine çalışıldığı, Vahab' a Ziya Hurşit'in bir cinayet ika edileceğini ve bu işe muvafakat etmesine mukabil Vahab'ın kabul ile Ziya Hurşit' den 25 lira para aldığı ve Keleş Mehmet' in ise asla muvafakat etmeyerek yanlarından infikak eylediği ve ertesi günü Ziya Hurşit' in hanesine giden merkum Vahap teklifatını tekrar ve Keleş Mehmet'i behemehâl ikna etmesini söyledikten sonra Ankara'ya hemen hareket etmek üzere yer adresi ve cebinden çıkardığı üç bin liraya karip bir paradan şimdilik kaydıyla ve ayrıca 75 lira verdiği ve fiili cinayetin husulünden sonra 1500 lira vereceğini vaad eylediği, fakat Vahab'ın mezkûr paraları derceb eyledikten sonra güya yapılacak işin şenaatinden memlekete savuştuğu huzuru muhakemede bir sureti sarihada ve yekdiğerinin muvacehesinde beyan ve tekrar edilmiştir.

Bu meselede kendi tabirlerince Şükrü Bey' in mensup olduğu Terakkiperver azayı nafizesinden Rüştü Paşa, Halis Turgut, Abidin gibi zevatın aynı fikir ve gaye etrafında müttehit oldukları ve hatta Halis Turgut Bey' in bu cinayeti ika için muktezi eslihayı ikmal eylemek üzere polis sisteminde bir tabancayı Ankara' da vereceği Abdülkadir tarafından Ziya Hurşit' e tebliğ edilmesi üzerine, Ankara' da bu mesele üzerine tarafından vaki beyanat ve talebinin Halis Turgut tarafından şimdilik tabancanın bulunamadığı kaydı ile verilmediği, kezalik Ziya Hurşit'in Halis Turgut Bey'in inkârına karşı indel muvacehe sarahaten beyanat-ı mumaileyh Halis Turgut Bey tarafından esbab-ı mucibe-i reddiyeye istinad ettirilmediği, Rüştü Paşa'nın fena arkadaşları arasında fena fikirlere saparak elim bir akıbete yürüdüğü hakkında mahiyeti itibariyle gayet sarih ve hatt-ı destile muharrer ikrarları ve hatta Abidin Bey' in Rüştü Paşa'ya İzmir' de Edip Efe'nin bir suikast teşkilatı etrafında çalışmakta olduğunu hadiseyi vakıadan daha üç dört ay evvel söylediği hakkındaki beyanatı, bunların da meselede medhal, muvafakat ve müşareketlerini mertebe-i sübut isal eylemektedir.

Evvelce zikredilen Ankara suikastı, tertibatının şuyuu üzerine akim kalmış ise de kararı aslı baki kalarak zuhur edecek fırsatlardan istifadeye müterakkip bulunan ve isimleri balada zikredilmiş olan eşhastan mürekkep şebeke-i cinaiye-i siyasiye, Reisicumhur Hazretlerinin Bursa'ya seyahatleri dolayısıyla yeniden faaliyet ve icraata koyularak suikastı Bursa' da tatbik etmek imkan ve zeminini aramak üzere müttehaz karar mucibince

Laz İsmail' e hüviyetini saklamak ve şüpheyi davet etmemek şartıyla Bursa'ya gitmesi teklif olunmuş ve merkum Laz İsmail Nimet Naciye nam kadım zevcesi sıfatıyla refakatine alarak Bursa'ya azimet eylemiş iseler de, İsmail'in netice-i tetkikatına göre Bursa' dafiili katlin icrası için uzun çaplı silah kullanacak çok adama ihtiyaç görülmesi ve hadisenin ikaından sonra karar veya ihtifanın müşkül olması dolayısıyla bu teşebbüste semere istihsal edememiş oldukları tezahür etmiştir. Bu safhada Ziya Hurşit'in, Laz İsmail'in ikrar-ı sarihleri ve Nimet Naciye hamın da Bursa'ya azimet ve avdet keyfiyeti tasdik eylemesi ve kuyudat-ı resmiyenin de bunu müeyyed bulunması gibi delaille sabit olmuştur.

Bunu müteakip suikast tarikiyle taklib-i hükümet zümresine dâhil bulunduğu tespit edilmiş olan Hafız Mehmet Bey' in bir gün Ziya Hurşit'e tesadüfünde: 'Bu yakınlarda 1500 lira kadar bir para elime geçecektir. Bunu da sarf edeceğim' diyerek kasıt cürümünde daim olduğunu teyiden izhar eylediği, Ziya Hurşit' in muvacehe-i vaki beyanatına karşı Hafız Mehmet Bey' in Ziya Hurşit ile görüştüğünü kabul ve yalnız bu tarzda bu beyanatta bulunduğunu hatırlayamadığını dermeyan etmesi ve katiyen söylememiş olduğunu huzuru mahkemede beyan edememesi ile anlaşılmıştır.

Sabık İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zamanı idaresine ait muhtelif suikastların tertip ve icrasında maharetiyle maruf Sarı Efe Edip' in üç ay kadar evvel bir gece Baytar Miralaylığından mütekait Rasim Bey'le birlikte İzmit Mebusu Şükrü Bey' in hanesinde içtima ederek Şükrü Bey tarafından Ziya Hurşit' e verilen 800 liradan bir kısmının ikaı cinayette istimal edilmek üzere polis sisteminde dört müceddet ve iki de az müstamel tabanca ile külliyetli miktarda fişek mübaya edilerek Şükrü Bey' in hanesine bırakılmış ve yevmi hareketten bir gün mukaddem mezkur fişekler Laz İsmail ve Gürcü Yusuf taraflarından Şükrü Bey' in hanesinden aldırılmış ve Şükrü Bey' in muvaffakiyet temenni ve duaları arasında mumaileyh ile veda eyledikten sonra, Gülcemal vapuruyla İstanbul'dan hareketle ertesi günü vakti zevalde İzmir' e muvasalat edilmiş olduğu cümlesinin itirafları ile tebeyyün eylemiştir.

Herhangi suretle nazar-ı dikkati celbetmemek için Ziya Hurşit' in Gaffarzade Oteline ve Yusuf la İsmail'in dahi Ragıp paşa Oteline nazil oldukları ve Ziya Hurşit' in yevmi mezkûrda Gaffarzade Otelinde Edip' e mülaki olarak mezkûr mektubu birlikte okuyup deruhte ettikleri, vezaifin suret-i icrasını konuştuktan sonra, mezkûr mektubu ihrak eyledikleri ve müteakip günlerde Sarı Efe Edip' in mutemedi olan rüfekasından Giritli Şevki ve mülazım mütekaidi Çopur Hilmi'nin de iştirakleriyle, evrak-ı tahkikiye de ve zabıtnamelerde münderiç bulunduğu cihetle, maznunlardan İdris' in bahçesinde iç-

timalar akdedilerek musammen suikastın şekil ve mahalli icrası etrafında arız ve amik müzakereler icra olunduktan sonra, cinayetin ikaına en münasip mahal olmak üzere Gaffarzade Oteli civarında tuhafiyeci Nuri Efendi'nin mağazası yakınındaki iki yol ağzında icrası kararlaştırılmış ve bu maksat için Edip' in evvelce Şevki'ye berayı hıfz vermiş olduğu iki bombayı talep ve Hilmi vasıtasıyla getirtilerek Laz İsmail' e tevdi eyledikleri anlatılmış olup, suikastı müteakip firarlarını teminen bir motor tedariki kabil olup olmadığını Şevki' den sorduklarında, elinde böyle bir motor varsa da beş, altı yüz lira kadar bir paranın temini halinde motorun emirlerine amade bulunacağını dermeyan eylemesi üzerine Sarı Efe Edip, ertesi günü Gaffarzade Otelinde Saruhan Mebusu Abidin Bey' e mumaileyhin meselede malumattar ve alakadar olduğunu itham edecek tarzda bila mukaddem doğrudan doğruya meseleden bilbahis fırkaları namına yapılacak bu cinayet için muktezi paranın temin ve tedariki talep edilmiş ve Mebusu mumaileyh hazır parası olmadığını ve tedarike çalışacağını söylemesi ve bilahare tedarik ve temin edemeden İstanbul' a hareket eylediği gibi Sarı Efe Edip de gaye ve mahiyeti vazıhan tespit edilememiş bu maksadı mahsusla kezalik aynı vapurla İstanbul' a azimet etmiştir. Ertesi gece Giritli Şevki'nin hanesinde Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf beraber oldukları halde planın suret-i tatbikine ve otomobille şekli firara müteallik son müzakeratı icra eyledikten ve her biri ilk ateşi icraya ahdü peyman eyledikten sonra mahalli içtimadan ikametgâhlarına avdet eyledikleri ve hükümet tarafından hadiseyi cürmiyeye itila kesp edilmesi üzerine her birerlerinin silah ve bombalarıyla beraber derdest edildikleri aledderecat ve yekdiğerini teyid eden ikrar ve itirafları delaletiyle vasılı mertebe-i sübut olmuştur.

İzmir' de bu vaziyet tekerrür eylemekte iken, suikastın icrası anlarında İstanbul' da herhangi bir vazife ve faaliyeti istidlal edilen mebus Abidin ve Sarı Efe Edip Beylerin muvasalatlarının ertesi günü, Abidin Bey' in sabah gazetelerinde suikasta mütedair havadis bulunmamasını hayret ve merak ve endişe ile karşıladığı ve bununla beraber muntazır bulundukları habere akşam gazetelerinde intizar lazım geldiğini Sarı Efe Edip beyan eylediği indel muhakeme tezahür eylemiştir. Suikastın amil ve failleri meyanında mukaddema mensup olduğu sabık İttihat ve Terakki Fırka-i münfesihası namına İzmir vilayeti dahilinde sarfı faaliyet eylediği ve bir teşkilat vücuda getirrneye çalıştığı anlaşılan Sarı Efe Edip' in indel tahkikat ifadatı evveliyesinde ve huzur-u muhakemede beyanat ve ifadatı sarih arasında, Terakkiperverleri ve sabık İttihatçılığı mevki iktidara getirmeğe çalışan zümrenin birinci Meclise mensup İkinci Grup teşkilatının aynı olduğunu ve Terakkiperverlerin iki kısım olup birinci kısmının suikastçılar olduğunu ve bunların

başında Şükrü Bey, Canbolat Bey, Rüştü Paşa, Abidin, Arif ve Halis Turgut Beylerin bulunduğunu ve İkinci Gruptan Kara Vasıf, sabık Ardahan Mebusu Hilmi Beylerin bulundukları ve diğerlerinin de hululü muslihaneciler zümresini teşkil eylediklerini ve sabık İttihat ve Terakki'nin İaşe Nazırı Kara Kemal' in her iki fikir ve karar taraftarlarını bir suret-i maharetkaranede sevk ve tahrik etmekte bulunduğunu ve birinci Meclisin İkinci Grup mensuplarını Kara Vasıf gibi nüfuzlu ve Abdülkadir gibi cüretli eşhas vesatetiyle elinde bulundurduğunu ve bunlar için tedvir eyledikleri şirketlerden ve ara sıra eski Maliye Nazırı Cavid Bey' den nakdi müzaheret temin eylediğini dermeyan ve itiraf eylemiş ve filhakika Sarı Efe Edip'in hini derdestinde üzerinde zuhur eden ve İzmir Vali sabıkı Rahmi Bey' in imzasını muhtevi olarak merkum Edip' e hitaben yazılmış bulunan 17 Nisan 923 tarihli mektupta, Şükrü' nün mebusluğu Ankara'nın muvafakatiyle temin edildiği ve Salah Cimcoz ile Hüseyin Cahit'in Manisa'dan mebusluğunu temin imkanının husulüne çalışmasını amir bulunan mektup meal ve münderecatı delaletiyle İttihat ve Terakki rüesasının mücadele-i milliyeyi zafer ve istiklal ile neticelendirilmiş ve bilahare Halk Fırkasına inkılap etmiş bulunan Müdafaa-i Hukuk teşkilatına nüfuz etmeğe çalıştıklarını müeyyed vesaiki kanuniyeden olduğu gibi, Rauf ve Adnan Beylerin Kara Kemal, Şükrü, İsmail Canbolat Beyler riyaset ve idaresindeki zümreye dahil olarak İttihat ve Terakki ricalinden addolunan şahsiyetlerin veya herhangi suretle vaziyete geçmiş diğer zevatın birer birer teşkilata ithaline çalıştıkları ve bundan sonra Sarı Efe Edip' in ifadesinde mezkur ve indel muhakeme isticvapları icra edilen Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Hafız Mehmet, Salahattin Beylerin ifadeleriyle de tebeyyün eylediği veçhile, İaşeci Kara Kemal'in sabık mebuslardan Kara Vasıf Bey delaletiyle bu vadide müzakeratta bulunmak üzere mezkurül esami ikinci Grup azasıyla temasa gelerek Mersin Mebusu sabıkı Selahaddin Bey' in Erenköy' deki hanesinde 340 senesi Haziranında ve müteakiben Kara Kemal' in yazıhanesinde akd edilen içtimalarla mezkur grubun Kara Kemal zümresiyle anlaşmasını temin ve Kara Kemal' in getirdiği nizamname müsveddesi üzerinde fırka teşkilatı münakaşası yapıldığı ve bu müsveddenin bilahare Terakkiperver nizamnamesini teşkil eylediği sabit olmuştur.

Kara Kemal' in getirdiği nizamnamenin tertibi için Şükrü, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Rauf, Adnan, İzmir Vali sabıkı Rahmi Beylerin ve İttihat ve Terakki katib-i mesullerinden birçoklarının iştirakiyle bir iki içtima daha akdederek Terakkiperver Fırkanın teşekkülünden akdem bu fırkanın esasatını tespit ve ihzar eyledikleri ve Büyük Millet Meclisine bir suret-i maharetkaranede aza intihap ettirmeğe muvaffak oldukları, İsmail Canbolat ve Şükrü Beyler vasıtasıyla meclis-i Ali dâhilinde teşkilata germi vermiş

oldukları tezahür eylemiştir. Hülasa 339 senesinde başlayan ikinci devreyi intihabiyede İzmit Mebusu Şükrü, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat Beylerin mebus olabilmeleri meselesinin Rauf Bey tarafından suret-i mahsusada takip ve temin edilmiş olması, tarihi mezkûrda Cavid Bey' in evinde içtima etmiş olan kararnamede mezkurül-esami bir zümre-i mahsusanın ittihaz ettiği kararın bir safhasını teşkil ettiği, mezkur içtimada nafiz bir uzuv olan Rahmi Bey'in Sarı Efe'ye yazdığı ve evrak meyanında mevcut 23 Nisan 923 tarihli mektubun Şükrü Bey' i İzmit' ten mebus intihap ettirmeye muvaffak oldukları ve Hüseyin Cahit'le Salah Cimcoz Bey' in de Manisa'dan intihap olunmalarına çalışmaları lüzumunu ifade etmekte olan mesailden ve tarzı beyandan sarahaten anlaşılmakta ve devre-i mezkurenin birinci mukarreratı mahsusasını zamanen ve hadiseten temin ve istihsale doğru birer amil-i siyasi olan mumaileyhin nihayet suikasde vasıl olan bir maksadı mahsusu hafi takip eyledikleri ve vahdeti milliyeyi tahriple tefrika ikaına çalıştıkları ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun müzakeresi ve Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla başta Rauf Bey olmak üzere kendilerine mensup bulunan veya maksadı aslinin esasına vakıf olamayan bir kısım matbuat vasıtasıyla ve hafi muhtelif diğer propaganda vasıtasıyla bir sistem dâhilinde yaptıkları tesvilatın hedef ve mahiyeti hususiyesi halen tezahür etmektedir.

Salahattin ve Hüseyin Avni Bey'lerin ifşaatı Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Grubun müdiranından olan mütekait Miralay Salahattin ve Erzurum Mebusu sabıkı Hüseyin Avni ve Necati ve Kara Vasıf Beylerin vaki olan ifadat ve ifşaatına nazaran birinci içtima senesinde müteakip tatil devresinin yaz aylarında Rauf Bey' in kendilerine müracaat ederek, birlikte bir fırka teşkilini teklif ve Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da ordudan istifa ederek bu fırkaya dâhil olacaklarını ifade ve kendilerinin İaşeci Kara Kemal ile bu hususta anlaşmaları lüzumu ile ima ve izhar etmesi üzerine mumaileyhin dahi teklifi vakii kabul ve evvelce de Kara Kemal ve arkadaşları tarafından ihzar edilmiş ve bilahare Terakkiperver Fırka diye isimlendirilmiş olan bir fırkanın müsvedde halinde olan programının üzerinde muhtelif zaman ve mekanlarda içtima ederek müzakere eylediklerini vazıhan ve sarahaten ifade etmiş olmalarından, Kara Kemal' in temsil ettiği iaşeci ve İttihatçı farz edilen bir zümre ile ikinci zümresinin ve herhangi sebeplerle ikinci içtima senesinin iptidalarında istifa sebepleriyle Terakkiperver Fırkaya dahil olduklarını söyleyen Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve rüfekasının muhakeme muvacehesindeki ifade ve tarz-ı tevillerine rağmen henüz sıfat ve vazife-i askeriyelerini muhafaza eyledikleri bir zamanda ve daha yaz aylarından itibaren şayan-ı dikkat bir iştirak ve telahuku efkar ile mahiyeti bu gün tezahür eden şekilde bir fırkanın teşkili esasla-

rının temin edildiği ve ikinci içtima senesinin küşadında evvelki tamim dairesinde bir muhalefet cephesi vücuda getirdikleri görülmektedir.

Bu suretle maksadı hususiye ihtiva ettiği zahir olan müteşekkil Terakkiperver Fırka muhalefetinin neticesi ve efkâr-ı cahilanenin tatmini nokta-i nazarından programları arasına sıkıştırmış oldukları bir kaç madde ile inkılap hükümetinin her icraatına karşı efkarı umumiyeyi taglite çalıştıkları gibi gene Selahattin, Necati, Hüseyin Avni, Kara Vasıf Beylerin ifadelerine nazaran, Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup azasından olan Bitlis Mebusu sabıkı Yusuf Ziya'nın mezkur tarihlerde kendilerine müracaat ederek şark vilayetlerinde efkarın bu isyana pek müsait olduğu ve İkinci Grup azasının bu isyanı idare etmeleri lüzumunu teklif ve kendileri tarafından red olunduğu ifade ve itiraf olunmasından da, merkum Yusuf Ziya'nın o tarihlerde Şeyh Sait isyanının mukaddimesi olan Nasturi isyanı ile başlayan harekatı isyankaraneye hiç olmazsa kuvvetli bir ümit ve istinatgah-ı manevi olduklarını kabul etmeğe zaruret hâsıl olmaktadır.

Bundan başka şapka meselesi dolayısıyla bazı vilayetlerde erbabı irticaı idare edenler istimal ettikleri kuvvetli propagandanın Ankara' da icra edilmiş olan bir suikasta izafe edilmiş olması dahi bugün muhakemesini icra ve itmam etmekte olduğumuz suikast ve taklib-i hükümet meselesinin ilk defa Ankara' da Ziya Hurşit, Şükrü ve Arif Bey ve arkadaşları tarafından icrasına teşebbüs edilmiş olup akim kalmış olan mezkûr suikastın teşebbüsü günlerine müsadif olması, bu gibi irtica hareketlerinin dahi Terakkiperver Fırka namı verilen mevzuu bahis terkip ve zümre i siyasiyenin içinde ve arasında gizlenmiş ve makasıdı mahsusasını takip etmekte bulunmuş olan erbabı denaetin zade-i hıyaneti olduğu hususu da nümayan olmaktadır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun tatbikinden ve İstiklal Mahkemelerinin teşekkülü ile Şeyh Sait isyanının ve şapka meselesi dolayısıyla bazı mahallerde hâsıl olan irtica ve ihlali asayiş hareketlerinin tamamen tenkil ve izalesinden sonra memlekette yaşayan tabii sükûn ve emniyetin tesiri tahtında nevmid olan şu zümre-i hafiyenin en nihayet vatanın timsali hayat ve istiklali olan Reisicumhur Hazretlerini ifna etmek suretiyle bir taklibi hükümet icrasına karar verdikleri ve bu suretle nasıl bir akıbete maruz kalacağı tahmin ve tasavvur edilemeyen vatanın zimamı idaresini hercebad abad ele geçirmek istedikleri maznunların bu baptaki ifadat ve delaili ve karaini maddiye ve maneviye ile indel muhakeme vasılı mertebe-i sübut olmaktadır.

HÜKÜM: Binaenaleyh maznunlardan İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Arif, Sivas Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ve sabık

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe namıyla maruf Edip, mülazımlıktan mütekait Çopur Hilmi, Baytar Miralaylığından mütekait Rasim ve Ankara Vali-i esbakı Abdülkadir ve İaşeci Kara Kemal'in hareket-i vakıaları, Kanun-u Ceza'nın 55 inci 'Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu' nu tamamen ve ya kısmen tağyir ve tebdil veya ilgaya ve kanun-u mezkure tevfikan teşekkül eden Büyük Millet Meclisini iskat veya ifayı vazifeden men' e cebren teşebbüs edenler idam olunur. Ef al-i mezkureyi ikaa fiilen tahrik edenler, madde-i fesat tamamıyla fiile çıkarsa idam olunur. Ve madde-i fesadın icrasına başlanmış olunursa yedi seneden La akal olmamak üzere küreğe konulur. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyetini cebren iskat veya ifayı vazifeden cebren men veyahut işbu cürümü ikaa fiilen tahrik edenler müebbeden veya on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur.' diye muharrer olan işbu fıkrası delaletiyle, kanun-u mezkûrun. 57'nci maddesinin 'balada muharrer 55 ve 56'ncı maddelerde beyan olunun fesatlardan birisini bir takım eşhas ile müctemian icra eder, yahut icrasına tasaddi eylerlerse, bu cemiyete dahil bulunanlardan ve asıl mefsedet reisi ve muharriki mefsedet olanlar her nerede tutulursa idam olunurlar' diye muharrer olan fıkra-i ulasına tevfikan, isimleri balada muharrer olan on beş şahıstan Abdülkadir ve Kara Kemal' in gıyaplarında ve on üçünün dahi vicahlarında olmak üzere idamlarına ve Sürmeneli Vahab'ın dahli hareketi vakıası kanunu mezkurun 58' inci maddesinin: 've eğer öyle bir ittifakı hafide bervechi muharrer fesadın esbabı icraiyesini tehiyye zımnında teşebbüs olunmuş bir fiil ve tedbir tebeyyün etmeyip yalnız icrası söyleşilerek karar verilmiş olmaktan ibaret bulunursa ol halde dahili ittifak bulunan kimseler muvakkaten kalebend kılınır' diye muharrer fıkra-i mahsusasına tevfikan on sene kalebentliğe ve 1 Temmuz 926 tarihinden itibaren mevki-i mer' iyete va' z olunan yeni ceza kanununun madde-i mahsusasına tevfikan işbu kalebentliğin muvakkat nefye tahviliyle mahalli-i menfasının Konya olmak üzere tayinine ve Ergani Mebusu İhsan, Ardahan Mebus-u sabıkı Hilmi, Maliye Nazırı esbakı Cavid, Sivas Mebusu sabıkı Salahattin, İzmir Vali sabıkı Rahmi, İstanbul Mebusu Rauf ve Mebusu sabıkı Doktor Adnan Beylerin işbu davanın müttehem bir safhası olmak üzere davayı hazıradan tefrikine ve ceraim-i vakıada bir güna methal ve müşareketleri anlaşılamayan Ordu Mebusu Faik, Erzincan Mebusu Sabit, Erzurum Mebusu Halet, Dersim Mebusu Feridun Fikri, Afyonkarahisar Mebusu Kamil, Gümüşhane Mebusu Zeki, Tokat Mebusu Bekir Sami. Mersin Mebusu Besim, Bursa Mebusu Necati, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev Beylerle İstanbul Mebusu Kazım Karabekir Paşa, Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa, İstanbul Mebusu Refet, Edirne Mebusu Cafer Tayyar, Mersin Mebusu sabıkı Cemal Paşalar ve Erzu-

rum Mebusu sabıkı Necati, Canik Mebusu sabıkı Ahmet Nafiz Beyler ve Torbalılı Emin Efendi, Trabzonlu Naciye Nimet Hanım, Sürmeneli Keleş Mehmet, bahçıvan İdris; Mustafa oğlu Şahin Çavuş ve ihtiyat zabitlerinden Bahaettin Efendi ile Giritli Hüseyin oğlu Latif'in beraatlarına vicahen ve müttefikan 13 Temmuz 1926 tarihine müsadif Salı günü karar verildi.[253]

[253]Hizmet Gazetesi, 14 Temmuz 1926, sene iki, numara 470, Ahenk gazetesi, 15 Temmuz 1926, Otuz ikinci sene, numara, 9878

Tezin İçinde Adı Geçen Bazı Kişilerin Biyografileri

Ali Fuat CEBESOY, (23 Eylül 1882, İstanbul – 10 Ocak 1968, İstanbul).

İstiklal Savaşını fiilen başlatan Türk asker ve siyaset adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile Harp Okulu yıllarında sınıf arkadaşı idi. Türkiye'nin işgali sırasında İzmit'ten Ankara'ya ilerleyen İngiliz birliklerine ateş açma emrini vererek durdurması nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nı fiilen başlatan ilk komutan oldu. Yine Kurtuluş Savaşı yıllarında üstlendiği Moskova Büyükelçiliği görevini başarıyla yürüttü ve Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarını belirleyen Moskova Antlaşması'nı imzaladı. Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından birisi oldu ve sonrasında İzmir suikastı sanığı olarak yargılandı.

1939'dan sonra siyasete dönerek TBMM başkanlığı, Bayındırlık bakanlığı yaptı. 1948'den itibaren siyasete Demokrat Parti'de devam etti. 27 Mayıs Darbesinden sonra Yassı ada Mahkemeleri'nde yargılandı.

23 Eylül 1882 günü Salacak (İstanbul)'ta doğdu. Anne tarafından dedesi, 93 Harbinde Tuna Orduları Başkomutanı olan Müşir Mehmet Ali Paşa'dır. Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa, Müşir Mehmet Ali Paşa'nın damadıdır. Hareket ordusu kumandanlarından Hüseyin Hüsnü Paşa Ali Fuat Paşa'nın halasının kocasıdır. Annesi Çerkez asıllı ve bu kanaldan da Karabekir ile akrabalığı vardır. Mütareke dönemi Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey (Gerede) kızlarını Ali Fuat Paşa'nın ağabeyine vererek hısım olmuşlardır. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçerken Mehmet Ali Bey'in önemli yardımları olduğu bilinmektedir. Babası, sonradan Türkiye'nin ilk Bayındırlık Bakanı olan İsmail Fazıl Paşa idi. Öğrenimini İstanbul'da Saint Joseph Lisesi'nde yaptı. Babasının gönülsüzlüğüne rağmen 13 Mart 1899'da, Harp Okulu'na girdi. Harp Okulu'nda Mustafa Kemal ile aynı sınıfa düşmesi bir bakıma gelecekteki kaderini çizmiş oldu. Selanikli olan Mustafa Kemal, İstanbul'da Ali Fuat'ın ailesinin yanında kalıyordu. 1902'de, Harp Okulu'nu bitirdi; 11 Ocak 1905'te, Harp Akademisi'nden birincilikle mezun oldu.

1919'da Türkiye işgal edilirken Anadolu'da bağımsız olan iki kolordu'dan biri Ankara'da Ali Fuat Paşa komutasında, diğeri ise Erzurum'da Kâzım Karabekir komutasındaydı. Ali Fuat Paşa'nın emriyle 20. kolordu birlikleri İzmit ve Adapazarı üzerinden

Bilecik ve Eskişehir istikametine ilerleyen İngiliz kuvvetlerine Geyve yakınlarında, halen adı Ali Fuat paşa, Geyve istasyonu olan mevkide ateş açarak onları durdurup geri püskürttü ve İstiklal Savaşı'nı fiilen başlatan ilk komutan oldu. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra Erzurum Kongresine gitmeden Amasya'da Ali Fuat Paşa ile görüşerek Amasya Tamimini birlikte imzalayıp ilan ettiler.

İstanbul Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal'in görevsizliğini bir genelgeyle açıklayınca Ali Fuat Paşa da kendi bölgesindeki valilere ve mutasarrıflara kendisinden gelecek emirlere göre hareket edilmesini bildirdi (1919). Ayrıca, her tarafta Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin kurulacağını ilgililere hatırlattı. Bu çabaları takdirle karşılandığı için, Sivas Kongresi sonrasında Ali Fuat Paşa, Umum Kuvay-ı Milliye komutanı olarak görevlendirildi.

Ali Fuat Paşa ile Kuvay-ı Seyyare Komutanı Çerkez Ethem Yunan işgaline karşı 1920 Ekim ayı sonunda Gediz harekâtını yaptılar. Harekât öncesinde kendisinin onayının alınmamasına kızan Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey tarafından Çerkez Ethem taraftarlığıyla ve Kuvay-ı Milliye birliklerini denetim altında tutamadığı iddiasıyla suçlandı. Doğru olmadığı sonradan belgelerle ortaya konan bu suçlama üzerine, ayaklanmaların bastırılmasından sonra, Ankara'ya çağrılarak Moskova Büyükelçiliğine atandı. Mustafa Kemal'in talimatını yerine getirmek ve halen gizli tutulan ve onun Lenin'e yazdığı mektubu vererek Sovyetler Birliği ile sınır tespit etmekle yükümlü olduğu bu zor görevi sırasında Kâzım Karabekir komutasındaki TBMM orduları Eylül 1920'de Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u geri alırken Moskova'da Lenin ve Stalin'e, Türk Ordusunun Menşeviklere karşı savaşarak aslında Bolşeviklere de yardımcı olduğunu söyleyip teskin ediyordu. 16 Mart 1921'de TBMM sefiri olarak Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması'nı imzaladı.

Ali Fuat Paşa'nın fikirleri alınmadan Cumhuriyetin ilan edilmesi kırgınlıkları artırmış, M. Kemal'in 'Paşalar komplosu' dediği 30 Ekim 1924 tarihli istifalarla da ipler tamamen kopmuştur. İzmir Suikastı üzerine İstanbul'da tutuklanan Ali Fuat Paşa; anılarında, Harp okulundan beri arkadaşı ve Milli Mücadele'de kader birliği yaptığı Mustafa Kemal'e suikast nedeniyle tutuklanmasını hayatının en üzücü sahnesi olarak anlatır.1925'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Ertesi yıl (1926) İzmir Suikastı dolayısıyla Ali Fuat Paşa da İstiklal Savaşını birlikte başlattıkları Kâzım Karabekir, Rauf Orbay ve Refet Bele Paşalarla birlikte tutuklandı, yargılandı ve beraat etti. Bu olaylardan sonra

dört sene müddetle politikadan uzaklaştırılarak inzivaya çekilmek zorunda bırakılan Ali Fuat Paşa, yönetimle olan anlaşmazlığı yüzünden sıkıyönetim altında tutulması istenen 84 kişilik listede yer aldı.

Ali Fuat Paşa'nın ikinci dönem siyasi hayatı Atatürk'le barışmasından sonra 1931 yılında Konya milletvekili seçilmesiyle başladı. Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal nezdinde ayrı bir yeri olduğu için zaman, zaman vefasını esirgememiştir. İsmet Paşa'nın küskünleri kazanma politikası üzerine tekrar mebus seçilerek Nafıa Vekili olur. Demokrat Parti devrindeki 10 yıllık parlamenterliği 1960 ihtilalıyla Son bulur. 27 Mayıs Darbesi sırasında tutuklanarak, cuntacıların Demokrat Partilileri mahkûm etmek için "özel" olarak kurdukları Yassı ada mahkemelerinde yargılandı. Serbest kaldı. 10 Ocak 1968'de 85 yaşında ölen Ali Fuat Cebesoy hiç evlenmemişti. Vasiyeti üzerine Geyve'nin Ali Fuat Paşa beldesinde toprağa verilmiştir.[254]

Cafer Tayyar PAŞA (Eğilmez) (1877 Priştine-1958 İstanbul)

Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında önemli görevler üstlenen ve Milli Mücadele Dönemi'nin "Trakya Milli Kumandanı" olan Cafer Tayyar Paşa, 1877'de Kosova Vilayeti'ne bağlı olan Priştine Sancağı'nda doğdu. Plevne'de şehit düşen "Çolakoğulları" lakabıyla tanınan Anadolu kökenli bir ailedendir. Cafer Tayyar Paşa, Manastır Askeri İdadisini başarıyla bitirdikten sonra 1 Mart 1898'de İstanbul'da Harp Okulu'na kayboldu.1906'da Kolağası oldu ve Enver Paşa ile tanışarak Üsküp çevresinde İttihat ve Terakki faaliyetlerine katıldı. Binbaşı oldu(1908). İpek Sancağı Mutasarrıfı oldu. Karabekir'le bu yıllarda tanıştı.

Cafer Tayyar Paşa'nın Okul arkadaşları arasında Ali Fethi Okyar, Hafız Hakkı, Ali Fuat (Erdem) Kara Vasıf (Karakol) gibi şahsiyetler bulunuyordu. İttihat ve Cemiyeti'ne üye olarak Cemiyet'in Üsküp Şubesi'nin kuruluşunda görev aldı. Bölgede Cemiyet'in teşkilatlanmasında aktif olarak çalıştı. Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale (Seddülbahir) Cephesinde görevlendirildi. Cafer Tayyar Paşa Çanakkale Cephesi'ndeki hizmetlerinden Albay oldu. Kafkas Cephesi'nde Rusların Muş, Tatvan, Bitlis'i işgal edip Erzurum'u da almaları sonunda, Ruslara karşı başarılı savunmalar yaptı.

Cafer Tayyar Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün İstanbul'daydı. 2 Aralık 1918'de resmen kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi Cemiyeti ile işbirliği yaptı. İzmir'in işgalinden sonra Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleyi başla-

[254] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 323

tan Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği halinde Trakya'daki Mücadeleyi sürdürmeye çalıştı. Sivas Kongresi'ne Edirne'den temsilci gönderilmemiş ancak Kongre Kararlarına uyulacağı bildirilmişti.

Yunan Ordusu, 20 Temmuz 1920'de taarruza geçti. Cafer Tayyar Paşa, durumu değerlendirmek amacıyla Kolordu Süvari Takımının bir kısmıyla sivil olarak Havsa-Babaeski yönüne keşfe gitti. Bu sırada bir Yunan Piyade Bölüğü ve bir süvari takımının ateşi arasında kaldılar. Açılan ateş sonucu attan düşen Cafer Tayyar Paşa, yanındakiler tarafından öldü sanılarak baygın bir şekilde bırakılmış Bostanlı Köyü halkı tarafından Yunanlılara teslim edilmiştir. İki gün Edirne'de tutulduktan sonra Atina'ya gönderilmiştir. Cafer Tayyar Paşa'nın esaret hayatı oldukça sıkıntılı geçti. Esareti, Lozan'da (30 Ocak 1923) yapılan anlaşma gereği karşılıklı esir değişimi sonucu 4 Haziran 1923'te sona erdi.

Bu sırada Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi Ordu Komutanı ve Milletvekili olan şahsiyetler milletvekilliğini tercih ederek Ordudaki görevlerinden istifa etmişlerdi. Cafer Tayyar Paşa bir tercih etmesi istendiğinde milletvekilliğini tercih ederek 3 Kasım 1924'te Kolordu Komutanlığından ayrıldı. İki ay Halk Fıkrasından istifa etmeden Milletvekilliğini sürdürdükten sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üye oldu. Fırka Programındaki "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası efkâr-ı itikadatı-ı diniyyeye hürmetkârdır" ifadelerinin Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Sait İsyanı'nı körüklediği şeklinde yorumlanmıştır. Cafer Tayyar Paşa ve arkadaşları bağımsız olarak milletvekilliğini sürdürdüler. İzmir'de M. Kemal Paşa'ya karşı yapılması planlanan suikast hazırlığı ortaya çıkarılınca suikastın arkasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olduğu iddiası üzerine Cafer Tayyar Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) gibi Parti mensuplarıyla yargılandı. 27 Haziran 1926'da beraat ettiler. Bu davadan beraat ettikten sonra siyasetle uğraşmadı.1958 de İstanbul'da vefat etmiş ve Karacaahmet'e gömülmüştür.[255]

İbrahim Refet BELE (1881, Selanik –3 Ekim 1963, İstanbul)

Türk asker ve siyasetçi.1881 Selanik doğumlu Refet Paşa (Bele), Harp Okulunu bitirerek orduya katılır (1896). Diğer arkadaşları gibi doğrudan kurmay olmayıp Harp

[255]Zülâl Keleş, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1999,Sayı 44, Cilt: XV, S. 23. Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 308

Akademisini sonradan bitirmiştir (1912). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

Gazze Savaşı kahramanı olan Refet Paşa, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal ile Samsun'a çıkarak Kurtuluş Savaşı'nı başlatanlar arasında yer almış ve Atatürk'ün çalışma arkadaşları arasına girmiştir. 1918 de Umum Jandarma Kumandanı olur. Mütarekede görevinden azledilip boşta iken Sivas'taki 3 üncü Kolordu Komutanlığına tayini üzerine, Mustafa Kemal'in karargâhıyla Samsun'a çıktılar. Amasya Kararlarını imzalayanlar arasındadır. Mustafa Kemal, Refet Paşa'yı geçici olarak Samsun'a bırakıp Erzurum'a gitmiştir. Refet Paşa 13 Temmuz 1919'da azledilince, görevini Çolak Selahattin'e devretmesi Mustafa Kemal'i kızdırır. Sivas kongresine Canik temsilcisi olarak katılan ve Heyet-i Temsiliye ye seçilen Refet Paşa, Kongrede mandacılık lehine konuşur. Komuta birliği sağlamak üzere Heyet-i Temsiliye adına Batı Anadolu'ya gönderilen Refet Paşa, Konya'daki isyanların bastırılmasında önemli hizmetler yapmıştır. İlk Meclisin İzmir mebusu olan Refet Paşa, Milli Hükumetin Dahiliye ve Milli Müdafaa Vekilliğini yapmıştır. Mustafa Kemal'e sezdirmeden Enver'in adamlarıyla temas kuran şüpheli davranışlar sergilemiştir. Büyük Taarruzda Görev almayan Refet Paşa, zaferden sonra İstanbul ve Trakya'nın teslim alınmasına görevlendirilerek yıldızı yeniden parladı. Kurtuluş Savaşı'nı sonlandıran Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi sıfatıyla Saltanatın kaldırıldığını Sultan Vahdettin'e tebliğ eden, 4 Kasım 1922'de İstanbul'un idaresine TBMM namına el koyan, Vahdettin'in İstanbul'dan kaçışından sonra Abdülmecit Efendi ile görüşen ve TBMM tarafından halife seçilmesi üzerine ona uyması gereken şartları tebliğ eden kişi Refet Bey olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Paşa ile görüş ayrılıklarına düşmüş ve Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasına yer almıştır. Suikast girişimi nedeniyle yargılanıp beraat ettikten sonra Atatürk'ün sağlığında tekrar milletvekili olabilen iki kişiden biridir (diğeri Ali Fuat Paşa).

1922-1923 yıllarında Sovyetler Birliğinin Ankara büyükelçisi Semyon I. Aralov yazdığı kitabında Rauf Orbay ve Refet Bele'nin Sovyetlere karşı olup komprador burjuvazinin temsilcisi olduğunu yazdı.

Diğer Paşalarla birlikte Terakkiperver Parti kurucusu oldu. Anılarını yazmadığı için sınırlı bilgiye sahibiz. Nutuk'ta, Refet Paşa hakkında olay ve belgelere dayalı geniş

bir değerlendirme yapılarak olumsuz portre çizilir. Risk ve sorumluluktan kaçınan, zeki, kurnaz, ele avuca sığmaz atak kişiliğiyle Milli Mücadele'nin başarılmasında önemli yeri olduğu muhakkaktır. Partinin kapatılmasından sonra, Atatürk'e karşı yapılan İzmir Suikastı girişimi nedeniyle kendisi de Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir ve Rauf Orbay ile birlikte tutuklandı, Refet paşanın tutuklanma nedeni suikastın en önemli organizatörlerinden İzmit milletvekili Şükrü bey'in tutuklanmasından hemen sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının Refet paşa'nın evinde buluşmasıdır. Refet paşa mahkemede, Şükrü Bey'in milletvekili olarak tutuklanmasının önemli bir konu yüzünden olabileceğini düşündükleri için bu toplantıyı yaptıklarını söyledi. Yargılandığı İstiklal Mahkemesi'nden beraat etti. Refet paşa İstanbul da Kalamışta ki köşkünde oturuyordu.

1 Kasım 1926'da milletvekilliğinden istifa etti. 8 Aralık 1926'da kendi isteğiyle askerlikten emekliye ayrıldı. 1935 yılına kadar politikadan uzak kaldı.II. Dünya savaşı başlamadan önce İsmet İnönü, Mustafa Kemal'in siyasetini eleştirdikleri için anlaşmazlığa düştüğü silah arkadaşları ile temasa geçip ılımlı siyaset izlemeye başladı. 1939 genel seçimlerinde Kılıç Ali ve Şükrü Kaya gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşları TBMM ye giremezken Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi muhalifler İsmet İnönü'nün yeni siyaseti ile TBMM ye girdi. TBMM'deki yerini 1950'ye kadar korudu.

1953 yılında dünyaya gelen Zeynep Asuman Begüm adlı bir kızı vardır.1909`da kurulan Türkiye Hür ve Kabul Edilmiş Mason Locası'nın üyesi idi.1935 yılında Atatürk tarafından kapatılmasıyla üyeliği düşmüştür. Ölümünden bir kaç gün önce geçirdiği beyin kanaması sonucu 3 Ekim 1963'te İstanbul'da hayatını kaybetti. Kabri İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'ndadır. Kendisinin vasiyeti ve ailesinin isteğinden dolayı kabri Devlet Mezarlığı'na nakledilmedi.[256]

Ziya Hurşit BEY (1890, Hemşin Kazası (Çamlıhemşin),14 Temmuz 1926)

TBMM'in I. dönem Lazistan milletvekillerinden biridir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminde bulunduğu için idam edilmiştir. Kürdoğlu ailesine mensuptu. Almanya'da Danzig'de Gemi inşaatı ve telsiz öğrenimi gördü. Trabzon delegesi olarak Erzurum Kongresi'ne katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda savaştı. 1920 yılında Lazistan millet-

[256]Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 331

vekili olarak I. TBMM'de yer aldı. Yozgat İstiklal Mahkemesi üyeliği yaptı. Ancak Mustafa Kemal'le görüşleri ayrıldı.

İkinci dönem milletvekili seçilemedi.16 Haziran 1926 yılında İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı suikast hazırlığı yapmakta olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Yapılan suçlamaya göre Ziya Hurşit'le birlikte hareket eden Gürcü Yusuf, Laz İsmail ve Çopur Hilmi, Kemeraltı Karakolu önünde Mustafa Kemal'e ateş edeceklerdi. Ziya Hurşit ve arkadaşları kargaşadan yararlanarak Yemiş çarşısında bekleyen bir arabayla Giritli Şevki Bey'in rıhtımda bekleyen motoruna binip Sakız Adası'na kaçacaklardı. Fakat son anda Şevki Bey'in pişmanlık duyarak suikastçıları ihbar etmesi sonucu Ziya Hurşit ve arkadaşları yakalandılar. Suikastın arkasında TBMM'nin tek muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içindeki bir grubun olduğu anlaşıldı. Bu parti kapatıldı, Ziya Hurşit ve arkadaşları İstiklal Mahkemesince idam cezasına çarptırıldı ve Ziya Hurşit, 14 Temmuz 1926'da başta Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Şükrü Bey, Ayıcı Arif, İsmail Canbolat, Cavit Bey olmak üzere 13 kişiyle birlikte idam edildi.[257]

İsmail CANBOLAT, (1880, İstanbul-13 Temmuz 1926)

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonraki Kafkas göçünde Anadolu 'ya göçen Çerkez kökenli Jandarma Binbaşısı Cemal Bey'in oğludur. Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi ve Kuleli Askeri İdadisinden sonra (1896) Harbiye Mektebini bitirip (1899) 3. Ordu-da görev alarak yüzbaşılığa kadar yükselir(1907). İttihat-Terakki Cemiyetinin ilk kurucuları arasındadır ve Meşrutiyet öncesi Selanik ve Manastır'da gerçekleşen Selanik Merkez Kumandanı ve Enver Bey'in eniştesi Yarbay Nazım ve Şemsi Paşa cinayetlerinde, Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması eylemlerinde bulunur. Kamil Paşa kabinesi zamanında siyasi bir olaydan tevkif müzekkeresi çıkarılması üzerine, kendini almaya gelen inzibat çavuşunu öldürerek Romanya'ya kaçmış ve halk arasında adı asker katiline çıkmıştır. Babıâli baskını üzerine Talat Paşa Dâhiliye Nazırı olunca Beyoğlu Mutasarrıfı, Polis Müdürü ve Emniyet Umum Müdürü olmuştur (1914). 1915'de İstanbul Vali Vekilliği ve Şehreminliğine 1916'da Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığına atanır. Bir yıl sonra da kısa süren Stockholm elçiliğine atanır. Talat Paşa Kabinesinde üç aylık Dâhiliye Nazırlığı vardır. İttihat ve Terakkinin feshi kongresini yönetmiş ve Teceddüt Fırkasında yer almıştır (1918). Yurt dışına kaçmamış, Beşinci Şubede sorgulanmış, Mütarekede Şimali Kafkas Cemiyeti içinde etkin rol almıştır. Atatürk'ün Samsun'a çıkış öncesi Şiş-

[257] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 185

li'deki evine Ziyaretlerde bulunan Canbolat, tutuklanıp Bekirağa bölüğüne konduktan sonra Malta'ya sürülür. Ermenilerin ölüm listesinde olduğu için Türkiye'ye döner. Dönüşte Ankara'ya gitmemiş, Milli Mücadele kadrosuna soğuk durmuştur. 1923'de Halk Fırkasından İstanbul Mebusu seçilen İsmail Canbolat, kısa sürede ayrılarak Terakkiperver Fırka kurucuları içinde de yer alır. 1926 İzmir Suikastı'nın ardından tutuklandı. İzmir'de Atatürk'e düzenlenen suikastla ilgisi olduğu iddiasıyla İzmir'de İstiklal Mahkemesi kararıyla 1926'da asılarak idam edildi.[258]

Şükrü BEY (1875-1926)(İttihat ve Terakki Partisi-Milli Eğitim Bakanı)

1875 Kastamonu'da doğumlu Şükrü Bey, orta öğrenimini Kastamonu ve Trabzon'da yaptıktan sonra İstanbul Öğretmen Okulunu bitirerek Selanik İdadisine tarih öğretmeni atanır (1896). Bursa İdadisi Müdürü (1903), Selanik Hukuk Mektebi Müdürü (1908), Meşrutiyetin ilanından sonra Selanik Maarif Müdürü (1909) olur. Serez (1910) ve Manisa Mutasarrıflığı (1912) oldu. 1912'de Kastamonu Mebusu seçilen Şükrü Bey, 1918'e kadar üç ayrı kabinede Maarif Nazırlığı yapacaktır. Süleyman Nazif'in eniştesi olan Şükrü Bey'in, kız liselerinin çoğalması, eğitimin laik ve modern çizgiye getirilmesinde ve Türkçü hareketin ulusal bilinç yaratmasında Ziya Gökalp kadar hizmeti geçmiştir. Mütarekede Zaman Gazetesi patronluğu ve ticaret yaparken Malta'ya sürüldü. Malta dönüşü İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine girdi ve bir süre sonra Trabzon valiliğine atandı. İkinci dönemde İzmit Mebusu seçildi. Terakkiperver muhalefet safında tembel bir siyaset yapan Şükrü Bey, en devamsız mebus olarak, ne partisine ne de Ankara'ya ısınabilmiştir.

İttihat - Terakki tarihini iyi bilenler, Şükrü Bey'in Selanik komiteciliğini de hatırlarlar. Rumeli'deki görevleri sırasında İttihat Terakki Kulübü ve fedailere kısa sürede hâkim olmuş, Merkez-i Umumiye emir verecek kadar güçlenmişti. Abdülkadir, Edip, Rasim, Kazım Paşa gibi genç subayları o günlerden tanır. İttihat Terakki İstanbul'a taşınırken Şükrü bir gaile olmuş, hükümet istediği halde onu Serez'den uzaklaştırmakta aciz kalmıştır. En sonunda Dâhiliye Nezareti Özel Kalemine alınarak kendisinden kurtulunur. Siyasete bu noktadan başlamış, Çerkez Ahmet gibi fedaileri İstanbul'a göndererek gazeteci Ahmet Samim'i Bahçekapı'da onun öldürttüğü söylenmiştir.[259]

---

[258] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 356
[259] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 248

Abidin BEY (1890-1926)

1890 (1306) Manisa doğumlu olan. Abidin Bey, İzmir İdadisinden sonra İstanbul Hukuk Mektebini bitirerek (1911)avukatlık yapmaya başladı. İzmir Müdafaa-i Hukuk Kongresine Manisa delegesi olarak katıldı ve Yunan işgalinde kurulan Vatan Cemiyeti Genel Sekreteri oldu. İzmir İktisat Kongresinde Manisa temsilcisi olarak katıldı. II. Dönemde Manisa'dan mebus seçilen Abidin Bey, Terakkiperver Fırka safında muhalefete geçti.[260]

Miralay Arif BEY (1882-1926)

1882 Adana doğumlu Arif Bey, Karakeçili aşiretinden bir ailenin çocuğuydu. 1905 yılında Atatürk'le aynı sınıfta Harbiye'yi bitirmiş, Alman ordusunda. Üç yıl stajdan sonra Maltepe Atış Okulunda hocalık yapmış, Balkan savaşına katılmış, Çanakkale'de bulunmuş, Suriye cephesinde 20 inci Kolordu Kurmay Başkanlığı yapmıştı. Mustafa Kemal Samsun'a çıkarken, 18 kişilik Müfettişlik kurmay heyetine Arif Bey'i de aldı. 'Halide onbaşının' cepheleri gezerken ikiz kardeş kadar Atatürk'e benzettiği sarışın subay, bu Arif Bey'dir. İnegöl Mezit ormanlarında yakalanan ayı yavrusunu büyüterek, maskot gibi yanında taşıması, Karaoğlan'ıyla ara sıra güreş tutması, asker arasında Ayıcı Arif lakabını doğurur. Samsun' a çıkıştan beri Mustafa Kemal' e sadakatle hizmet eden Arif Bey, 1920 başlarında 11.Fırka Kumandanı oldu ve İnönü savaşlarına katıldı. Sakarya savaşında Mustafa Kemal'in kurmay heyetinde bulunduktan sonra 3. Kolordu Kumandanlığına getirildi, fakat İsmet Paşa ile anlaşamayınca, Büyük Taarruzdan bir ay önce görevden alındı. İsmet Paşa'ya beslediği kin ve paşalığa terfi edemeyişi nedeniyle Atatürk'ün çevresinden de uzaklaştı. Hâlbuki Mustafa Kemal, arkadaşlık ilişkileri ile önemli görevleri daima ayrı tutmuş, herkesi yerli yerinde değerlendirmiştir. M. Kemal onu, her zaman koruduğu gibi, ikinci dönemde ağırlığını koyarak Eskişehir'den mebus seçtirmişti. Arif Bey, muhalefet safında yer almakta gecikmedi. İsmet Paşa'ya kindarlığı dışında geçerli bir muhalefet sebebi bulunamazdı. 1925 Ankara'sında kaç otomobil olduğunu bilemiyoruz ama birisi Arif Bey'indir. Çankaya yolunda Attarzade Kerim Efendi'nin bahçeli bağ evinde oturan Arif Bey' e Ruşen Eşref 'in çizdiği portre ilginçtir: Ciddi duruş altında hafif meşreplik, güler yüz arkasında içi içini yiyen ihtiras, nezaket arkasında kabalık, sinirli bir mizaç, iyiliğe karşı vefasız ve sadakatsiz bir arkadaş misali... Yargılamalar ilerledikçe Arif Bey'in çehresi daha aydınlandı. Tertipçiler arasında ve

[260] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 238

özellikle suikastın Ankara ayağında bulunduğu, ilk provaların evinin bahçesinde yapıldığı, tetikçileri misafir ettiği ortaya çıktı. Suçlamaları reddedince, hizmetçi ve bahçıvanıyla yüzleştirildi. Miralay Arif, bir Risale de olsa Milli Mücadele'nin ilk kitabını yazan adamdır. Anadolu İnkılâbı ve Müeahedat-ı Milliye Hatıratı: isimli risalesinin önsözünde, 'Hatıralarımı yazarken şahsiyattan kaçınacağım, fakat hakikatten de sapmamaya gayret edeceğim' diye yazar. Her sayfasında ihtiram mevkiine koyduğu Mustafa Kemal, kendine ayırdığı nüshanın sayfa boşluklarına sonradan düştüğü notlarla, kitabını tamamen 'ikiyüzlü' eser haline getirecektir. Matbu nüshadan örnek: 'İstanbul hükümeti tarafından Fevzi Paşa Hazretlerinin riyasetinde bir heyet-i mahsusa, Anadolu'ya izam kılınmış idi. Heyet-i müşarünileyhe, Samsun ve Kavak tarikiyle Sivas'a ve müteakiben Erzurum'a kadar gitmiş; badehu Ankara tariki ile İstanbul'a avdet eylemiştir.' Aynı sayfanın altına Arif Bey el yazısıyla şu notları düşmüştür: 'Fevzi Paşa'nın yaveri Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde propaganda yapıyordu. Kavak'taki zabitlerden birisine: 'Bu adam başımıza bela getirecek' demiş; Keyfiyeti şifre ile Sivas'a bildirdim. Filhakika orada da aynı zan hâsıl olmuş idi. 'Ala rivayetin: Fevzi Paşa Kolordu Kumandanı ile anlaşarak Mustafa Kemal Paşa'yı tevkif ve İstanbul'a sevk edecekmiş'. Mamafih Fevzi Paşa'nın harekâtı daimi tarassut altında bulundurulmuş ve 'o sırada berayı müzakere Sivas-'a gelmiş olan Karabekir Paşa'nın tahtı nezaretinde olarak' Erzurum'a kadar seyahatine müsaade olunmuştur. Fevzi Paşa İstanbul' a avdetinde: 'Kuvay-ı Milliye denilen heyula birkaç serseriden ibarettir. Hepsi blöftür. Hiç kuvvetleri yoktur. Arzu edilirse bunların hepsini yakalatıp İstanbul'a getirmek mümkün olacağına dair beyanatta bulunmuştur'.[261]

Sabit BEY (SAĞIROĞLU)

1881 Kemah doğumlu olan Sabit Bey (Sağıroğlu), ilk ve rüştiye eğitiminden sonra yöre hocalarından altı yıl süreyle özel ders alarak kendini yetiştirdi. Zengin bir kitaplığı mevcuttu. Ziraat ile uğraştığı sırada Erzurum il Meclisi Üyeliğine seçildi. Aralık 1908'de Refahiye Kaymakamlığı vekâletine, 1909 Ağustos'unda Dersim Mutasarrıflığı Vekâletine getirildi. Üç ay sonra asaleten atandı. Üç yıl bu görevde kaldıktan sonra Kamil Paşa hükümeti zamanında azledildi, Mahmut Şevket Paşa hükümeti yeniden göreve getirdi (1913). Temmuz 1914'te Elazığ Valiliğine atandı. İki buçuk yıl sonra Mart 1917' de Erzurum Valiliğine getirildi. Erzurum işgale uğrayınca İstanbul'a döndü. Mütarekede izzet Paşa kabinesince Sivas Valiliğine atandı fakat göreve başlamadan Tevfik

[261] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 260

Paşa hükümetince azledildi, tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne kondu. Malta'ya sürüldü. İki buçuk yıllık sürgünden kurtulunca İtalya ve Almanya üzerinden Ankara'ya dönerek Erzincan'a gitti. Nisan 1922'de Erzurum Valiliğine atandı ve II. Dönem seçimlerinde Erzincan Mebusu seçildi. Terakkiperver Cumhuriyet. Fırka'sı kurucuları arasında yer aldı. Yargılandığı sırada Erzincan mebusu bulunuyordu. Daha sonra iki dönem Erzincan üç dönem de Elazığ'dan mebus seçilmiştir.[262]

Rüştü PAŞA (1893-1926)

1873 Erzurum doğumlu Sadık Rüştü Paşa, 8 Nisan 1893'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan seyyar topçu mülazımı evveli olarak mezun olduktan sonra, 4 üncü ordunun çeşitli birliklerinde görev yaptı. 1900'de yüzbaşı ve Erzurum'da batarya Komutanı iken, Musul ve Erbil taraflarına gönderildi. 1909' da kolağası, 1911 'de binbaşı oldu. 1912'de Seyyar Topçu Taburu ile Balkan Harbine katıldı 1913'te Samsun Topçu Komutanı ve yarbay oldu. Birinci Dünya Harbi başlayınca Erzurum'a tayin edildi. 1914 Aralık ayında başlayan Köprüköy-Azap muharebeleri ile bizzat Enver Paşa'nın yönettiği Sarıkamış Harekâtına 17 inci Fırka Topçu Komutanı olarak katıldı ve acı hezimeti yaşadı. Daha sonra 28 inci Fırka (1915) ve ardından 9. Kafkas Fırkası Komutanı oldu (1916). 191Tde miralaylığa yükseldi, 1919'da 3 üncü Fırka Komutanlığı ve Trabzon Vali Vekâletine getirildi. Ekim 1920'de 15 inci Kolordu Komutanlığı Vekâleti ile Erzurum'a gönderildi. Kars harekâtına katılarak rütbesi livalığa yükseltildi. Erzurum Kongresi sırasında M. Kemal'in derdest edilmesi için fırkasından yardım istenince, böyle bir yardımı yapamam diye apoletlerini Karabekir'in önüne fırlattığı söylenir. İkinci dönemde Erzurum Mebusu seçilerek muhalefet saflarına geçti. Bu davada idama mahkûm edilen Rüştü Paşa, ağlayarak çıktığı idam sehpasında gerçekten hazin bir son yaşamıştır. Gazi'ye yazdığı af mektubu dolaylı itiraftır ve hiç faydası olmamıştır. Meclis albümündeki resmi bile hüzün vericidir....[263]

Kazım Karabekir PAŞA (1882 – 1948)

Sanıklar arasında en şöhretlisi ve kapatılan Terakkiperver Fırka'nın reisi idi. Uzun biyografisi hakkında şu kısa bilgi verilebilir: Jandarma Alaybeylerinden Mehmed Emin Bey'in oğlu olan Karabekir, 1882 doğumlu ve 1905 Harp Akademisi mezunudur. Çeşitli ordu birliklerinde görev yaptıktan sonra 1918 de Mirliva oldu. Mondros Mütarekesi sırasında Tekirdağ'dan Erzurum'daki 15 inci Kolorduya atandı. İstanbul'dan ayrıl-

[262] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 277
[263] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 285

madan Mustafa Kemal ile görüşen Karabekir, Milli Mücadele boyunca Ankara'nın en büyük güvencesi oldu. Mustafa Kemal karşısında tedbirli, temkinli ve mesafeli bir duruş sergileyen Karabekir, Milli Mücadelenin değerli bir evladıdır. Zafer herkesin ve herkese yetecek kadar büyük olduğu halde, Cumhuriyet ilanı sırasında hizmetini ileri sürerek yollarını ayırır. Ordu Müfettişi ve İstanbul Mebusu iken, istifa ederek diğer Paşalarla Meclise dönen Karabekir'in bu davranışı Nutuk'ta 'komplo' olarak nitelenir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liderliğine getirilerek (1924) muhalefete geçti. Şeyh Sait İsyanı üzerine 3 Haziran 1925'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı ve bundan bir sene sonra da İzmir suikastı ortaya çıktı. Suikast ortaya çıktığında Karabekir Ankara Etlikte ki köşkünde bulunuyordu. Kapısını çalan polisler, "İsmet Paşa istiyor" diye evinden alarak tutukladılar. Bunu duyan İsmet Paşa'nın, emir vererek Karabekir'i serbest bıraktırdığı, hatta bu konuda Gazi ve mahkeme ile sürtüşmeye girdiği ilk bölümde anlatılmıştır. Ancak sonradan tekrar tutuklanarak İzmir'e getirilir. Kalebentlikten daha ağır şartlarla gözaltı hapsinde yaşamış, ölünceye kadar Atatürk'le görüşme fırsatı doğmamıştır.[264]

Halis TURGUT (1886-1926)

Sivas'ın büyük toprak sahibi Kethüdaoğlu ailesine mensup olan M. Halis Turgut, 1886'da Sivas'ta doğmuştur. Babasının adı İbrahim Ethem'dir. Erzincan yolundaki çiftlikleri halen Halis Turgut'un çocukları tarafından işletilir. İptidai ve Rüştiye tahsilini Sivas'ta yaptıktan sonra, İstanbul Mercan İdadisini(1907) ve iki yıl aradan sonra girdiği Mülkiye Mektebini bitirmiştir(1912). Ayın yıl Eylülünde Sivas Maiyet Memurluğuna atanan Halis Turgut, Şarkışla ve Divriği ilçeleri kaymakam vekillikleri yaptıktan sonra, Sivas Vilayet Matbaası Müdürlüğüne (1913) ve Sivas Belediye Başkan Yardımcılığına (1914) getirilmiştir. Birinci Cihan Harbinde yedek subay olan Halis Turgut Şarkışla - Tercan Hattı Menzil Müfettişliği emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa birlikleriyle Kafkas Cephesinde savaşa katıldı. Rus ordusunun Kars, Ardahan ve Nahçıvan bölgesinden çekilmesi üzerine, Ekim 1917'de Nahçıvan yönetimini oluşturma göreviyle Mutasarrıf Vekilliğine atanmış, Kasım 1918'de bu görevden ayrılarak Sivas'a dönmüştür. Ermeni tehcirine katıldığı gerekçesiyle Damat Ferit hükümetince tutuklanma girişimi üzerine, bir milis çetesi oluşturarak dağa çıkmıştır. Sivas Kongresi sırasında dağlarda gezinen Halis Turgut, çeteleriyle kongrenin güvenliğini sağlamıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

[264] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 291.

Hukuk Cemiyetinin Sivas Şubesini kurarak başkanı olmuş, yöredeki isyanların bastırılmasında Hizmeti geçmiştir. 1920-1922 arasında Sivas Ziraat Odası Başkanlığı ve İl Genel Meclisi Üyeliğinde bulunurken, kısa süre İrade-i Milliye Gazetesinin yönetimini de üstlenmiştir. TBMM'ne ikinci dönemde Sivas Mebusu seçilen (5 Temmuz 1923) Halis Turgut Türk ocakları Genel Sekreterliği de yapmıştır. İttihatçı-Hilafetçi bir politik çizgisi olan Halis Turgut'un, saltanata karşı olmakla birlikte Hilafet taraftarı olduğu ve daha Heyet-i Temsiliye günlerinden beri Mustafa Kemal'in politika perspektifine yakın durmadığı söylenebilir. Son yıllarında Türk Milliyetçiliğini öne çıkaran İttihat-Terakki Cemiyetinin, ideolojik planda Osmanlıcı, İslamcı çizgiden Cumhuriyet modernizminin ulusalcılığına rahatlıkla bağlanamadığı söylenebilir. Hem bunun hem taşra zenginininin tipik bir örneği olan Halis Turgut, Cumhuriyet ilam ve Hilafetin kaldırılması ardından saflarını belirginleştirip Terakkiperver Fırka kurucuları arasında yerini almıştır. Suikastın arkasında bulunduğu kesin delillerle ortaya çıktığı için yargılamada idam hükmü giymiştir.[265]

Bekir Sami BEY (Tokat mebusu-D.1867-Ö.1933)

1867'de Kafkasya Osetya'da doğan Bekir Sami Bey, büyük Kafkas göçünde Osmanlı hizmetine giren Musa Kunduk Paşa'nın oğludur. Galatasaray Lisesi ve Paris Siyasal Bilgiler Okulunu bitirerek Hariciyede görev aldı. Petersburg'da kâtiplik, Tebriz ve Kirmanşah'ta Konsolosluk yaptı. Daha sonra mülki idareye geçerek, Trabzon, Bursa, Halep ve Beyrut Valiliklerinde bulundu. Mütarekede Ahrar Fırkasına girdi. Sivas Kongresine katılarak Heyet-i Temsiliye üyesi seçildi. Rauf Bey hizbine dâhildi. Mustafa Kemal yanında Salih Paşa ile yapılan Amasya Mülakatına katıldı. Son Osmanlı Meclisine Amasya mebusu seçildi ve Meclis kapanınca Ankara'ya geçerek Milli hükumetin ilk Hariciye Vekili oldu. 21 Şubat 1921' de Londra Konferansına kalabalık bir heyetle katılan Bekir Sami Bey'in İngiliz, İtalyan ve Fransızlarla yaptığı özel anlaşmalar Ankara'nın ulusal çıkarlarına aykırı bulunarak reddedildi ve görevinden ayrılmaya mecbur bırakıldı. Bekir Sami, Türk-Yunan savaşına bir an önce son verilerek barış yapılması taraftarıyken, M. Kemal zafer kazanılmadan barışın gelmeyeceğine inanıyordu. Milli Hükümet ve Atatürk'le kan uyuşmazlığı ortaya çıkınca yollar ayrıldı.

Bekir Sami'nin Londra'dan M. Kemal'e gönderdiği 24 Aralık 1921 tarihli raporundaki ilginç ve tarihi bir değerlendirme, hiçbir siyasetçinin anı defterinde rastlanacak

[265] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 313.

cinsten değildir: '... Savaşın devamı ile düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürüleceğine ve korktuğumuz musibetleri milletin üstüne çekeceğine bütün varlığımla inanıyorum. Tarihte beş altı asırda değil, belki on, on beş asırda bir insana ancak kısmet olabilen bir görevi üzerinize aldınız... Her türlü ifrat ve tefritten kaçınarak, Türklük ile beraber bütün İslam âlemini kurtarmak için, geçici bir fedakârlığa da katlanarak, dünya tarihinde ölümsüz bir nam kazanmak ve İslam dünyasının müceddidi olmak, zatıâliniz için mümkündür. Aksi halde Türk milletinin esaret ve zillete mahkûm olacağı şüphesizdir... İsminizi, kıyamet gününe kadar bütün İslami nesiller için Hazret-i Fahr-i Kâinat Efendimizden sonra en mukaddes bir isim ve yadigâr olmak üzere arkanızda bırakmak şeref ve fırsatını kaçırmamanızı vatanseverlik adına arz etmeyi mukaddes vazife sayarım, efendim Hazretleri...' Konferansa giderken Cavid Bey'i heyete almak ve eski İttihatçılarla yakın temas geçmekle, Ankara'nın temel politikasını ve hassas dengelerini kavramamış görünür. Mustafa Kemal ile Bekir Sami'nin yıldızları barışmamış, daha 1921 yılında yolları ayrılmıştır. İkinci dönemde tekrar Tokat mebusu seçilmekle beraber, Terakkiperver muhalefet saflarında kendi yolunu çizdi. Suikast davasından beraat ettikten sonra siyasetten tamamen çekilerek Tokat'taki çiftliğiyle uğraştı ve 1933'de İstanbul' da vefat etti.[266]

Feridun FİKRİ (1892-1958, Dersim Mebusu)

1892 İstanbul doğumlu Feridun Fikri, Mercan İdadisi ve İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi (1914). Birinci Dünya Harbine yedek subay olarak katıldı ve terhisinden sonra avukatlığa başladı. 1923'te Paris Hukuk Fakültesinde doktora yaparak Türkiye'ye döndü. İkinci dönemde Dersim mebusu seçilerek Terakkiperver Partiye katıldı. Meşrutiyetin ünlü kişisi Lütfi Fikri Bey'in kardeşi olan Feridun Fikri, daha sonra Bingöl mebusluğu da yapmış ve 1958'de ölmüştür.[267]

Cemal PAŞA (1872-1941)(MERSİNLİ)

Mersinli Cemal Paşa, Atatürk nesli paşalardan bir kuşak öncedir ve İttihatçı Cemal Paşa'dan ayırmak için orduda 'Mersinli' diye anılmıştır. Aslen Ispartalı olmakla birlikte, 1872 Mersin doğumlu Cemal Paşa, Harp Okulu (1895)ve Harp Akademisini bitirdi (1898). 1904'de yarbay olarak Erzincan'daki 4'üncü Orduya atandı. Meşrutiyetin ilanında oradaydı. 1909'da Erzincan Mebusu Osman Fevzi'nin önergesi üzerine; Dersim eşkıyasını tenkil harekâtına katılarak albay olan Cemal Paşadır (1909). 1910'da 2. Ordu

[266] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 366.
[267] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 370.

ve Balkan Harbinde Batı Ordusunda görev aldı (1912). 1913'de 42. Fırka K. ve 1914'de Mirliva rütbesiyle 8. Kolordu Komutanı oldu. Kanal seferine katıldı.1918'de ferik rütbesiyle 4. Ordu Komutanı oldu. Liman Von Sanders'ten boşalan Yıldırım Ordularına kendinden kıdemsiz Mustafa Kemal atandı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında, Konya'daki 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa idi ve onun desteğini almıştı. Ancak Konya'daki görevini bırakarak İstanbul' a gitti. Önce Askeri Mektepler Nazırı (24 Temmuz 1919), ardından Ali Rıza Paşa hükumetinde Harbiye Nazırı oldu. Cemal Paşa'nın yeni görevini hoş karşılayan Mustafa Kemal teorik olarak Anadolu'nun temsilcisi saydı. Heyet-i Temsiliye ile İstanbul hükumeti arasında uzlaşma sağlamak için Amasya Mülakatı onun zamanında kararlaştırıldı. Cemal Paşa Ocak 1920'de yaveri Salih Bey'i (Omurtak) iki mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdi. İngilizlerin notası üzerine 25 Ocak 1920' de Harbiye Nazırlığından istifası, M. Kemal tarafından onur kırıcı bulundu. Son Osmanlı Meclisine Isparta mebusu seçilen Cemal Paşa, Felah-ı Vatan Grubu ve Anadolu hareketine mesafeli durmuştur. 18 Mart gecesi evini bir eşkıya gibi basan İngilizler, pijamasıyla yatağından alarak Malta'ya sürdüler (22 Mart 1920). Harbiye Nazırlığı sırasında Anadolu hareketine gizli desteğini İngilizler affetmedi. Malta dönüşü 29 Aralık 1921 'de TBMM' ne katılan Cemal Paşa, Milli Mücadelede etkin görev almayarak geride durdu. Muhalifler safında hareket etmiş ve bu davadan beraat etmiştir. 1939 yılına kadar siyasete ara veren Cemal Paşa, CHP' den tekrar Mersin Mebusu seçildi ve 1941 'de Ankara'da öldü.[268]

Hafız MEHMET (1874-1926)

1874 Trabzon Sürmene doğumlu Hafız Mehmed, İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Bir süre hâkimlik yaptıktan sonra 1912 ve 1914 seçimlerinde Trabzon'dan mebus seçilir. Mütarekede Trabzon'da avukatlık yaparken Bakü Doğu Halkları Kurultayına katılır ve Batum'a gelen Enver Paşa ve Dr. Nazım'la temasını sürdürür. İlk Meclise tekrar Trabzon mebusu seçilen Hafız Mehmed Bey, Adliye Vekilliğine seçildi ise de kısa süre sonra çekilmek zorunda bırakıldı. Mecliste İkinci Grup içinde yer aldı ve ikinci dönemde seçilemedi. İstanbul'da avukatlık yaparken tutuklanıp İzmir'e getirildi ve yargılama sonunda idama mahkûm oldu.[269]

[268] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 376
[269] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e*, s. 412

4.4 Yararlanılan Gazete Belgeleri

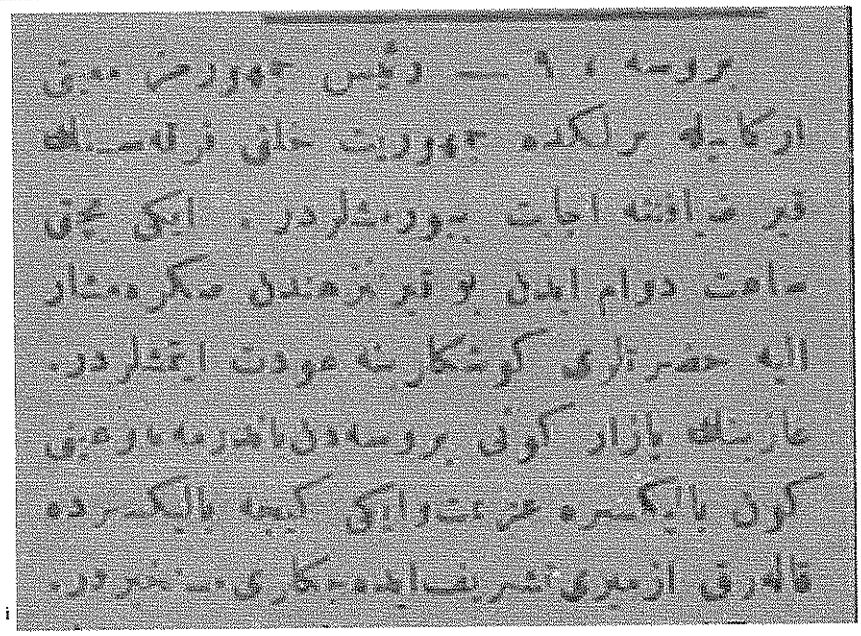

EK-0 Anadolu Gazetesi, 13 Haziran 1926, sene 15, numara 3599. Reisi Cumhur'un Bursa'da kır ziyafetine teşrif ettiği haber veriliyor

EK1- Anadolu Gazetesi, 14 Haziran 1926, sene 15, numara 3600. S.3. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e seyahat edeceği İzmir gazetelerinde haber yapılmaya başlanıyor.

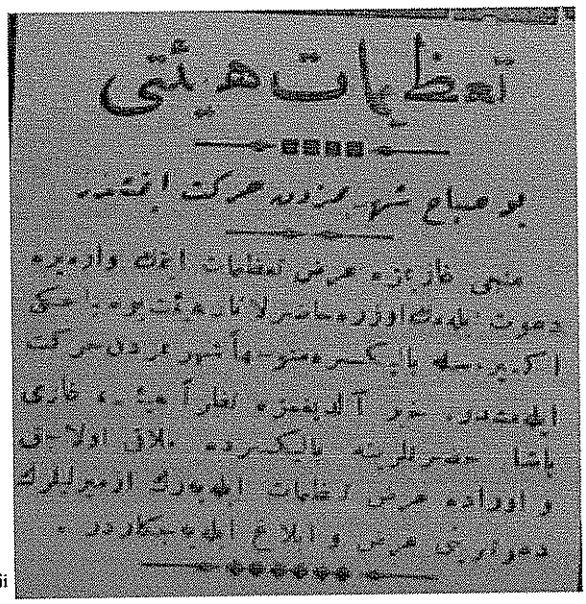

iii

EK-2 Hizmet Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 2, numara 444. İzmir'de Mustafa Kemal Paşayı karşılamak üzere heyet oluşturulduğu haber veriliyor.

iv

Ek-3 Hizmet Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 2, numara 444. İzmir Valisi Kazım Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın gelişi ile ilgili açıklaması.

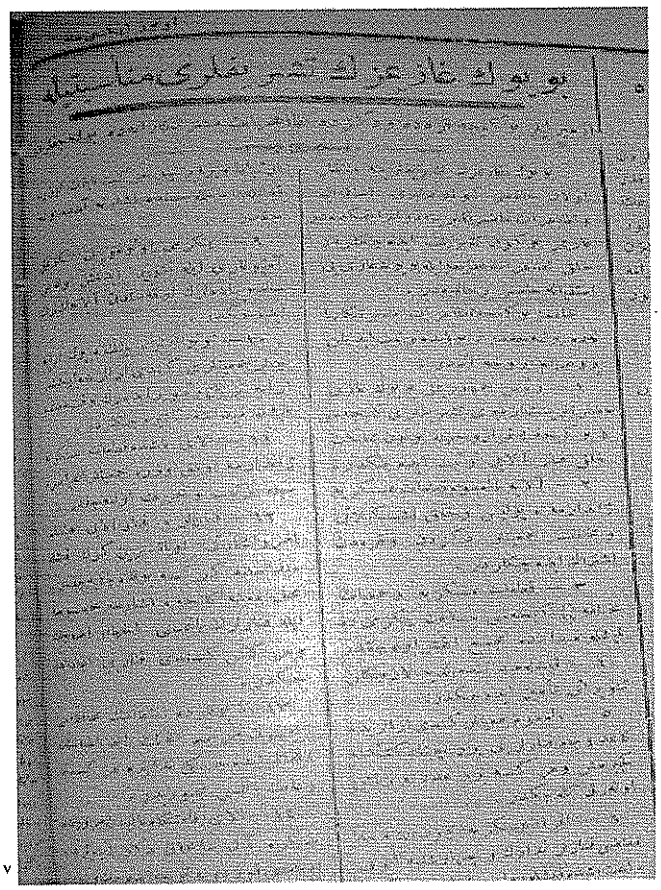

EK-4 16 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9855. Gazetenin, Mustafa Kemal Paşa'yı İzmirlilerin karşılayacağı şeklinde haber.

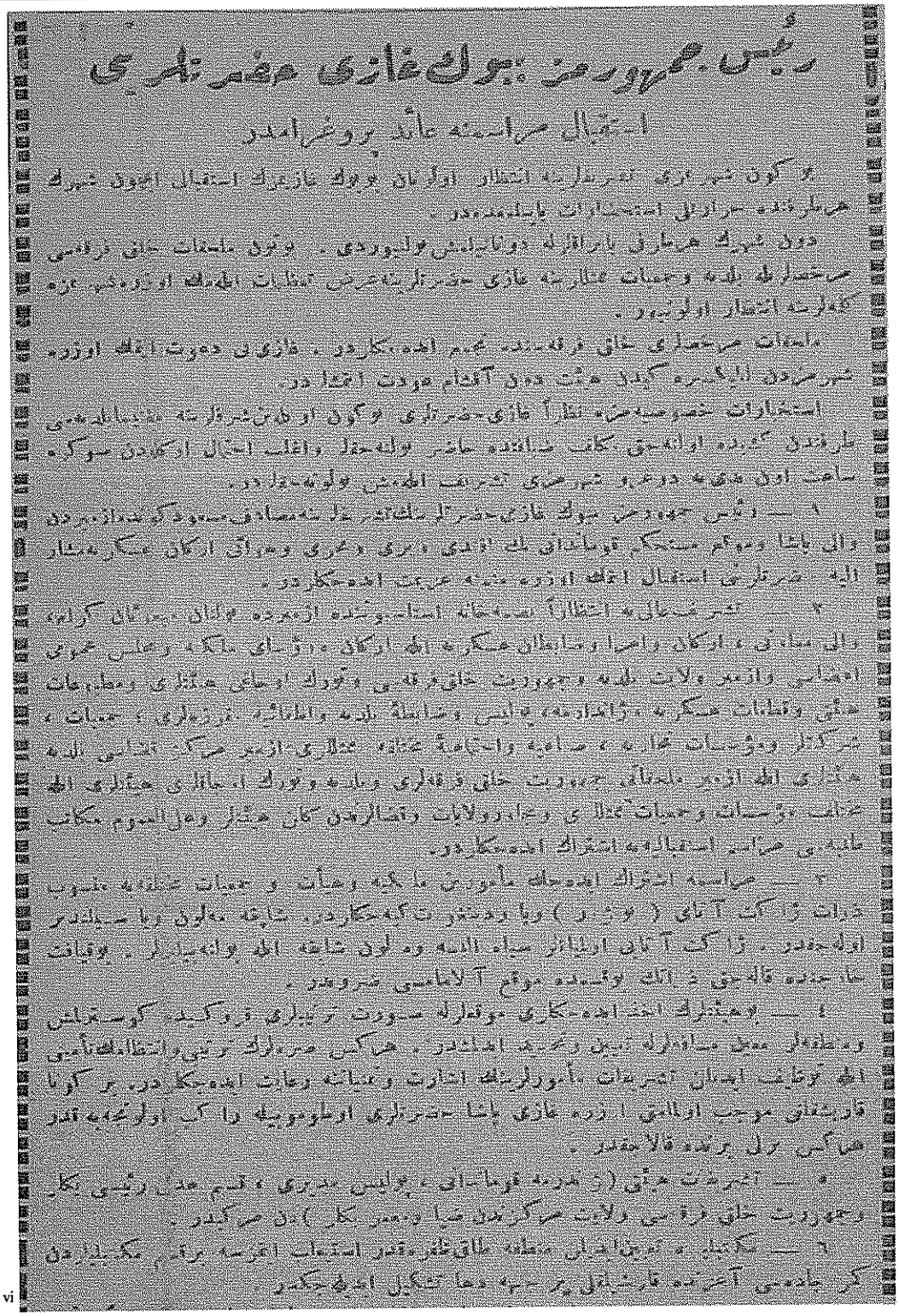

EK-5 15Haziran 1926,Anadolu Gazetesi, sene 15, numara 3601. Mustafa Kemal'i karşılama için Valilik tarafından hazırlanmış resmi program. Gazete aracılığı ile halka duyurulmuş.

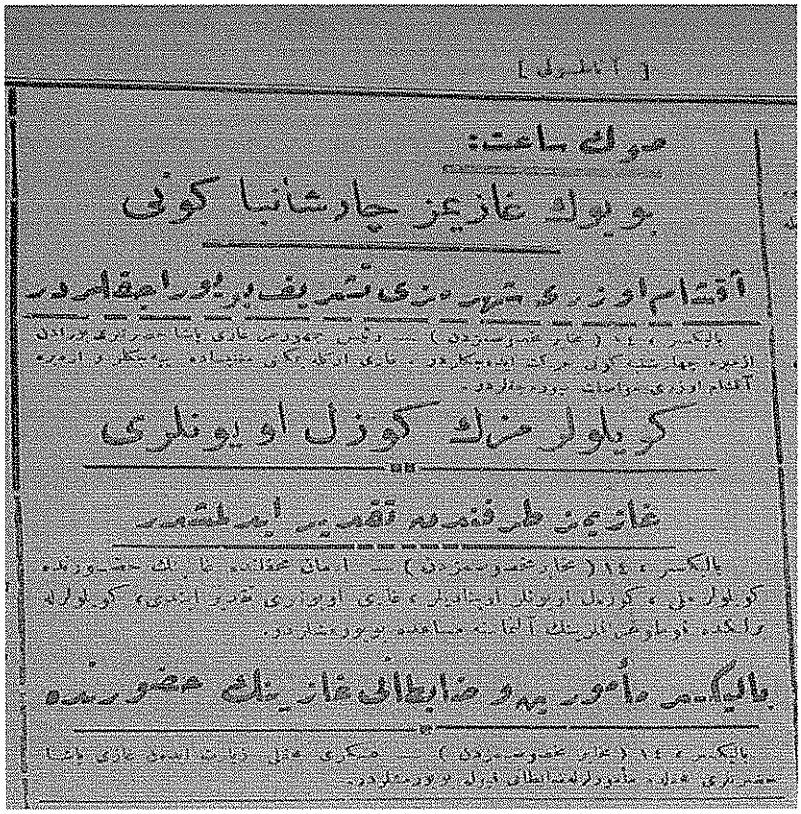

vii

Ek-6 Anadolu Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 15, numara 3601, Mustafa Kemal'in Çarşamba günü geleceği haber veriliyor.

viii

EK-7 Hizmet Gazetesi, 15 Haziran 1926, sene 2, numara 444. Gazete Mustafa Kemal Paşa'nın geldiğini haber veriyor. Ancak Paşa bir gün gecikmeli İzmir'e gelecek. Buradan gazetenin suikasttan haberi olmadığı anlaşılıyor. Diğer gazetelerde bu şekilde haber yok.

جرايم محرره

غازی حضرتلرنک

طمشه ارلیلر

EK-8 Hizmet Gazetesi, 16 Haziran 1926, sene 2, numara 445. Gazete önceki günkü haberini tashih ediyor.

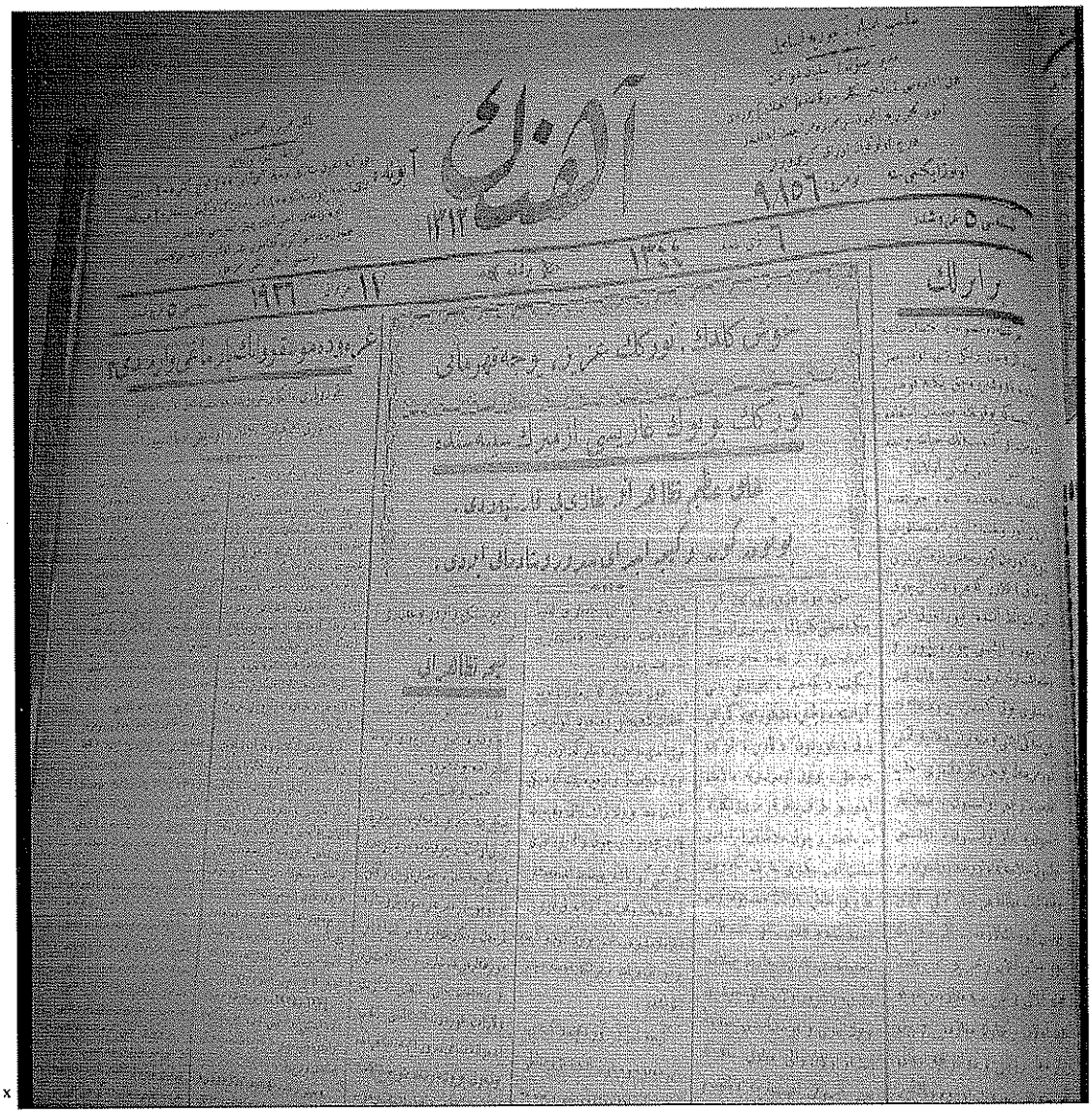

EK-9 Ahenk Gazetesi, 17 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9856. Gazete 'Hoş geldin büyük Gazi' şeklinde manşet haber yapmış.

xi

EK-10 Anadolu Gazetesi, 17 Haziran 1926, sene 15, numara 2603. Gazete o günkü şartlarda renkli baskı yaparak, Gazete Gazi'nin fotoğrafını da koymuş. Hoş geldin karşılama haberi.

xii

EK-11 Hizmet Gazetesi, 17 Haziran 1926, sene 2, numara 446. Gazi'nin İzmir'i şereflendirdiği haberi. Bugün henüz suikast haberi yok.

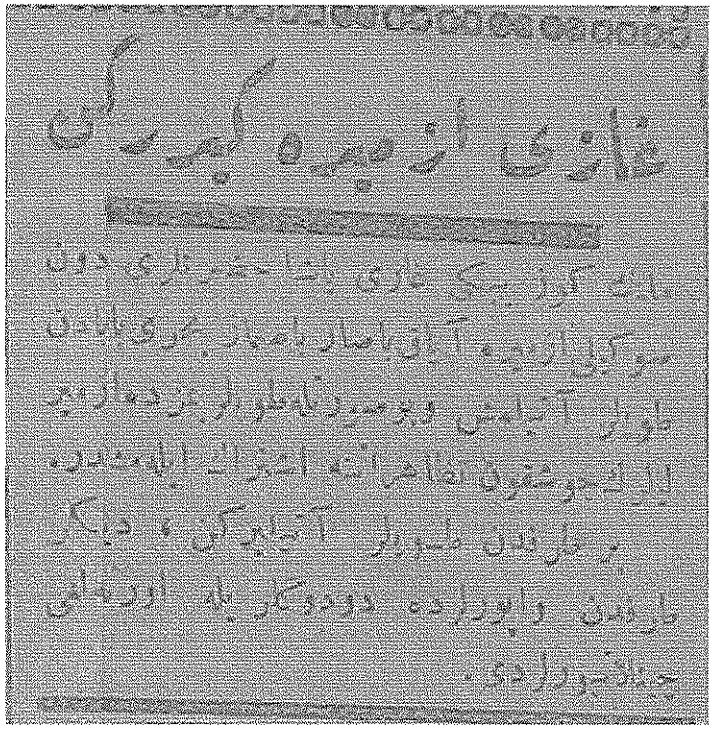[xiii]

EK-12 Ahenk Gazetesi, 17 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9856. Gazi İzmir'e girerken haber yapılmış.

[xiv]

EK- 13 Mustafa Kemal'in İzmir'e geldiğinde genellikle kalmayı tercih ettiği Naim Palas oteli. Şu an Atatürk Müzesi olarak kullanılıyor.

EK-14 Uğur Mumcu'nun Milliyet Gazetesinde yayınladığı Gazi Paşa'ya suikast isimli yazı dizisi

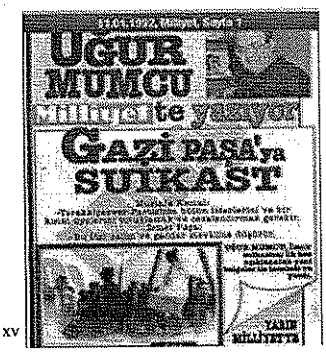

EK-15 26 Ocak 1992,Milliyet gazetesi, sayfa 15

EK-16 4 Temmuz 1926 Paşaların sorgusu esnasında mahkeme salonu hınca hınç dolu idi.

İzmir Elhamra Sinemasında çalışan İzmir İstiklal Mahkemesi. Sanıklar ve dinleyiciler.

EK-17 El Hamra salonu mahkeme halinde dinleyiciler.

İaşe Nazırı Kara Kemal.

EK- 18 İttihat ve Terakki partisinin maliye nazırı Kara Kemal. Uzun süre arandı ancak bulunamadı. Saklandığı yerde intihar etmiş olarak bulundu.
[xvi]

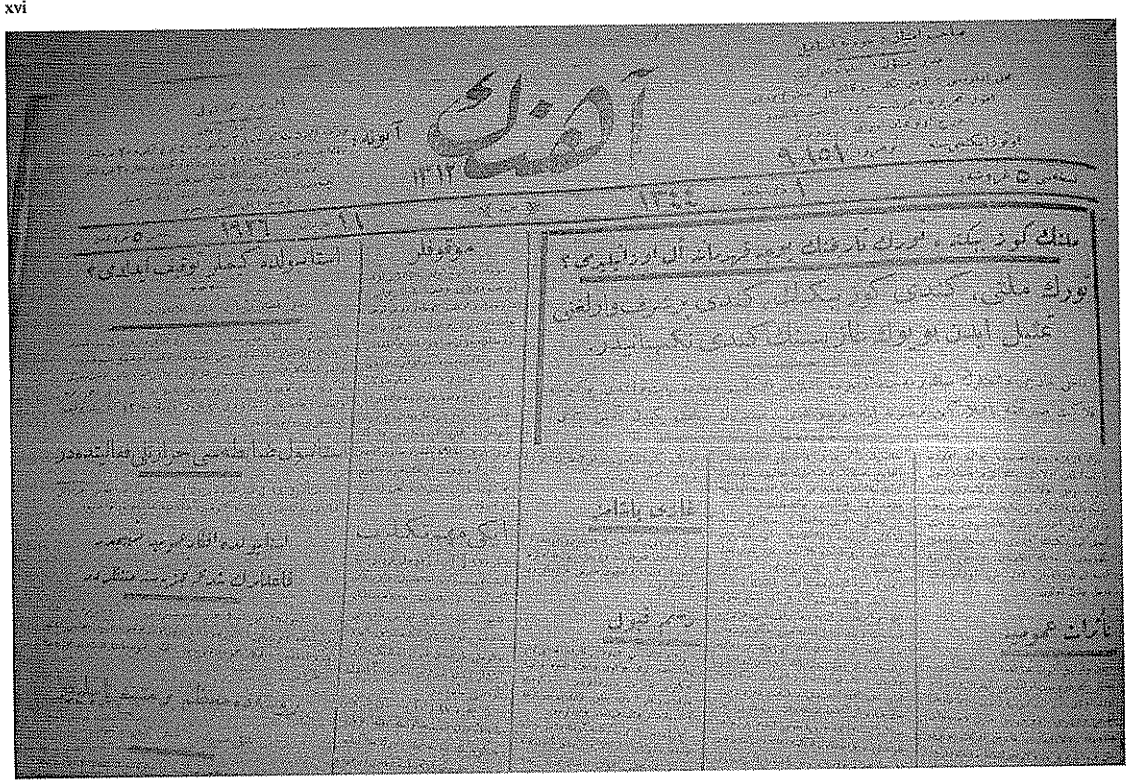

EK -19 Ahenk gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857. İlk suikast haberi Gazetelere yansıyor. Milletin göz bebeği, Türk tarihinin yüce kahramanına el uzatılır mı? Deniliyor.

[xvii]

EK- 20 Anadolu Gazetesi, 18 Haziran 1926, sene 15, numara 3604.İstiklal Mahkemesinin bugün geleceği haber veriliyor.

xviii

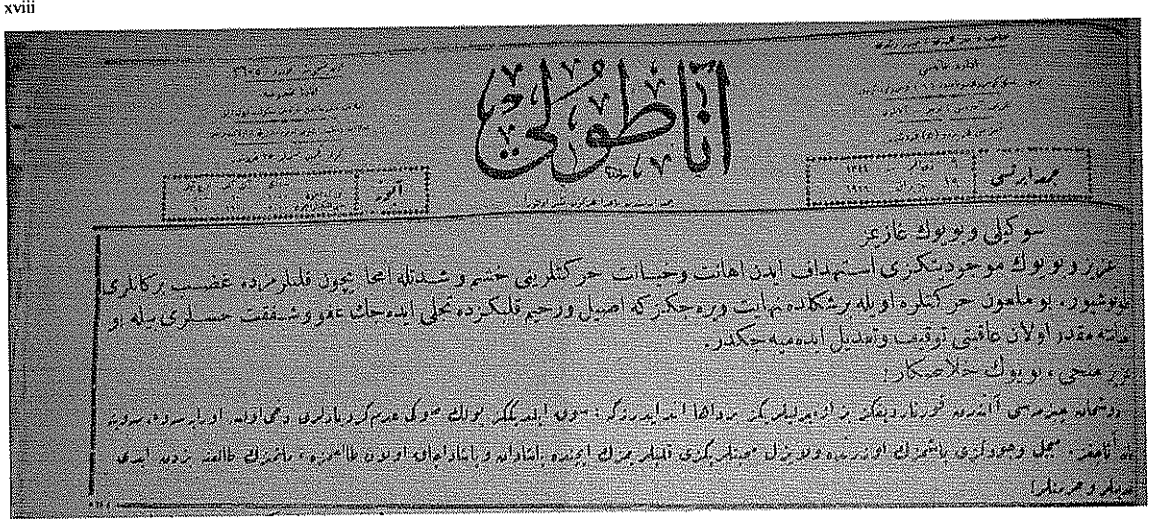

EK-21 Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. Halk adına gazeten Gazi'ye üzüntüler iletiliyor.

xix

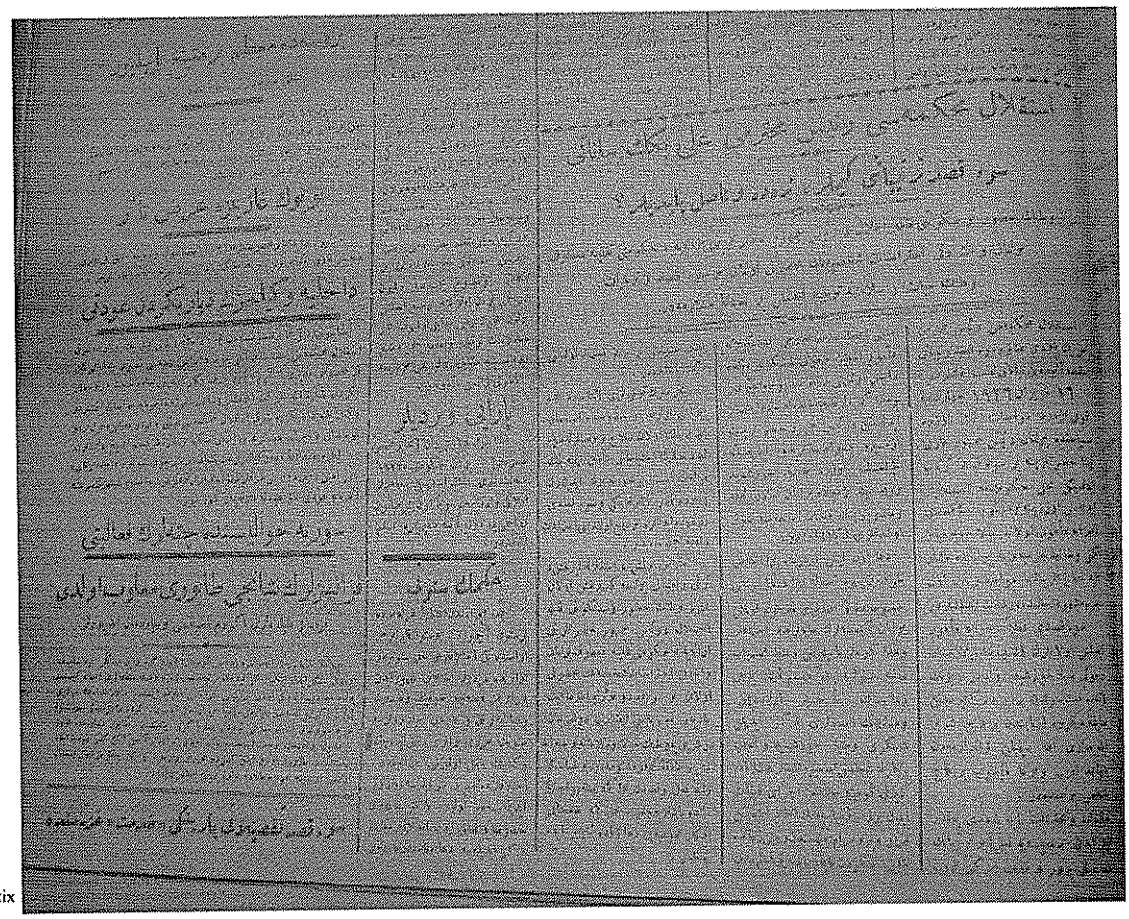

EK-22 Ahenk Gazetesi, 18 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9857.İstiklal mahkemesi reisi Ali Bey ilk beyanatını gazetelere veriyor.

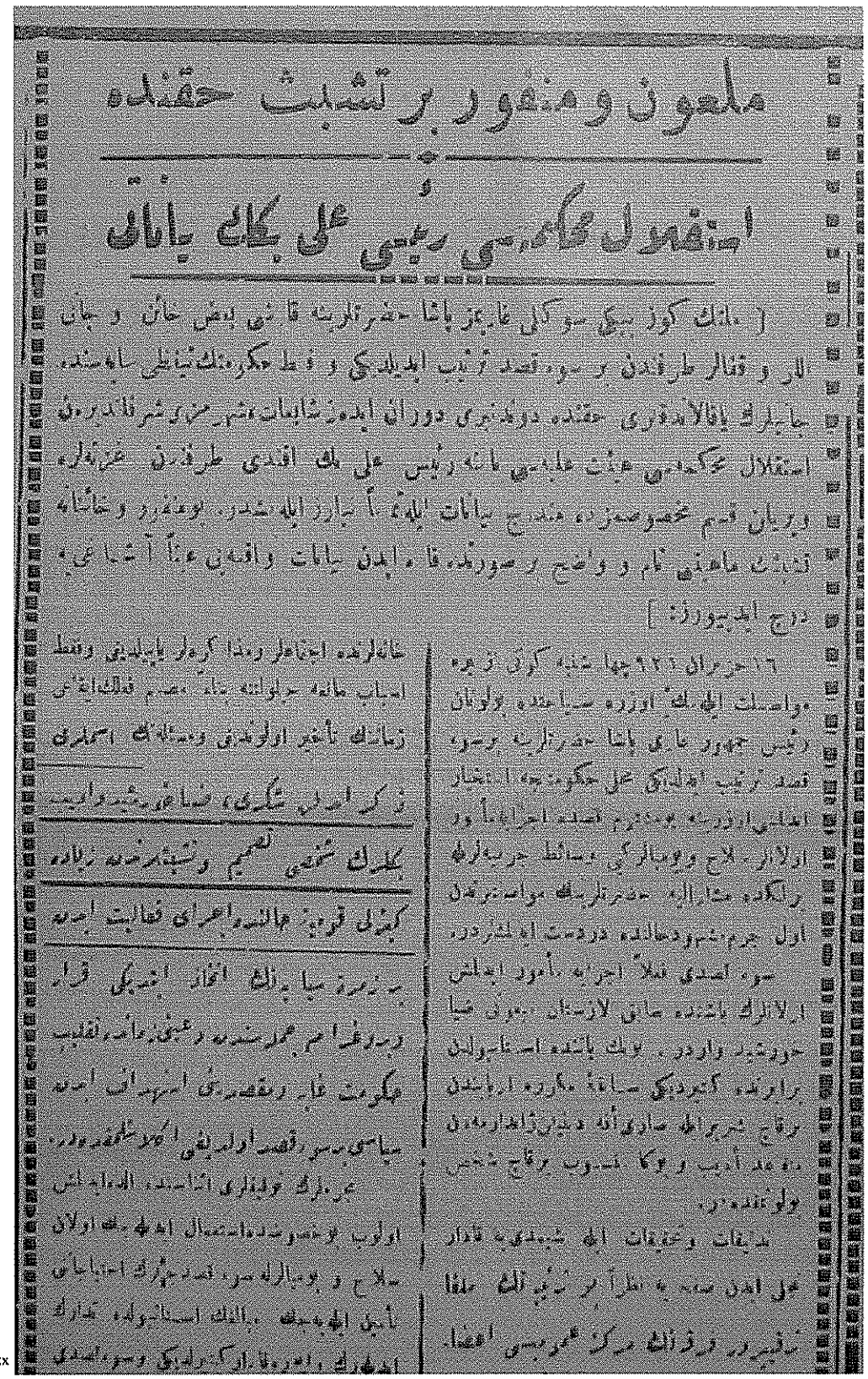

ملحون و منظور بر تشبث حقنده

استقلال محکمه‌سی رئیسی علی بک بیانات

[...] بانك كوزيكي سوكلي غازي پاشا حضرتلرينه قاچ پيض خائن و جان لار و قتالر طوقدن بر سوء قصد ترتيب ايديلدكي و فعلا محكمه‌نك تبليغ ايلديكي بيانلرك يالانلدقري حقنده دونكي دوران ايدن شايعات شهريه‌يي شرناك درجه‌ده استغلال محكمه‌سي رئيسي علي بك افندي طرفندن عرفلره درياني قسم مخصوصيده مندرج بيانات ايله جواب ويرمش بولنديغندن بو بيانات واقعه‌نين عيناً آشاغيده درج ايديلمشدر:]

١٦ حزيران ٩٢٦ چهارشنبه كونى ازمره واصلت ايلك اوزره سيامنده بولونان رئيس جمهور غازي پاشا حضرتلرينه بر سوء قصد ترتيب ايديلدكي حكومتجه اخبار اولنمش اوزرينه بونلرك اصدار اجراآت اولان اولاً ازمر ايله جوارلرك بوسائط جريه‌لرله رابطه مشار اليه حضرتلرينك مواصلتلرندن اول جرم مشهود حالنده دردست ايدلمشدر.

سوء قصدي فعلاً اجرايه مأمور ايدنلر ايلك اولمك اوزره صاغ لاريندن بومبا خورشيد اولدر. بومبا پاتلده اسنابولدن برابرنده كتيردكي سياحة مكوره ارابه‌سندن برقاچ نفر برابرلرنده صاري اوله دينن ذاتلرله ده قدر ديگر برقاچ نفر بولونمشدر.

تدقيقات و تحقيقات ايله شمديه قدار على ايدن سبقه نظراً بر تبعه‌نك حفظا تدقيقات قرارنك مركز عمومي اعضا

EK- 23 Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605.İstiklal Mahkemesi reisi Ali Bey'in beyanatı başka bir gazetede.

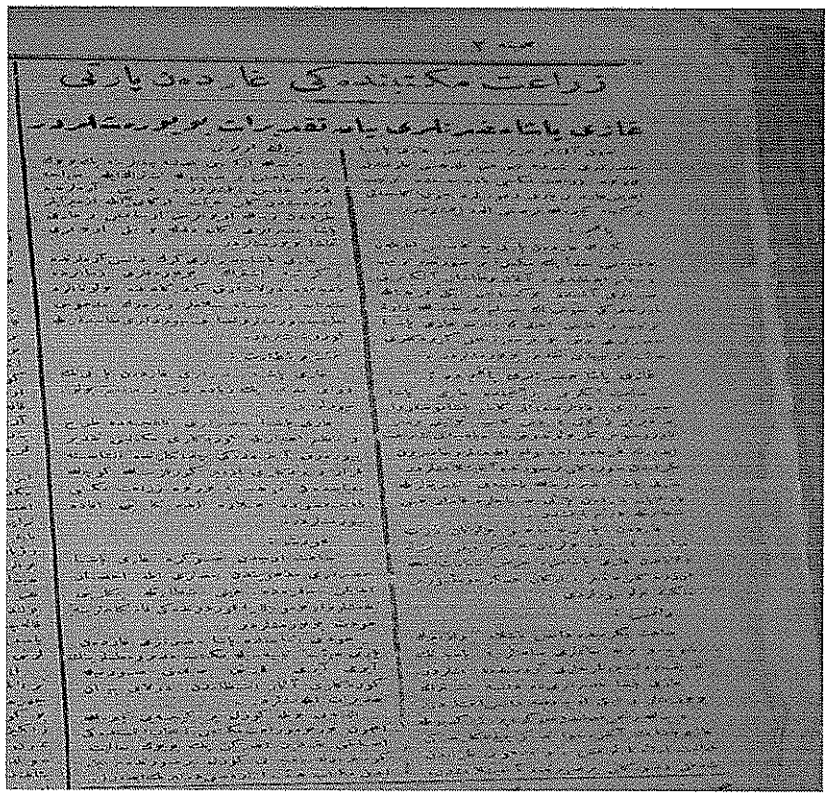

xxi

EK-24 Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. Mustafa Kemal Paşa'nın Kendi adına verilen bir gardın partiye katıldığını anlatan haber.

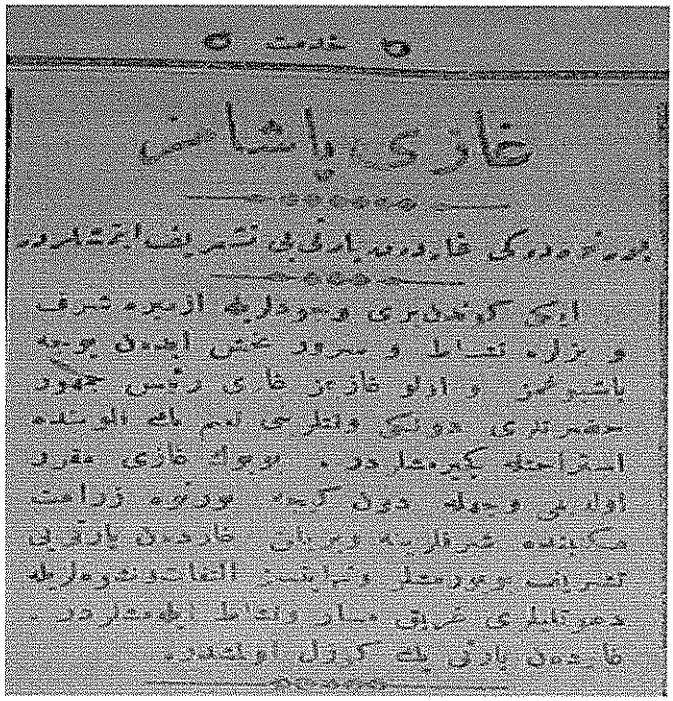

xxii

EK-25 Hizmet gazetesi, 18 Haziran 1926, sene 2, numara 447. Paşa'nın katıldığı gardın partinin güzel olduğuna dair başka bir gazetenin haberi.

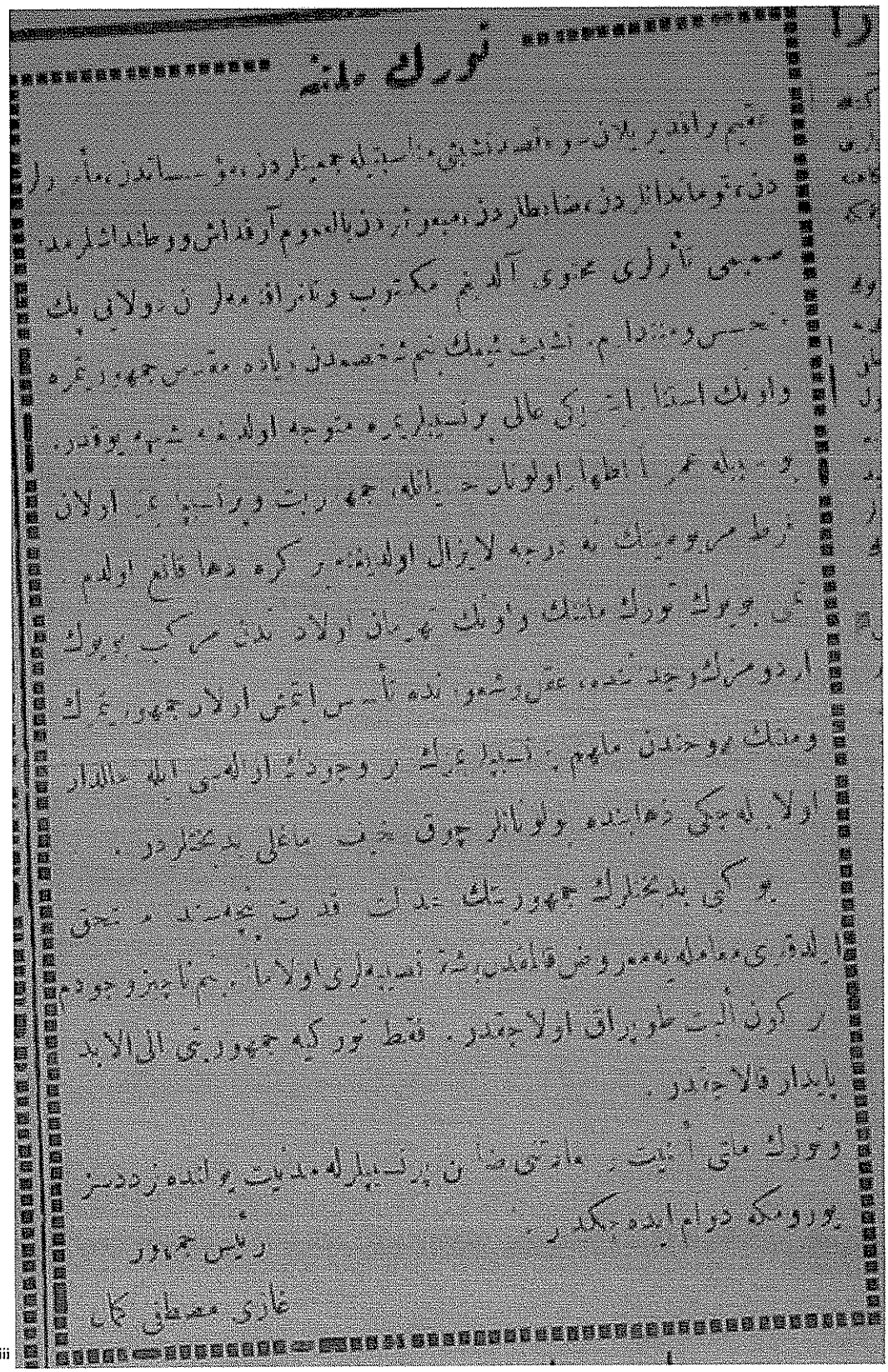

xxiii

EK-26 Anadolu gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. Mustafa Kemal Paşa'nın basın aracılığı ile Türk Milletine ilk beyanatı. Açıklama şöyle bitiyor. 'benim naçiz vücudum elbet Bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.'

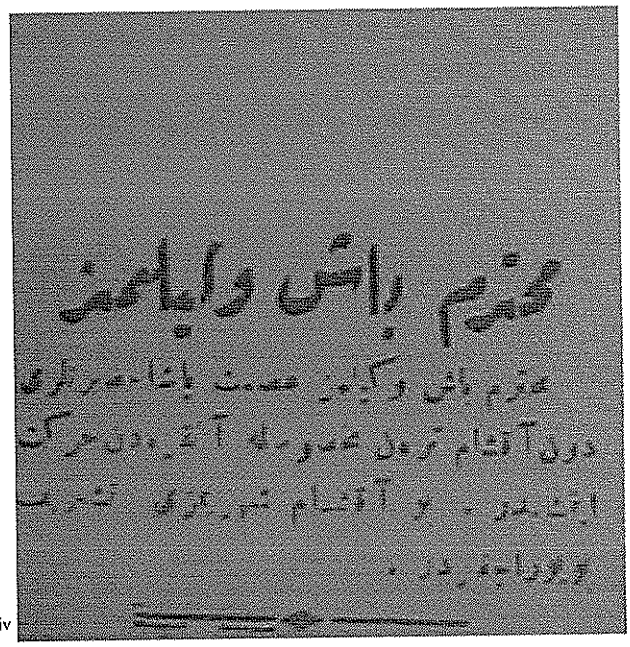
xxiv

EK-27 Anadolu gazetesi, 21 Haziran 1926, sene 15, numara 3607.İsmet Paşa hazretlerinin Tren ile İzmir'e geldiği haber veriliyor.

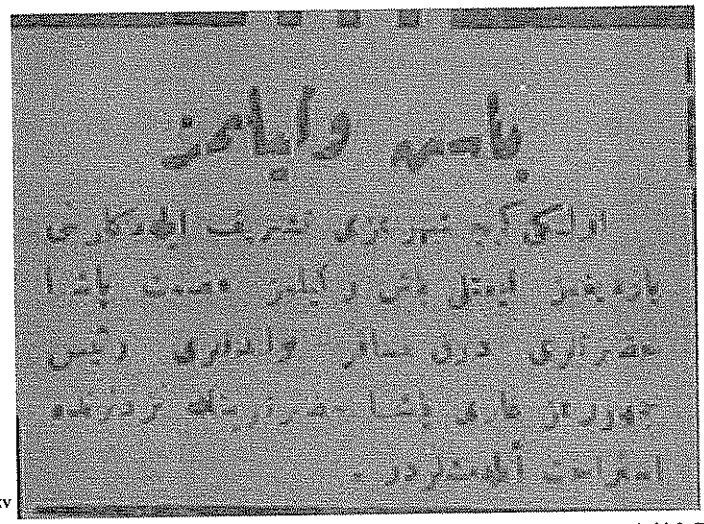
xxv

EK-28 Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609.Evvelki gün gelen İsmet Paşa'nın istirahat buyurduklarını yazıyor.

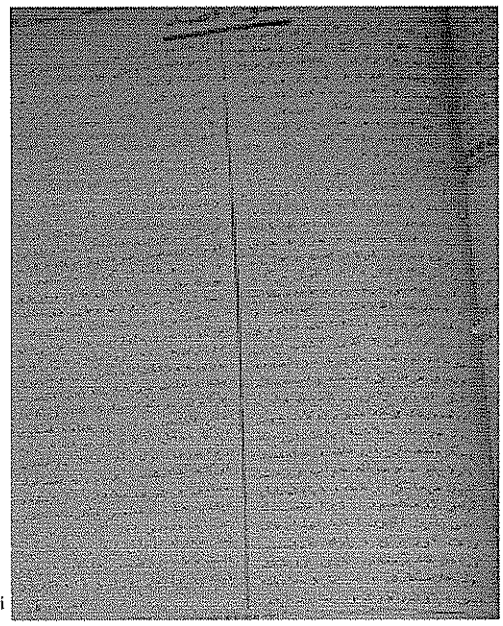

xxvi

EK - 28 Ahenk Gazetesi, 20 Haziran 1926, Otuz ikinci sene, numara 9859. Ahenk gazetesi başyazarı Mehmet Şevki'de suikast ile ilgili görüşlerini belirten başyazı yazmıştır. Düzeni bozmaya çalışanların adaletin elinden kurtulamayacağını belirtmektedir

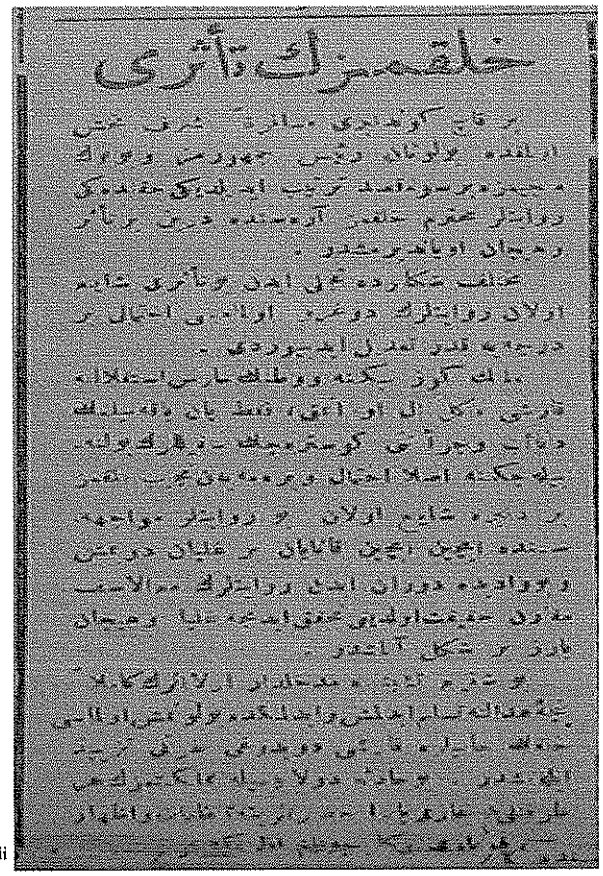

xxvii

EK-29 Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. Halkımızın teessürü isimli haber.

xxviii

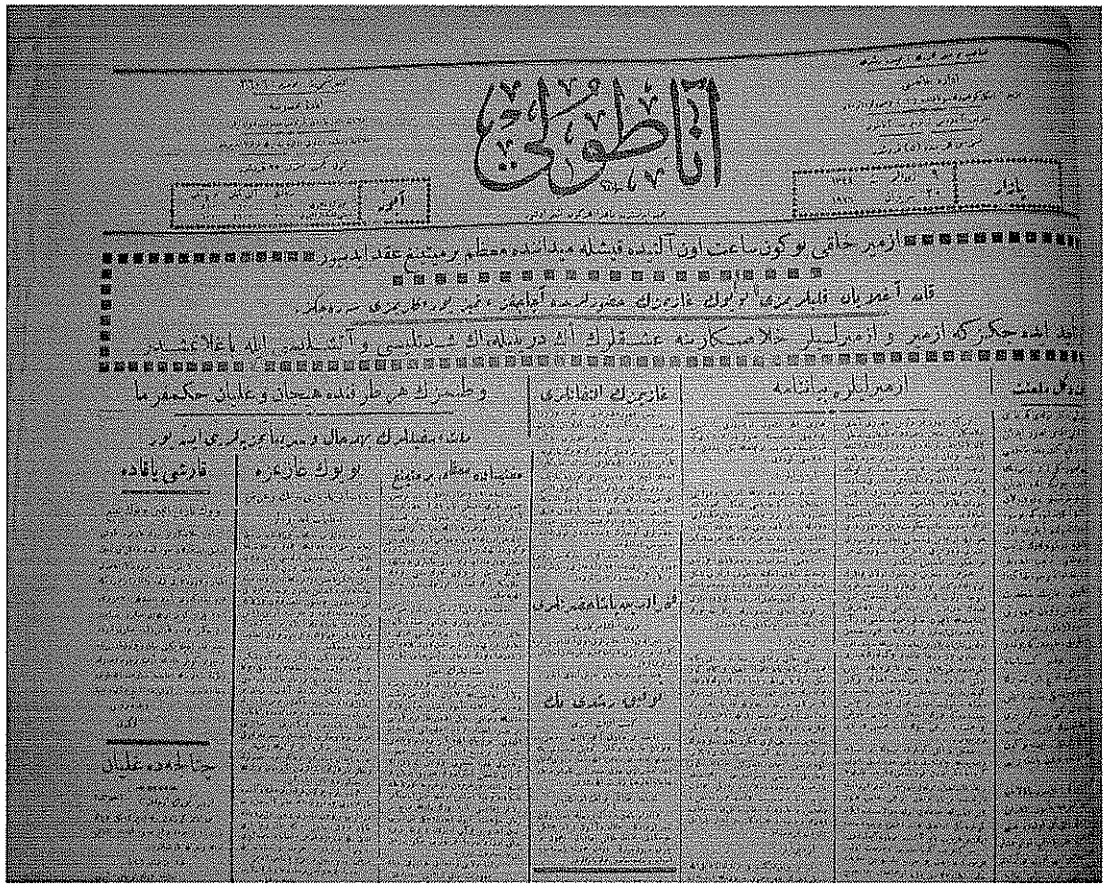

EK-30 Anadolu Gazetesi, 20 Haziran 1926, sene 15, numara 3606. İzmir halkı saat 16'da kışla meydanında miting yapmak üzere toplanacağı haber veriliyor.

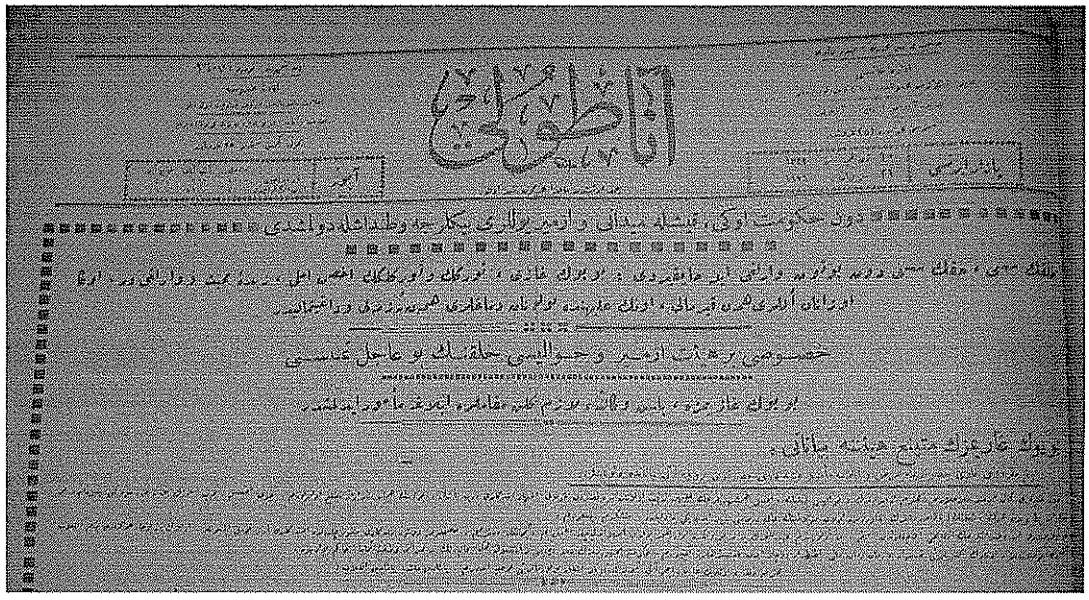

xxix

EK-31 Anadolu Gazetesi, 21 Haziran 1926, sene 15,numara 3607. Dünkü yapılan mitingin nasıl olduğu haber veriliyor.

xxx

EK- 32 Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. Manşet haberde 'Türk milleti suikastçıları dişleri ve tırnakları ile parçalamak istiyor' Deniliyor.

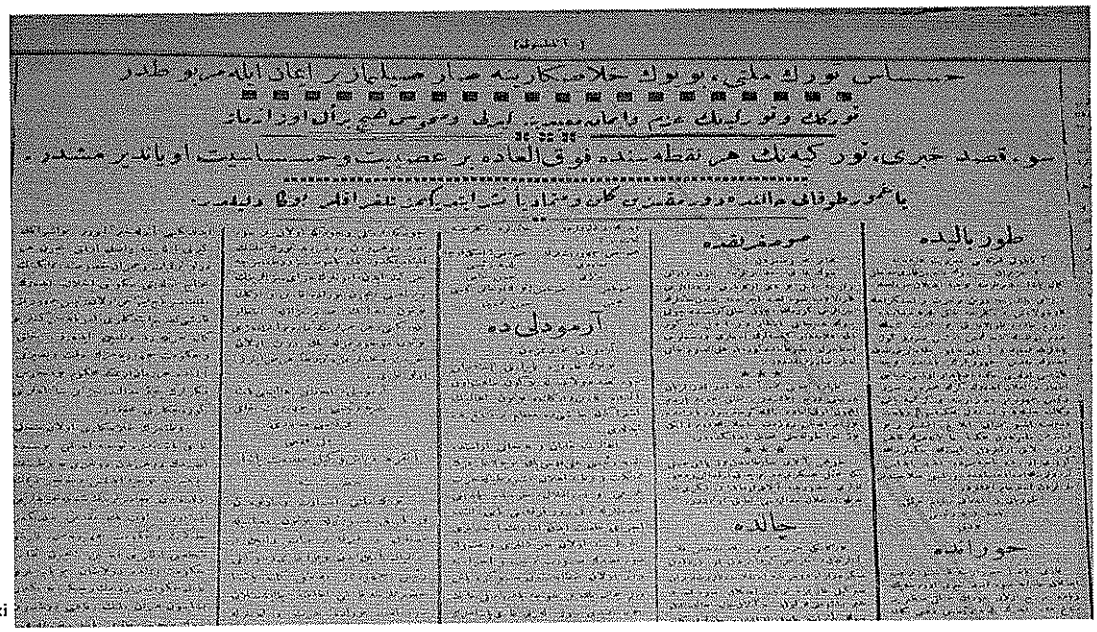

xxxi

EK-33 Anadolu gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610. Haberde 'Hassas Türk milleti, halaskarına sarsılmaz bir iman ile merbuttur.' Deniliyor.

xxxiii 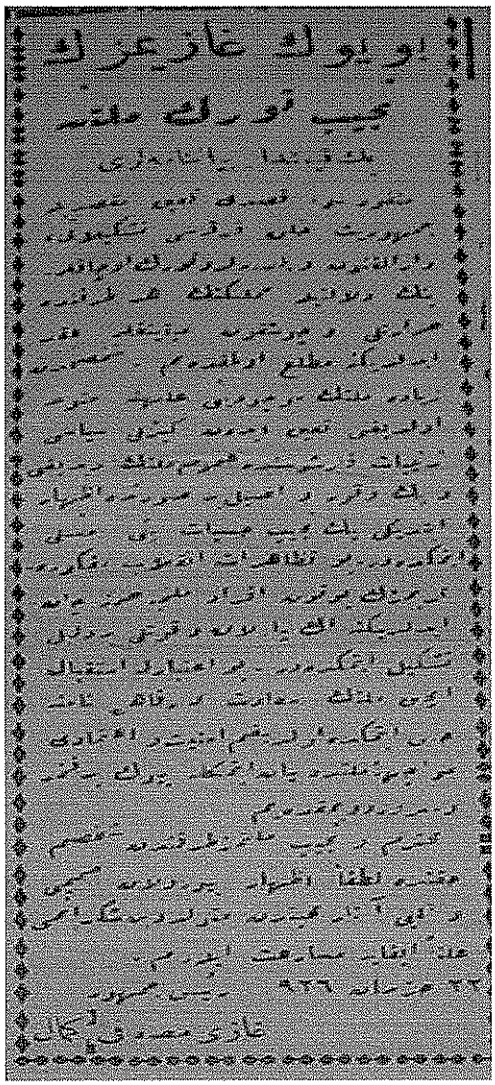

EK-34 Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. Gazi'nin suikast dolayısı ile Türk milletinin kendisine karşı gösterdiği teveccühe teşekkür ediyor.

xxxiv 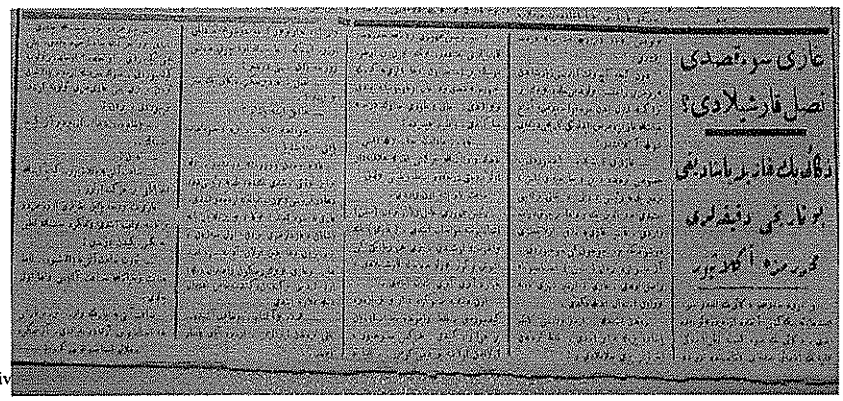

Ek-35 Anadolu Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610. Gazi suikastı nasıl karşıladı.

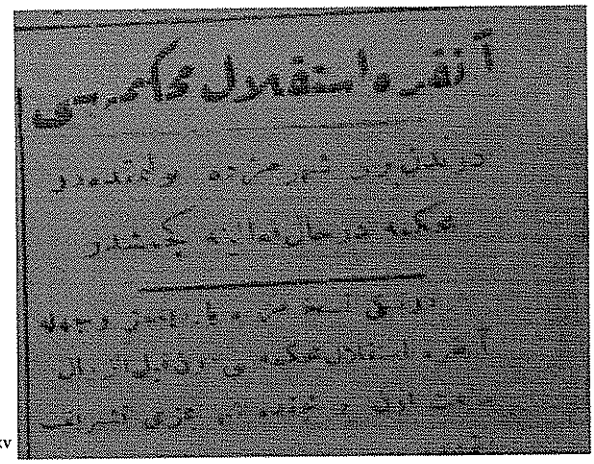

Ek- 36 Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605.İstiklal mahkemesi İzmir'de.

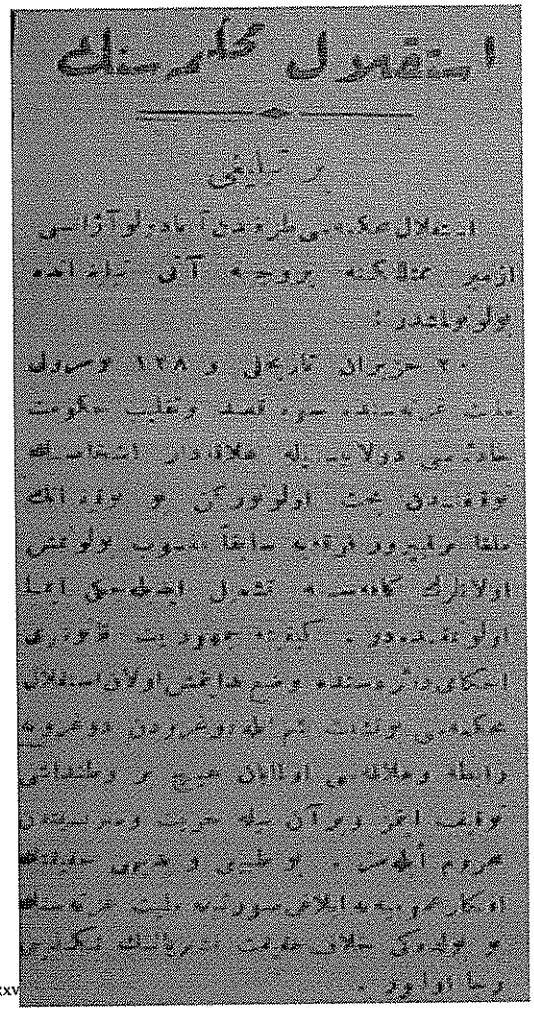

EK-37 Anadolu Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. İstiklal Mahkemesinin bir tebliği.

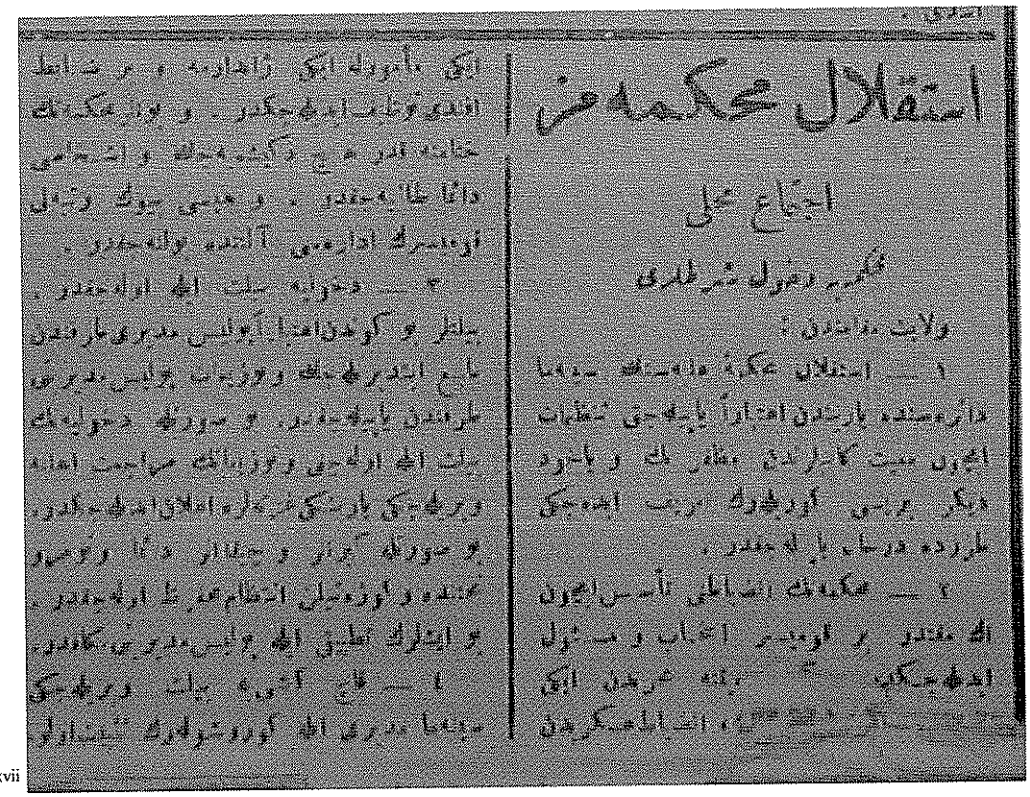

xxxvii

EK-38 Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. Mahkemeyi izlemek isteyenlerin polis müdüriyetinden alacakları bilet ile salona girecekleri duyuruluyor.

xxxvii

Ek-39 Hizmet gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452.mahkemenin Cumartesi günü başlayacağı yazılıyor.

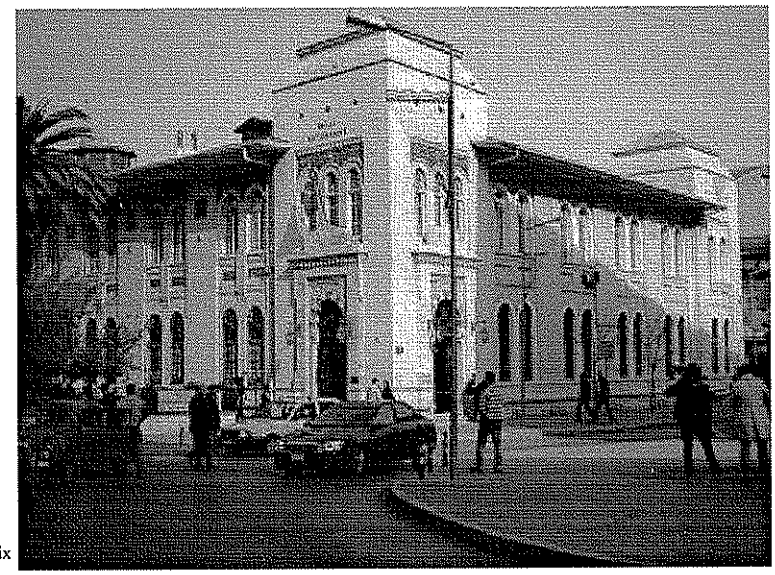

xxxix

EK- 40 İzmir'de Mahkeme salonu olarak kullanılan El hamra sinema salonu. Şuan milli kütüphane olarak kullanılmaktadır..

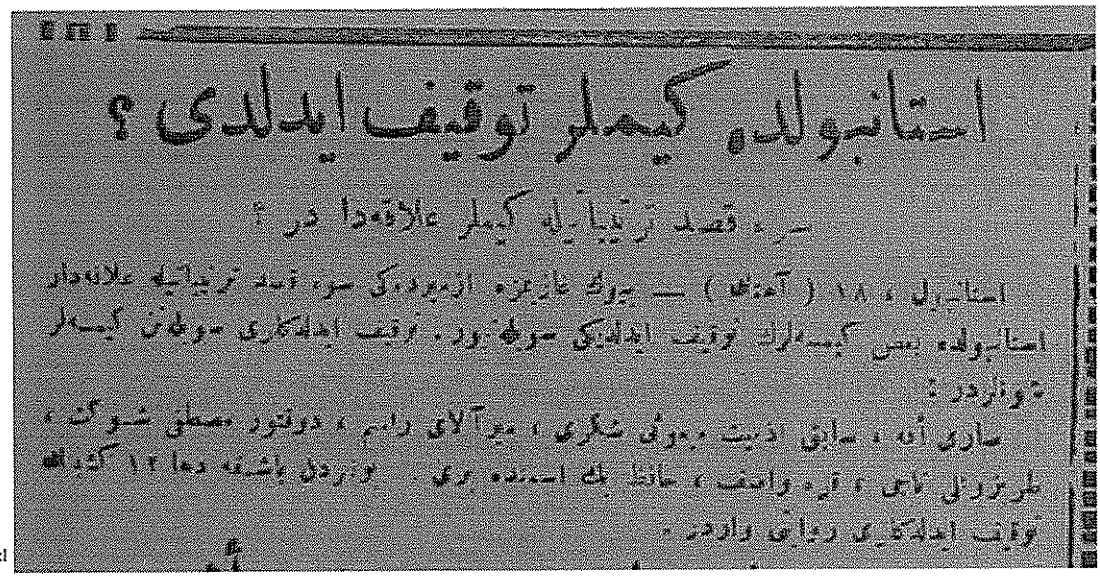

استانبولده کیملر توقیف ایدلدی ؟

xl

EK-41 Anadolu Gazetesi, 19 Haziran 1926, sene 15, numara 3605. İstanbul'da kimler tevkif edildi.

xli

EK-42 Anadolu Gazetesi, 21 Haziran 1926, sene 15,numara 3607. İstiklal Mahkemesi reisi gelişmelerle ilgili açıklama yapıyor.

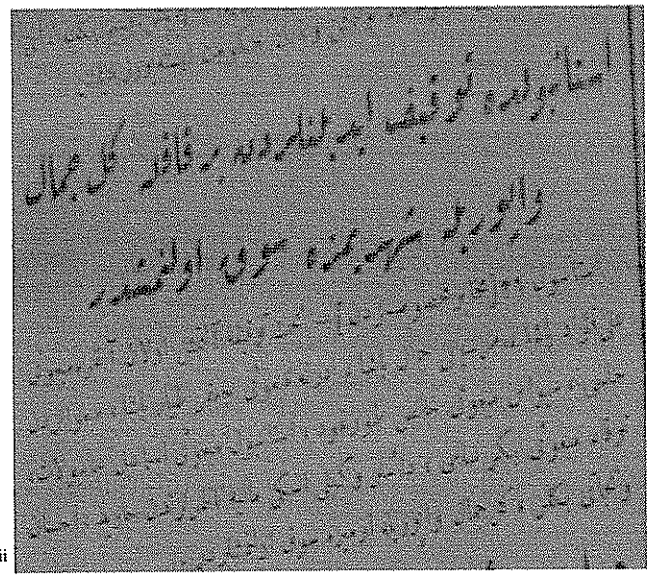

xliii

EK -43 Ahenk Gazetesi, 26 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9861. İstanbul'da tutuklananların Gülcemal vapuru ile İzmir2e gönderildiği yazılıyor.

xliii

EK-44 Anadolu gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 15, numara 3609. Suikasta kadınlarda karıştırılmış.

xliv

Ek-45 Hizmet Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452. Giritli Şevki'nin tutuklandığına dair haber veriliyor.

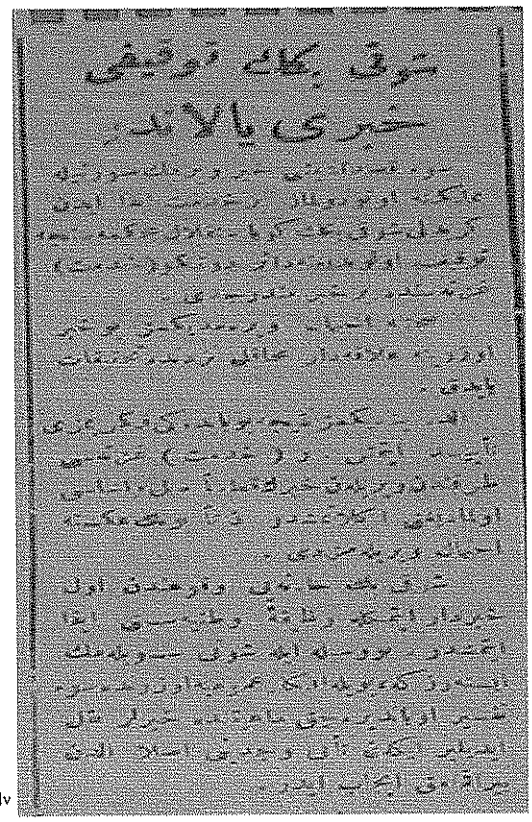

xlv

EK-46 Anadolu Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610. Giritli Şevki'nin tutuklandığı haberi Anadolu gazetesi tarafından tekzip ediliyor.

xlvi

EK -47 Hizmet Gazetesi, 23 Haziran 1926, sene 2, numara 452. Gazetede suikast zanlısı bazı Terakkiperver mebusların resimleri yayınlanıyor.

xlviii

EK -48 Ahenk Gazetesi, 26 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9861. Savcının I. İddianamesi.

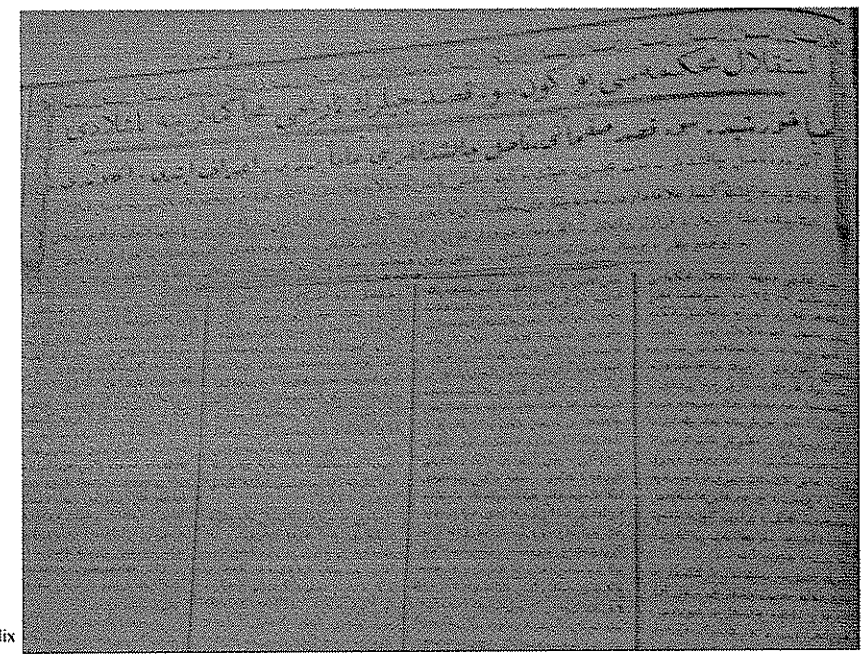

xlix

EK -49 Ahenk Gazetesi, 26 Haziran 1926, otuz ikinci sene, numara 9861.ziya Hurşit'in sorgusu ve mahkemenin ilk günü verilen haberler.

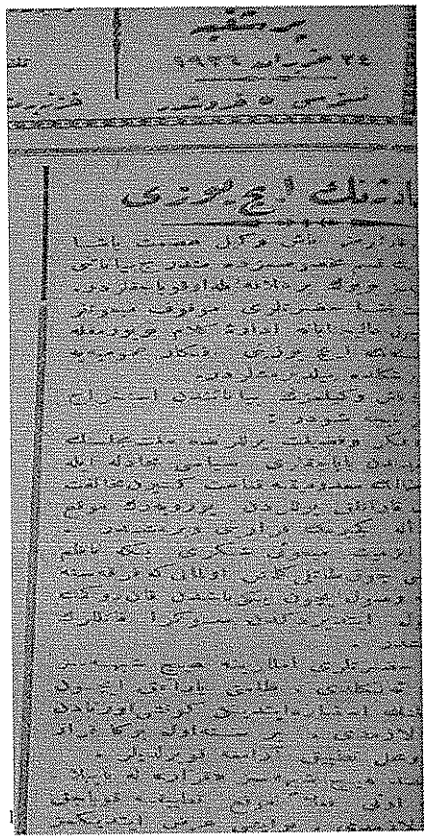

EK-50 Hizmet Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene iki, numara 453. Başmuharrir Zeynel Besim'in'Hadisenin iç yüzü' isimli makalesi.

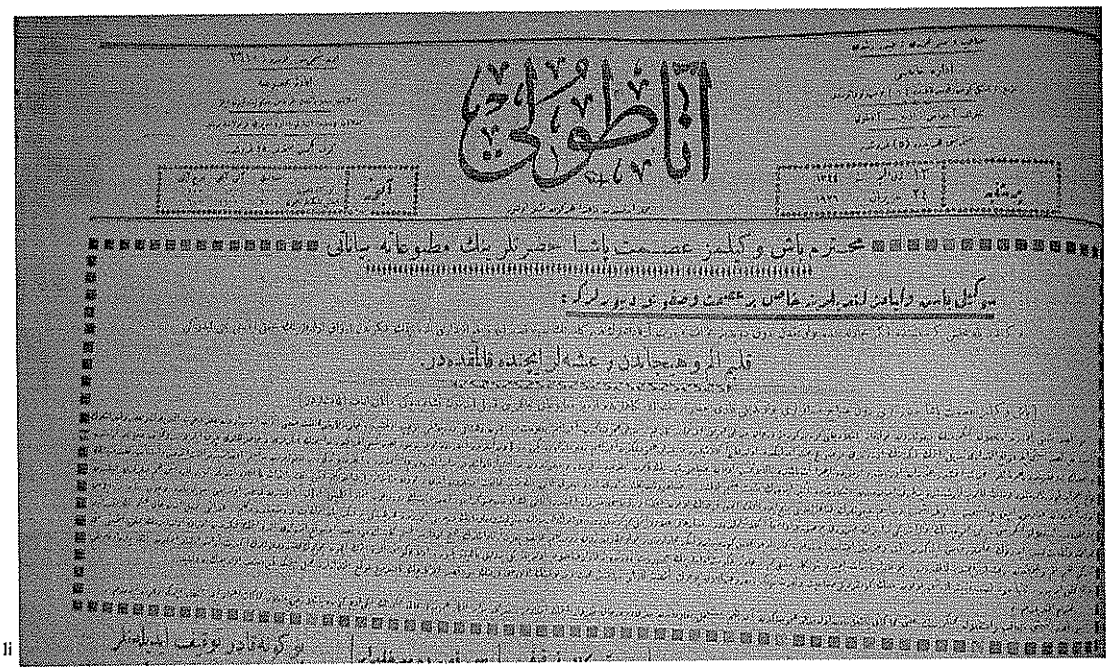

EK-51 Anadolu Gazetesi, 24 Haziran 1926, sene 15, numara 3610. İsmet Paşa'nın İzmir'e gelmesinden sonra basına yaptığı açıklama.

[lii]

EK-52 24 Haziran 1926, Hizmet, sene iki, numara 453. İsmet Paşa'nın İzmir'e gelmesinden sonra basına yaptığı açıklama.

[liii]

EK -53 Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454. İstanbul ve Ankara'da tutuklanan paşaların sorgulandığı haberi veriliyor. Paşaların İzmir'e gönderileceği haber veriliyor.

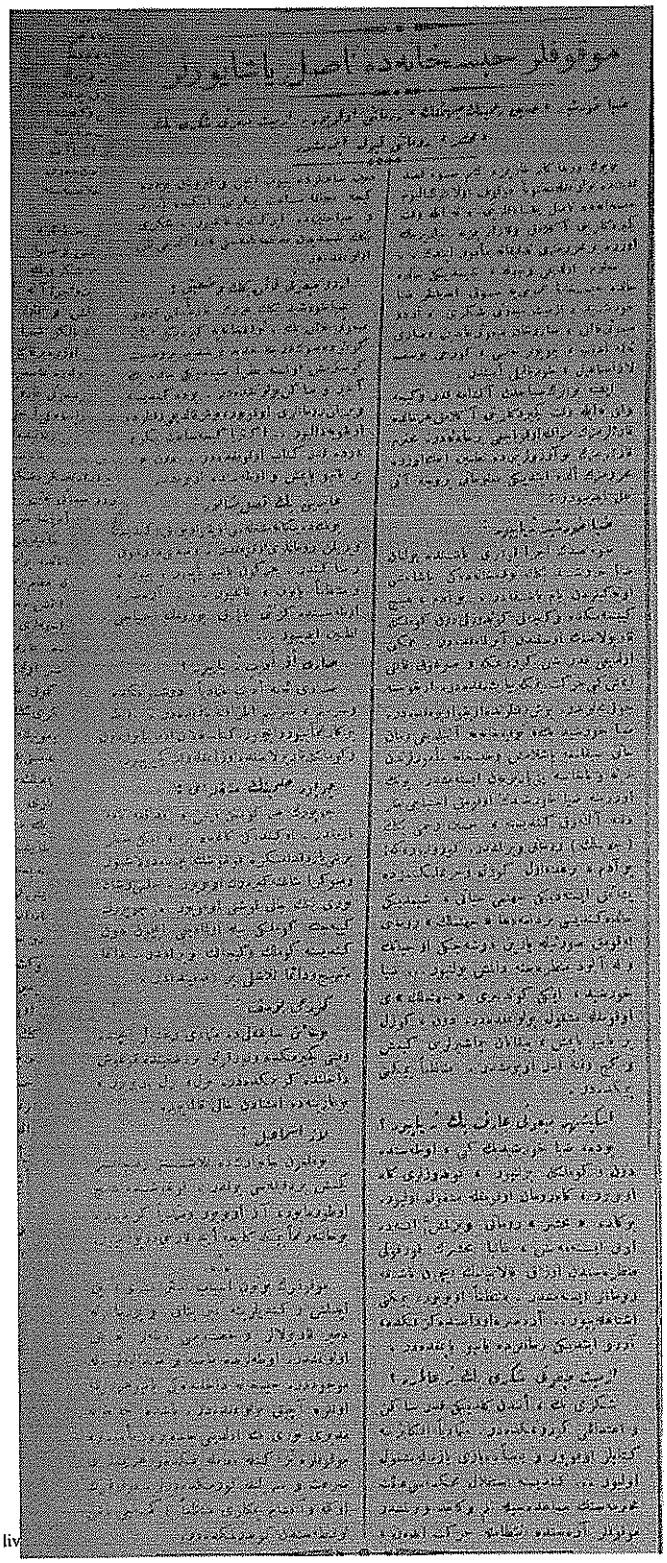

EK -54 Hizmet Gazetesi, 25 Haziran 1926, sene 2, numara 454. Tutukluların hapishanede nasıl yaşadıklarını gazete haber yapmış.

lv

EK -55 Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene iki, numara 455. Ziya Hurşit'in yargılamasının yapıldığı haber veriliyor.

lvi

Ek-56 Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 2, numara 455. Ziya Hurşit'in yargılamasının yapıldığı haber veriliyor.

lvii

EK-57 Elhamra sinema salonunda mahkemeyi izlemeye gelen kadın izleyiciler.

lviii

EK-91 Ali Nazmi Bey, Ahenk Gazetesi sahibi. Belediye başkanlığı kıyafeti ile APİKAM (Ahmet Pirişitina Kent Arşivi)

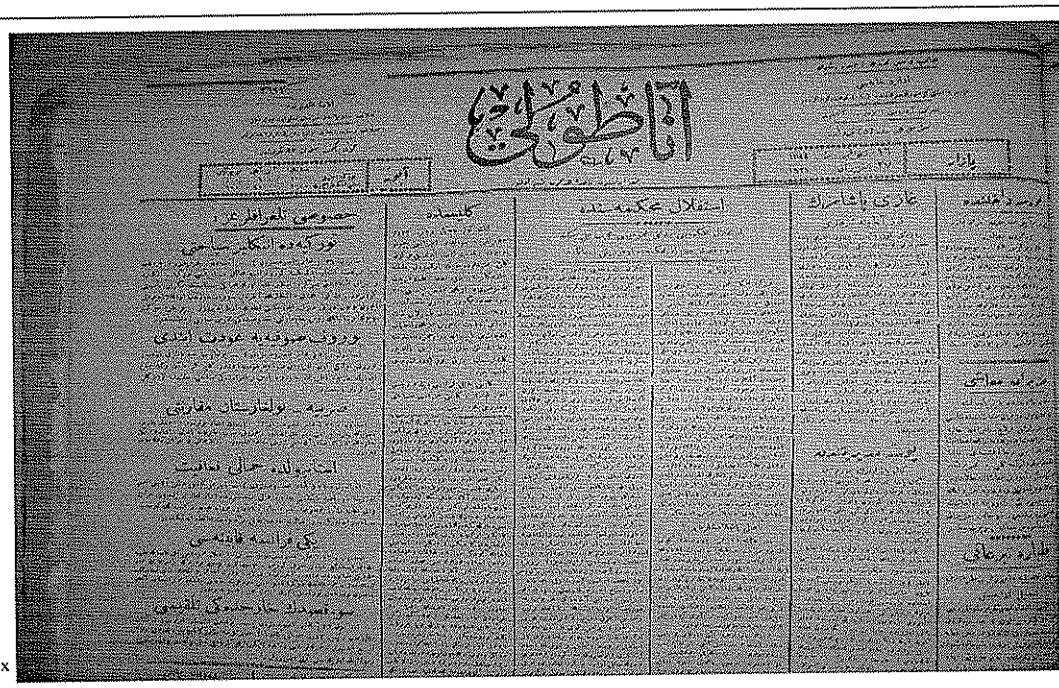

lix

EK-92 Anadolu Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene 15, numara 3612. Suikastçıların mahkemesinin başladığı haber veriliyor. Savcının I. İddianamesi. 26 Haziran 1926.

lix

EK-93 Hizmet Gazetesi, 27 Haziran 1926, sene iki, numara 455, Suikastçıların mahkemesinin başladığı haber veriliyor.

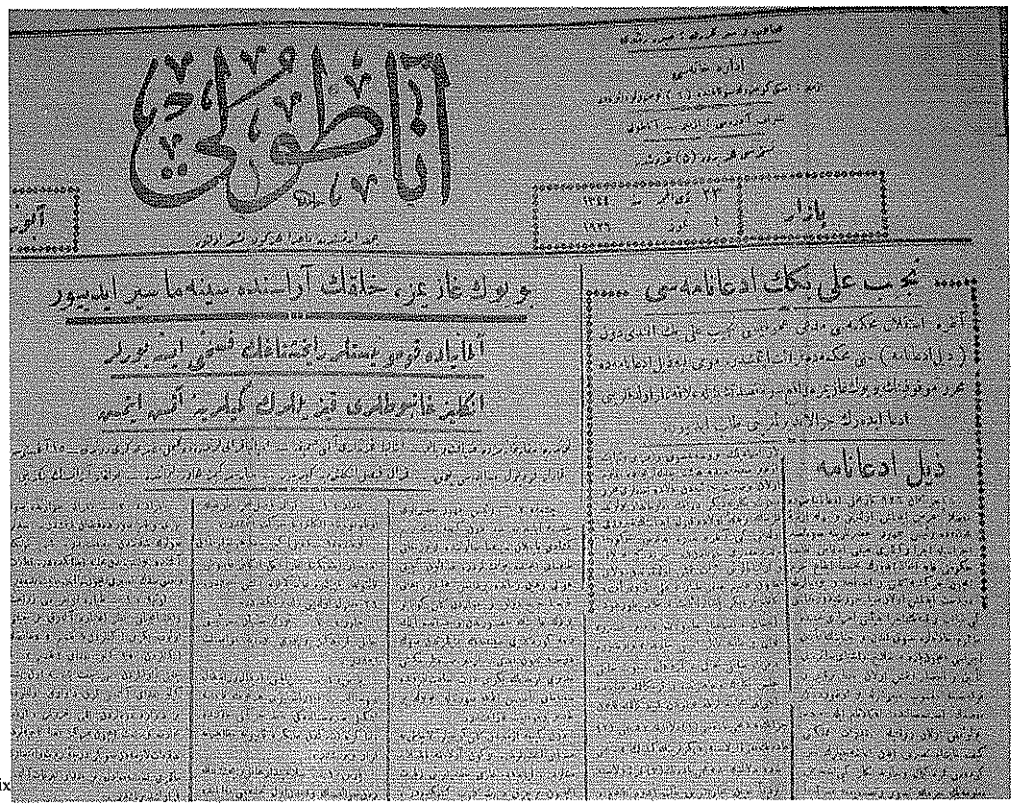

EK-94 Hizmet Gazetesi, 4 Temmuz 1926, sene iki, numara 461. Necip Ali Beyin ikinci (Zeyl) iddianamesi.

KAYNAKLAR

GAZETELER

AHENK GAZETESİ

ANADOLU GAZETESİ

HİZMET GAZETESİ

YAYINLAR

100.Yıl Kutlamaları, A. (1997). *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981.* (Dü., & Ö. G.Aytaç, Çev.) Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Akın, İ. F. (1986). *Türk Devrim Tarihi.* İstanbul, Beta.

Arar, İ. (1997). *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı.* İstanbul, Yenigün Haber Ajansı.

Arıburnu, K. (1997). *SivasKongresi,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Arıkan, Z. (1989). *Mütareke Ve İşgal Dönemi İzmir Basını,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Armaoğlu, F. (1991). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk. (1997). *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Atatürkçülük, (1998). *Atatürk Ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler* (Cilt 1-2-3). İstanbul, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.

Atay, F. R. (1955). *Atatürk'ün Bana Anlattıkları,* İstanbul, Sel Yayınları.

Aybars, E. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Anakra, Dokuz Eylül üniversitesi Hukuk Fak.

Aydemir, Ş. S. (2008). *Tek Adam Mustafa Kemal(1881-1938)* (Cilt 1,2,3). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bardakçı, M. (1998). *Şahbaba.* İstanbul, Pan Yayıncılık.

Berkes, N. (1982). *Atatürk Ve Devrimler,* İstanbul, Adam Yayıncılık.

Süleyman Beyoğlu. (2009), *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, İstanbul, Bengi Yayınları,

Binark, İ. (1994). *İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar,* Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü.

Bircan, O. (1993). *Belge Ve Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı,* İstanbul, M.E.B.

Bıyıklıoğlu, T. (1987). *Trakyada Milli Mücadele Cilt-1,* Ankara, TTK.

Çetinkaya, A. (1993). *Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Çevik, Z. (2002). *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası'na" Geçiş(1918-1923),* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

ÇİL, Y. (2005). *Erzurum Kongresine Katılan Delegeler,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Dönmez, C. (2008). *Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet :İngiliz Muhipler Cemiyeti,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Emil, B. (1981), *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara, Yıl XIX, Sayı (219)

Eroğlu, H. (1987). *Atatürk Ve Devrimler,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Eyüboğlu, İ. (2002). *Mudanya Mütarekesi,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Göze, A. (1989). *Siyasal Düşünceler Ve Yönetimler,* İstanbul, Beta.

Gözler, H. (1985). *Atatürk İnkılapları Türk İnkılabı.* İstanbul, İnkılap Kitapevi.

Güler, A. (2001). *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Halıcı, Ş. (2004). *Yeni Türk Devletinin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Hiçyılmaz, E. (1979). *Teşkilat-ı Mahsusa,* İstanbul, Ünsal Kitabevi.

İnan, A. (1999). *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,* İstanbul, Yenigün Haber Ajansı.

İnönü, İ. (1998). *İstiklal Savaşı Ve Lozan,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-2.* Ankara, TTK.

Kabaklı, A. (1992). *Temellerin Duruşması,* İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Kandemir, F. (1955). *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler,* İstanbul, Ekicigil Matbaası.

Kandemir, F. (1955). *İzmir Suikastının İç Yüzü* (Cilt 1-2). İstanbul, Ekicigil Matbaası.

Karabekir, K. (1990). *İstiklal Harbimiz,* İstanbul, Yüce Yayınları.

Karabekir, K. (1990). *İstiklal Harbimizin Esasları,* İstanbul, Timaş Yayınları.

Karabekir, K. (1992). *Paşaların Kavgas,* İstanbul, Emra Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1981). *Atatürk,* Ankara, Kültür Bakanlığı.

Kinross, L. (1969). *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* (A.TEZEL, Çev.) İstanbul, Sander Kitabevi.

Kocatürk, U. (2005). *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Kocatürk, U. (1988). *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* Ankara, İş Bankası Yayınları.

Korkmaz, Z. (2007). *Nutuk Kemal Atatürk (1919-1927),* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Kuran, E. (1981). *Atatürkçülük Üzerine Denemeler,* Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kutay, C. (1980). *Egenin Türk Kalma Savaşı,* İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

Kutay, C. (1980). *Türk Milli Mücadelesinde Amerike,* İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

Kutay, C. (1965). *Tarih Konuşuyor Dergisi,* Cilt 2, Sayı 12, S. 938.

Lewıs, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* (M. Kıratlı, Çev.) Ankara, TTK.

Mehmet Kaplan, İ. E. (1981). *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele Ve Mustafa Kemal-1,* İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mısıroğlu, K. (1980). *Sarıklı Mücahitler,* İstanbul, Sebil Yayınları.

Mısıroğlu, K. (1978). *Ali Şükrü Bey,* İstanbul, Sebil Yayınları.

Mumcu, A. (1988). *Atatürkçülükte Temel İlkeler,* İstanbul, İnkılap Yayınları.

Mumcu, U. (1992). *Gazi Paşa'ya Suikast,* Ankara, Tekin Yayınevi.

Müderrisoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Şavaşının Mali Kaynakları,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Mütercimler, E. (2010). *Aynadaki Tarih,* İstanbul, Alfa Yayınları.

Olgun, T. M. (1991). *Matbuat Alemindeki Hayatım Ve İstiklal Mhkemeleri,* İstanbul, Nehir Yayınları.

Öke, M. K. (1988). *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası Ve Türk Milli Mücadelesi,* Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.

Özalp, K. (1988). *Milli Mücadele,* Ankara, TTK.

Özbudun, E. (2008). *1921 Anayasası,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Özçelik, İ. (2005). *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Özkaya, Y. (2005). *Milli Mücadele Tarihi,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Özkaya, Y. (2007). *Milli Mücadele'de Atatürk Ve Baasın,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Sabis, A. İ. (1991). *Birinci Dünya Harbi (CİLT-1,2,3,4).* İstanbul, Nehir Yayınları

Saray M, Kafesoğlu. İ. (1983). *Atatürk İlkeleri Ve Dayandığı Temeller,* İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Sempozyum. (1998). *Misak-ı Milli Ve Türk Dış Politikasında Musul,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Sevim ALİ, Ö. İ. (2006). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf Ve Beyannameleri,* (B. DİLLE, Dü.) Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Sonyel, S. R. (1995 CİLT-1,2003 CİLT-2). *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika,* Ankara, TTK.

Stainhaus, K. (1999). *Atatürk Devrim Sosyolojisi-I.* (N. Sander, Çev.) İstanbul, Yenigün Haber Ajansı.

Süslü AZMİ, G. R. (1923). Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 MART 1924 Tarihli Kanunların Önemi, *Panel,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Şimşir, B. N. (2006). *Atatürk Dönemi İncelemeler,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Şıvgın, H. (2006). *Trablusgarb Savaşı Ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (Cilt 1-2-3-4). İstanbul, M.E.B.

Tunaya, T. Z. (1964). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk Ve Atatürkçülük,* İstanbul, Baha Matbaası.

Tural, M. A. (2005). *Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hakimiyet Mücadelesi,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Türkgeldi, A. F. (1987). *Görüp İşittiklerim.* Ankara, TTK.

Vahapoğlu, M. (1992). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık Ve Yabancı Okulları,* İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

Yalçın, D. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi CİLT-1,2,* Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Zürcher, E. J. (1983). *Milli Mücadelede İttihatçılık.* (N. Salihoğlu, Çev.) İstanbul, Bağlam.

Zürcher, E. J. (1993), *Modernleşen Türkikiye'nin Tarihi, (Y. S. Gönen, Çev), İstanbul, İletişim Yayınları.*

MAKALELER

Turan Akkoyun, 'Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XII, Sayı 34, Mart 1996

Mustafa Özdemir, '1877-1899 Yılları Arasında Hizmet ve Ahenk Gazetelerinde Aydın ve İlçeleri', Akademik Tarih, 23 şubat 2008

Cemal Avcı, 'İzmir suikastı', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: X, Sayı 28, Mart 1994,

Zülâl Keleş, 'Cafer Tayyar Paşa', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XV, Sayı 44, Temmuz 1999

Fethi Tevetoğlu, 'Atatürk ve İttihat Terakki ', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989

Cemal A. Kalyoncu, 'İzmir suikastı komploydu', Aksiyon Dergisi, 05.12.2005, sayı:574

Yücel Özkaya, 'İzmir Suikastı', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VIII, Sayı 22, Kasım 1991

Birol Emil, 'Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti', Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü ,Yıl XIX, Sayı 219 , Ankara, Kasım 1981

Cemal Kutay, 'Vahidüttin'in Fevzi Paşa İle Son Konuşması', Tarih Konuşuyor Dergisi, Cilt 2, Sayı 12, S. 938, Ocak 1965.